

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ
PSİXOLOGİYA KAFEDRASI

**Ş.Babayeva, C.Aliyev, Ə.Əliyev, M.Məmmədov,
S.Əmirova, H.Zeynalova, K.Babayeva, L.Sadixova,
S.Fərhatlı, N.Əhmədova, C.Dəmirova, Ə.Qubadova**

ETNOPSİXOLOGİYA

bakalavriat hazırlığı üçün dərs vəsaiti

Azərbaycan Dillər Universitetinin
Elmi Şurasının 29 noyabr 2019-cu il tarixli
iclasına əsasən çap olunur (pr 1)

BAKI – 2020

ELMİ REDAKTOR:

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti,
Ümumi Psixologiya kafedrasının müdiri,
psixologiya elmlər doktoru, prof.R.İ.Əliyev

RƏYÇİLƏR:

Azərbaycan Dillər Universiteti, Psixologiya kafedrası,
psixologiya elmlər doktoru, prof. S.İ.Seyidov

Azərbaycan Dillər Universiteti, Psixologiya kafedrası,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent A.Ə.Quliyev

Bakı Qızlar Universiteti, Psixologiya kafedrası, psixologiya
üzrə fəlsəfə doktoru, dosent U.M.Qəzvini

“Etnopsixologiya” dərs vəsaiti müəlliflər kollektivinin əməyinin məhsuludur. Müəlliflər aşağıdakılardan ibarətdir: Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent C.Q.Aliyev I fəsil, II fəsil və III fəsil; psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ş.R.Babayeva: V fəsil (inglislər); psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Ə.Ə.Əliyev: V fəsil (almanlar); baş müəllim S.Ə.Əmirova: IV fəsil və V fəsil (Skandinaviya xalqları); baş müəllim M.Y. Məmmədov: V fəsil (Afrika xalqları); baş müəllim H.M.Zeynalova: V fəsil (fransızlar); baş müəllim S.Ə.Fərhatlı: V fəsil (yaponlar və yəhudilər); baş müəllim K.Ə.Babayeva: V fəsil (İndoneziya); müəllim L.S.Sadıxova V fəsil (Amerika və Çin); müəllim N.N.Əhmədova: V fəsil (qafqaz xalqları, ispanidillilər, balkanlar, ərəblər və türklər); müəllim C.C.Dəmirova: V fəsil (slavyan dilli xalqlar); müəllim Ə.S.Qubadova: V fəsil (Hindistan). Öz faydalı təklifləri, irad və məsləhətləri ilə dərsliyin təkmilləşməsinə kömək edəcək xeyirxah oxuculara müəlliflər qabaqcadan öz minnətdarlıqlarını bildirirlər.

Dərs vəsaitində etnopsixologiyanın klassik və müasir problemləri əhatə olunur. Onun mövzusu, məqsəd və vəzifələri, metodları, yaranması və inkişafı haqqındakı biliklər sistemli qaydada şərh edilir. Hazırda, dünyada qloballaşmanın gətirdiyi bir dövrdə xalqların etnopsixoloji problemləri, mədəniyyəti, ünsiyyət və münasibətləri, etnik identiklikləri haqqındakı məsələlər aydınlaşdırılır. Dərs vəsaiti bakalavriat səviyyəsi üçün təhsil alan ali məktəb tələbələri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ETNOPSİXOLOGİYA

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	5
I FƏSİL. ETNOPSİXOLOGİYA İNTEQRATİV BİLİK SAHƏSİ KİMİ	
1.1. Etnopsixologiyanın predmeti və vəzifələri.....	9
1.2. Etnopsixologiyanın başqa elmlərlə əlaqəsi.....	15
1.3. Etnopsixologiyada əsas tədqiqat metodları və metodoloji prinsiplər.....	17
1.4. Etnopsixologiyanın yaranması, inkişaf tarixi və əhəmiyyəti.....	25
1.5. Azərbaycanca etnopsixologiyanın inkişafı.....	33
1.6. Təbii mühit etnosun yaranmasının və fəaliyyətinin mühüm şərti kimi.....	37
1.7. “Mədəniyyət və şəxsiyyət” konsepsiyası.....	45
Suallar və tapşırıqlar.....	50
Ədəbiyyat.....	50
II FƏSİL. ETNİK-MİLLİ XASSƏLƏR	
2.1. Etnik özünüdərk və etnik identikliyin xüsusiyyətləri.....	52
2.2. Etnik identikliyə təsir göstərən amillər.....	55
2.3. Milli xarakter anlayışı.....	60
2.4. Etnik-milli hisslər.....	72
2.5. Hiss və emosiyanın ekspressiyasının etnomədəni xüsusiyyəti.....	75
2.6. Mədəniyyət və emosiya.....	78
Suallar və tapşırıqlar.....	80
Ədəbiyyat.....	80
III FƏSİL. ETNOSLARARASI MÜNASİBƏTLƏRİN SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ	
3.1. Etnik və sosial stereotiplərin mahiyyəti.....	81
3.2. Etnofərqləndirici əlamətlər – etnosentrizm.....	86
3.3. Etnik konfliktlər və onların növləri.....	92
Suallar və tapşırıqlar.....	99
Ədəbiyyat.....	99

ETNOPSİXOLOGİYA

IV FƏSİL. ETNOPSİXOLOGİYADA MƏDƏNİYYƏT AMİLİ

4.1. Mədəniyyət etnopsixoloji fenomen kimi.....	100
4.2. Sosial davranışın tənzimlənməsinin mədəni müxtəlifliyi.....	107
4.3. Mədəniyyət və dil.....	112
4.4. Ünsiyyətin ümumi və spesifik mədəni xüsusiyyətləri.....	119
4.5. Mədəniyyətlərarası adaptasiyanın xüsusiyyətləri.....	126
4.6. Danışıqların aparılmasında etnomədəni xüsusiyyətlər.....	133
Suallar və tapşırıqlar.....	155
Ədəbiyyat.....	156

V FƏSİL. MÜXTƏLİF XALQLARIN ETNOPSİXOLOGİYASI

5.1. Şərq xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri:.....	157
5.1.1. Qafqaz xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	157
5.1.2. Türklərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	168
5.1.3. Çin xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	177
5.1.4. Yapon xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	187
5.1.5. Hindistan xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	198
5.1.6. İndoneziya xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	209
5.1.7. Ərəblərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	220
5.1.8. İsrail xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	230
5.2. Qərb xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri:.....	240
5.2.1. İngilislərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	240
5.2.2. Fransızların etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	253
5.2.3. Almanların etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	264
5.2.4. Amerikalılar və ispanidilli xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	274
5.2.5. Skandinaviya xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	296
5.2.6 Şərqi Avropa və slavyandilli xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	309
5.2.7. Balkan xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri.....	320
5.3. Afrika ölkələri.....	329
Suallar və tapşırıqlar.....	340
Ədəbiyyat.....	341

ETNOPSİKOLOGİYA

ÖN SÖZ

*Mənəviyyat şüurun yox, xarakterin törəməsidir.
Xalqın ağılı yox, xarakteri onun tarixdə inkişafını müəyyən edir.
Qustav Le Bon*

Dünya şöhrətli azərbaycanlı alim, qeyri-səlis çoxluqlar nəzəriyyəsinin banisi Lütfi Zadə ilə olan müsahibələrdən birində ondan soruşurlar ki, bəs niyə yaşadığımız Amerika və Avropa ölkələrində sizin kəşfinizə maraq göstərmədilər, etinasız qaldılar, amma Şərq ölkələri onu dərhal qəbul etdilər? Böyük alim bunun səbəbini həmin ölkələrdə yaşayan xalqların psixologiyası ilə bağlı olduğunu qeyd edərək demişdir: “Bu həmin xalqların düşünmə və qavrama vərdişləri ilə əlaqədardır. Bildiyimiz kimi amerikalılar və avropalılar dəqiq düşünmə tərzini, Şərq xalqları isə qeyri-səlis düşünmə vərdişləri ilə xarakterizə olunurlar. Elə buna görə də mənim nəzəriyyəmə ilk öncə Şərq ölkələrində öz tətbiqini tapmağa başladı”.

Deməli, etnik psixoloji xüsusiyyətlər insanları bir məsələyə həssas, digərinə isə etinasız olmasına təsir göstərir. Allah yaratdığı hər bir insanı ümumi planda cinsindən asılı olaraq kişi və qadın xüsusiyyətləri ilə proqramlaşdırmışdır. Düşdüüyü sosial və təbii mühitdən asılı olaraq insan ona yüklənmiş olan təməl proqramdan fərqli şəkildə istifadə edir. Bu səbəbdəndir ki, bir insan başqasına faydalı olmağı, ona kömək etməyi digəri isə başqasından yararlanmağı, ondan istifadə edərək yaşamağı özünə həyat tərzini seçir. İnsanın və ya toplumun hansı keyfiyyətləri, psixoloji xüsusiyyətləri özündə formalaşdırması birmənalı şəkildə sosial mühit faktorları ilə əlaqədardır. Hətta irsi olan xüsusiyyətlərin də fərdin və ya qrupun fikir, hiss və davranışında üzə çıxması sosial mühitdən asılı olur. Belə ki, bəzi irsi xüsusiyyətlərin inkişaf etməsinə və üzə çıxmasına sosial mühit qərar verir. Əgər müvafiq inkişaf şəraiti olmasa irsi keyfiyyətlərin fikir, hiss və davranışda təzahür etməsi qeyri-mümkün olar.

ETNOPSİKOLOGİYA

Rusiyada yaşayan azərbaycanlı iş adamı rus şirkətinin adından danışdıqda müəyyən qədər də olsa azərbaycanlı xarakterinə uyğun xüsusiyyətləri qoruyub saxlayacaqdır və bu onun ünsiyyət zamanı davranışına təsir göstərəcəkdir. Lakin, danışqları aparma tərzini işlədiyi şəraitdən və adını təmsil etdiyi ölkədən asılı olduğu üçün rus üslubunda olacaqdır.

Milli xarakter deyəndə müəyyən cəmiyyət içində uzun əsrlər boyu qarşılıqlı əlaqədə olmaqla əldə olunan keyfiyyətlər başa düşülür. Böyük alman filosofu İmmanuel Kant xalqlar arasındakı fərqi əcdadlarda, onların tarixində və gündəlik davranışda olanların adətə çevrilməsində görürdü. Milli xarakterin formalaşmasına təsir göstərən əsas amillərə insanların yaşadığı cəmiyyət, ünsiyyət saxladıqları dil, dini inanc sistemi və yaşadıkları coğrafi mühit daxildir. Dünyanın tərəqqi etmiş ölkələrində XIX əsrdən başlayaraq çox intensiv sürətdə inkişaf etməyə başlayan etnik psixologiya böyük elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyətə malik olan mühüm bir elm sahəsinə çevrilmişdir. Bu elmin məhz XIX əsrdən başlayaraq ən çox tərəqqi etmiş dünya ölkələrində sürətlə inkişafı təsadüf deyildir. Bu, ilk növbədə ictimai-tarixi inkişaf prosesi ilə bağlı olmaqla yanaşı həmin ölkələrdə digər etnos və xalqların etnik-milliyət xüsusiyyətlərinə yaxından bələd olmaq zərurəti ilə bağlı idi. Çünki inkişaf etmiş dövlətlər digər ölkə və xalqların, millətlərin etnik psixoloji xüsusiyyətlərinə bələd olmadan onlarla istər dövlətlər-arası, istərsə də xalqlar və millətlər-arası münasibətlər sistemini optimal şəkildə qurmaqda ciddi çətinlik və maneələrlə rastlaşmış olurdular.

Tarixi təcrübə aydın surətdə göstərir ki, hər bir millətin, xalqın nəinki özünün, eləcə də müəyyən əlaqə və münasibətdə olduğu digər xalqların və millətlərin etnik-milliyət xüsusiyyətlərini vaxtında öyrənilən düzgün qiymətləndirməsi həm onun özünüdərkinə, həm də başqalarını düzgün dərk edib adekvat surətdə qiymətləndirməsinə yaxından kömək edir.

Elə xalqımızın tarixi təcrübəsi bu cəhətdən çox ibrətlidir. Əsrlər boyu xalqımızın başına gətirilmiş qonşu xəyanətinin

ETNOPSİKOLOGİYA

mahiyyətinə nəzər saldıqda çox qərribə suallarla raslaşırıq. Qonşu etnoslara vaxtında və lazımınca bələd olub, onu nəzərə almışıq mı? İstər həmsərhəd olan, istərsə də torpağımıza pənah gətirən və bizimlə birgə yaşayan xalqların etnik-millî xüsusiyyətlərini vaxtında öyrənilib düzgün nəzərə ala bildikmi? Təəssüf ki, bu suallara hələlik müsbət cavab vermək çətinidir. Bunun bir səbəbi də etnik psixologiyanın mühüm elm sahəsi kimi respublikamızda inkişafına, tədrisinə xüsusən də humanitar və sosial ixtisaslar üzrə təhsil alan ali məktəb tələblərinə müvafiq bilik, bacarıq və vərdişlərin öyrədilməsinə lazımı diqqətin yetirilməməsi ilə əlaqədardır. Halbuki, etnik psixologiya hər bir xalqın milli özünüdərkinə yaxından kömək etməklə yanaşı, millətlərarası və dövlətlərarası münasibətlərin düzgün tənziminə xidmət etmiş olur.

Dərs vəsaitinin də əsas qayəsi Regionşünaslıq ixtisası üzrə təhsil alan tələbələrin multikultural psixoloji səriştəsini yüksəltmək, onlara öyrəndikləri ölkənin və xalqın etnik-millî psixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı zəruri olan bilik, bacarıq və vərdişləri aşılamaqdır.

İnkişaf və tərəqqinin müasir mərhələsi, ölkəmizin müstəqil dövlət olaraq dünya dövlətləri və xalqları ilə birbaşa siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni əlaqələr qurma zərurəti ölkə vətəndaşının, xüsusilə də ali təhsilli mütəxəssislərin psixoloji səriştəsini, ümumən kross-kultural mədəniyyətini yüksəltməyi bir peşə zərurəti kimi qarşıya qoyduğu halda etnik psixoloji biliklərə yiyələnmək çox ciddi elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyət kəsb edir.

Müasir dövrdə beynəlxalq münasibətlər və regionşünaslıq sahəsində fəaliyyət göstərəcək mütəxəssislərin hazırlanmasında xalqların və millətlərin etnopsixoloji və milli xüsusiyyətlərini bilməsi həmin ixtisas sahibləri üçün adi peşə norması hesab olunur. Məhz “İxtisas ölkəsi xalqlarının etnopsixologiyası” fənni üzrə dərs vəsaitinin yazılması zərurəti yaranmışdır.

“Etnopsixologiya” adlı dərs vəsaiti ön söz, beş fəsil və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Kitabın ilk dörd fəslində etnopsixologiyanın nəzəri məsələlərindən, psixologiyanın bir sahəsi kimi inkişaf tarixindən, etnik identikliyin sosial-psixoloji aspekt-

ETNOPSİKOLOGİYA

lərindən, etnosentrizm, etnik stereotiplər, etnoslararası münasibət və etnik konfliktlərdən, fərqli mühitə adaptasiya məsələləri barədə məlumat verilir. Beşinci fəsildə isə müxtəlif ixtisas ölkə xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətlərindən bəhs edilir.

Dərs vəsaiti, Azərbaycan Dillər Universiteti Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunan “İxtisas ölkəsinin etnopsixologiyası” adlı fənn proqramı əsasında hazırlanmışdır. Dərs vəsaiti hazırlanarkən etnopsixologiya məsələləri ilə bağlı Türkiyə, Rusiya, Avropa, Amerika eləcə də respublikamızın görkəmli psixoloqları F.Ə.İbrahimbəyov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, R.İ.Əliyevin əsərlərinə istinad edilmişdir. Kitab, Azərbaycan Dillər Universiteti Psixologiya kafedrası əməkdaşlarının kollektiv əməyinin məhsuludur. Dərs vəsaitində ön söz və I, II, III fəsillər dos. Ceyhun Alıyev; IV fəsil və V fəsildə Skandinaviya xalqları haqqında baş müəllim Sevinc Əmirova; V fəsildə ingilislər haqqında psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru Şəlalə Babayeva; V fəsildə almanlar haqqında psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Əzim Əliyev; V fəsildə Afrika xalqları haqqında baş müəllim Misgər Məmmədov; V fəsildə fransızlar haqqında baş müəllim Heyran Zeynalova; V fəsildə yaponlar və yəhudilər haqqında baş müəllim S.Ə.Fərhatlı; V fəsildə İndoneziya xalqları haqqında baş müəllim Könül Babayeva; V fəsildə Amerika və Çin xalqları haqqında müəllim Lalə Sadıxova; V fəsildə balkan xalqları, qafqaz xalqları, ispan dillilər, ərəblər və türklər haqqında müəllim Nübar Əhmədova; V fəsildə slavyan dilli xalqlar haqqında müəllim Ceyhunə Dəmirova; V fəsildə Hindistan xalqı haqqında müəllim Əminə Qubadova yazmışdır.

Dərs vəsaitinin elmi redaktoru prof. R.İ.Əliyev, rəyçilər prof. S.İ.Seyidov, ps.f.d,dos. A.Quliyev, eləcə də kitabın ərsəyə gəlməsini müəllif kollektivi qədər maraqla gözləyən və onun hazırlanmasına öz müəllimlərini həvəsləndirən sevimli tələbələrərimizə dərin təşəkkürümüzü bildiririk.

*Ceyhun Alıyev,
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent*

ETNOPSİKOLOGİYA

I FƏSİL

ETNOPSİKOLOGİYA İNTEQRATİV BİLİK SAHƏSİ KİMİ

1.1.Etnopsixologiyanın predmeti və vəzifələri

Hər hansı bir elmi səciyyələndirərkən, adətən aşağıdakı suallara cavab tapmağa çalışırlar.

1. Bu elm hansı faktları və hadisələri araşdırır, öyrənir?
2. Elm sahəsi özünə lazım olan faktları hansı metodlarla və yollarla əldə edir?

3. Öyrənilən, tədqiq olunan, təsnif edilən hadisələr hansı anlayışlar vasitəsilə ifadə olunur? Çünki, anlayışlar sisteminin özü də elmin xarakteristikasına aid olunur. Yəni elm hansı anlayışlardan istifadə etməklə öz obyektini tədqiq edir.

4. Hər hansı hadisəni öyrənərkən tədqiqatçılar hansı nəzəri metodoloji prinsiplərə, qanunlara əməl edir və onları nəzərə alırlar. Tədqiqat prinsipləri və qanunları, anlayışlar sistemi birlikdə elmin nəzəri məzmunu, faktlar və hadisələr isə empirik tərəfini təşkil edir.

5. Elm sahəsinin inkişaf etməsi ilə əlaqədar olaraq tədqiqatçılar qarşısında dayanan yeni vəzifələr və problemlər hansılardır? Bu problemlərin bir qismi artıq həll olunmuşdur, başqaları isə hələ öz həllini gözləyir. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, psixologiyada həll olunmuş və həll olunmamış problem adı şərti xarakter daşıyır. Çünki, hər hansı bir problemin tam şəkildə axıra qədər həll olunmuşdursa, demək o qədər də düzgün deyil, sadəcə olaraq həllə yaxınlaşmaq olar.

6. Elmin inkişaf istiqamətləri, sahələri. Hər hansı mürəkkəb hadisə, mürəkkəb obyekt müxtəlif aspektlərdən öyrənilir. Ona görə də hər bir tədqiqatçı öyrənilən obyektin müəyyən cəhətini ön plana çıxarır. Bu baxımdan müxtəlif istiqamətlər, cərəyanlar meydana çıxır və onlar arasında elmi mübahisələr baş verir. Bundan başqa hər bir elmin özündə differensasiya gedir və yeni elm sahələrinin

ETNOPSİKOLOGİYA

əmələ gəlməsi baş verir.

7. Elm həm də əldə olunan elmi biliklərin praktik və nəzəri əhəmiyyətilə xarakterizə olunur. Həmin biliklərdən harada və necə istifadə olunacaq? Elm sahəsini xarakterizə edən ən mühüm amillərdən praktik məsələlərin həlli prosesində, praktik tələbatlar zamanı əldə olunan nəticələrdən istifadə olunmasıdır.

8. Elmin başqa elm sahələri ilə əlaqəsi və elmlər sistemində yeri.

9. Elmi xarakterizə edərkən diqqət yetirilən məsələlərdən biri, həmin elm sahəsinin predmetinin yığcam formada ifadə olunmasıdır. Bəzən bu cəhət süni şəkildə ön plana keçiriləndə belə bir sual ortalığa çıxır ki, əgər elmi təyin edən və kitablarda, müha-zirələrdə hamının qəbul etdiyi konkret anlayış yoxdursa, onda deməli həmin elm sahəsi yoxdur? Belə mübahisəli məsələ psixologiya ilə müqayisədə daha çox inkişaf səviyyəsində olan elm sahələrində mövcuddur. Məsələn, riyaziyyatın nə ilə məşğul olduğunu hamını qane edən bir ifadə ilə qeyd etmək çox çətindir. Çünki, elm hər gün yeniliklər hesabına dəyişir və yeniləşir. Ona görə də elmin predmetinin bir sözlə ifadə olunub-olunmamasını, heç də həmin elmin mövcudluğu məsələsi kimi qəbul etmək düzgün deyildir.

Etnopsixologiya XIX və XX əsrlərin qovşağında sosial psixologiya, sosiologiya, etnoqrafiya, antropologiya, tarixi psixologiya, linqvistik, dinşünaslıq, fəlsəfə kimi çoxsaylı elmlərin hüdudunda əmələ gəlib və fənlərarası bilik sahəsi kimi inkişaf edir. Etnopsixologiya termini üç yunan “ethnos” tayfa, xalq, “psyche” ruh, ruhi aləm, “logos” isə bilik, öyrənmək, elm sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Etnopsixologiya termini evristik mənada elmin predmetini ifadə edir, yəni etnopsixologiya etnosların, xalqların psixologiyasını öyrənir. “Etnopsixologiya” söz birləşməsində etnik sözünün özünəməxsus məntiqi mənası vardır. Belə ki, burada öyrənilən psixoloji hadisələrin yalnız məxsusi cəhətləri “etnik” sözü ilə ifadə olunur. Başqa sözlə, etnik psixologiya ayrı-ayrılıqda etnik və ya psixoloji hadisələri öyrənməklə məşğul deyil. Onun əsas məğzini etnik mənsubiyyətlə şərtlənən psixoloji hadisələr təşkil

ETNOPSIXOLOGİYA

edir. Etnopsixologiya bilik sahəsi kimi insanların psixikasının etnik xüsusiyyətlərini öyrənir yəni, milli, etnik mənsubiyyəti nəzərə almaqla insanların psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənən elm sahəsidir. İnsanların etnik psixoloji xüsusiyyətləri isə çox müxtəlif və rəngarəngdir. Etnik psixoloji xüsusiyyətlərə bu və ya digər xalqa, millətə məxsus olan stereotip və yönümlər, adət və ənənələr, milli xarakterlər, hisslər, ustanovkalar, etnik özünüdərkətmə və qiymətləndirmənin xüsusiyyətləri, kommunikasiya və persepsiyanın mədəni kontekstdən asılılığı, mentalitetin arxetipik kökləri, sosialisasiyanın etnokultural xüsusiyyətləri, uşaqlığın etnoqrafiyası, etnoslararası münasibətlər, konfliktlər və s. daxildir.

Məsələn, boşanma, dünya xalqlarının hamısının həyatında baş verən hadisədir. Amma, boşanmaya münasibət heç də bütün xalqlarda eyni deyildir. Məhz etnik xüsusiyyətdən asılı olaraq boşanma hadisəsi müxtəlif cür qavranılır və qiymətləndirilir. Qərblilər özü etiraf edirlər ki, şərqilər onlarla müqayisədə ailəyə, evliliyə daha ciddi yanaşır, müqəddəs münasibət bəsləyir, ona daha çox bağlı olurlar. Boşanma hansı səbəbdən baş verməsindən asılı olmayaraq şərqli təfəkküründə faciədir, evin dağılmasıdır. Qərblilər isə boşanmaya vaxtilə etdikləri səhvın aradan qaldırılması kimi baxır, keçmişlərini unutmaya çalışırlar və yeni firavan həyata qədəm qoyduqlarını düşünürlər. Şərq təfəkkürü isə bunun əksini düşünür. Hesab edirlər ki, həyatda ən böyük uğursuzluğa düşər olublar və baş vermiş hadisəni çox vaxt açıb-ağartmamağa, gizli saxlamağa çalışırlar. Hətta yenidən ailə qursalar da bədbin olurlar. Bütün bunlar etnik xüsusiyyətdən, mənsubiyyətdən irəli gələn və etnik xüsusiyyətlərlə şərtlənən psixoloji hadisələrdir. Məhz, etnopsixologiya belə məzmunlu hadisələri, etnik psixoloji faktları tədqiq edir və öyrənir.

Etnik psixologiya əvvəllər başqa elm sahələrinin, o cümlədən fəlsəfənin, tarixin, etnoqrafiyanın, ədəbiyyatın, coğrafiyanın tərkibində olmuşdur. Sonralar o sosial psixologiyanın bir sahəsi olub, müəyyən qrupda insanların etnik ümumiliyi və milli mənsubiyyəti ilə şərtlənən psixi xüsusiyyətlərini, münasibətini, hisslərini və

ETNOPSİKOLOGİYA

davranış tərzini öyrənmişdir.

Etnopsixologiyanın istifadə etdiyi anlayışlardan və təhlil vahidlərindən etnos, etnik stereotip və yönümlər, etnosentrizm, adət və ənənələr, milli xarakter, milli hiss, etnik identiklik, etnonim, etnik özünüdərkətmə, inkulturasiya, kollektivizm, individualizm, mentalitet, arxetiplər və s. qeyd etmək olar.

Etnopsixologiyanın istifadə etdiyi anlayışlardan ən mürəkkəbi və hamı tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olmayanı “etnos” anlayışıdır. Elmi ədəbiyyatda “etnos” termini XVIII-XIX əsrlərdə etnoqrafiya, etnologiya terminləri ilə birlikdə işlədilmişdir. Etnos sözü elmi ədəbiyyata qədim yunan dilindən gəlmişdir və sürü, dəstə, qrup, tayfa xalq mənasını ifadə edir. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, “etnos” anlayışı etnik psixologiyada xüsusi sosial və psixoloji məzmunu malikdir. Elə etnopsixologiyada ən böyük terminaloji mübahisə bu anlayışla bağlıdır. Bəs görək etnos nədir? Bu anlayış haqqında bütün tədqiqatçılar tərəfindən qəbul olunan ümumi fikir etnosun real qrup kimi qəbul olunmasıdır. Etnosu qrup kimi səciyyələndirərkən bəzi tədqiqatçılar onu sosial-tarixi, bəziləri isə coğrafi (təbii) hadisə kimi qəbul edirlər. Etnos anlayışı ilə bağlı ilk tədqiqat rus etnoqrafı S.M.Şirokoqorova (1887-1939) məxsusdur. S.M.Şirokoqorov hesab edir ki, etnos bir dildə danışan, özünün eyni mənşəyə malik olduğunu qəbul edən adətləri, həyat tərzini ilə digərlərindən fərqlənən insan qrupudur. Etnos adət, dil, həyat tərzini və mənşə etibarını ilə eyni olan insan qrupudur. Türkoq alim Lev Qumilyovun fikrincə “etnos bu və ya digər insan qrupu (kollektivi-dinamik sistem) olub, özünü bütün digər analoji kollektivlərə qarşı qoyan (“biz” və “biz olmayan”) özünün daxili strukturu və orijinal davranış stereotipi olan kollektivdir”. Göründüyü kimi L.Qumilyov etnik identikliyi və davranış stereotipini etnosun ən mühüm psixoloji xarakteristikası kimi əsas götürmüşdür. Həmin davranış stereotipləri isə qrupla fərd arasında, eləcə də fərdlər arasında münasibət normaları kimi anlaşılır. L.Qumilyova görə bəzən real etnos və onun etnonimi, yəni adı üst-üstə düşmür. Belə ki, tarixi, coğrafi, ekoloji, iqtisadi-

ETNOPSİXOLOGİYA

siyasi zərurətdən asılı olaraq müxtəlif etnoslar bir etnonimlə, eyni etnoslar isə fərqli adla çağırılıblar. Məsələn, romalı adı ilə həm Rim əhalisi, həm italiklər, həm də latınlar adlandırılıblar. Davranışı etnik identikliyin əsas atributu hesab edən L.Qumilyov etnosa dinamik sistem kimi yanaşırdı. Professor Ə.S.Bayramov isə qeyd edir ki, etnos nisbətən sabit xüsusiyyətləri olan mədəniyyət və psixikaya malik olan, habelə öz birliyini, vəhdətini insanların başqa qruplarından fərqləndirən, eyni dildə danışan insanların tarixən yaranmış məcmusudur (2001). Etnos üzvlərinin öz qrup birliyini və ya vəhdətini dərk etmələri zəruridir. Bu hadisəyə etnopsixologiyada etnik özünüdərk etmə deyilir. Etnosun əsas əlaməti etnik özünüdərkədir. Etnik özünüdərk etmə özünüadlandırmada etnonimdə öz ifadəsini tapır. Biz bu yanaşma ilə tam razılaşmırıq və hesab edirik ki, sosial, iqtisadi, siyasi, coğrafi və digər demoqrafik səbəblər ucbatından müxtəlif etnosların və xalqların bir ərazidə cəmləşməsi zərurəti həmin insan qrupunu bir etnonimlə adlandırılmasını mümkün edir.

Bir çox etnoloqlar etnosu cəmiyyətin tarixi inkişaf prosesində əmələ gələn və dil, din, adət və başqa obyektiv göstəricilərlə bir-birinə bağlanan sosial qrup hesab edirlər. Bəzi tədqiqatçılar isə mədəniyyəti etnosun ən əsas atributu kimi qəbul edirlər. Bu yanaşmaya qarşı çıxan norveç etnoloqu F.Bart konstruksionistik modelə əsaslanaraq etnosun mədəniyyət eyniliyini həmin etnosun ilkin əlaməti kimi deyil, birgə yaşayışın nəticəsi hesab etməyi təklif etmişdir.

Psixoloji baxımdan diqqəti cəlb edən odur ki, bütün yanaşmalarda etnik identiklik etnosun mahiyyətini izah edən ən əsas xarakteristikalardan biridir. Beləliklə, belə nəticəyə gəlmək olar ki, etnos ayrı-ayrı fərdlərin psixoloji birliyi, vəhdətidir. Etnik identiklik (aidliyin, eyniliyin) etnos üzvləri tərəfindən müxtəlif psixoloji xüsusiyyətlər əsasında baş verir. Məhz bu xüsusiyyətlər bir etnosu, digərindən fərqləndirməyə imkan verir. Etnofərqləndirici əlamətlərə aşağıdakılar daxil edilə bilər: dil, din, adət-ənənələr, hətta evlərin, otaqların quruluşu və bəzədilməsi, kulinar mədəniyyət

ETNOPSİKOLOGİYA

və s. Etnofərqləndirici əlamətlər dinamik xarakter daşıyır. İnsanların mənsub olduğu etnosun fərqləndirici əlamətlərini bilməsi və orada inkulturasıyaya meyl göstərmələri etnik özünüdərkətməyə xidmət edir. Bundan da əlavə insanların eyni kökə malik olmalarını dərk etməsi etnik identikliyi gücləndirir.

Rus etnopsixoloqu T.Q.Stefanenkoya görə etnos özlərini hər hansı bir əlamət əsasında onun üzvü hesab edən insan birliyidir. Etnos özünü onun üzvləri ilə hər hansı bir təbii və davamlı etnofərqləndirici xüsusiyyətlər əsasında dərk edən insan birliyidir. Etnos hər şeydən əvvəl psixoloji birlikdir və insan üçün mühüm olan funksiyaları yerinə yetirir. Etnos real surətdə mövcud olan, yaşayan, öz aralarında qarşılıqlı təsir göstərən və nəhayət assimilyasiya olunaraq itən insan qrupudur. Rus alimi Bromley etnosu etnososial orqanizm kimi səciyyələndirir və milləti buna misal göstərir. Millət iqtisadi və siyasi ümumiliyə malik olduğu üçün etnosdan daha geniş anlayışdır. Elə milli psixologiya da iqtisadi və siyasi birlik zəminində formalaşır və inkişaf edir.

Etnopsixologiya ayrıca götürülmüş etnosu, xalqı, milləti öyrənməklə yanaşı, həm də etnoslararası münasibətlərin də psixologiyası məsələlərini öyrənir. Son dövrlərdə məhz etnopsixologiyanın bu istiqaməti ilə bağlı tədqiqat işlərinin aparılmasına güclü tələbat var. Çünki, cəmiyyətin sosial və siyasi problemləri bəzi hallarda etnoslararası münasibətlərlə bağlıdır.

Etnopsixologiyanın predmetinə psixoloji və mədəni dəyişənlər arasındakı sistemli əlaqələrin öyrənilməsi kimi baxmaq olar. İnsanın şəxsi keyfiyyəti, onun xarakter əlamətləri ümumi anlayış və meyarlar fonunda üzə çıxır və qiymətləndirilir. Hamı tərəfindən qəbul edilmiş əxlaq norması nümunəsi ilə tanış olduqdan sonra bu normanın kimsə tərəfindən pozulduğunu və bu hərəkətin həmin xalq tərəfindən necə qiymətləndiriləcəyindən söz açmaq olar. Deməli etnopsixoloji fərqlər, milli-etnik xüsusiyyətlər başqa amillərlə yanaşı, həm də hər hansı bir anlayışa öyrənilən xalqın necə mənə verməsindən, ora nəyi daxil etməsindən də asılı olur. Məsələn, imtahan vaxtı cavab verə bilməyən tələbəyə qiymət yazmağı bizdə

ETNOPSİKOLOGİYA

xeyirxahlıq, qonşu Türkiyədə isə tələbəni təhqir etmək mənasına uyğun gəlir.

Beləliklə, etnopsixologiya bir elm kimi aşağıdakı məsələlərlə məşğul olur:

1) İdrak və emosional iradi proseslərin milli xüsusiyyətlərini, konkret etnik birliyin nümayəndəsinin şəxsiyyətinin vəziyyət və xüsusiyyətlərini öyrənir.

2) Konkret xalq və millət arasında baş verən sosial-psixoloji proses və halların özünəməxsus cəhətlərini;

3) Etnik şüuru, etnik özünüdərk, milli-mədəni dəyərləri, milli xarakteri;

4) Etnogenezin sosial-psixoloji amillərini.

Beləliklə, etnopsixologiya, ayrı-ayrı etnos, millət və xalqların təfəkkür və davranışı üçün səciyyəvi olan, etnik mənsubiyyətə şərtlənən psixoloji xüsusiyyətləri, o cümlədən milli xarakter, milli özünüdərk formalaşmasının qanunauyğunluqlarını və funksiyasını, etnik stereotipləri və s. öyrənən elm sahəsidir.

1.2. Etnopsixologiyanın başqa elmlərlə əlaqəsi

Hər bir elm kimi etnopsixologiya elmi də öz müstəqilliyini saxlamaqla bir sıra başqa elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Bu əlaqə ilk növbədə etnopsixologiyanın obyektə olan etnos, millət və xalqları başqa istiqamətdən öyrənən elmlərlə bağlıdır. Bu cür elmlərdən sosial psixologiya, etnoqrafiya, antropologiya, etnologiya, etnopedaqogika, etnolinqvistika, etnoarxeologiya, etnocoğrafiya, etnososologiya, etnodemoqrafiya, etnogenetika və s. misal göstərmək olar. Etnopsixologiyanın bir sıra məsələlərinin tədqiq, bu elmlərin nümayəndələrinin iştirakı və həmin sahələrdə əldə edilmiş elmi nəticələrdən istifadə olunur etnos və millətlərin kompleks şəkildə öyrənilməsinə səy göstərilir.

Etnosun, xalqın və millətin səciyyəvi psixoloji xüsusiyyətləri haqqında obyektiv nəticəyə etnik xüsusiyyətləri tədqiq edən digər elm sahələrində əldə olunan qanunauyğunluqlardan, faktlardan

ETNOPSİKOLOGİYA

istifadə etməklə gəlmək olar. Etnik xüsusiyyət etnopsixologiyanın başqa elmlərlə qarşılıqlı əlaqəsində əsas orientir kimi çıxış edir və bu əlaqənin məzmununu təşkil edir. Etnopsixologiya sosial proseslərin etnik müxtəlifliyini öyrənərkən etnososiologiyaya, etnosun dil xüsusiyyətlərini isə etnolinqvistikanın əldə etdiyi nəticələrə, etnosun aliə-nigah münasibətlərini, cinsi tabuları, etnosun sayının dinamikasını, emiqrasiyasını və s.demoqrafik məsələləri araşdırarkən etnik demoqrafiyaya, etnosun yayılma xüsusiyyətini və başqa etnoslarla ərazi baxımından qarşılıqlı əlaqəsini, etnosun məskunlaşma formasını (oturaq və ya köçəri) öyrənərkən isə etnocögrafiyanın əldə etdiyi faktlara istinad etməyə ümumiləşdirir. Hər şeydən əvvəl, etnopsixologiyanın ümumi psixologiya ilə əlaqəsi daha yaxındır. Etnopsixologiya ümumiyyətlə psixologiya elminin sahələrindən biri olduğuna görə ümum psixologiyanın əldə etdiyi qanunayuyğunluqlara əsaslanır. Bununla yanaşı etnopsixologiya psixoloji fənlərin mövcud təsnifatına əsasən insanın cəmiyyətə münasibət sahəsinə daxildir. Etnopsixologiyanın sosial psixologiya ilə qarşılıqlı əlaqəsi daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Sosial psixologiyaya daha yaxın olduğuna görə sosial psixologiya sahəsində əldə edilmiş qanunayuyğunluqlara istinad edir, özünün ümumi prinsiplərini, metodlarını ondan alır. Sosial psixologiya əsasən qrup psixologiyası, xüsusilə qrup şəraitində insanların davranış xüsusiyyətlərini eləcə də qarşılıqlı təsir və münasibət məsələlərinin sosial psixoloji əsaslarını, eləcə də qrup şəraitində ünsiyyət və şəxsiyyətin psixoloji qanunayuyğunluqlarını öyrənir. Bu mənada etnopsixologiya öz predmetini tədqiq edərkən sosial psixologiyanın qrup psixologiyası ilə bağlı əldə etdiyi ümumi qanunayuyğunluqlara istinad edir. Etnopsixologiya ilk növbədə, etnoqrafiya, etnoloqiya və antropologiya ilə əlaqəlidir. Etnoqrafiya, etnoloqiya və antropologiya elm sahələri kimi müxtəlif dövrlərdə meydana gəlsə də hər üçü bəşəriyyətin mədəniyyətinin elmi cəhətdən öyrənilməsi ilə məşğuldur. Fransız antropoloqu K.Levi-Stros qeyd edir ki, etnoqrafiya, etnoloqiya və antropologiya insan mədəniyyətinin elmi idrakı prosesinin üç ardıcıl

ETNOPSİKOLOGİYA

mərhələsidir: etnoqrafiya sahə tədqiqatlarını, mədəniyyətin ayrı-ayrı təzahür formalarını şərh edir və təsnifatını aparır; etnologiya-coğrafi, tarixi və yaxud sistematik olanları birləşdirməyə ilk addım atır; antropologiya isə ümumilikdə insanı başa düşməyə çalışır. Beləliklə K.Levi-Strosa görə etnoqrafiya, etnologiya və antropologiya heç də eyni məsələni öyrənən müxtəlif fənnlər deyil.

1.3. Etnopsixologiyanın əsas tədqiqat metodları və metodoloji prinsiplər

Etnopsixologiyanın tədqiqat metodları dedikdə, həmin elmin öz predmetini tədqiq etmək üçün istifadə etdiyi yol və vasitələrin məcmusu nəzərdə tutulur. Etnik psixologiya, psixologiyanın bir sahəsi olduğu üçün ümumi və sosial psixologiyada istifadə edilən əsas metodlardan ümumi şəkildə burada da istifadə olunur. Etnik psixologiya sahəsində aparılan tədqiqatlar, başqa sahələrdə olduğu kimi aşağıdakı paradigmaya əsaslanmalıdır: nəzəriyyə-eksperiment-praktika. Etnopsixoloji tədqiqatlar zamanı aşağıdakı elmi prinsiplərin nəzərə alınması zəruridir: coğrafi determinizm, şüur və fəaliyyətin vəhdəti, psixikanın fəaliyyətdə inkişafı, tarixilik və sistemlilik. Etnopsixologiya integrativ elm sahəsi olduğuna görə öz obyektini tədqiq edərkən əsasən ümumi və sosial psixologiyanın istifadə etdiyi, bəzən isə etnoqrafiyanın tədqiqat metodlarından istifadə edir. Etnopsixologiyanın tədqiqat metodlarına müşahidə, çöl eksperimenti, korrelyasiya, kontent-analiz, rəsm testi, sosiometriya, intervyu, anket, söhbət və s. daxil edilir. Bu metodlarla yanaşı etnopsixoloqlar etnopsixoloji məsələləri öyrənmək üçün etnoqrafiyanın istifadə etdiyi qalıqlar (survival method), həyat hadisələri (case study method) və müqayisəli-tarixi (cross-cultural) metodlarını da tətbiq edirlər. Qalıqlar metodu tədqiqat üsulu kimi rus etnoqrafi K.D.Kavelin tərəfindən hazırlanmışdır və ingilis etnoloqu E.Teylor tərəfindən daha da təkmilləşdirilmişdir. Qalıqlar metodunun əsas ideyasına görə hər bir xalqın mədəniyyətində onun tarixi və psixoloji keçmişinin izləri olur və həmin izlərə əsasən müəyyən nəticə çıxarmaq mümkündür. E.Teylor hesab edir ki,

ETNOPSİKOLOGİYA

qalıqlar üç mənəni ifadə edə bilər: 1) hər şeyin olduğu kimi qaldığını; 2) adət və ənənələrin, baxışların, münasibətlərin yeni şəraitə uyğunlaşması üçün dəyişildiyini; 3) adət və təsəvvürlərin bərpası, canlandırılması. Məsələn, toyu olan bəyin “oğurlanması”, gəlinin evə daxil olarkən ayağı ilə qab sındırması və s. tarixi keçmişin izləridir. Lakin, özlüyündə etnosun, xalqın psixoloji və sosial keçmişi və təcrübəsi haqqında məlumat daşıyır.

Həyat hadisələri metodu etnosun və xalqın adət və ənənələri, əmək və məişət həyatı ilə bağlı yerli sakinlərin söhbətini əks etdirir. Xalqın psixoloji keçmişi onun yazılı və şifahi ədəbiyyatında, fəlsəfəsində yaşayır.

Şifahi xalq yaradıcılığının, folklor materiallarının təhlil də etnopsixologiya-da istifadə olunan tədqiqat metodlarından hesab olunur. Şifahi xalq ədəbiyyatında olan əfsanələr, rəvayətlər, nağıllar, dastanlar, tapmacalar, atalar sözləri, sınaqlar və s. xalqın təfəkkür tərzini, ideallarını, əxlaqi və mənəvi dəyərlər sistemini, rəğbətləndirmə və cəzalandırma, qadağalar sistemini, alqış və qarğısını bir sözlə xalqın ruhu, onun psixologiyası haqqında maraqlı və zəngin materiallarla doludur. Xalqın həyatı ilə bağlı olan folklor nümunələri insanların xarakterini, onların əməyə, başqalarına, özünə, dünyaya, var-dövlətə, qonşuya, təbiətə, təbiət hadisələrinə olan münasibətini, qadın-kişi münasibətlərini, uşaqların tərbiyəsi, cinsi sevgisi və ümumiyyətlə ictimai münasibətlərin geniş spektri haqqında əvəzolunmaz materialları özündə əks etdirir. Bu materialların yozumu isə tədqiqatçının istifadə etdiyi yanaşmadan asılı olur.

Folklorun öyrənilməsində 3 yanaşmadan istifadə olunur:

Birincisi yanaşmada folklor materialının məzmunu Freyd və ya Yunqun metodu ilə psixoanalitik simvolizm yönündə izah olunur. Bu tip tədqiqatçılar üçün obraz və süjetin konkret sosial-tarixi məzmunu elə bir əhəmiyyət kəsb etmir.

İkinci yanaşma daha çox obyektiv məzmun kəsb edir və burada bir neçə mədəniyyətlər (oxu: xalq, millət) paralel olaraq tədqiq olunur. Məsələn, bir neçə etnik qrup götürülür və onların

ETNOPSİKOLOGİYA

folklorunda uşaq tərbiyəsində hansı üsulun üstünlük təşkil edildiyi paralel şəkildə öyrənilir (məsələn, fərdi uğur əldə etməyə olan meyl). Sonra formal nəticələr müqayisə edilir və yekun rəyə gəlinir ki, bir xalq fərdi uğur qazanmağa, digər xalqla müqayisədə daha çox meyl göstərir. Bununla da bu və ya digər etnik qrupun müqayisəli şəkildə xarakter xüsusiyyəti haqqında nəticə əldə edilir.

Üçüncü növ yanaşma daha çox əənəvi xarakter daşıyır və müasir dövrdə də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Burada xalqın psixoloji portretini və mədəniyyətinin sintetik obrazını yaratmaq üçün onun keçdiyi tarix, yaratdığı folklor nümunələri təhlil olunaraq ümumiləşdirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı xalqın xarakteri haqqında onun folklor materialları əsasında qəti fikir söyləmək çox risklidir. Ona görə ki, zaman amilini, eləcə də sosial-iqtisadi dəyişiklikləri nəzərə almaq lazımdır. Xalqa məxsus olan hər hansı əfsanə, dastan, rəvayət və sərəvət dəyərləri həmin qrupun məhz həmin tarixi dövrünü əks etdirir, ola bilsin ki, hazırkı vəziyyətə qətiyyənlə uyğun gəlmir. Digər tərəfdən razılaşmaq lazımdır ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindəki qəhrəmanlar, pesonajların adları fərqli olsa da bütün xalqlarda onların yaranma motivləri və süjet xətti eynidir. Ona görə ki, bu materiallar ağızdan ağıza ötürülərək bütün xalqlara yayılmışdır və onun yaradıcısının konkret olaraq hansı xalq olduğu mübahisəli məsələdir. Üçüncüsü, folklor materiallarında təkrarlanan mövzular həqiqətənmi real insan davranışını əlamətlərini əks etdirir yoxsa onların arzusunu, istəyini, cəhdini və yaxud onların müdafiə reaksiyasını?

Xalqın etnik psixoloji xüsusiyyətlərinin tədqiq olunub araşdırılması üçün onun musiqisini, rəqsini, geyim mədəniyyətini, istifadə etdikləri bəzək-düzək vasitələrinin, məişət əşyalarının, kulinar mədəniyyətinin öyrənilməsi kimi vasitələrdən istifadə etmək olar. Müasir dünyada elə bir xalq, millət tapılmaz ki, onun ifadə etdiyi milli rəqs olmasın. Xalqlar bir-birindən fərqləndiyi kimi rəqslər də bir-birindən ritminə, musiqisinə, melodiyasına görə fərqlənir.

Etnopsixologiya tarixində ilk təbii eksperiment 1934-cü ildə

ETNOPSİKOLOGİYA

ABŞ da La Pyer tərəfindən aparılmışdır. Psixologiya tarixinə La Pyer paradoksu kimi daxil olan bu eksperimentdə məqsəd bir xalqda başqa bir xalqla bağlı formalaşan etnik münasibətin yaratdığı sosial yönəlişliyin təsirini öyrənmək olmuşdur. Bu məqsədlə La Pyer bir nəfər çinli ilə 67 mehmanxanada qalmış və 184 restoranda nahar etmişlər. Bu görüşlərin yalnız birində onlara yer verməkdən imtina etmişlər. Bu eksperimentdən 6 ay sonra La Pyer çinli tələbə ilə qaldıqları mehmanxana sahiblərinə məktub göndərmiş və onlardan belə bir suala (“əgər çinli sizin daimi müştəriniz olsa ona necə münasibət göstərerdiniz”) cavab vermələrini xahiş etmişdir. Mehmanxana sahiblərinin 92%-nin bu məktubdakı suala cavabı mənfi olmuşdur.

Hər hansı etnik qrupa, millətə mövcud münasibəti öyrənmək üçün istifadə olunan etnopsixoloji tədqiqat metodikasından bir elan texnikasıdır. Elan lövhəsində iki oxşar məlumat yerləşdirilir: “Gənc ailə kirayə ev axtarır”. Elanlar bir-birindən kirayişinlərin milli mənsubiyyətinə görə fərqlənir. Verilmiş telefon nömrələrində oturan eksperimentatorun köməkçiləri hər bir elan üzrə vurulmuş zənglərin qeydiyyatını aparır. Metodikaya görə hansı telefon nömrəsinə zəng çox gəlsə, deməli, sorğu aparılan əhali arasında həmin etnik qrupa münasibət daha yaxşıdır. Digər geniş şəkildə istifadə olunan metodlardan biri “itirilmiş əşyalar metodu” adlanır. Buna bənzər texnika “itirilmiş məktub” ilk dəfə 1948-ci ildə istifadə olunmuşdur. İlk variantda metodikaya görə üzərində çatdırılacaq ünvanı göstərilən çoxlu sayda məktub ictimai yerlərdə guya ki, düşüb itir. Yoldan ötən seçim qarşısında qalır: ya məktubu götürüb yola salmaq, ya əhəmiyyət verməmək, ya da cırıb tullamaq. Metodika müəllifinin fikrinə görə birinci seçim, əslində məktubun ünvanlandığı şəxsə, onun milliyətinə olan müsbət münasibətin göstəricisidir. Uyğun olaraq hansı ünvana daha çox məktub yetişirsə bu müsbət münasibətin olduğunu göstərir. Məktubun üzərində öyrənilən etnosun, millətin nümayəndəsi kimi adressantın adı, atasının adı, фамилиясы göstərilir.

Başqa bir maraqlı metod şərti olaraq “səhv nömrə” adlanır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Əvvəlki metodikada olduğu kimi burada da hər hansı kömək və xidmətin göstərilməsi müsbət münasibətin olduğunu göstərir. Hər şey telefon zənginin ətrafında cərəyan edir. Eksperimentator maşının yolda xarab olduğu üçün avtotəmir xidmətinə zəng etdiyini bəhanə gətirərək yoxlanılan şəxsdən təcili kömək istəyir. Yoxlanılan şəxs abonentin nömrəni düz yığmadığını başa düşür və izah edir ki, bura təmir sexi yox, mənzildir. Belə olan halda eksperimentator həyəcanla ucqar bir məkanda olduğunu və təkrar zəng üçün telefonunda enerjinin olmadığını söyləyir və yoxlanılan şəxsdən kömək etməsini xahiş edir. Belə olan halda yoxlanılan seçim qarşısında qalır. Bu eksperimentdə təmir sexinə edilən zənglərin sayı asılı dəyişən, müstəqil dəyişən isə - çətin vəziyyətə düşənin cinsi, etnik mənsubiyyəti, nitq xüsusiyyəti, ləhcəsi və s.

Etnopsixologiyada aparılan ilk eksperimental tədqiqat 1933-cü ildə ABŞ-da Priston Universitetində Kats və Berkli tərəfindən aparılmışdır. Onlar “keyfiyyətin aid edilməsi” metodikası ilə Priston Universitetinin tələbələrinə 84 adda xarakter əlaməti olan siyahını təqdim edirlər. Tələbələrə, həmin siyahıdan amerikalılar, ingilislər, çinlilər, almanlar, irlandlar, italyanlar, yəhudilər, neqrlər, türklər və yaponlar üçün səciyyəvi olan keyfiyyətləri seçmək təklif olunur.

Müasir etnopsixologiyada tədqiqatların üç əsas nəzəri istiqaməti var. Bunlar aşağıdakılardır: relyativizm; absolyutizm; universalizm. Relyativizm (latınca *relativus* nisbi deməkdir) insan idrakinin, biliyinin obyektiv məzmununa malik olduğunu inkar edən, onun subyektiv, şərti və nisbiliyi haqqında olan idealist təlimdir. Mədəni relyativizm əsasən XIX əsrdə etnoqraf və səyyahların qeyri avropa xalqlarını varvar, geridə qalan xalq kimi qiymətləndirməsinə, yəni avropa etnosentrizminə qarşı olan reaksiya kimi əmələ gəlmişdir. Relyativist yanaşma texnoloji inkişafı xalqın əqli və mənəvi inkişafı ilə bərabərləşdirməyin əleyhinə çıxırdı və hesab edir ki, hər bir mədəniyyətin mövcud şəraitə özünəməxsus uyğunlaşma üsulu var. Relyativistlər belə hesab edirlər ki, bütün mədəniyyətlər bərabərdir, lakin müxtəlifdir. Onlar, etnosu öz dili

ETNOPSİKOLOGİYA

ilə, öz mənəvi dəyərlər aspektindən yanaşmağı və dərk etməyi daha düzgün hesab edirlər. Relyativistlərə görə, bütün psixoloji hadisələr mədəniyyətlə şərtlənir. Relyativist yanaşma XIX əsrdə səyyah və etnoqrafların böyük əksəriyyətinin qeyri avropa xalqlarında hər şeydən əvvəl varvarlıq və gerilik əlamətlərini qabartması və görməsinə cavab reaksiyası kimi meydana gəlmişdir. Yeni konsepsiyanın tərəfdarları hesab edirlər ki, texnoloji inkişaf heç də xalqın, millətin və ya etnosun əqli və mənəvi inkişafının göstəricisi kimi götürülə bilməz. Yaxud əksinə, texniki tərəqqinin olmaması əqli və mənəvi gerilik, varvarlıq əlaməti hesab olunmamalıdır. Relyativistlər etnopsixologiyada *emic* tədqiqatların aparılmasını vacib hesab edirlər. Çünki, bu yanaşma ilə tədqiqatçı hətta, kannibalizmin və ya uşaqların diri-diri basdırılmasının həmin mədəniyyət üçün hansı mənə daşdığını başa düşməyə kömək edəcəkdir. Relyativistlər çalışırlar ki, xalqı, milləti və ya müəyyən etnik birliyi onların öz dili ilə onların dəyərlər sisteminə istinad etməklə başa düşsünlər.

Məsələn: çinlilər intellektə sosial cavbdehlik və təqlid etmə keyfiyyətlərini də daxil edirlər. Halbuki, avropa mədəniyyəti üçün bu yaddır. Azərbaycanlılar üçün övlad borcu anlayışı, amerikalıların adekvat anlayışından fərqli məzmun daşıyır.

Absolyutizm tam fərqli nəzəri istiqamətdir və mədəniyyətlərarası fərqləri mütləqləşdirir. Absolyutizm tərəfdarları belə hesab edirlər ki, mədəniyyətlər eynidir, amma bərabər deyildir. Onlar etnosentrizmin mövcudluğunu qəbul etmir və mədəniyyətin tədqiqatçıya etdiyi təsiri qəbul etmirlər. Ona görə də müqayisəli-mədəni tədqiqatlar aparılan zaman ABŞ və Qərbi Avropada istifadə olunan metodikalardan istifadə edirlər. Ən yaxşı halda həmin metodikaların linqvistik ekvivalentliyi yoxlanılır. Belə olan halda intellektə eyni fenomen kimi baxmağı tövsiyyə edirlər. Əgər belə olan halda etnomədəni fərqlər meydana çıxırsa, onda həmin faktı həmin xalqa aid edirlər. Belə ki, bir mədəniyyətə mənsub olanlar daha ağıllı və qabiliyyətli olurlar. Bu yanaşmada tədqiqatçı öz mədəniyyətinin normalarına istinad etməklə tədqiqat aparırı və

ETNOPSİKOLOGİYA

nəticəyə gəlir. Elə bu yanaşmanın ən nöqsanlı cəhəti odur ki, mədəniyyət fərqləri nəzərə alınmır. Absolyut (mütləq) yanaşma əsasında çox asanlıqla bir xalqı ağıllı, bacarıqlı, xeyirxah digərini isə geridə qalmış, tənbel, avam göstərmək olar.

Universalizm etnopsixologiyada üçüncü nəzəri istiqamətdir. Bu yanaşmanın tərəfdarları hesab edir ki, təməl psixoloji proseslər hər yerdə və bütün xalqlarda, mədəniyyətlərdə eynidir, lakin psixi və sosial inkişafa təsir isə hər yerdə müxtəlifdir. Mədəniyyətlər bərabərdir, zahirən müxtəlifdir, əsasına görə isə eynidir. Universalistləri mədəniyyətin hansı yolla insanların daxili aləminə təsir göstərməsi məsləhəti maraqlandırır. Bu suallara cavab tapmaqla müəyyən etmək olar ki, hansı psixoloji fenomenlər universaldır və onun köməyi ilə istənilən mədəniyyətdə insanın davranış və fəaliyyətini təsvir etmək olar.

Etnopsixologiyada müxtəlif dövrlərdə müxtəlif nəzəri istiqamətlər dominant mövqedə olmuşdur, amma universalizmə meyl daha güclüdür.

XX əsrdə dünya etnopsixologiyasında iki mühüm istiqamət əmələ gəlmişdir. Onlardan biricisi mədəni-psixoloji antropologiya, ikincisi isə müqayisəli, mədəni və ya kross-kultural psixologiya kimi yaranıb. Kross-kultural psixologiya müqayisəyə söykənir, iki və daha çox xalqların psixologiyasını müqayisəli ölçülərlə araşdırır, onların mədəniyyətində universal cəhətləri və mədəniyyətlərarası fərqləri ayırd edir. Mədəni-psixoloji antropologiya isə xalqların psixologiyasını, yəni obrazlı desək, xalqın psixoloji “tərcümeyi-halını”, milli mentalitetin konkret xalqın, məsələn Azərbaycan mədəniyyəti ilə şərtlənən psixoloji kəmiyyətlərini öyrənir. Kross-mədəni tədqiqatlar hər bir xalqın öz mədəniyyəti var. İnsan aid olduğu, daşdığı mədəniyyətin məhsuludur. Şəxsiyyət bu mədəniyyət kontinuumunda doğulur, böyüyür, ərsəyə çatır. Görəsən, hər hansı bir mədəniyyət, məsələn Amerika mədəniyyəti çərçivəsində aparılmış tədqiqat, Azərbaycan, Türkiyə və ya Yaponiya mədəniyyəti axarında da özünü eyni ölçülərlə göstərəcək? Bu köklü sualdır və təcrübədə kross-mədəni (kultural) araşdırmalar vasitəsilə

ETNOPSİKOLOGİYA

öyrənilir. Kross-mədəni tədqiqatlar əsasən iki yönümdə aparılır:

a) müxtəlif mədəniyyətlər axarında müqayisəli araşdırmalar təşkil olunur. Bu müqayisələrin ana xətti oxşarlığına görə, müxtəlif olan xalqların psixoloji durumunda universal məziyyətlərin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır.

b) hər bir xalq üçün səciyyəvi olan özünəməxsus olan xüsusiyyətlər müəyyənləşdirilir. Əsas psixoloji proseslərin formalaşmasına və inkişafına mədəniyyət hansı ölçülərlə təsir göstərir?

Kross-kultural tədqiqatlarda bu sual əsaslı təhlil olunur. Psixi xüsusiyyətlərin formalaşmasında mədəniyyət faktoru əsas rol oynayır. Məsələn: N.Gəncəvinin “Yeddi gözəl”, M.F.Axundzadənin “Müsyö Jordan və ya dərviş Məstəli şah” əsərində xalqların müqayisəsi verilmişdir. Fransız yazıçısı A.Düma “Qafqaz səfəri” əsərində azərbaycanlıları ermənilərlə müqayisə edərək yazır: “Erməni biləndə ki, doğru söz demək ehtiyatsızlıqdır, bu ehtiyatsızlıq onu iflas edər, dilsizə və sxtakara çevrilər, dünənki himayədarı bu gün bərk ayaqdadırsa, ona nankorluq edər.”

Kross-kultural psixologiya tədqiqatlar zamanı *etik*, mədəni-psixoloji antropologiya (psixoloji antropologiya) isə *emik* yanaşmadan istifadə edilir. *Emik* (subyektiv, daxili) yanaşmada hər hansı adət, ənənə aid olduğu xalqın öz nöqtəyi-nəzərindən təhlil və izah olunur, həmin xalqın həyatında oynadığı rol araşdırılır. “Etik” (obyektiv, xarici) yanaşmada bir mədəniyyət üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətin, başqa mədəniyyətdə bənzəri axtarılır, müqayisəli şəkildə öyrənilir. Etik-emik-etik yanaşma müasir etnopsixoloji tədqiqatlarda ən mükəmməl yanaşmadır. “Emik və etik” terminləri ilk dəfə amerikan linqvisti K.Payk tərəfindən istifadə edilmişdir. Bu terminlər qədim yunan mənşəyli elm adlarından; fonetiki və fonemiki sözlərdən götürülmüşdür. Emik yanaşma -faktın, hadisənin öyrənilən mədəniyyətin özündə hansı mahiyyət kəsb etdiyini, nə demək olduğunu, etik yanaşma isə hadisənin universal tərəfini, yəni başqa mədəniyyətlə müqayisəli şəkildə izah edən yanaşmadır. M.Mid yazır ki, “kulturanthropoloq uzaq ekspedisiyaya gedərkən öz ağılının qabaqcadan hasil olan yanlış qənaətlərdən azad

ETNOPSİKOLOGİYA

etməlidir və mədəniyyəti, başqa mədəniyyətlərlə müqayisə etmədən öyrənməlidir”.

Etnopsixoloji tədqiqatlar apararkən çətinlik ondadır ki, mədəniyyətin təsirinə məruz qalmayan tədqiqat metodu tapmaq çətin məsələdir. Bu mənada amerikan kulturantropoloqu Triandis qeyd edir ki, kross-mədəni tədqiqatlar zamanı biz psevd-etik yanaşmadan istifadə edirik. Çünki, onu aparənlər heç də öz təkəkkürlərini aid olduqları mədəniyyətin təsirindən azad edə bilmirlər. Triandis bu faktı izah etmək üçün avropalı tədqiqatçılarda yapon “qeyşə”sı ilə bağı yaranan “yüngül əxlaqlı qadın” asossiasiyasını misal göstərir. Etnopsixoloji tədqiqatlar zamanı yadda saxlamaq lazımdır ki, obyektiv (müşahidə edəninin nöqtəy-nəzəri) və subyektiv (müşahidə olunanın nöqtəy-nəzəri) faktlar bəzən bir-birini tamamlayır, bəzən isə uyğun gəlmir.

1.4. Etnopsixologiyanın yaranması, inkişaf tarixi və əhəmiyyəti

Etnopsixologiyanın bilik sahəsi kimi uzun keçmiş, elm kimi isə qısa tarixi var. Onun elm kimi tarixi XIX əsrdən başlamışdır və hal-hazırda integrativ bilik sahəsi kimi inkişaf edir. Etnopsixologiya XIX və XX əsrlərin qovşağında sosial psixologiya, sosiologiya, etnoqrafiya, antropologiya, tarixi psixologiya, linqivistika, dinşünaslıq, fəlsəfə kimi çoxsaylı elmlərin hüdudunda əmələ gəlib və fənlərəarası bilik sahəsi kimi inkişaf edir. Etnopsixologiyanın elm sahəsi kimi dünyanın tərəqqi etmiş (Almaniya, Fransa, İngiltərə, ABŞ, Rusiya və b.) ölkələrində yaranması və təkəkkül tapması heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, həmin ölkələrdə gedən ictimai-tarixi inkişaf prosesi, siyasi və iqtisadi iddiaların güclənməsi yaxın və uzaq ölkələrdə yaşayan etnos və xalqların etnik-millə xüsusiyyətlərini öyrənmək zərurətini yaratmışdır. Çünki, inkişaf etmiş dövlətlər digər ölkə və xalqların, millətlərin etnik psixoloji xüsusiyyətlərinə bələd olmadan, onlarla istər dövlətlərəarası, istərsə də xalqlar və millətlərəarası münasibətlər sistemini optimal şəkildə qurmaqda ciddi çətinlik və maneələrlə rastlaşmış olurlar. Tarixi

ETNOPSİKOLOGİYA

təcrübə göstərir ki, hər bir millətin, xalqın nəinki özünün, eləcə də müəyyən əlaqə və münasibətdə olduğu etnos və xalqların etnik xüsusiyyətlərini vaxtında öyrənib düzgün qiymətləndirməsi həm özünüdərkinə, həm də başqlarının düzgün dərk edib adekvat surətdə qiymətləndirməsinə yaxından kömək edir. Elə öz millətimizin tarixi təcrübəsi, onun qonşularının ona qarşı qısqanc, qərəzli və düşmən münasibəti nəticəsində düşar olduğu müsibətlər, ərazi itgiləri bu cəhətdən çox ibrətlidir. Qonşu etnosların psixoloji xüsusiyyətlərinə lazımınca bələd olmamağın və onlarla ünsiyyət zamanı nəzərə almamağın acı nəticələrini bu gün də dadırıq.

Etnopsixoloji fikirlərə antik dövrün filosoflarından Herodot, Hippokrat, Pliniy, Strabon və b. əsərlərində rast gəlinir.

Bizim eradan əvvəl yaşamış Herodot (480-425) nəinki tarixin “atası”, o həmçinin etnopsixologiyanın da ulu babası hesab olunur. O, çoxlu səyahətlər etmiş, müxtəlif xalqların sitayışı, adət-ənənəsi, dini ritualları barədə öyrənmişdir. Herodot, fərqli xüsusiyyətləri xalqların təbii mühiti ilə əlaqələndirmişdir. Məsələn, “Tarix” əsərində misirliləri ellinlərlə (özünün aid olduğu etnos) müqayisə etmiş və göstərmişdir ki, onların göyü, çayları fərqli olduğu kimi, adət-ənənələri də başqa xalqlarla ziddiyyət təşkil edir. Herodot öz əsərində “varvar” sözünü işlətməmişdir. Lakin, varvar sözü orada başqa, yad, özgə mənasında, yəni ellinlərdən fərqli olan mənasında işlədilmişdir. Herodotun ən yaxşı etnoqrafik əsəri skiflərin həyat tərzi ilə bağlı olmuşdur. Qədim yunan filosofu və həkimi Hippokrat da ətraf mühiti, coğrafi iqlimi, eləcə də qidanı xalqların fərqli psixoloji xüsusiyyətlərə malik olmasının səbəbi kimi göstərmişdir.

Avropa mədəniyyəti “varvar” mədəniyyəti ilə tanışlığa əsasən tacirlər, səyyahlar və missionerlər vasitəsilə nail olmuşdur. Venesiyalı səyyah Marko Polo Andaman sakinlərini itbaşlı, itgözlü və itdişli insanlar kimi təsvir etmişdir. Böyük coğrafi kəşflər dövründə yer kürəsinin əhalisinin həyat tərzinə maraq artmışdır. XVIII əsrdən etibarən müxtəlif xalqların elmi-psixoloji müşahidələrin predmeti olaraq öyrənilməsinə cəhd göstərilirdi. Mühit (iqlim)

ETNOPSİKOLOGİYA

xalqlar arasında ən əsas fərqləndirici xüsusiyyət əmələ gətirən faktor hesab olunurdu. İntellektdə olan fərqi iqlimlə əlaqələndirildilər.

Etnopsixologiyanın elm sahəsi kimi ilk yaratıcıları alman filosofu M.Latsarus (1824-1903) və dilçi Q.Şteyntal (1823-1899) hesab olunur. Onlar 1859-cu ildə “Xalqların psixologiyası və dilçilik” adlı jurnalın nəşrinə başladılar. Onlar “Xalqların psixologiyasına aid mülahizələr” adlı məqaləsində ayrı-ayrı fərdlərin yox, həm də birliyin “xalq ruhu” həyatını da öyrənməyin lazım olduğunu qeyd etmişlər. M. Latsarus və Q. Şteyntal “xalq ruhu” deyəndə fərddən asılı olmayaraq mövcud olan və fərdlərin psixi oxşarlığını təmin edən əlamətlər nəzərdə tutulduğunu göstərmişlər. Xalq deyəndə insan birliyi nəzərdə tutulur. Və hər bir nəfər özünü ora aid edir və özünə həmin xalqın nümayəndəsi kimi baxır. Ruh yaxınlığı, ruh qohumluğu isə irsi şəkildə yaxud dil vasitəsilə müəyyən edilmir. Hər bir insan özü, özünün hansı xalqa aid olduğunu subyektiv olaraq müəyyən edir. M.Latsarus və Q.Şteyntal belə hesab edirlər ki, etnopsixologiyanın predmeti “xalq ruhu” nun öyrənilməsindən ibarətdir. Onlar xalq ruhu anlayışında fərddən asılı olmayaraq, substansional özəyin, ilkin əsasın varlığını irəli sürürdülər. Onlar hər cür ictimai hadisələrə “xalq ruhu”nun məhsulu kimi baxırdılar. Alman mütəfəkkirlərini “xalq ruhu” adlandırdıqları, müasir etnopsixologiyada etnik identiklik anlayışına uyğun gəlir. M.Latsarus və Q.Şteyntal xalqların psixologiyasını, individual psixologiyanın davamı kimi qəbul etməyi təklif edirdilər. Çünki, xalq ruhu, ayrı-ayrı fərdlərdə yaşayır və fərdi psixologiya onları öyrənir. Lakin fərdlərin çoxluğu o zaman xalq adlandırıla bilər ki, xalq ruhu onları birləşdirsin. M. Latsarus və Q. Şteyntalın ən böyük xidməti etnopsixologiyaya gətirdikləri “xalq ruhu” anlayışı olmuşdur.

Avropada etnopsixologiyanın inkişafında böyük xidməti olan alman alimlərindən biri Vilhelm Vundt olmuşdur. V.Vundt elmi fəaliyyətinin son 20 ilini etnopsixologiya məsələlərinə həsr etmiş və 10 cildlik “Xalqların psixologiyası” əsərini hazırlamışdır.

V.Vundt “xalq ruhu” anlayışını M.Latsarus və Q.Şteyntaldan

ETNOPSİKOLOGİYA

fərqli formada izah edirdi. Belə ki, o xalq ruhunu fərddən asılı olmayan müstəqil substansiya hesab etmirdi. Ona görə xalq ruhu adamların birgə yaşayışının və qarşılıqlı əlaqələrinin məhsulu olan psixoloji hadisələrin müəyyən toplusudur və eyni zamanda fərdi ruh kimi gerçək mənaya malikdir. V.Vundta görə “xalqların psixologiyası”nın başlıca vəzifəsi “xalq ruhu”nun məhsulu olan dil, mif və adət kimi proses və hadisələri öyrənməkdir. Çünki, dil, mif və adət xalq ruhunun yaradıcılıq fraqmenti deyil, onun özüdür. Etnopsixoloji tədqiqatlar dil, mif və adətlərdə özünü göstərənən psixoloji qanunauyğunluqları izah etməlidir. Əgər psixoloq hər hansı bir xalq üçün səciyyəvi olan kultu (məsələn, ruslar üçün meşə və ya ağ ayı kultu mövcuddur) öyrənersə, o, hökmən bu kultun əsasında hansı psixoloji səbəblər dayandığını açıb göstərməlidir.

Dünya xalqlarının həyatından, mənşəyindən, coğrafi məkanında yerdəyişməsindən, adət ənənlərindən və xalqa məxsus xarakterik xüsusiyyətlər haqqında ensklopedik məlumata gərkəmli alman alimi Fridrix Ratselin iki cildlik “Xalqsünaslıq” əsərində rast gəlinir. Hər iki cildi birlikdə 1641 səhifə materialdan ibarət olan bu əsər üçüncü və sonuncu nəşrlə, 1902-ci ildə Sankt-Peterburqda rus dilinə tərcümə edilərək nəşr olunmuşdur. Əsərdə demək olar ki, Avstraliya qitəsi istisina olmaqla bütün dünya xalqlarının həyatı və adət ənənləri, tarixi-coğrafi həyatı və mədəniyyəti (ailə daxili münasibətlərdən tutmuş, geyim, məişət və ovçuluq mədəniyyəti və s. də daxil olmaqla) haqqında maraqlı məlumat verilir.

Fransa etnopsixologiya məktəbinin kökündə E.Dürkheymin (1858-1917) adı ilə bağlı olan fransız sosiologiya məktəbi dayanır. E.Dürkheymin öz konsepsiyasında iki əsas anlayışdan istifadə etmişdir. O, hesab etmişdir ki, cəmiyyəti “sosial faktlar” əsasında öyrənmək lazımdır. Sosial faktlar deyəndə sosial həyat hadisələri nəzərdə tutulur. E.Dürkheymin hesab edir ki, cəmiyyətdəki sabillik onun tərkib hissələrinin funksional inteqrasiyası və üzvlərinin “sosial həmrəyliyi” ilə təmin olunur. Ona görə də ictimai strukturda hər hansı radikal dəyişiklik cəmiyyət üçün fatal xarakter

ETNOPSİXOLOGİYA

daşıyır. E.Dürkheym konsepsiyasının ikinci əsas kateqoriyası “kollektiv təsəvvür” anlayışıdır. İnsan şüuru iki, fərdi və ictimai formada mövcuddur. Fərdi şüur konkret olaraq ayrıca götürülmüş fərdə aiddir və onun psixikasının xüsusiyyətləri ilə təyin olunur. Kollektiv şüur isə öz əksini “kollektiv təsəvvürdə” dini inanclarda, əfsanələrdə, xurafatda, əxlaq və hüquq normalarında tapır.

L.Levi-Bryül, M.Moss, M.Qrane və başqaları E.Dürkheymın ardıcılıları olmuş və etnopsixologiya sahəsində maraqlı tədqiqat işləri aparmışlar. M.Qrane (1884-1940) qədim Çin tarixi və ənənəvi mədəniyyəti ilə bağlı maraqlı tədqiqat işlərinin müəllifi olmuşdur. L.Levi-Bryül (1857-1939) isə ibtidai insanlar üçün səciyyəvi olan “məntiqsiz təfəkkür” (пралогическое мышление) konsepsiyasını irəli sürmüşdür. O, bu zaman E.Dürkheymın “kollektiv təsəvvür” anlayışından istifadə etmişdir. L.Levi-Bryül hesab edir ki, praloqik təfəkkür yalnız kollektiv təsəvvürlə əlaqəli olan hallarda özünü biruzə verir. Primitivlərin şüurunda diferensiasiyanın zəif olması nəticəsində obraz, təsəvvür hiss və hərəkətdən ayrılır. Ona görə də primitiv qartal lələyini başına taxmaqla qartala məxsus olan bütün keyfiyyətlərə malik olacağına şübhə etmirdi. Primitivlərin kollektiv təsəvvürü partisipasiya qanununa istinad edir. Çünki təbiət vəhdət təşkil edir. Ona görə də belə bir sofizmə uyğun düşünürdülər: Post hoc ergo propter hoc (nədən sonra oldusa, deməli səbəb odur). Fransa etnopsixologiya məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən Ş.Monteskyö, Qüstav Le Bon və K.Levi-Strosu xüsusilə qeyd etmək olar. Fransız filosofu Ş.Monteskyö (1689-1755) coğrafi determinizm tərəfdarı kimi hesab etmişdir ki, insanlar iqlim, din, qanun, keçmiş adət-ənənənin təsirinə məruz qalır və bütün bunlar xalqın ümumi ruhunu əmələ gətirir. Bu faktorlar arasında iqlim əsadır. Məsələn, isti iqlim sakinləri qocalar kimi cəsarətsiz, tənbel, lakin zəngin təxəyyülə malikdirlər. Şimal xalqları isə gənclər kimi, cəsur və soyuqqanlı olurlar. Ş.Monteskyö hesab edirdi ki, tarixi inkişaf prosesində iqlimin təsiri azalır, digər faktorların təsiri isə güclənir. Qüstav Le Bon “İrq ruhu” anlayışından istifadə etmişdir. Q.Le Bona görə “irq ruhu” sabit

ETNOPSİKOLOGİYA

kateqoriyadır və bütün ictimai hadisələr “ irq ruhunun” müxtəlif vəziyyətləri ilə əlaqədardır. “Xalqın taleyi onun xarakteri ilə bağlıdır. İnsanların fərdi taleylərini, irqin dəyişməz ruhu toxuyur. Nə inqilablar, nə konstitutsiya, nə də despotizm, heç bir xalqa olmayan xarakteri verə bilməz. Eyni zamanda ala bilməz. Hər bir xalq yalnız özünə layiq olan idarəetmə forması əldə edir. Millət öz irqi xüsusiyyətlərindən doğan bələlərdən əl çəkə bilsəydilər və idrakın səsinə əcdadların amiranə səsi boğmasaydı, xalqlar və insanlar nə qədər səhvlərdən və fəlakətli çevrilişlərdən xilas ola bilərdilər”. Q. Le Bonun əsərində ən çox istifadə etdiyi “ irq ruhu” anlayışı, müasir psixologiyada “xarakter” anlayışına uyğun gəlir. Görkəmli psixoloqun “Kütlə psixologiyası” əsərində “ irq ruhunun”, yəni milli, etnik xarakterin xalqın həyatında oynadığı rolu belə ifadə edir: Xalqın ağı yox, xarakteri onun tarixdə inkişafını müəyyən edir. Mənəviyyat şüurun yox, xarakterin törəməsidir.

Klod Levi-Strossun konsepsiyası təfəkkürün strukturunun universallığı haqqında olmuşdur. Ona görə də o, etnoloji strukturalizm məktəbinin yaradıcısı hesab olunur. Levi Stross xalqların ekzotik xüsusiyyətləri deyil, ümumiləşmiş keyfiyyətləri maraqlandırır. Onun fikrinə görə hər bir zahiri müxtəliflik, xarici bənzərsizliyin əsasında universallıq, eynilik, oxşarlıq dayanır. Bu mənada insan təfəkkürünün strukturu universaldır. K.Levi-Stross hesab edir ki, “obyekti dərk etməni insanın universal tələbatıdır. Fransız antropoloq qeyd edir ki, istənilən cəmiyyətdə dünya fikir obyektini olduğu qədər, həm də tələbatları ödəmə vasitəsidir. K.Levi-Stross ikinci universal keyfiyyət olaraq insan təfəkkürünün nizamlılığı, kateqoriyallaşdırmanı tələb etməsidir. Yəni, insan təfəkkürü həmişə nizamlanma, təsnifat aparmağı tələb edir, ona meyillidir. Məsələn, neqritos, onun üçün heç bir iqtisadi əhəmiyyəti olmayan 600 yaxın bitki adını bilir. Yaxud navaho hindliləri canlıları danışan və danışmayan olmaqla iki qrupa böldülər.

Rusiyada etnopsixologiyanın inkişafı əsasən K.D.Kavelin, Q.Q.Şpet, Q.İ.Çelpanovla bağlıdır. Rus Coğrafiya cəmiyyəti

ETNOPSİKOLOGİYA

Rusiyada etnopsixologiyanın yaranmasında böyük rol oynamışdır. Etnoqrafiyanın bir şöbəsi olan “Psixi etnoqrafiya” şöbəsinin əsas vəzifəsi insanların mənşəyi, əqli, əxlaqi təbiətini, xarakter və iradəsini öyrənmək olmuşdur. 1874-ci ildə Rusiya quberniyalarında məskunlaşan xalqların xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə bağlı proqram qəbul olundu. Bu işlə müxtəlif adamlar məşğul oldular. Etnoqrafik tədqiqatlar aparən filosof K.D.Kavelin XIX əsrin 40-cı illərində etnopsixoloji laboratoriya yaratmaq təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Lakin, bu məsələ ilə bağlı onunla İ.Seçenov arasında olan diskusiya etnopsixologiyanın elm kimi yaranmasını ləngitdi. Seçenov hesab edirdi ki, mənəvi mədəniyyət məhsulları vasitəsilə, psixikanı öyrənmək obyektiv deyil.

Almaniyada etnopsixologiya aid nəzəri tədqiqatlar Rusiyada da öz əksini tapdı. Etnik psixologiyanın yaradılmasına ilk təşəbbüs XX əsrin 20-ci illərində Q.Q.Şpet (1879-1937) tərəfindən edilmişdir. O, Q.İ.Çelpanovla birlikdə MDU-da tarix-filologiya fakültəsinin nəzdində “Etnopsixoloji laboratoriya” yaratdılar. 1927-ci ildə Q.Q.Şpet “Etnik psixologiyaya giriş” kitabını nəşr etdirmişdir. O, da etnopsixologiyanı “xalq ruhu”nu öyrənən elm kimi səciyyələndirmişdir. Q.Şpet “xalq ruhu”nu kollektivin təbiətdə və sosial həyatda baş verən hadisələrə subyektiv reaksiyası kimi izah edirdi. Bu mənada Q.Şpet xalqın münasibətini onun ruhu, canı və xarakteri hesab edirdi.

Rusiyada etnopsixologiyanın inkişafında A.A.Potebnyanın xidməti çox böyükdür. Onun “Fikir və dil”, “Dil və xalq”, “Milliyətçilik haqqında” elmi əsərləri yeni fikirlərlə bu gün də tədqiqatçıların diqqət mərkəzindədir. A.A.Potebnya dili xalqın, etnosun mövcudluq əlaməti hesab edir və psixoloji xüsusiyyətləri, xalqa aid olan xarakter əlamətlərinin dildə axtarmağı təklif edir. Onun nəzəriyyəsinin əsas müddəası belə idi ki, milli xüsusiyyətlər dildə nəyin ifadə olunmasında yox, necə ifadə olunmasında özünü göstərir. A.A.Potebnya öz fikirlərini əsasən “народ” və “народность” anlayışları əsasında izah etmişdir. Bu anlayışlar onun izahında bir xalqı digərindən fərqləndirən milli xüsusiyyətlər kimi

ETNOPSİKOLOGİYA

başla düşölür.

ABŞ-da xalqların etnopsixoloji xüsusiyyətlərini etnik psixologiya deyil, mədəni psixoloji antropologiya öyrənir. ABŞ etnopsixologiyasının banisi F.Boas (1858-1942) olmuşdur. O, V.Vundtun şagirdi olmuş, onun ideyalarını Amerikaya gətirmiş və ətrafına çoxlu tədqiqatçılar cəlb edə bilmişdir. Onlardan R. Benedikt, M.Mid, A. Kardiner, R.Linton və b. göstərmək olar. ABŞ-da etnopsixologiya etnologiyasının psixoloji istiqaməti hesab olunur və müasir dövrdə mədəni psixoloji antropologiya adı ilə təqdim olunur. Amerikan etnopsixoloqları öz tədqiqatlarında Z.Freyd, K.Yunq, E.Frömm, K.Xorni və A.Maslounun psixoloji konsepsiyalarına istinad edirdilər. Müasir Amerikan etnopsixologiyasının kökündə “Mədəniyyət və şəxsiyyət ” konsepsiyası dayanmışdır. Bu konsepsiyanın özü isə F.Boasın mədəni determinizm (insan xarakteri tərbiənin məhsuludur) və neofreydizm cərəyanlarının yəni, mədəni antropologiya ilə psixologiyanın vəhdəti əsasında yaranmışdır və hər iki sahəni özündə birləşdirir. Yeni konsepsiya ilə bağlı 1932-ci ildə R.Benediktin (1887-1948) “Mədəniyyətin konfigurasiyası” adlı ilk məqaləsi çap olunmuşdur. ABŞ-da yaranan yeni nəzəri-metodoloji istiqamətə A.Kardiner rəhbərlik etmişdir. Mədəniyyət və şəxsiyyət konsepsiyasının əsas müddəası belə idi ki, hər bir xalq, millət və etnos üçün “əsas xarakter quruluşu” var və o nəsildən-nəsilə ötürülərək onun tarixini müəyyən edir. Sonradan “şəxsiyyətin əsas strukturu” anlayışı “modal şəxsiyyət” anlayışı ilə əvəz olundu.

Amerikan psixoloji antropologiyası əsasən bihevizizm nəzəriyyəsinə istinad edir və bu konsepsiya əsasında inkişaf etmişdir.

Müxtəlif xalqların həyatına və tarixinə, eləcə də onların sosial həyatının müxtəlif cəhətləri Şərq ölkələri alimlərinin də diqqət mərkəzində olmuşdur. Məsələn, orta əsrlərin böyük səyyahı İbn Battuta (1304-1369) “Rihlet-ü İbn Battuta” adlı topluda Afrika xalqlarından bəhs etmişdir.

İslam tarixçisi İmam əl-Buxari (hicri tarixi ilə 194-256) “Əl-Cami əs-Səhih” əsərində ərəb tayfaları (müşrklər, qureyşilər və b.)

ETNOPSİKOLOGİYA

eləcə də türklər, yəhudilər və başqa xalqlar haqqında məlumatlara rast gəlinir. Məsələn, Əbu Hureyra rəvayət edir ki, Peyğəmbər demişdir: “Siz qıyıq gözlü, qırmızı sifət, yastı burun, üzləri də döymə qalxana bənzər türklərlə vuruşmayınca Qiyamət qopmayacaq. Həmiçinin qıldan qayırmış səndəllər geyinmiş adamlarla vuruşmayınca Qiyamət qopmayacaq”.

Türk səyyahı Evliya Çelebinin on cilddən ibarət olan “Səyahətnamə” əsəri tarixi-coğrafi səciyyə daşıyan əsər olmaqla yanaşı, həm də həmin ölkə ərazisində yaşayan xalqların mədəniyyəti o cümlədən xarakteri və başqa psixoloji xüsusiyyətləri haqqında geniş məlumat verir.

1.5. Azərbaycanca etnopsixologiyanın inkişafı

Azərbaycanda etnopsixologiyanın uzun keçmişi, lakin qısa tarixi var. İlk etnik-psixoloji təssəvürlərin təşəkkülü xalqın qədim adət-ənənə, mərasim və ayinləri, əyləncə və oyunları ilə bağlıdır. Xalqın müşahidə əsasında əldə etdiyi etnopsixoloji biliklər, şifahi xalq yaradıcılığında və bədii ədəbiyyat nümunələrində öz əksini tapmışdır. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında olan obrazlar (keçəl, kosa, Molla Nəsrəddin, və s.) xalqın sosial etalon və stereotiplərini ifadə etmişlər. Lətifələrdə etnik psixoloji hadisələr haqqında ictimai rəy öz əksini tapmışdır. Dastanlarda isə tayfadaxili və tayfalararası münasibətlərin psixoloji təhlilinə rast gəlinir. Etnopsixologiyanın bilik sahəsi kimi tarixini təhlil edəndə, onun ilk səhifələrinə bir tərəfdən güzəran psixologiyasında, digər tərəfdən, Azərbaycan fəlsəfəsi, ədəbiyyatı və incəsənəti materiallarında, səyahətnamələrdə, coğrafiyaçıların əsərlərində, tarixi və etnoqrafik yazılarda və abidələrdə rast gəlinir. Azərbaycan ədəbiyyatı bütün janrları ilə birlikdə azərbaycan xalqın ruhunu, düşüncəsini, ümumən isə psixi simasını özündə əks etdirdiyi üçün, Azərbaycan psixoloji fikir tarixinin ilk mənbəəsi kimi götürülməlidir. Qeyd etdiyimiz mənbələrdə, yalnız azərbaycan xalqı ilə yanaşı, dünyanın başqa xalqlarının da müxtəlif xüsusiyyətləri haqqında müşahidələrə rast gəlmək olur. Şərqdə xalqların, ölkələrin tarixinə olan maraq

ETNOPSİKOLOGİYA

orada yaşayan xalqların həyatına, məişətinə, mədəniyyətinə bir sözlə xalqların xarakterinə maraqla birləşir.

XI əsrdən etibarən etnopsixoloji ideyalara fəlsəfə və bədii ədəbiyyat əsərlərində rast gəlinir. Bəhmənyar, Nəsirəddin Tusi, Nizami Gəncəvi, İmaddədin Nəsimi, M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov, M.F.Axundov, A.Bakıxanov, səyyahlardan Z.Şirvani və b.əsərlərində etnopsixoloji qeydlərə rast gəlinir.

Azərbaycan haqqında, onun ərazisində yaşayan xalqlar haqqında etnopsixoloji və etnoqrafik məlumatlara həmin dövrlərdə ölkəmizə səyahət edən səyyahlar, elçilər, tarixçilər və başqalarının əsərlərində rast gəlinir. Həmin yazılarda ölkənin tarixi, coğrafiyası, təbiəti, yerüstü və yeraltı sərvətləri, eləcə də xalqların adət-ənənəsi, yaşayış tərzii, xarakteri haqqında məlumat verilir. Onlardan yunan coğrafiyaçı və tarixçisi Strabonun (e.ə. 64- b.e.24) “Coğrafiya” əsərini misal göstərmək olar. Strabon yazır: Orada adamlar gözəlliyi və hündür boyu ilə seçilirlər, eyni zamanda onlar ürəyiaçıqdırlar, xırdaçı deyillər. Albanlar qocalığa, nəinki valideynlərinə, həm də yad (qoca) adamlara həddindən artıq hörmət edirlər. Mərhumun dərđini çəkmək və hətta onu yada salmaq şərəfsizlik sayılır. Mərhumla birlikdə onun bütün əmlakını basdırırlar və buna görə də ata malından mərhum olub, kasıb yaşayırlar. Antik dövr Qafqaz Albaniyası və onun xalqları haqqında II əsrin tanınmış coğrafiyaçı və astronomu Klavdi Ptolomeyin (70-147) “Coğrafiya” dərsliyində də məlumat verilir.

XVI əsrdə ingilis səyyahı Antoni Cenkinsonun Azərbaycana səfəri və Şamaxı şəhəri və yerli xalqın həyatından bəhs edən “Gündəliyindəki” qeydləri diqqəti cəlb edir. Şamaxı hakiminin qonağı olan Antoni Cenkinson yerli xalqın yüksək mədəniyyətindən heyran olduğunu qeyd edir və onun şərəfinə verilən ziyafət masasını belə təsvir edir: nahar vaxtı gəlb çatdıqda döşəməyə süfrələr salındı və müxtəlif yeməklər gətirildi; yeməklər çeşidinə görə sıra ilə düzölmüşdü. Mən apardığım sayıma görə 140 növ yemək verilmişdir. Onları süfrələr ilə birlikdə, yığışdırdıqdan sonra yeni süfrələr salıb meyvələrdən və başqa qonaqlıq

ETNOPSİKOLOGİYA

yeməklərindən ibarət 150 növ bulud gətirdilər, beləliklə iki dəfəyə 290 yemək növü verilmişdi”. Misal üçün, hələ XVI əsrdə Azərbaycan xalqının mətbəxt mədəniyyəti nə qədər zəngin olduğunu ingilis səyyahını dili ilə bir daha sübut edir. Bu ilk növbədə Azərbaycan xalqının nə qədər qəonaqpərvər olduğunu, onun yadelli xalqlara nə qədər diqqət, qayğı göstərdiyini və mehribançılıqla qarşıladığını sübut edir. Misal həm də Azərbaycan qadınlarının zəngin təxəyyülə və şəhər mədəniyyətinə sahib olduqlarını sübut edir. Çünki, köçəri xalq heç də bu qədər zəngin mətbəx yarada bilməz.

Azərbaycan və azərbaycanlılarla bağlı daha bir xatirə isə alman alimi, riyaziyyatçısı, astronomu, filosof və coğrafiyaşünası Adam Olearinin “Moskoviya və Moskoviyadan keçməklə İrana, oradan da geriyyə səyahətin təsviri” adlı əsərində verilmişdir. 1636-1638-ci illərdə Azərbaycanda olan Adam Oleari Şamaxıda olmuş və orada mədrəsədə tələbələrə astronomik cihazlardan (qlobus və bucaqölçən (üstürlab) istifadə etməklə elmlərin sirlərini, o cümlədən Evkilid həndəsəni öyrətdiklərini yazır. Digər bir xatirə isə holland səyyahı Yan Streysin “Səyahət” əsərində verilir. Onun səfəri 1670-1672-ci illərdə Dərbənd, Şamaxı və Ərdəbil şəhərlərinə olmuşdur.

Hacı Zeynalabdin Şirvani (1780-1838) Azərbaycanın ən görkəmli səyyahı (Azərbaycan Çələbisi) olmuş və 40 illik səyahət əsasında əsasən Şərqi ölkələrində olmuş və orada yaşayan xalqların həyatını əks etdirən dörd əsər yazmışdır: “Riyazüs-səyahət”, “Kəşfül-Maarifin”, “Hədəiqüs-səyahəni”, “Büstanüs-Səyahəni”.

Nəsirəddin Tusinin etnopsixoloji fikirləri və müşahidələri əsasən “Əxlaqi-Nasiri” əsərində toplanmışdır. N.Tusi Şərqi xalqlarından bəzilərinin xarakterik xüsusiyyətləri haqqında mövcud olan stereotipləri belə təsvir edir:

Ərəb: natiqlik, bəlağət və fəsahtətdə üstünlük qazanıblar, lakin tünd xasiyyət və şəhvətpərəstlikdə ad alıblar;

Əcəm: ağıl, fərasət, təmizlik və zirəklikdə ad alıblar;

Rumi: vəfa, əmanət, kömək və qənaətdə üstünlük qazanıblar,

ETNOPSİKOLOGİYA

lakin paxıllıq və xəsislikdə ad alıblar;

Hindli: tizfəhimlikdə və hazırcavablıqda üstünlük qazanıblar, lakin tələskən, bədbinlik, məkr və şayiədə ad alıblar;

Türk: şücaət, xidmət və xoş surətlikdə üstünlük qazanıblar, lakin qəddarlıq, kobudluq və özlərini saxlaya bilməməkdə ad alıblar.

Respublikamızda etnopsixologiya problemlərinin ilk dəfə elmi planda tədqiqi, istedadlı psixoloq Fuad İbrahimbəyovun yaradıcılığı ilə bağlıdır. O, öz əsərlərində göstərmişdir ki, etnik-mədəni amillər etnik psixoloji xüsusiyyətlərin formalaşmasında çox mühüm rol oynayır. Bununla da Fuad müəllim etnik psixoloji xüsusiyyətləri sırf bioloji amillərlə izah edənlərə qarşı çıxmışdır.

Müasir dövrdə Azərbaycanda etnopsixologiya sahəsində tədqiqat aparan psixoloqlardan Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, S.İ.Seyidov, B.H.Əliyev, R.Qədirova, R.Qaragözov, G.Hüseynovanın pedaqoqlardan Ə.Həşimov, Y.Talıbov etnoqraflardan Q.Qeybullayev, R.Babayev H.Quliyevin və b. adlarını qeyd etmək olar. Etnik psixoloji problemlərin təhili ilə bağlı Ə.S.Bayramovun əsərlərindən “Etnik psixologiya”, “Psixoloji düşüncələr”, “Etnik psixologiya məsələləri”, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında etnik psixoloji xüsusiyyətlərin inikası və başqa əsərlərini göstərmək olar. Ə.Ə.Əlizadənin “Azərbaycan güzəran psixologiyası məsələləri”, “Xəmsə”də yaş və pedaqoji psixologiya məsələləri”, “Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş”, R.Əliyevin “Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında milli xüsusiyyətlərin nəzərə alınması”, “Şəxsiyyət və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları”, “Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik” əsərlərini qeyd etmək olar. Rəna Qədirovanın “Azərbaycanlı uşaq və yeniyetmələrin milli identikliyinə inkişafının sosial-psixoloji problemləri” adlı doktorluq dissertasiyasını, G.Hüseynovanın “Müasir gənclərdə etnik stereotiplərin təzahür xüsusiyyətləri” adlı metodik tövsiyyəsini göstərmək olar. Etnopsixoloji məsələlər ədəbiyyatçılardan N.Cəfərov, K.Vəliyev, A.Nəbiyev, P.Xəlilov, tarixçilərdən M.Seyidov, Q.Qeybullayev, filosoflardan A.Əsədov, A.Şükürov, A.Şirinov və başqalarının

ETNOPSİKOLOGİYA

əsərlərində bədii, tarixi-etnoqrafik və fəlsəfi aspektdən araşdırılmışdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızda etnopsixoloji problemlər psixologiya sahəsində aparılan tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir.

1.6. Təbii mühit etnosun yaranmasının və fəaliyyətinin mühüm şərti kimi

Etnik xüsusiyyətlərin formalaşması, həm də cəmiyyətin bir system kimi mühitlə əlaqə formalarından asılıdır. Hər hansı sistemin mövcudluq üsulu mühitdə baş vermiş dəyişiklikləri özündə əks etdirməklə dəyişir. Dünyada yaşayan etnos və xalqların müxtəlif psixoloji xüsusiyyətlərə malik olmasının ən başlıca səbəbi ondadır ki, təbii təkamül Yer kürəsini müxtəlif zonalarında müxtəlif istiqamətlərdə baş vermişdir. Bu isə fərqli psixoloji xüsusiyyətlərin, müxtəlif təfəkkür tiplərinin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Təbii mühit etnosun yaranmasının və fəaliyyətinin mühüm şərtidir. Etnosun təşəkkül prosesi təbii şəraitin bilavasitə təsiri altında baş verir. Bu təsir özünü əmək alətlərində, məişət predmetlərində, xalqların adlarında, adət və ənənələrində, folklor nümunələrində göstərir. Təbii mühit geyimin və mənzilin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir, bu və ya digər məhsulların istehsalını şərtləndirir.

XVIII əsrin ikinci yarısına kimi rusların həyatı meşə ilə bağlı olduğu üçün meşə fenomeni özlüyündə bu xalqın mənəvi mədəniyyətində, psixoloji portretində dərin iz buraxmışdır. Meşə rus xalqı üçün təsərrüfat və siyasi əhəmiyyətə malik olmaqla yanaşı, bir çox əxlaqi dəyərləri müəyyənləşdirmişdir. Ağac, evlərin tikilməsini və qızdırılmasını mümkün etmiş, qab-qacağın və məişət əşyalarının hazırlanması üçün xammal olmuşdur. Meşə orada yaşayan xalqı ərzaqla təmin etmiş və onu xarici hücumlardan qorunmaq üçün ən etibarlı sığınacaq rolunu oynamışdır. Ümumiyyətlə, xalqın müəyyən coğrafi əraziyə uzun əsirlik bağlılığı

ETNOPSİKOLOGİYA

onun iqtisadiyyatında, adətlərində, təfəkkür və davranış tərzində, maddi və mənəvi mədəniyyətində dərin izlər buraxır. Məsələn, dağlılar adi həyatda düzənliklərin sakinlərinə nisbətən daha çox özünə qapanmış və lal-dinməz olurlar. Bu onların ünsiyyət imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədardır. (Бромлей Ю., Подольный Р., 1990)”

Təbii mühit etnosun formalaşmasında müəyyənədicilərin rolunu oyanadığı kimi, onun tənəzzülünü də şərtləndirə bilər. Etnos təbii mühitin kəskin dəyişikliklərinə uyğunlaşa bilmədikdə öz subyekt müəyyənliyini itirmiş olur. (A.Əsədov,1997). Zaman keçdikcə mühit öz xassələrini dəyişir. Bəzən quru torpaq sahələri su altında qalır, bəzən isə dənizlər öz yerini dəyişir. Aristotel torpağın təbii təşəkkülünü və məhvini birkilərin və heyvanların həyatı ilə müqayisə edir: torpaq bir zaman “doğulur”, “yaşa dolur” və “ölür”. Torpaq, buna uyğun olaraq xalqların da təbii təkamülünü və təbii məhvini qabaqcadan şərtləndirir. Torpaq, öz məhsuldarlığını bərpa etdikdən sonra üzərində başqa bir xalqın məskunlaşması üçün müqəddəm şərt olur” (Аристотель, 1981). Bu yanaşma ilə biz də razılaşıırıq və hesab edirik uzun əsrlər boyu bir çox xalqların taixinin səhnəsindən köç etməsi heç də yalnız müharibələr və işğal nəticəsində olmamışdır. Əlimizdə bunu sübut edən tutarlı faktlar olmasa da belə demək olar ki, əhalinin yaşayışını, təbii tələbatlarını təmin edən təbii şəraitin məhv olması səbəbindən də bir çox xalqlar həmin ərazilərdən uzaqlaşmış, qonşu ərazilərdə yaşayan xalqların ərazisinə daxil olmuş, zəif olduqları üçün, yerli əhali ilə assimilyasiya olunmuş və nəticə etibarilə etnos və ya xalq kimi yox olmuşlar. Bu gün onların adlarına yalnız tarixdə rast gəlinir. Məsələn, şumerlər, assurilər, saklar, skiflər, xəzərlər, hunlar, keltlər, iberlər, kutilər tarixən mövcud etnoslar, tayfalar olsalar da bu gün həmin etnonimlə yaşayan xalq yoxdur. Heç şübhəsiz bu vəziyyət bundan sonra da belə olacaqdır.

Xalqların, millətlərin və etnosların xarakteri, mentaliteti və ümumən psixoloji xüsusiyyətləri həm də onların yaşadıkları coğrafi ərazidən, təbii mühitdən asılıdır. Hər hansı etnosun psixi

ETNOPSİKOLOGİYA

fundamentinin xüsusiyyətlərinin formalaşmasında təbii-ekoloji aspekt mühüm rol oynayır. Etnopsixoloji məsələlərin tədqiqinə bu cür yanaşma coğrafi determinizm adlanır. Coğrafi determinizm prinsipinə görə etnosun, xalqın və yaxud millətin bu və ya digər psixoloji xüsusiyyəti, onun yaşadığı təbii şəraitlə şərtlənir. Bu mənada etnos və xalqların xarakterindəki mülayimlik, aqressivlik, dalaşqanlıq, soyuqanlıq, tənbellik və işgüzarlıq həm də həmin xalqın yaşadığı ərazinin təbiəti və iqlimi ilə əlaqədardır. Təbii mühit analizi geniş mənada başa düşülür və buraya yerin relyefi, landşaftı, iqlimi, atmosfer təzyiqi, atmosferin kimyəvi tərkibi, hava, su, həmin ərazinin florası və faunası, havanın çirklənmə dərəcəsi, dağlar, meşələr, çaylar, dənizlər, günəş aktivliyi, yerin maqnit sahəsinin fəallıq dərəcəsi və s. daxil edilir.

Heç şübhəsiz, təbii-ekoloji aspekti xalqın xarakterinin, psixi xüsusiyyətinin formalaşmasında həlledici və müəyyənədiçi funksiya daşması qənaətinə gəlmək düzgün olmazdı, amma, onun rolunu, təsirini nəzərə almamaq da düzgün deyil. Rusların xarakterindəki, qapalılıq, gizli qalmaq, özünü göstərməmək meşə fenomeni ilə bağlı olan etnik xüsusiyyətdir. Bu gün də siyasi müstəvidə edilən hərəkətlər, kənar müşahidəçiyə belə qənaətə gəlmək əsası verir ki, ruslar hər hansı bir hərəkəti etdikdən sonra özlərini *elə* aparırlar ki, *elə* bil onları heç kim görmür, sanki onlar da özlərini meşədə hiss edirlər.

Hələ Qədim Yunanıstanda ətraf mühitin psixoloji xüsusiyyətlərin formalaşmasına təsiri haqqında antik dövrün mütəfəkkirlərin əsərlərində rast gəlirik. Məsələn, Herodot (480-425) xalqların fərqli xüsusiyyətlərə malik olmasını onların yaşadıkları təbii mühiti ilə əlaqələndirmişdir. Məsələn, “Tarix” əsərində misirliləri ellinlərlə (özünün aid olduğu etnos) müqayisə etmiş və göstərmişdir ki, onların göyü, çayları fərqli olduğu kimi, adət-ənənələri də başqa xalqlarla ziddiyyət təşkil edir. Herodot öz əsərində “varvar” sözünü işlətməmişdir. Lakin, varvar sözü orada başqa, yad, özgə mənasında, yəni ellinlərdən fərqli olan mənasında işlədilmişdir. Herodotun ən yaxşı etnoqrafik əsəri skiflərin həyat

ETNOPSİKOLOGİYA

tərzi ilə bağlı olmuşdur. Qədim yunan filosofu və həkimi Hippokrat da ətraf mühiti, coğrafi iqlimi, eləcə də qidamı xalqların fərqli psixoloji xüsusiyyətlərə malik olmasının səbəbi kimi göstərmişdir. O, “hava, su və yer haqqında” adlı əsərində müxtəlif xalqların fiziki və psixoloji xüsusiyyətlərindəki fərqlərin səbəbini coğrafi vəziyyətlə və iqlim şəraiti ilə əlaqələndirmişdir. Hippokrat yazır: “Asiya Avropadan həm torpaqdan alınan məhsulların təbiətinə görə, həm də insanların təbiətinə görə fərqlənirlər. Asiyada doğulanlar daha gözəl olurlar. Bu diyarın özü yumşaqdır, adamları isə qonaqpərvər və sakitdirlər. Bunun səbəbi isə ilin fəsillərinin mülayimliyiəndir. Avropa xalqları bir-birindən həm xarici görkəmlərinə görə, həm də cəsarətlərinə görə fərqlənirlər. Diyarın dağ hissəsində məskunlaşanlar həm əməksevər, həm də cürətli olurlar. Amma bu sözləri vadilərdə, mülayim qurşaqlarda məskunlaşanlar haqqında demək mümkün deyildir. İqlimin mülayimliyi xarakterin mülayimliyiəndə əks olunur”. İnsanların forması və əxlaqı ölkənin təbiətini əks etdirir” fikri bu əsərin əsas ideyasını əks etdirir. Cənub və şimal iqliminin insan orqanizminə və psixikaya təsiri etməsi haqqında fikirlərə Demokritin əsərlərində də rast gəlinir. Xalqların psixoloji müşahidə predmeti kimi öyrənilməsi məsələsi XVI əsrdə fransız filosofu J.Bodenin əsərlərində öz əksini tapmışdır. XVIII əsrdə isə bu yönümlü tədqiqat digər fransız filosofu, Şarl Monteskyö (1689-1755) tərəfindən aparılmışdır. Ş.Monteskyö etnopsixologiyada coğrafi determinizmin nümayəndəsidir. Bu istiqamətin tərəfdarları hesab edirdilər ki, iqlimlə, təbii mühitlə insan ağılı, xarakteri və digər xüsusiyyətləri arasında sıx əlaqə var. Şarl Monteskyö görə “insanları çox şey; iqlim, din, qanunlar, idarəetmə üsulları, keçmişin ibrət dərsləri, əxlaq, adətlər tərəfindən idarə olunduğu üçün nəticədə xalqın ümumi ruhu əmələ gəlir.”Bu amillər sırasından Ş.Monteskyö iqlimi ön plana çıxarır: “İqlimin hakimiyyəti, başqa amillərin hakimiyyətindən daha güclüdür.” İqlimin dəyişməsi ilə milli xarakterin dəyişilməsi fikrini irəli sürən Ş.Monteskyö yazır: “Cənuba getdikcə insanlar qanundan

ETNOPSİKOLOGİYA

uzaqlaşır, ehtiras və cinayətkarlıq artır, hər kəs ehtirasını ödəməkdə başqasını ötməyə çalışır. Mülayim iqlimli ölkələrdə yaşayan xalqlar arasında siz öz davranışlarında sabit insanlara az rast gələ bilərsiniz. Həddən ziyadə isti olan ərəzilərdə isə bədən gücdən düşür. Onda bədənin boşalması ruha da təsir göstərir: belə insan hər şeyə etinasız olur, həvəs göstərmir, heç bir xeyirxahlıq göstərməyə də çalışmır, tənbellik xoşbəxtliyə çevrilir və ruhu işə cəlb etməkdənsə oturub cəza çəkməyi daha üstün sayırlar, qulluq etmək, “qul” olmaq ağılı işlətməkdən, özünü idarə etməkdən, özünə sahib olmaqdan daha asan olur”. Coğrafi determinizmin tərəfdarlarından biri XIX əsrin ikinci yarısında yaşamış olan ingilis sosioloqu D.Dreper olmuşdur. Dreper ictimai həyatın bütün hadisələrini o cümlədən milli xüsusiyyətləri, iqlim şəraitindən asılı olan, onunla şərtlənən fizioloji səbəblərdə görürdü. O, yazırdı “Məgər ucsuz-bucaqsız çöllər, o yerlərdə öz çadırlarını quran köçəri xalqların əxlaqına, adətinə; bərəkətli otlaq sahələri, geniş çəmənliklər, çoban həyatına təsir göstərmirmi, insanları müdafiə edən sıldırım qayalar-cəsəratə, dəniz- təşəbbüskarlığa, zirəkliyə” təsir göstərmirmi? Dreperin konsepsiyasına görə, hər bir millətin taleyi, onun yaşadığı iqlimlə müəyyən edilir. Elə bu səbəbdən də yer kürəsində müxtəlif tayfalar, millətlər sakinlik edir. Məhz, “iqlim şəraiti, avstraliyalını vəhşi, zəncini isə hərf və həndəsə qabiliyyətini əlindən alır, dini baxımdan kahinlikdən o yana keçmir. O, tatarı südü sevməyə, amerikanlıyı isə ondan iyrenməyə məcbur edir. Alçaqboylu avropalıları misaxtaran və metallurq edir”. Dreperə görə meteoroloji şərait daha çox “qida instinktinə” millətin adət və ənənəsinə, mənəviyyatına təsir göstərir; alkoqolizmə instinktiv meyillilik məlum coğrafi en dairəsi ilə şərtlənir.

Bu məsələdə Q.Qaçevin fikirləri də maraqlıdır. Onun “Dünya xalqlarının mentalığı” (2003) adlı əsərində qida, içkinin xalqların məişətindəki rolu ilə “İçkilərin Yer kürəsində paylanmasının və istifadə olunmasının öz məntiqi var. Xalqın psixoloji xüsusiyyətlərini həm də onun istifadə etdiyi içkilərə görə müəyyən etmək olar. İslam ölkələrində alkoqollu içkilərin qadağan olunması

ETNOPSİKOLOGİYA

heç də təsadüfi deyildir. Araq, viski, ümumiyyətlə spirtli içkilər nədir? Bunlar- odlu sulardır. İslam ölkətrərinin əskəriyyəti subtropik, tropik və ekvatorial qurşaqda yerləşir. Günəş şüalarının istiliyi o qədər yüksək olduğu üçün, insanın əlavə istilik almasına ehtiyac duyulmur. Donuz ətinin də islamda və iudaizmdə haram buyurulmasının da dərin mənası var. Əksinə, şimal en dairəsində yerləşən ölkələrin xalqları fəsilələrin dəyişməsindən asılı olaraq, soyuq və quru havaya dözmələri üçün əlavə “odlu su” ya ehtiyac duyular. Hətta, mən şimal dərəcə ilə alkoqolun dərəcəsi arasında bir uyğunluğun da olduğunu qeyd etmişəm. Aralıq dənizi ölkələrində (yunanlar, italyanlar..) 8-10 dərəcəli alkoqoldan, bir qədər şimalda yaşayanlar; ispanlar, fransızlar nisbətən tünd, 12-18 dərəcəli içkilər olan: mader, xeres, şampan, portveyndən, daha çox şimal xalqları olan almanlar, ingilislər, polyaklar, ruslar isə tündlüyü 40-60 civarında olan içkilərdən istifadə edirlər. Məhz onların içkilərinin tündlük dərəcələri (40-60) ilə onların yaşadığı şimal enlik dərəcəsi bir-birinə uyğun gəlir. Elə insanları əlavə enerji ilə təmin edən və özünün ağır və güclü olması ilə digər ət növündən fərqlənən donuz əti bu ölkələrdə daha çox əzəiz və sevimli qida məhsuludur. Bir qədər də şimalda, qütb dairəsinin sakinləri isə 96% təmiz spirt içirlər”. Q.Çaqevin yazdığına görə rus xalqının alkoqola meyilli olması sadəcə olaraq həmin xalqın milli kosmosu (milli kosmo-psixo-loqos konsepsiyasına görə, loqos-ağıl; psixeya- ruh; kosmos-bədən kimi götürülür və üçü vəhdətdə hər bir xalqın xarakterini müəyyən edir) ilə əlaqədardır. Burada, Şimali Avrasiya məkanında yaşayanlar, oda-istiliyə olan tələbatlarını ödəmək üçün əlavə odlu su- spirt qəbul etməlidirlər ki, melanxoliyadan, qəmginlikdən uzaq ola bilsinlər. Belə qənatə gəlmək olur ki, Günəş enerjisi, azlığı odlu sudan alınan süni enerji ilə əvəz olunur. (Гачев Г. 2003, 544с.) Xalqın və millətin psixologiyası ilə onların öz aralarında və başqaları ilə necə salamlaşmasında və bu zaman bir-birinə dilədikləri arzu ilə də müəyyən etmək olar. məsələn, ruslar görüşəndə adətən bir-birinə “Здравствуйте!” deyirlər. Bu da o deməkdir ki, mən sizə can

ETNOPSİKOLOGİYA

sağlığı arzulayıram. İtalyan isə belə salamlayır: “Come sta?” “necə qalxırsan?”, alman isə “Wie geht’s?” “Necə gedir?”. Yəhudi deyir: “Şalom”, yəni sizə sülh arzu edir, ingilis və yaxud amerikalı isə “How do you do?” deyir yəni, “necə edirsiniz?” artıq sadə salamlaşma prosesinə əsasən hər bir xalq üçün həyət vacib olması, onun dəyərlər sistemində nəyin əsas olduğunu, təfəkkür tərzini görmək olar. Hər bir xalq öz salamında onun üçün nəyin əsas olduğunu səsləndirir və başqasında həmin cəhətləri yoxlayır və həmin dəyərlərlə bağlı xoşbəxtliklər arzulayır. Göründüyü kimi ruslar üçün sağlamlıq; yəhudilər üçün sülh; ingilislər, amerikalılar üçün iş, əmək; italyanlar üçün isə stabillik, almanlar və fransızlar üçün isə hərəkət, dinamika əsasdır. Beləliklə, insanlar hər gün adi danışq dilində, özləri də bilmədən, kollektiv şüurun təsirinə məruz qalaraq yerli dəyərdən istifadə edirlər. Azərbaycanlılar salamlaşdıqda adətən, əvvəlcə evi, ailəni sonra isə işi soruşurlar. Bu ailə arxetipi ilə bağlıdır və azərbaycanlıların daha çox ailəyə bağlı olduğunu biruzə verir. Qeorqi Qaçev milli xüsusiyyəti, etnik xarakteri üç amillə şərtləndiyini göstərir: bədən, ürək, ruh. O, xalqın, millətin yaşadığı torpağı, ümumiyyətlə təbiəti-bədəni-Kosmos; ruhu, xarakteri-Psixeya; ağılı, təfəkkür tərzini isə Loqos məfhumları ilə ifadə etmişdir. Q.Qaçev hər bir etnosu Kosmos-Psixeya-Loqos üçlüyü əsasında izah edirdi. Xalq üçün nə vacibdir və onun mədəniyyəti nəyi vacib hesab edir? Məkanı, yeri, torpağı yoxsa vaxtı, zamanı? Germanlar üçün vaxt daha əzizdir .

İnsanın psixi xüsusiyyətlərinin təbiətdən asılı olması rus filosofu, N.Berdyayaevin əsərlərində də öz əksinin tapmışdır. Bununla bağlı o, rus xarakterini coğrafi faktlara, rus təbiətinin xüsusiyyətlərinə, iqlimə, landşafta, insanın torpaq üzərində yox, torpağın insan üzərində hakim olduğu Rusiyanın yerləşdiyi geniş məkanla izah edirdi. “rus qəlbinin mənzərəsi, rus torpağının mənzərəsinə uyğun gəlir, ucsuz-bucaqsızlığı, biçimsizlik, yaygınlıq, sonsuzluğa doğru can atmaq, genişqəlblilik. Qərbdə hər şey sıxdır, məhduddur və kateqoriyallaşdırılıb, hər şey təhsilə, sivilisasiyanın inkişafına xidmət edir, demək olar ki, elə torpağın və ruhun qurluşu

ETNOPSİKOLOGİYA

da. Demək olar ki, rus xalqı, öz torpağının ucsuz-bucaqsız olması, öz təbii qeyri-mütəşəkilliyinin qurbanı olmuşdur.” Təbiətin zənginlik dərəcəsi, həmin ərazidə yaşayan xalqların xarakterinə də özünəməxsus tərzdə təsir göstərir. Məsələn, Yeni Qvineyanın dərinliklərində yaşayan xalqlar, yalnız təbii tələbatlarını ödəməkdən ötrü çalışırlar. Onlar lazımi qədər qida əldə edir və sabah üçün ehtiyat ərzaq əldə etmək haqqında düşünmürlər. Belə bir xüsusiyyət səxavətli təbii şəraitin olması ilə izah edilə bilər. Həddən-ziyadə səxavətli, zəngin təbiət insanı bir növ özündən asılı vəziyyətə salır. Belə mühitdə təbii tələbatların asanlıqla ödənilməsi, insana sabah üçün fikirləşməyə sövq etmir, onu tənbelləşdirir. Əksinə daha kəskin və kasıb təbiətli, yerüstü və yeraltı sərvəti az olan xalqlar isə öz gələcəyi haqqında daha çox fikirləşməli olduqları üçün, daima axtarışda olur və zəhmətkeş olmaları ilə fərqlənirlər.

Coğrafi determinizm konsepsiyası coğrafi mühitin, ölkə əhalisinin xarakterində oynadığı rola xüsusi əhəmiyyət verir. Onlar, təbii şəraiti bir növ səhnə kimi təsvir edirlər və mühiti aktyorların oynayacağı tamaşanın müəllifi hesab edirlər. Relyef, iqlim, dəniz, meşə qədim insanların Tale- adlandırdıqları mənə daşıyır. Təbii mühit etnik təfəkkürün, xarakterin, anatomik fiziolojio xüsusiyyətlərin formalaşmasına və təkamülünə təsir göstərməsi heç kimdə şübhə doğurmur. Lakin, bu fakt xalqların intellektual inkişafına görə mədəni və geridə qalmış olanlara ayırmağa imkan vermir. Əgər ingilislərin bütün Yeni dövr ərzində bəşər tarixinin inkişafında əhəmiyyətli, bəlkə də həlledici rol oynaması bu xalqın yüksək təfəkkürə malik olmasını təsdiq edirsə, onda onların qədim dövrdəki passiv mövqeyini necə izah etmək olar? Qədim dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən biri olan Hindistanın uzun müddət müsəmləkə halında qalmasının əsl səbəbi nə idi? Bu suallar başqa bir faktı təsdiq edir: hər bir dövr müəyyən bir xalqı və ya xalqlar qrupunu tarixin aparıcı qüvvəsinə çevirir, etnosun təfəkkür üsulu ilə dövrün təfəkkür üsulu qovuşur. İrsi olaraq verilmiş təfəkkür mexanizmləri mövcud problemlərin həlli üçün daha qabil olurlar (A.Əsədov).

ETNOPSİKOLOGİYA

1.7. Mədəniyyət və şəxsiyyət konsepsiyası

Şəxsiyyətin formalaşması mədəniyyət daxilində baş verən sosial-psixoloji prosesdir. Etnopsixologiyada “Mədəniyyət və şəxsiyyət” konsepsiyasının tərəfdarlarını maraqlandıran əsas məsələ şəxsiyyətin mədəniyyət daxilində inkişafı məsələsinin öyrənilməsidir. Uşaq etnik xüsusiyyətləri necə mənimsəyir? Bu suallara dolğun cavab axtarışı etnopsixologiya və kulturoantropologiyanın təkində yeni bir elmi istiqamətin differensiasiya olunaraq əmələ gəlməsi ilə nəticələndi. Yeni elmi istiqamət uşaqlığın etnoqrafiyası adlanır. Bu sahənin mütəxəssislərini uşaqların doğulduqdan sonra necə qidalandırılmasından, bələnməsindən tutmuş, gigiyenik vərdişlərə necə yiyələmələrinə qədər olan hər bir məsələ maraqlandırır.

Məsələn, britaniyalı tədqiqatçı C.Qorərə görə rus xarakterinin bəzi xüsusiyyətlərinin (avtoritarizmə meyillilik, konformluq) kökü, körpə olarkən onların bələkdə iplə möhkəm-möhkəm bələnməsi ilə bağlıdır. “Bələk determinizmini” həddindən çox şişirtmək düzgün olmadığı kimi, onu universal hadisə kimi tamamilən şəxsiyyətə heç bir təsir göstərmədiyini də etiraf etmək olmaz. Emosiyanın cilovlanması, uzun müddət daxilə yaşanılması və birdən ətrafa çıxarılması rus xarakteri üçün səciyyəvi olan psixoloj xüsusiyyətdir. Necə ki, bələyi açılan körpə əlləri və ayaqları ilə dayanmadan hərəkət edir.

Uşaqlığın etnoqrafiyası üzrə ilk nəzəriyyəçi alim amerikalı psixanalitik A.Kardiner olmuşdur. O, uşağın erkən yaş dövrünü, onun şəxsiyyətinin formalaşmasının əsası hesab edirdi. O belə hesab edir ki, uşağa onu əhatə edən sosial mühit, xüsusilə qayğı və yanaşma üsulu daha güclü təsir göstərir. “Uşaq insanın atasıdır” aforizmi Kardiner postulatı kimi qəbul edilir. Məsələn, uşağın süddən birdəfəlik olaraq, qəti şəkildə ayrılması onda rədd olunma kimi acı xatirəyə səbəb olur. Bu həmin uşağın şəxsiyyət kimi xarakterində özünü göstərən aşağı özünüqiyəmətləndirmə, emosional soyuqluqda tapır.

Uşaqlığın etnoqrafiyası sahəsində tədqiqat aparın

ETNOPSİKOLOGİYA

tədqiqatçılardan biri amerikan etnoqrafı və psixoloqu Marqaret Mid (1901-1978) olmuşdur. Onun Yeni Qvineyada, Samoa adalarında apardığı “çöl tədqiqatları” uşaqlığın etnoqrafiyasının elm sahəsi kimi formalaşmasında böyük rolu olmuşdur. M.Midin “Samoa adasında böyümə” adlı kitabı dünyanın 17 dilinə tərcümə edilərək 2 milyon tirajla nəşr edilmişdir. M.Mid heç də öyrəndiyi xalqların ekzotik mədəniyyəti, adət-ənənəsini şərh etməklə kifayətlənmirdi, o həmçinin müşahidə etdiklərini nəzəri təhlildən keçirərək bir faktı sübut edirdi ki, insan təbiəti heç də bioloji determinizmin tərəfdarlarının təsdiq etdiyi möhkəm, dəyişməz deyil, o plastikliyi ilə fərqlənir. O, inamla qeyd edirdi ki, məhz mədəniyyət ən başlıca faktor kimi uşağı cəmiyyətdə necə fikirləşməyi, hiss etməyi və davranmağı öyrədir. Uşaqlıq mədəniyyətin demurqu (yaradıcısı) deyil, o öz qanunları ilə inkişaf edir və uşaqlığın məzmununu müəyyənləşdirir. İstənilən cəmiyyətdə uşaq universal bioloji xüsusiyyətlərlə (yaşlılardan asılılıq, köməksizlik, cins və yaş xüsusiyyətləri və s.) doğulur, amma hər bir cəmiyyət bu “açarlardan” özünəməxsus tərzdə istifadə edir. M.Midin mühüm xidmətlərindən biri etnoqrafiya və o cümlədən insan haqqında olan başqa elm sahələri üçün də tipik olan androsentrizmdən (kişi davranışı normativ davranış kimi götürülməsi) uzaqlaşma bilməsi olmuşdur. Belə ki, oğlan və qızların davranış və sosializasiyasındakı fərqlərə diqqət yetirmiş və onları qeydə almışdır. O, da Kardiner kimi xarakterdə əmələ gələn hər hansı əlamətləri, sosializasiyanın xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirirdi.

M.Midin Samoa adalarında apardığı tədqiqatlar yeniyetməlik haqqında yeni elmi təsəvvürlərin yaranmasında mühüm rol oynadı. O, sübut etdi ki, yeniyetməlik dövründə konfliktlərin əmələ gəlməsinin mütləqliyi fikri əsassızdır. Samoa adasında uşağın doğulduğu günə əhəmiyyət vermirlər və bu gün ailə üçün heç bir mərasim əhəmiyyəti kəsb etmir. Ailədə uşaqların faktiki yaşına yox, nisbi yaşına əhəmiyyət verirlər. Böyük bacı və qardaşın statusu yüksək olur və onların balacaları cəzalandırmaq hüququ var. Samoa adasında uşaqların tez-tez qohumgilə getmək mərasimi var.

ETNOPSİKOLOGİYA

Bu mərasimin ailə həyatında öz psixoloji əhəmiyyəti var. Ailədəki konflikt şəraiti onun hesabına yumşalır. Samoa mədəniyyətində uşağın emosional həyatı bizdəki qədər valideynlərlə sıx bağlı olmur. Ona görə də o valideynlərini başqalarından kəskin surətdə fərqləndirmir. Ona görə də yeniyetməlik dövründə konfliktlər bioloji amillərlə deyil, sosial amillərlə şərtlənir.

Ziqmund Freyd “Totem və tabu”(2012) əsərində göstərir ki, totemizmin hökm sürdüyü icmalarda qohumluq iki fərd arasındakı münasibətlə yox, fərddə qrup arasındakı əlaqəyə görə müəyyən olunurdu. Buna görə də uşaq heç də yalnız öz valideynlərinə deyil, anası ilə evlənə biləcək bütün kişilərə “ata”, atasına arvad ola bilən bütün qadınlara “ana” deyirlər. Yaxud da valideyn ilişgində ola biləcək bütün uşaqlara bacı və ya qardaş deyirlər.

Munduqumorlar qəbiləsində uşaqlar sərt, soyuq, qayğı və nəvazişdən məhrum şəraitdə böyüyürlər. Ona görə də aqressiv və zalım olurlar. Əksinə arapeş qəbiləsində isə uşaqlar valideynlərin qayğısı ilə əhatə olunurlar. M.Mid belə qənaətə gəlir ki, aqressivlik sevgi və qayğı çatışmamazlığı ücbatından yaranır. Diqqət və nəvaziş isə uşaqlarda xeyirxahlıq və patsifizmi inkişaf etdirir.

Lakin, bunu heç də universal qanun kimi qəbul etmək düzgün deyil. Çünki, elə döyüşkən xalqlar var ki, onlar öz uşaqlarına kifayət qədər sevgi və qayğı göstəriirlər. Amma, buna baxmayaraq həmin uşaqların davranış və rəftarında təcavüzkarlıq, davakarlıq kimi keyfiyyətlər özünü göstərir. Deməli, əsas məsələ müvafiq hərəkətə ətrafdakıların necə münasibət bəsləməsi, onu necə qiymətləndirməsindən asılıdır.

Avstriya kulturanthropoloqu İ.Eybl-Eybesfeld qeyd edir ki, uşağın sevgi və diqqətlə əhatə olunması, onu həm döyüşkən, həm də sülhpərvər şəxsiyyət kimi formalaşdırma bilər. Əgər aqressivlik böyüklər tərəfindən alqışlanırsa və bu cür hərəkət müntəzəm olaraq davranışda möhkəmləndirilsə onda heç şübhəsiz uşaq aqressiv olacaq. Yox əgər əksinə baş verirsə, onda uşaq daha çox sakit olacaqdır. İ.Eybl-Eybesfeldin gəldiyi qənaət belədir ki, nəvaziş və qayğı defisiti uşaq şəxsiyyətini zədələyir, onun öz ailəsinə və daxil

ETNOPSİKOLOGİYA

olduğu qrupla əlaqəsini zəiflədir, aidlik hissini yox edir. Bəs onda öz uşaqlarını “sevməyən” munduqumolar necə olur? R.Roner məhz belə etnoloji faktlara əsaslanaraq yeni bir konsepsiyasını irəli sürdü (valideyn rəğbəti və imtinası konsepsiyası). O, valideyn münasibətini üç yerə ayırd etmişdir.

- 1) nəvazişli münasibət
- 2) acıqlı və ya aqressiv münasibət
- 3) laqeyd münasibət.

Ronerə görə bütün valideynlər öz uşaqlarını sevirlər. Valideyn münasibətini əslində həmin mədəniyyət çərçivəsində relyativist yanaşma əsasında qiymətləndirsək, onu başa düşə bilərik. Məsələn, Koreyada uşağa ciddi valideyn nəzarəti, heç də uşağa qarşı sərt və amansız münasibətlə bağlı deyil. Koreya mədəniyyəti üçün bu əslində valideyn qağıkeşliyi kimi qəbul olunur. Almaniyada isə bu cür yanaşma uşaq üzərində işgəncə, valideyn zorakılığı kimi səciyyələndirilir.

Uşaqların yaşlılar dünyasına qoşulması hər bir mədəniyyətdə fərqli şəkildə baş verir. Bu proses etnopsixologiyada *initsiasiya* termini ilə ifadə olunur. İnitsiasiya üç mərhələdən ibarət olan etnopsixoloji hadisədir.

- uşaq statusundan ayrılma
- yaşlılığa hazırlıq mərhələsi
- yaşlılar dünyasına qəbul olunma

Məsələn, yəhudi mədəniyyətində uşaqlıq dövründən yaşlılıq mərhələsinə keçid Tövrət qanunları ilə tənzimlənir. Belə ki, hər bir yəhudi gənci dini-sosial məzmun kəsb edən ritualdan keçməklə özünün uşaqlıq dövrünün başa çatmasını rəsmi qayda da təsdiq edirlər. Yəhudi adətinə görə uşaqlıq illərinin başa çatması oğlanlarda 13 yaşda, qızlarda isə 12 yaşda qeyd olunur.

Uşaqlığın etnoqrafiyası sahəsində ən fundamental tədqiqatlardan biri 1937 ildə ABŞ da başlamış olan “İnsani münasibətlərin regional kartotekası” (HRAF-Human Relations Area Files) lahiyəsidir. Dünya xalqlarını həyatının müxtəlif tərəfləri, o cümlədən uşaqların sosializasiyası ilə bağlı olan olan

ETNOPSİKOLOGİYA

məlumatları əks etdirən və 500.000 səhifə həcmində olan material ABŞ-da Yel Universitetində saxlanılır. Sonrakı dövrdə HRAF-ın materialları əsasında “Etnoqrafik atlas” tərtib olundu və 1962-ci ildən etibarən xalqlar haqqında etnoqrafik materiallar “Etnologiya” jurnalında çap olunur.

Buraya daxil olan materiallarda insani münasibətlərin, xüsusilə uşaqların sosializasiyasının əks etdirən məlumatlara daha geniş yer verilmişdir: məsələn, yeniyetmə oğlanların cinsi yetişmə dövründə qadınlardan seqreqasiyası (lat.seqreqatio-ayrılma) 5 dərəcə üzrə verilir: seqreqasiya yoxdur, yeniyetmə ana və bacıları ilə bir otaqda yatır. Qismən seqreqasiya, yeniyetmələr ailə birlikdə yaşayır, qidalanır amma ayrı yatırlar. Tam seqreqasiya, yeniyetmələr öz nuklear ailəsindən uzaqlaşır, qohumları ilə birlikdə yaşayır. Tam seqreqasiya, yeniyetmələr ailədən çıxır və özgələrlə birgə yaşayır, məsələn, sənətkar yanında qalır və s. Tam seqreqasiya, yeniyetmələr öz həmyaşdqları ilə birlikdə evdən ayrı bir yerdə qalır. Uşaqlığın etnoqrafiyasına həsr olunmuş krosskultural tədqiqatlardan biri Harvard Universitetinin professorları Beatris və Con Vaytinqin rəhbərliyi altında keçirilən “Altı mədəniyyət lahiyəsidir”. Bu lahiyədə görkəmli psixoloqlardan R.Siers və E.Makkobi də iştirak etmişdir. Digər tədqiqatlardan U.Makkeyin “Paternalist davranışın parametrləri (1974-1981)”, Kanadalı psixoloq U.Lambertanın uşaqların tərbiyəsinin və sərvət dəyərlərinin tədqiqi adlı lahiyəsini göstərmək olar. Uşaqlığın tarixi, etnoqrafiyası ilə bağlı ən geniş psixooanalitik konsepsiya amerikan psixooanalitiki Lloyd Demoza məxsusdur. L.Demoza görə psixotarix müstəqil bilik sahəsi kimi ayrı-ayrı tarixi dövr və mərhələləri şərh etmir, o valideyn və uşaqların qarşılıqlı münasibətində kök salan və tarixi inkişafın ümumi qanunlarını və səbəbini müəyyənləşdirir. O, “tarixin psixogen nəzəriyyəsi” adlı konsepsiyasında qeyd edir ki, tarixdə inkişafın, dəyişikliyin əsas qüvvəsi texnika və iqtisadi göstərici yox, bir-birini əvəz edən nəsillərin, valideyn və uşaqların şəxsiyyətində baş verən “psixogen” dəyişikliklərdir. L.Demoz uşaqların tarixini 6 mərhələyə (infatisid, imtina və ya rədd etmə,

ETNOPSİXOLOGİYA

ambivalent, zəhlə tökən, sosializasiya, kömək edən) bölmüşdür və hər bir mərhələdə valideyn və uşaqlar arasında münasibət və tərbiyəvi təsirin özünəməxsus üslubu olduğunu göstərmişdir.

Suallar

1. Etnopsixologiyanın predmeti və vəzifələri haqqında məlumat verin.
2. Etnopsixologiyanın əsas tədqiqat metodları hansılardır?
3. Etnopsixoloji tədqiqatlarda relyativist, absolyut və universal cərəyanlar haqqında məlumat verin.
4. Etik və emik yanaşmaları izah edin.
5. Etnopsixologiyanın inkişaf tarixi haqqında məlumat verin
6. Azərbaycanda etnopsixoloji fikirlərin inkişaf xüsusiyyətlərindən danışın.
7. Etnos anlayışının mahiyyətini açıqlayın.
8. Coğrafi mühit və etnopsixologiyanın əlaqəsini izah edin.
9. Bələk determinizmi nədir?
10. Seqreqasiya halları neçə dərəcə üzrə verilir və hansılardır?

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə. Etnik psixologiya. B., 2001
2. Əlizadə. Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003. 352 səh.
3. Крысько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
4. Лебедева Н.М. Этническая и кросс-культурная психология // Под ред.
5. В.Дружинина. Учебник психологии для студентов гуманитарных вузов. – СПб, «ПИТЕР», 2000.
6. Лурье С.В. Психологическая антропология. – М.: Изд-во: Альма Матер, 2005.
7. Мид М. Культура и мир детства. – М.: —Наука, 1988.
8. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. Учебник. – М., 2006.

ETNOPSİKOLOGİYA

9. *Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R.* Cross-cultural psychology: Research and applications. Cambridge, 1992.
10. *Smith, Peter B., Michael H. Bond* (eds.) Social Psychology. Across Cultures. Analysis and Perspectives. – N. Y., etc., Harvester Wheatsheaf, 1983, p. 47.

ETNOPSİKOLOGİYA

II FƏSİL

ETNİK-MİLLİ XASSƏLƏR

2.1. Etnik özünüdərk və etnik identikliyin xüsusiyyətləri

Hər bir xalq, etnos özünü düzgün dərk edib qiymətləndirmək və inkişaf etmək üçün özünün psixoloji keçmişinə dərinədən bələd olmalıdır. Yəni etnos və ya xalq kim olduğunu, hansı mənəvi-psixoloji keyfiyyətlərə, adət-ənənələrə, stereotip və yönümlərə malik olduğunu, necə tərəqqi etdiyini, tarix boyu nə kimi psixoloji dəyişikliklərə məruz qaldığını yaxşı bilməlidir. Bu isə xalqın etnik-psixoloji xüsusiyyətlərini tarixi planda araşdırmadan, onu ətraflı öyrənmədən mümkün deyildir. Odur ki, xalqın etnik-psixoloji xüsusiyyətlərinin kökünü araşdırmaq üçün həmin xalqın etnogenezinə, xüsusən də etnik-psixoloji tarixinə, orada baş verən etnik proseslərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Xalqa məxsus etnik-psixoloji xüsusiyyətlərin məcmusu, ilk növbədə həmin xalqın folklor və bədii ədəbiyyatında öz əksini tapır. Yazılı və şifahi ədəbiyyatın psixoloji təhlili xalqın etnik-psixoloji xüsusiyyətlərini təşəkkül prosesini izləməyə imkan verir. Keçmiş bilmək-müasirliyin əlaməti hesab olunur.

Etnik psixoloji xüsusiyyətlər içərisində, ilk növbədə diqqəti cəlb edən etnosun özünüdərk etməsi və etnik şüur səviyyəsidir. Yəni etnik özünüdərk etmə və etnik mənsubiyyətin anlamı etnik əlamətlər sırasında başlıca yeri tutur. Etnosun, xalqın formalaşması sosial-psixoloji mexanizm etibarlı ilə “biz” və “onlar” münasibətlərinin dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi səviyyəsində cərəyan edir. Burada xalqın və ya millətin özü haqqında biliyi, şüur səviyyəsini isə özü ilə bərabər daha çox başqaları-yəni digər etnos haqqında bilik kimi xarakterizə edilir. Deməli, etnik özünüdərk etmə əsasən öz birliyi haqqında, etnik şüur isə həm də başqa birliklər haqqında olan bilikdir.

Etnik özünüdərk etmə etnos üzvlərini öz etnik birliklərinin davranış və rəftarı, münasibətlər sistemi, xarakteri, mənəvi keyfiyyətləri, nailiyyət və nöqsanları haqqında təsəvvür və mülahizələrlə

ETNOPSİKOLOGİYA

ayrılmaz surətdə əlaqədardır.

Məlumdur ki, etnik psixoloji xüsusiyyətlərin təşəkkülünün əsasını “biz” və “onlar” qarşılıqlıdırması, yəni öz etnosunu başqa etnoslara qarşı qoymaq, onları qarşılaşdırmaq əsasında aralarındakı oxşar və fərqli cəhətlərin dərk edilməsi təşkil edir. Etnik qruplar arasında belə qarşıqoyma, qarşılaşdırma varsa, deməli, özünüdərk etmə də vardır. Başqa etnik qrupların psixologiyasının dərk edilməsi, öz etnosunun səciyyəvi cəhətlərini dərk etməyi tələb edir və ya əksinə. Bu cəhət etnik ümumiliyin və etnik fərqi dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün çox vacibdir. Deməli, xalqın özü haqqında real təsəvvürü onun özünü başqa xalqlardan və millətlərdən fikrən ayıra, eləcə də bu fərqi başa düşə bilməsinə kömək edir. Etnik özünüdərk etmə etnos və ya millətin dilində, adət-ənənəsində, rəvayət və mifologiyasında, musiqi və rəqsində, geyim xüsusiyyətlərində, mətbəxində ümumən işə özünə və ətraf əlamə münasibətində öz əksini tapır.

Etnik özünüdərk etmənin ən əsas psixoloji mexanizmi etnik identifikasiyadır. Elə etnik özünüdərk etmə etnik identifikasiyadan keçməklə baş verir. İdentifikasiya eyniləşdirmək deməkdir. Yəni, insanın özünü, başqası ilə eyniləşdirməsidir. Qrup səviyyəsində differensasiya və identifikasiya sosial identikliklə nəticələnir. Sosial identiklik öz qrupunu başqa sosial birliklərlə müqayisə prosesinin nəticəsi olaraq formalaşır. Əgər qrup ümumi milli birliyə qoşulmasa, onunla oxşarlığını, ümumi cəhətlərini müəyyən etməsə, özünü milli birliyə daxil etməsə sosial identiklik yaranmır. Sosial identiklik etnik identikliyin yaranması üçün mənbədir. Sosial identiklik olmasa, etnik identiklik də baş tutmur. Etnik identiklik insanın müəyyən etnik ümumiliyə aid olmasını aydın surətdə anlaması və dərk etməsindən ibarət olan etnopsixoloji hadisədir. Etnik identikliyin iki əsas komponenti var: koqnitiv və affektiv.

Koqnitiv komponentə fərdin öz etnosunun, öz qrup xüsusiyyətləri haqqında bilik və təsəvvürləri, etnofərqləndirici əlamətlərin dərk edilməsi əsasında özünü həmin qrupun üzvü kimi dərk etməsi

ETNOPSİKOLOGİYA

daxildir. Etnik identikliyin koqnitiv komponentinə ilk növbədə etnik məlumatlılıq, yəni etnos haqqında lazımı məlumata malik olmaq əsas yer tutur. Yəni, hər bir etnosun üzvü həm öz etnosu, həm də başqa etnosların tarixi, adət-ənənləri, ümumən mədəniyyətinin xüsusiyyətləri haqqında məlumat və təsəvvürlərə malik olması başa düşülür.

Affektiv komponentə isə fərdin daxil olduğu qrupa aid olmaq hissi, onun keyfiyyətlərini qiymətləndirməsi, onun üzvü olmağa münasibət aiddir. Etnik identikliyin affektiv (emosional) komponenti öz xalqının taleyi ilə bağlı olan məsələlərə dərin emosional reaksiyalar verilməsində aydın surətdə özünü göstərir. Xalqın, millətin müvəffəqiyyətinin milli qürur hissi doğurması, onun məğlubiyyətinin isə dərin kədər hissi yaratması, məhz etnik identikliyin emosional komponenti ilə əlaqədardır. Emosional identiklik hissi nə qədər güclü olarsa, etnos üzvlər arasında da bir o qədər güclü psixoloji birlik hissi yaranır.

Bu halda etnosun özünə hörməti artır və milli iftixar hissi güclənir. Deməli, “Mən kiməm?”, “Biz kimik?” suallarına asanlıqla cavab vermək olur, yəni hansı xalqa mənsub olduğunu aydın surətdə təsəvvür edir və ona özlüyündə deyil, həm də başqaları qarşısında cəsarətlə cavab verə bilərsiniz. Bu halda həm vətəni və etnik mənşəyi, həm də öz xalqına məxsus etnik psixoloji xüsusiyyətləri dərk etmiş olursan. Bu səviyyə artıq etnik özünüdərkəmənin formalaşdığını və təzahürünü bildirir.

Bəs necə etmək olar ki, yeniyetmə və gəncin sosializasiya nəticəsində öz etnosu ilə bağlı mənimsədiyi məlumatlar, yəni etnik identifikasiyanın koqnitiv komponenti affektiv komponentə çevrilsin? Buna nail olmaq üçün, gəncin əldə etdiyi etnopsixoloji biliklər, onun üçün şəxsi məna daşmalıdır və həmin bilikləri sərvət kimi dəyərləndirməlidir. Fikrimizi Q.V.Ollportun nəzəri konsepsiyası əsasında izah edək. Q.V.Ollport marağın formalaşması mexanizmini açıqlayanda “sərvət” anlamına və bu əsasda iki kateqoriyanı “bilik” və “məna” kateqoriyalarını fərqləndirir. Əsl sərvət isə əslində bilik kateqoriyası ilə deyil məna kateqoriyası ilə

ETNOPSİKOLOGİYA

bağlıdır. Müşahidələr və təhlillər göstərir ki, müəllimlər və valideynlər xalqa, etnosa aid məlumatları gənc nəslə mənə kateqoriyası kimi deyil, bilik kateqoriyası kimi təqdim edirlər. Psixoloqların qənaətinə görə isə mənə kateqoriyasına çevrilən sərvətlər həmişə prinsipial əhəmiyyət kəsb edir. “Mənə” kateqoriyasının əmələ gəlməsi nəticəsində gənc nəsil üçün öz etnosunun etnopsixoloji xüsusiyyətləri ilə bağlı əldə etdiyi məlumatlar artıq sadəcə olaraq bilik kimi deyil, sərvət kimi mənalandırılır və dəyərləndirilir. Bu kontekstdə qavranılan faktlar, hadisələr doğmalaşdığı və şəxsi mənə kəsb etdiyi üçün daha yaxşı yadda qalır və davranışın təhrikedici vasitəsinə çevrilir. Belə olan halda vətəndaş dövlətinin, xalqının, millətinin, dilinin və dininin ondan nə gözlədiyini yaxşı başa düşür və ona uyğun şəkildə hərəkət edir.

Etnik identiklik və onun formalaşması mərhələləri görkəmli isveçrə psixoloqu J.Piaje tərəfindən belə göstərilmişdir: 1) uşaq 6-7 yaşlarında özünün etnik mənsubiyyəti barədə ilk qısa və fraqmentar məlumatlar əldə edir. Bu yaşda onun üçün hələ ölkəsi və etnik qrupu yox, ailəsi və sosial əhatəsi maraqlıdır; 2) 8-9 yaşında uşaq artıq özünü öz etnik qrupu ilə aydın surətdə identikləşdirə (eyniləşdirmə) bilir. Bu zaman o, identifikasiya üçün valideynlərin milliyətini, yaşadığı ölkəni, ana dilini əsas götürür və onların əsasında milli hisslər baş qaldırır; 3) 10-11 yaşda etnik identiklik tam həcmdə formalaşır və ona görə də uşaq müəyyən etnofərqləndirici əlamətlərə əsasən özünü başqa etnoslardan fərqləndirə bilir.

Etnik identikliyin inkişafı haqqında müxtəlif fikirlər olsa da bütün psixoloqlar bir məsələdə razıdırlar ki, gerçəkləşdirilmiş etnik identiklik yeniyetməlik yaşında, özünü refleksiya hissənin insan üçün xüsusi əhəmiyyət daşıdığı vaxtda baş verir.

2.2. Etnik identikliyə təsir göstərən amillər

Etnik identiklik əsasən sosial amillərlə şərtlənir. Fərdin monoetnik (təkmillətli) və ya polietnik (çoxmillətli) mühitdə yaşaması onun etnik identikliyinə təsir göstərir. Etnoslararası ünsiyyət şəraitinin olması, fərdin daxil olduğu etnosa aid

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyətə asanlıqla daxil olmasına (inkulturasiya) əlverişli imkan yaradır. Belə bir şəraitdə olmaq imkanı, xüsusilə həmyaşıdlarla ünsiyyət, kommunikativ vərdişlərin formalaşmasına müsbət təsir göstərir və etnoslararası anılamı inkişaf etdirir. Amma, bu heç də o demək deyildir ki, polietnik mühitdə etnik identiklik yaranmır. Bəzi tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, etnik identiklik o halda əhəmiyyət kəsb edir ki, iki və daha çox etnik qruplar uzun müddət qarşılıqlı əlaqədə olsunlar.

Ümumiyyətlə, polietnik mühitdə etnik identiklik daha dəqiq dərk olunur, qruplar arasındakı fərqli cəhətlər daha tez mənimsənilir. Etnik identiklik həm də uşağın yaşadığı cəmiyyətdə hansı qrupa, yəni çoxluqlar qrupuna yoxsa azlıqlar qrupuna aid olmasından da asılıdır. Tədqiqatlar göstərir ki, dominant etnosa aid olanlar özlərinin etnik identiklikləri haqqında heç də çox düşünmədikləri halda, etnik azlıqların nümayəndələri bu məsələ ilə bağlı hökmən fikirləşməli olurlar. Çünki onların bu məsələ ilə bağlı problemlə üzləşmələri realdır.

Cəmiyyətin sosial strukturunda etnosun əldə etdiyi status, onun nümayəndələrinin qavranılmasına və etnik identikliyinə təsir göstərir. Məsələn, ABŞ-da Latın Amerikasından gələn immiqrantlar özlərini müxtəlif cür adlarla adlandırırlar: meksikalı amerikalılar, latınlar, ispanidillilər və ya çikanoslar. Bu adlarla onlar başqalarında özləri haqqında arzu etdikləri obrazları yaratmağa çalışırlar. Çünki, qeyd olunan adların hər biri özünəməxsus emosional təsir gücünə malikdir.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, etnik azlıqların nümayəndələri, dominant mədəniyyət haqqında daha çox məlumatlı olurlar. Belə məlumatlılıq bir tərəfdən KİV-lə, birbaşa kontakla şərtlənsə, ikinci tərəfdən bu azlıqların etnik çoxluqların mədəniyyətinə üstünlük vermələri ilə əlaqədardır.

Etnik identikliyin inkişaf etdirildiyi ABŞ, Böyük Britaniya, Yeni Zelandiya, Fransa və s. ölkələrdə uşaqlara müxtəlif millət və irqləri özündə əks etdirən gələcik və şəkillər arasında ən çox xoşladıklarını seçmək təklif olunub. Uşaqların əksəriyyəti özlərinə

ETNOPSİKOLOGİYA

oxşar olan gəlincik və oyuncaqları seçmişlər. Amma, pozitiv etnik identikliyin inkişaf etdirilmədiyi ölkələrdə isə uşaqların dominant etnosun mədəniyyətinə üstünlük vermələri müşahidə olunur. Başqa proseslər kimi burada da dinamiklik var və sosial baxımdan dominant qrupun dəyərləri, mədəniyyəti müəyyən müddət ərzində arzu olunan və yaxud referent (nümunə) ola bilər. Fərd inkişaf etdikcə, öz etnik identikliyinə nail olduqdan sonra isə hər şey dəyişə bilər.

Müasir dövrdə insanların pozitiv etnik identikliyinə təmin etməsi mühüm tələbatlardan biridir. Ona nail olmaq insana psixoloji təhlükəsizlik və stabillik verir. Britaniyalı psixoloqlar A. Teşfel və C. Terner qeyd edirlər ki, insanların koqnitiv strategiya kimi sosial yaradıcılıq strategiyasından istifadə etməsi buna xidmət göstərir. Müqayisə üçün yeni əsasların axtarılması koqnitiv strategiyalardan hesab olunur. Bu yolla qrup özünün pozitiv identikliyinə qoruyub saxlamağa cəhd edir. Məsələn, aşağı iqtisadi statuslu qrupa daxil olan insanlar özlərini və başqalarını qayğıkeş və keyirxah əlamətlərlə əsasən xarakterizə etməyə meyli olurlar.

ABŞ-da XX əsrin 80-90 illərində afroamerikan əhali arasında aparılan “qara olmaq gözəllikdir” təbliğatı, bu kateqoriyaya daxil olan əhali arasında pozitiv etnik identikliyin güclənməsinə səbəb olmuşdur. Amerikan psixoloqları məhz həmin illərdən başlayaraq qara dərilili uşaqların ağ rəngli gəlinciklərlə təsadüfi hallarda oynadıqlarını qeyd edirlər. Yeni Zelandiya sakinləri olan qara dərilili balaca maorilər ağ gəlinciklərlə müqayisədə qəhvəyi rəngli gəlinciklərə oynamağa meyl göstərirdilər.

Etnik identifikasiya zamanı etnik birliyin müqayisə üçün uğursuz və zəif qrupu seçməsi də sosial yaradıcılıq strategiyasının bir variantıdır. Vahid Almaniyaya yaradıldıqdan sonra sosial ierarxiya pilləsinin aşağı mərtəbəsində yer tutan şərqi almanların özlərini ölkədə yaşayan immiqrantlarla müqayisə etməsi və yaxud aqressiya və narazılıqlarını əhalinin zəif təbəqəsinə, yönəltməsi qeyd etdiyimiz cəhətlə əlaqədardır.

Elə də olur ki, müqayisə neqativ etnik identikliklə nəticələnir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Belə olan halda insan aid olduğu etnosa görə xəcalət çəkir, utanır və neqativ etnik identiklik güclənməyə başlayır. Neqativ etnik identiklik fərdin inkişafına mənfi təsir göstərir. Empirik müşahidələr göstərir ki, şagirdin sinif kollektivində milli mənsubiyyətə görə tək olması onun özünüqiymətləndirməsini aşağı salır, inam hissini zəiflədir. Elə də olur ki, fərd dominant qrupun onun daxil olduğu etnos haqqında neqativ fikirlərilə razılaşırsa amma, özünə aid etmir. Bu zaman o, özü ilə aid olduğu etnik qrup arasında psixoloji sərhad çəkir. Bu yolla o, özünüqiymətləndirmənin aşağı düşməsinin qarşısını alır.

Müasir dünyada ölkələrin əsasən polietnik tərkibə malik olması ölkə ərazisində yaşayan etnoslarda pozitiv etnik identiklik hissələrinin inkişaf etdirilməsi bağlı profilaktik məzmunlu təhlükəsizlik tədbirlərinin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Qrup şəraitində, ictimaiyyət qarşısında dominant qrupun iştirakı şəraitində fərdin özünü neqativ qrupun üzvü kimi qiymətləndirilməsi ambivalent identiklik hissənin yaranmasına səbəb olur. Rəsmi və ya ictimai səviyyədə etnik mənsubiyyətə görə təəssüflənmək, alçalmaq, təhqir olunmaq ailədə, gizlidə isə buna görə qürur duymaq ambivalent identiklik hissənin əlamətidir. XX əsrin 30-40 illərində Rusiyada yəhudilərə qarşı aparılan etnosid siyasət buna misal ola bilər.

Etnik identikliyin mənşəyi haqqında mübahisəli fikirlər çoxdur. Etnosu biososial orqanizm hesab edənlərin fikrinə görə etniklik seçilmir o irsiyyətlə müəyyən edilir. Bu nöqtəyi nəzərə görə heç kim aid olmaq istədiyi etnik qrupu seçə bilməz. Digər tədqiqatçılar isə belə hesab edirlər ki, etniklik irsiyyətlə müəyyən olunmur, o askriptiv (cəmiyyət tərəfindən verilən) hadisədir, yəni başqalarının qiymətləndirməsi yolu ilə baş verir. Bu mənada etnos birləşdirici qrup kimi, yəni bir tərəfdən dəyişdirilməsi mümkün olmayanla, insanın öz seçiminin vəhdətidir.

Rusiya etnopsixologiya elminin nümayəndəsi Q. Şpet yazır ki, insanın hər hansı xalqa aid olması bioloji irsiyyətlə müəyyən edilmir. Etnik identiklik xalqın tarixini, mədəniyyətini özündə əks

ETNOPSİKOLOGİYA

etdirən mədəni və mənəvi irslə ünsiyyətdə olmaqla, onlara qovuşmaqla baş verir.

Uşaq üçün etnosu, milliyyəti valideynlər də seçə bilər. Belə ki, yaşlı nəsəl uşağı arzu etdiyi mədəniyyət mühiti içərisində tərbiyə etməklə onu həmin etnosla identik edə bilər.

Etnik identiklik həm də zahiri, fiziki xarakteristika ilə bağlıdır. Çünki, etnik identiklik sosial məkanda irqi və milli əlamətlərlə sıx bağlı olur. Məsələn, “oreo” adlandırılan afroamerikanlar artıq fikir və hərəkətlərinə görə zəncidən daha çox çox ağlara oxşayırlar. Onlar özlərini daxilən ağ, zahirən isə qara hesab edirlər. Amma, bu o demək deyildir ki, ağlar onları öz qrupuna daxil edəcəklər. Hətta, özünü müəyyən bir qrupun üzvü hesab etməyə əsasları olan şəxslər də onlar üçün yad olaraq qalırlar.

Ona görə də etnik identikliyin ən mühüm vasitələrindən biri bu prosesin qarşılıqlı qəbul etmə aktı olmasıdır. Subyektiv etnik identikliklə askriptiv etniklik arasında dialektik əlaqə mövcuddur. Ona görə də etnik identiklik askriptiv etnikliklə tamamlanmalıdır. Şəxsiyyətin özünü hər hansı bir etnosa aid etməsi, onun digərləri tərəfindən də həmin etnosun üzvü hesab olunacağına zəmanət vermir. Əsas məsələ ətrafdakıların həmin şəxsi hansı etnosla identifikasiya etməsi, onu necə qavramaları və qiymətləndirməsindədir.

Etnopsixologiyada etnik identikliyin ölçülməsinin iki modeli göstərilir. Birinci, etnik identikliyin xətti bipolyar modeli adlandırılır. Bu modelə görə etnik identikliyin iki tərəfi var:

$$A < \text{_____} > B$$

A- fərdin öz etnik qrupu ilə etnik identifikasiyasının yüksək səviyyəsini göstərir (həm pozitiv, həm də neqativ);

B- başqa etnik qrupla identifikasiyanın yüksək səviyyəsi (həqiqi və yalançı identiklik)

Bu modelə görə fərdin öz qrupu ilə etnik identiklik dərəcəsi güclənsə, onda dominant qrupla identiklik hissi azalır. Və yaxud əksinə. Ona görə də hər iki tərəf bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədir. Başqa tədqiqatçılar isə göstərir ki, hər iki identiklik müstəqil olaraq

ETNOPSİKOLOGİYA

mövcuddür və biri-birindən xətti surətdə asılı deyildir.

İkinci qrup tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, fərd eyni zamanda bir neçə etnik birliklə özünü müxtəlif dərəcədə identifikasiya edə bilər. Bu model etnik identikliyin iki ölçülü modeli adlandırılır. Bu model özündə müstəqil olaraq dörd cür etnik identiklik dərəcəsini göstərir.

- A- öz etnik qrupu ilə monoetnik identiklik
- B- bietnik identiklik
- C- yad qrupla monoetnik identiklik
- D- marginal etnik identiklik

İnsanların çoxu üçün monoetnik identiklik xarakterikdir. Normal sosial-tarixi şəraitdə pozitiv etnik identiklik vətənpərvərliklə müşahidə olunur. Elə hallar da olur ki, pozitiv etnik identiklik başqa formada, hiperidentik səviyyədə təzahür edir. Yad qrupla monoetnik identiklik o halda əmələ gəlir ki, başqa etnik qrup sosial, iqtisadi və siyasi cəhətdən doğma qrupdan daha yüksək statusa malik olsun.

Bietnik identiklik insanın bikultural səriştəliyinin əlaməti olub, hər iki qrupa özünə aid etməsi deməkdir. Bura aid olan insanlarda qrupdaxili favoritizm zəif olur.

Marginal identiklik insanın özünü hər iki mədəniyyətə aid etməsi, lakin heç birinin davranış normalarına əməl etməməsi kimi başa düşülür. Marginal identiklik əsasən “metis”, yəni iki müxtəlif etnosun nıgahından törəyənlərdə rast gəlinir.

2.3. Milli xarakter anlayışı

Bu anlayışlardan ilk vaxtlar ədəbiyyatda səyyahlar gəzdikləri ölkələrdə yaşayan xalqların həyat tərzini ifadə etmək üçün istifadə edirdilər. Bəzi müəlliflər milli xarakter anlayışına xalqın temperamentini, bəziləri şəxsiyyətə məxsus olan keyfiyyətləri, digərləri isə sərvət dəyərlərini, xalqın hakimiyyətə, əməyə olan münasibətini aid edirdilər.

Ümumiyyətlə, milli xarakterin olub olmaması haqqında fikirlər çox ziddiyyətlidir. Bəzi tədqiqatçılar, ümumiyyətlə milli

ETNOPSİKOLOGİYA

xarakterin olmadığını iddia edirlər. Onlar belə hesab edirlər ki, hər hansı bir fərdə aid olan əlaməti dünyanın digər xalqları nümayəndələri arasında da müşahidə olunur. Əgər bu belədirsə onda, həmin xüsusiyyəti yalnız ayrıca götürülmüş bir xalqa aid etməyə ehtiyac yoxdur.

Deməli, tədqiqatçının xalqın davranış, fikir və münasibətlərində, eləcə də hiss və emosiyasında təzahür edən psixi xüsusiyyətlərdən hansıların milli xarakter hesab etməsi sırf nəzəri və metodoloji məsələdir. Bu məsələ ilə bağlı bəzi prinsiplərin nəzərə almaq lazımdır:

1) Milli xarakter ayrı-ayrı fərdlərdə özünü göstərən əlamətlərin cəmi deyil, o əhalinin böyük əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan fikir, hiss və davranış birliyidir. İ.S.Kon yazır “xalqın xarakterini başa düşmək üçün ilk növbədə onun tarixini, ictimai həyatını və mədəniyyətini öyrənmək lazımdır. Bu prosesdə fərdi-psixoloji metodlar kifayət deyil”.

2) Hər hansı bir əlaməti ayrıca götürülmüş etnik birliyə aid etmək olmaz. Əlamətin nə özü, nə də ki cəmi maraqlı deyil. Əsas məsələ onun psixi keyfiyyətlərin stukturunda təzahür etmə xüsusiyyətidir. Məsələn, qonağa qarşı olan qayğı heç şübhəsiz qonşu rusalarda və farslarda da var. Amma, azərbaycanlı folklorunda, məişətində qonağı tərənnüm edən saysız-hesabsız nümunələr daha çoxdur. Yalnız qonağa aid olan məişət avadanlıqları saxlamaq, heç şübhəsiz qonaqpərvərliyin azərbaycanlıların milli xarakter olmasını sübut edir. Yaxud, spirtli içki qəbul etmək bir çox xalqlarda elə azərbaycanlılarda var. Amma, rus dilində içki məclisini səciyyələndirən, müvafiq durumu ifadə edən sözlük yaratmaq hələlik ruslara nəsib olmuşdur.

3) Xarakter əlamətləri millətin ümumi dəyətlər sistemi ilə əlaqəli şəkildə, onun sosial, iqtisadi, siyasi, coğrafi, dini faktorları ilə sırf əlaqəlidir. Məsələn, əməksevərlik ümumbəşəri keyfiyyətdir. Lakin, tarixi şəraitdən asılı olaraq əməyin mənası bu və ya digər mədəniyyətdə fərqli məzmun kəsb etmişdir. Uzun müddətli Avropa istisamarı afrika xalqlarının əməyə münasibətini dəyişdirmişdir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Uzun müddət avtoritar şəraitdə yaşayan xalqlar düz söz deməkdə çətinlik çəkirlər.

Şəxsiyyətin etnopsixologiyasının ana xəttini etnik-millî xarakter problemi təşkil edir. Son zamanlar etnopsixologiyada və başqa sahələrdə etnosun, millətin psixoloji xüsusiyyətlərini mentalitet analizi ilə izah edirlər. Ona görə də milli xarakter anlayışı ciddi elmi ədəbiyyatın səhifələrindən təcridən az işlədilir. J. Dübini təfsirində mentalitet anlayışı belə verilir: “mentalitet insanın dünya haqqında və özünün bu dünyada yeri, eləcə də adamların hərəkət və davranışını müəyyən edən təsəvvürlərinin əsasını təşkil edən obrazlar sistemidir”.

Fransız sözü olan mentalitet azərbaycan dilində işlənən dünyagörüşü, dünyanı dərk etmə sözlərinə uyğun gəlir. Mentalitet daha çox kollektiv şüursuzluqdan qidalanır və təfəkkürdə, hiss və hərəkətlərdə gerçəkləşir. Etnosu qrup kimi səciyyələndirdikdə mentalitet xalqların sosial-mədəni xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün ən yaxşı kateqoriyadır. Əksər hallarda “siyasət”, “sosial-iqtisadi münasibətlər”, “qanun”, “ənənə” analizləri ilə izah edilməyən fikri, hadisəni, hərəkəti və hissləri mentalitet anlayışının səlahiyyətinə aid etməklə izah etməyə çalışırlar. Bu anlayışdan istifadə etməklə xalqın tarixində və mədəniyyətində özünü göstərən qəribə və aydın olmayan sosial hadisələri aydınlaşdırmağa çalışırlar. Dərk olunmayan psixi fəaliyyəti mentalitetin əlaməti hesab edirlər.

“Mentalitet” latın sözü olan “mens”, “mentis” ağıl, ruh, bilik mənasını verir. Bu sözün özü isə sanskrit dilində olan “manas” ağıl, ruh, bilik deməkdir. Etnosun mentaliteti uzun tarixi inkişaf prosesində formalaşır. Mentalitet milli xarakteri və milli sosial davranış modelini müəyyən edir. Mentalitet xalqın, millətin istər bütövlükdə, istərsə də ayrılıqda, onun hər bir üzvünün dünya və insan haqqında olan təsəvvürü və dəyərlər sistemidir. Biz hesab edirik ki, mentalitetin psixi miqyası daha genişdir. Hər bir xalqın, millətin milli xarakteri təşəkkül tapıb, formalaşdıqdan sonra mentalitetə çevrilir. Mentalitet qrup psixologiyası ilə şərtlənir və sosial məkanda daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Mentalitet

ETNOPSİKOLOGİYA

emosional cəhətdən müəyyən tona malik olan sosial təsəvvürdür. Mentalitet sosial qrup üzvlərinin sosial dünya haqqında sosial təsəvvürüdür. Biz hesab edirik ki, polietnik ölkə vətəndaşlarının hamısı üçün səciyyəvi olan psixoloji xüsusiyyətlərini mentalitet anlayışı ilə, monoetnik ölkə vətəndaşlarının xüsusiyyətlərini isə milli xarakter anlayışı ilə ifadə etmək olar. Məsələn, ABŞ polietnik ölkə olduğu üçün amerikan mentaliteti, Ermənistan isə daha çox monoetnik ölkə olduğu üçün erməni milli xarakteri işlətmək daha düzgün olar. Ümumiyyətlə, bizim fikrimizə görə milli xarakter anlayışı müasir dövrdə uğurlu istilah deyildir və ölkə, dövlət ərazisində onun işlədilməsi diskonyuktiv hisslərin oyanmasına, etnik dirçəlişə rəvac verir. Milli xarakter və yaxud etnik identifikasiyanın güclənməsi fərdin sosial mühitə adaptasiya qabiliyyətini zəiflədir. Bu da onun inkişafına mənfi təsir göstərir (J.Piaje).

Etnopsixologiyanın ilk yaradıcıları müxtəlif anlayış və terminalogiyalardan istifadə etsələr də əslində onlar xalqların mentalitetini öyrənirdilər.

Azərbaycan psixoloqu Ə.Bayramov milli xarakteri insanın makromühiti ilə əlaqələndirir və milli psixologiya, sosial münasibətlər, iqtisadi birlik, məkan vahidliyi, dil birliyi, dini inam və əqidə yaxınlığı, təbiətə münasibət, tarixi birlik forması kimi xalqda müəyyən dövr ərzində formalaşmış milli əxlaqi ənənə keyfiyyəti almış cəhətlər, həyata, insana, vətənə, yaxın adamlara, qohum-əqrabaya münasibətdəki eyniyyət milli xarakterin əsas təyinedici amillərini təşkil ediyini qeyd edir. Daha sonra göstərir ki, həmin amillərin təsiri ilə etnik və milli ümumilik əsasında adamlarda elə psixoloji xüsusiyyətlər formalaşır ki, onlar etnik və milli xarakterin nüvəsini təşkil edir. O, belə hesab edir ki, qrup, etnos və xalq üçün ümumi olan cəhətlərin olması milli xarakterin mövcudluğu ilə bağlıdır. Milli xarakter heç də fərdi xarakterlərin məcmusu kimi götrülə bilməz. Milli xarakter milli psixologiyanın ən əsas struktur komponenti, etnik simanı müəyyən edən başlıca əlamətdir. Prof.Ə.S.Bayramov etnik xarakterə belə tərif vermişdir: “Etnik xarakter dedikdə ayrıca bir fərddən asılı olmayan,

ETNOPSİKOLOGİYA

ümumiləşmiş psixoloji keyfiyyət, etnosun hər bir üzvünün davranış və rəftarında, münasibətlər sistemində bu və ya digər dərəcədə təcəssüm edən psixi xüsusiyyət başa düşülür". Milli, etnik xarakter xalqın sosial tarixi və təbii mühiti ilə bağlı olaraq təzahür edən dinamik psixoloji xüsusiyyətdir. Milli xarakter sosial şəraitin dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq dəyişikliklərə məruz qala bilər. Bu tarixi təcrübə ilə də təsdiqlənir. Amma, dəyişikliyin məzmun və istiqaməti müəyyən qədər millətin özünün öz taleyinə olan münasibətdən, o cümlədən öz xarakter əlamətlərindən asılıdır. Yəni sosializasiya institutları xalqda, millətdə hansı keyfiyyətləri formalaşdırmaq istəyir? Xalqı, milləti necə görmək istəyirlər? Çin filosofu Konfutsinin belə bir fikri var: "Xalq ot, hakimiyyət isə küləkdir. Xalqı hansı tərəfə istəsə, o tərəf də istiqamətləndirə bilər". Etnik xarakter, milli xarakter, psixi sima, mentalitet anlayışları dilimizdə daha çox sinonim sözlər kimi işlədilir. Bu cəhət həmin anlayışların xalqa, millətə məxsus olan sabit psixi xüsusiyyətləri, nisbətən dəyişməz keyfiyyətləri ifadə etməsilə bağlıdır. Xüsusilə, güzəran psixologiyası səviyyəsində daha da yaxınlaşdırılır və çox zaman məhz sinonim kimi də işlədilir.

Alman filosofu İ.Kanta görə insan iki aləmə mənsubdur. Təbiətə mənsubluq baxımından "təbiət insanı dəyişir", mənəviyyət cəhətdən azadlığına görə isə "insan özü-özünü dəyişir".

Qənaətcillik və səliqəli olmaq almanların milli xarakteridir. Amerikalıların bir-birinə sadəcə olaraq adları ilə müraciət etməsi heç də yaxınlıq əlaməti hesab olunmur. Halbuki, bir çox ölkələrdə belə müraciət həmin şəxslər arasında müəyyən yaxınlığın olmasını bildirir.

Milli xarakter millətin musiqi melodiyalarında, rəqslərində də öz əksini tapır. Bu cür müxtəliflik xalqların xarakteri, həyat tərzini, məşğuliyyət növü, sosial və təbii mühitə olan fərqli münasibətindən irəli gəlir. Milli azərbaycan rəqslərində kollektivizm, ispan rəqslərində isə individualizm elementləri diqqəti cəlb edir. Ərəb rəqslərində erotik hərəkətlər üstünlük təşkil etdiyi halda, azərbaycan rəqslərində əksinə geyimdən tutmuş, musiqi ritmlərinə

ETNOPSİKOLOGİYA

qədər hər şey bədənin konturlarının gizlədilməsinə xidmət edir. Dirsəklərin çiyin səviyyəsində saxlanılması milli azərbaycan qadın rəqsinin atributu sayılır. Bu detal azərbaycan rəqsinin fərqləndirici əlamətlərindən biri hesab oluna bilər.

Milli xarakter insanların mimikasında, ekspressiyasında aydın surətdə nəzərə çarpır. Məsələn, yaponların ən bəd xəbəri gülə-gülə başqasına çatdırması bizi təəcübləndirir. Bu cəhət onların fərqli psixoloji xüsusiyyətlərə malik olduğunu, dünyanı başq cür qavradıqlarını sübut edir. Yapon filmlərinin əksəriyyətində qəhrəman sonda məhv olur. Hollivud filmlərində isə əksinə qələbə çalır və sağ qalır. Yapon dünyaduyumuna görə faciəvi sonluq həm də fərəhli sonluq kimi qavranılır, çünki öz borcunu nəyin bahasına olursa-olsun yerinə yetirən adamların iradə gücünü təsdiq edir. Yaponların qənaətinə görə xarakterin gücü valideynlərin iradəsinə qarşı çıxmaqda yox, bu iradəyə tabe olmaqda özünü göstərir. Milli xarakter övlad tərbiyəsində də özünəməxsus şəkildə təzahür edir.

Azərbaycan ailəsində oğlan uşaqlarının tərbiyəsi iradi keyfiyyətlərin, qızların tərbiyəsi isə daha çox analıq vərdişlərinin formalşdırılması istiqamətində həyata keçirilir. Ailə və uşaq azərbaycanlı xarakterinin affektiv mərkəzində dayanır. Təsadüfi deyildir ki, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında oğlu olanı ağ, qızı olanı qızılı, oğlu-qızı olmayanı isə qara çadıra dəvət etməsi milli mentalitetimizdən qaynaqlanır.

Hər bir xalq ilk növbədə özünü yaxşı dərk etmək üçün özünə xas olan etnik, milli xarakterin yaxşı öyrənməli, onun müsbət və mənfi cəhətlərini özü üçün ayırd etməli, mənfi cəhətlərdən uzaqlaşmağı, müsbət tərəflərini isə inkişaf etdirməyi özü istəməli və bacarmalıdır. Hər bir millət özü-özünü inkişaf etdirməlidir. Elə xalqlar vardır ki, özü öz lətifəsində gülüş obyektinə kimi təqdim olunur. Çox təəsüf ki, biz özümüzlə gülə bilmirik. Əksər hallarda lətifə “qəhrəmanlarımız” özümüz olmur. Xalqın, millətin özünün-özünə gülə bilməsi çox mühüm psixoterapevtik effekti olan profilaktik tədbirdir. Heç şübhəsiz bu hərəkət psixoloji cəhətdən sağlamlığa aparan yoldur. İkinci mənfi xüsusiyyət tənqidi

ETNOPSİKOLOGİYA

münasibət bəsləməkdən çəkinməyimiz və bunu etməyi münasibətlərin pozulması kimi qavramağımızdır. Belə hesab etmək olar ki, xalqın hal-hazırkı durumu onun psixoloji keçmişindən xəbər verir. Psixoloji keçmiş və gələcək milli xarakterlə bağlıdır.

Həç də hər bir hərəkət, davranış və hiss millətə, xalq aid olan xarakter əlaməti hesab oluna bilməz. Milli, etnik xarakter o halda götürülür ki, həmin əlamət xalqın həm şifahi, həm yazılı mədəniyyətində öz yerini yusun və əks olunsun. Məsələn, qonağa olan hörmət əksər dünya xalqlarının məişətində yer tutur. Ruslarda da evin otaqlarının birinə “qonaq” otağı adı vermişlər. Amma, Azərbaycan folklorunda qonağı tərənnüm edən, onunla bağlı çoxlu sayda bayatı, lətifə, tapmaca, dualara, atalar sözü, sınaqlara digər xalqların folklorunda rast gəlinmir. Hətta, azərbaycanlı evində qonaq üçün xüsusi olaraq nəzərdə tutulan qab-qacaq və yatacaq dəstənin olması fikrimizi sübut edir. Azərbaycanlı adətində görə qonağın el-obada toxunulmamazlıq statusu olur və hamının onu gözləməsi vacibdir. Hətta qonaq gedəcəyi evin adını deməsi bəs edir ki, o, elə yolda ikən müəyyən imtiyaz əldə etmiş olsun.

İlk etnik birliyə nəsili misal göstərmək olar. Nəsil ailələrdən əmələ gəlir və qan qohumluğuna əsaslanır. Bir neçə nəsəl birliyi əsasında əmələ gələn böyük insan qrupu tayfa adlanır. Ailələr nəsildə birləşən kimi, iki və daha çox nəsəl də tayfanı əmələ gətirir. Bir kökdən olan, lakin sonralar ayrılmış nəsil birliyi tayfa adlanır. Nisbətən daha böyük sosial birlik xalqdır. Bu birlik, artıq, qan qohumluğuna deyil, eyni sosial əraziyə, qonşuluq əlaqələrinə əsaslanır, ona görə də, xalqı sırf etnik birlik kimi səciyyələndirmək olmaz. Buraya etnik cəhətdən bir olmayan başqa adamlar da daxil olduğundan, o, sosial-etnik birlik adlandırılmalıdır. Xalq insanların tarixən yaranmış və dil, ərazi, müəyyən mədəniyyət birliyinə əsaslanan insan birliyidir. Bu birliyin möhkəmlənməsi və dərinləşməsi nəticəsində xalq özünün yeni inkişaf mərhələsinə keçir və yeni birlik olan millətin yaranması baş verir. Millət üçün xarakterik olan əlamətlər bunlardır: insanların

ETNOPSİKOLOGİYA

tarixən yaranmış sabit birliyi, ərazi birliyi, iqtisadi həyat birliyi, dil birliyi; din, inanc və etiqad birliyi; adət - ənənə yaxud mədəniyyət birliyi.

Şəxsi mənafeyin ön planda olması, “Mən” hissini “Biz” hissindən üstün tutulması insan birliyinin xalq, əksinə “Biz” hissini “Mən” hissini üstələməsi isə milli mənafeyin ön planda dayanması qrupun millət səviyyəsində formalaşdığını göstərir. Millət səviyyəsində təşkkül tapmış sosial qrup üzvlərinin bir-birinə qarşı tələbkarlığı, xalq səviyyəsində təşkkül tapan qruplardan əsaslı şəkildə fərqlənir. Xalq səviyyəsində insanlar arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlərdə bir-birinə qarşı laqeydlik, etinasızlıq, ictimai mülkiyyətə yad münasibət müşahidə olunur. Millət səviyyəsində isə ictimai qınağ, ciddi münasibət, adət-ənənlərə hörmət ünsiyyət və fəaliyyət zamanı qarşılıqlı münasibətlərdə tələbkarlıq, ictimai mülkiyyətə sahiblik hissi özünü göstərir.

Azərbaycan filosofu, prof. A.Əsədov etnosu köçəri və icma tayfalarının təkamül prosesinin məhsulu sayır və onun yaranmasını dövlətin əmələ gəlməsi ilə əlaqələndirir. O, yazır ki, dövlətin yaranması ilə köçərilərin və icmaçıların vahid bir etnosa doğru təkamülü başlayır və bu təkamül vahid xalqın formalaşması ilə başa çatır. Dillərin genetik qohumluğu, xalqların genetik qohumluğundan xəbər vermir, xalqların haçansa vahid bir dövlətin ərazisində yaşadıklarından xəbər verir.

Canlıların əksəriyyətindən fərqli olaraq insan nə sürü, nə də ayrıca yaşayan növ adlandırılıla bilməz. İnsan yanaşma növündən asılı olaraq, gah sosium, gah da etnos kimi nəzərdən keçirilən kollektivdə yaşayır. Daha dəqiq desək, hər bir insan eyni zamanda həm cəmiyyət üzvü, həm də xalqının nümayəndəsidir. Amma bu iki anlayış bir müqayisəyə gəlmir və müxtəlif təbəqələrə aiddir.

Kollektiv daxilində olan insan iqtisadi formasialar vasitəsilə daxili səbəblər üzündən inkişafı etməsi, onun bioloji strukturu ilə əlaqəli deyil.

Bir şey heç kimdə şübhə doğurmur ki, yer üzərində etnos xaricində olan bircə adam belə yoxdur. İstənilən şəxs “Sən

ETNOPSİXOLOGİYA

kimsən?” sualına bir an belə düşünmədən ”türk”, “rus”, “ərəb” “yapon” və s. cavabını verir. Deməli, şüurda etnik mənsubiyyət - ümumi hadisədir. Görəsən, bu adam-ların hər biri öz cavabını necə mənalandırır? Öz xalqım, millətim, tayfam dedikdə o nəyi nəzərdə tutur və qonşulardan fərqi ni nədə görür? Etnik diaqnostikanın indiyə qədər həll olunmayan problemi də elə budur (L.N.Qumilyov, 2001). Tərifə ehtiyac yaranır, lakin burada fikir çarpazlaşması meydana çıxır. “Etnos ümumi mənşə ilə şərtlənən hadisədir”, “etnos dil ümumiliyindən doğan mədəni hadisədir”; “etnos bir birinə bənzəyən insanlar qrupudur”; “etnos bu və ya digər formasıyadan asılı olaraq insanları ümumiləşdirən şərti təsnifdir” (bu o deməkdir ki, etnos kateqoriyası qeyri-realdır); “etnos ümumi özünüdərk əsasında birləşmiş insan toplusudur”; “etnos sosial kateqoriyadır”. Təbiətlə ictimai insanın mütənəsibliyinə dair baxışlarının təfərrüatlarına görə fərqlənənləri ümumiləşdirdikdən sonra onlardan üçünü qeyd etmək olar:

1. “Vahid” coğrafiya insanın bütün fəaliyyətini təbii qanunauyğunluqlara çevirir.

2. Bəzi tarixçi və etnoqraflar bəşəriyyətlə ilgili bütün fenomenləri sosial hesab edərək, yalnız anatomiya və qismən də fiziologiyanı istisna sayırlar.

3. Antropogen proseslərdə materiyanın hərəkətinin ictimai və təbii (mexaniki, fiziki, kimyəvi, bioloji) formalarının təzahürləri fərqləndirilir.

Heç də hər bir hərəkət, davranış və hiss millətə, xalq aid olan xarakter əlaməti hesab oluna bilməz. Milli, etnik xarakter o halda götürülür ki, həmin əlamət xalqın həm şifahi, həm yazılı mədəniyyətində öz yerini yuysun və əks olunsun. Məsələn. Qonağa olan hörmət əksər dünya xalqlarının məişətində yür tutur. Ruslarda da evin otaqlarının birinə “qonaq” otağı adı vermişlər. Amma, Azərbaycan folklorunda qonağı tərənnüm edən, onunla bağlı çoxlu sayda bayatı, lətifə, tapmaca, dualara, atalar sözü, sınımalara digər xalqların folklorunda rast gəlinmir. Hətta, azərbaycanlı evində qonaq üçün xüsusi olaraq nəzərdə tutulan qab-qacaq və yatacaq

ETNOPSİKOLOGİYA

dəstinin olması fikrimizi sübut edir. Azərbaycanlı adətinə görə qonağın el-obada toxunulmamazlıq statusu olur və hamının onu gözləməsi vacibdir. Hətta qonaq gedəcəyi evin adını deməsi bəs edir ki, o, elə yolda ikən müəyyən imtiyaz əldə etmiş olsun. Termin kimi işlədilməsinə baxmayaraq “xalq” “millət”, “milliyyət”, “mentalitet” sözləri heç də hamı tərəfindən eyni mənada işlədilmir. “Xalq” sözü ilə adətən latıncadan *populus*, fransızcadan *peuple*, almandan *Volk*, ingiliscədən *people* sözlərini tərcümə etdikləri halda, millət latın sözü (*natio*) olmaqla alman, fransız, ingilis dillərində tamamilə eyni cür (*nation*) yazılır. Almanca “xalq” (*volk*) sözü ilə adətən bir dövlətin vətəndaşlarının toplumu bildirilir, belə ki, alman xalqı ifadəsi Almaniya dövlətinin vətəndaşı olan hər bir kəsi, yəni almanları, türkləri, polyakları əhatə edir, lakin İsveçrə, yaxud da Avstriya almanlarına aid edilmir. “Millət” termini ilə isə adətən bir dövlətdə birləşməyə də dil, mədəniyyət, tarix, yaxud da heç olmazsa, milli şüur birliyi ilə bağlanan insan toplumu bildirilir. Beləliklə, “türk milləti” dedikdə Türkiyə, Almaniya, Rusiya və okeanın o tayında Amerikanın vətəndaşı olan və özünü türk hesab edən bütün türklər nəzərdə tutulur.

“Xalq” sözü dövlət hüququna aid olduğu halda “millət” sözü daha çox etnoqrafik termdir. “Milliyyət” bu söz işlətmə baxımından “millət” sözündən törəmə termdir və hər hansı ayrıca bir şəxs, yaxud bütöv bir millətin psixoloji mənsubuğunu bildirir. Fransız və ingilis dillərində “xalq” “millət” terminləri adətən əks mənalarda işlədilir. “Fransız milləti” ifadəsi Fransada yaşayan bütün vətəndaşların toplumunu bildirir. Fransızca “millətlər” arasında müqavilə, saziş və müharibələrdən danışılır, alman dilində isə bu cür hallarda “xalqlar” haqqında danışmağa üstünlük verirlər.

Məşhur arxeoloq və xəzərlərin tarixinin görkəmli araşdırıcısı M.İ. Artamonovun fikrinə görə, “sınıf kimi etnos da sosial təşkilat deyil, hal, vəziyyətdir. Bu zaman insanın mədəni səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, onun təbiətdən asılılığı da bir o qədər az olar. Bu, hamıya məlum həqiqətdir”.

ETNOPSİKOLOGİYA

Millətlər, xalqlar arasında özünü göstərən etnopsixoloji fərqlər başqa amillərlə yanaşı həm də hər hansı bir anlayışa həmin xalqın nəyi daxil etməsindən asılı olaraq yaranır. Məsələn, xeyirxahlıq anlayışında bizim əsas hesab etdiyimiz keyfiyyətlər ingilislərin həmin anlayışla bağlı əsas əlamət kimi götürdükləri keyfiyyətdən fərqlənir. Təfəkkür sözlə vəhdət təşkil edir. İnsan dünyanı həm birinci (duyğu üzvləri) həm də ikinci signal sistemi, yəni nitq və dil vasitəsilə dərk edir, onun köməyi ilə qavrayır, ünsiyyətə girir, münasibət bəsləyir və müvafiq hisslər keçirir. Hər bir anlayış onun əsas əlamətlərinin götürməklə möhkəmləndirilməlidir. Burada problem ondadır ki, eyni bir anlayışa ola bilsin xalq və millətlərdən bir-birindən fərqli şəkildə müxtəlif əlamətlər əsasında möhkəmləndirə bilərlər. Elə etnik fərqlər də məhz bu prosesdə özünü göstərir. Yəni bir xalqın bir anlayışa daxil etdiyi keyfiyyətlər başqa bir xalqın həmin anlayışa daxil etdiyi keyfiyyətlərdən fərqlənsə onda onlar arasında qarşılıqlı münasibətdə problem yaranır. Əgər bir anlayış eyni əlamətlər əsasında formalaşsın və həmin əlamətlər əsasında möhkəmləndirilsə onda problem yaranmır.

Əsas məsələ xalqın, etnosun şüurunda, təfəkküründə anlayışın hansı əlamətlər əsasında formalaşması və yaddaşda möhkəmləndirilməsidir. Onun hesabına biz bir-birimizi düzgün başa düşür, düzgün qavrayır və eyni intellektual platformada qarşılıqlı təsirdə olur, ünsiyyət və fəaliyyət göstəririk. Məsələn, boşanma anlayışını necə başa düşür, qavrayır, qiymətləndiririk?

Məsələn, “xoşbəxtlik” anlayışı azərbaycan dilində iki sözdən “xoş” və “bəxt” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Yapon dilində isə xoşbəxtlik sözü “siavase” deməkdir və iki sözün “suru”-etmək və “avaseru” qoşulmaq, uyğunlaşmaq; avase tərəf müqabilə uyğunlaşmaq, “müstəqillikdən” azad olmaq kimi sözlərin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Yaponlarda “xoşbəxtlik” həyatın zahiri, görünən tərəfinin ətrafdakıların baxış və qiymətləri ilə razılaşdırılması kimi dərk olunur. Göründüyü kimi yaponlarda xoşbəxtlik şəxsiyyətin özündən asılı olduğu halda, azərbay-

ETNOPSIXOLOGİYA

canlılarda xoşbəxtlik daha çox taleyin qisməti kimi qavranılır və insandan asılı olmayan anlayış kimi izah olunur. Yapon təfəkküründə insanın xoşbəxt olması onunun özünün iradəsindən yəni, başqaları ilə uyğunlaşa bilməkdə, onların fikir və qiymətlərini nəzərə almaqda azərbaycanlı təfəkküründə isə xoşbəxtlik onun iradəsindən kənardadır yəni, özgəsindən, daha dəqiq ifadə etsək alın yazısından asılıdır.

Beləliklə, etnik və ya milli xarakter dinamik xüsusiyyət kimi təbii və sosial mühitin, eləcə də dilin təsiri altında formalaşır. Xüsusilə, dildə olan söz və anlayışların necə başa düşülməsi, şərh və izah olunması əsas məsələdir. Etnik və ya milli fərqlərdə məhz bu məsələdə olan fərqlərdən irəli gəlir.

Milli xarakter millətin tarix boyu formalaşan davamlı psixoloji xüsusiyyətlərin birliyi olub, insanların tipik həyat və adəti davranış tərzini müəyyən edən, eləcə də onların əməyə, başqa xalqlara, millətlərə, öz mədəniyyətinə münasibətində ifadə olunan psixoloji xüsusiyyətdir. Milli xarakterdə şüur, ideologiya, mənəvi mədəniyyət və ictimai psixika birləşir. Ətraf aləmə münasibət inlanların milli şüurunun istiqamətini səciyyələndirir.

Milli xarakter heç də sabit psixoloji xüsusiyyətlərin məcmusu deyil. Milli xarakter də həyat şəraitinin, siyasi, iqtisadi və sosial vəziyyətdən asılı olaraq, eləcə də ideoloji təsirdən asılı olaraq dəyişir.

Milli xarakter əməyə, başqa xalqlara, özünə və ətraf aləmə bəslənən münasibətdə özünü təzahür etdirir. Məsələn, 2013-cü ildə Fransada eynicinslilərin nigahı haqqında dövlət qanun qəbul edildikdən sonra nigaha girən 18-20 yaşlı iki “oğlanın” valideynlərinin bu hadisəni çox böyük sevinclə qarşılaması və öz oğlanları ilə fəxr etməsini “Evronyus” kanalı ilə bütün dünyaya elan etməsi mədəniyyət və ya milli xarakter məsələsidir.

Xarakter o cümlədən etnik və ya milli xarakter –fərdin və ya qrupun sosial və ya təbii mühitə adaptasiya olunmasının ən əlverişli üslubudur.

ETNOPSİXOLOGİYA

2.4. Etnik-milli hisslər

İnsan ətraf aləmdə baş verən hadisələri sadəcə olaraq qavramaqla, yadda saxlamaqla kifayətlənmir. O eyni zamanda həmin cisim və hadisələrə, insanların davranış və hərəkətinə, fikir və istəyinə müəyyən münasibət göstərir və müəyyən hisslər keçirirlər. Hiss və emosiya da real dünyanın əks etdirilməsinin bir formasıdır. İnsanın keçirdiyi hiss və emosiyaların müxtəlif və rəngarəng çalarları var. Xalqa, millətə məxsus olan makromühit adekvat milli hisslərin yaranmasına təsir göstərir. Etnik-milli hisslər ilk növbədə özünüdərkətmə ilə bağlıdır. Etnik-milli hisslər xalqın, artıq formalaşmış millətin həyat fəaliyyətini, tarixi keçmişini, gələcəyini və bu gününü əks etdirir. deməli, etnik-milli hisslər etnopsixologiyanın mühüm tərkib hissəsi olan etnik özünüdərkətmənin məxsusi cəhəti kimi özünü göstərir. çünki etnosun, xalqın, millətin formalaşması uzun tarixi inkişafın, xüsusilə etnosun, xalqın psixologiyasının özünəməxsusluğunu təyin edən başlıca amil kimi çıxış edir. Elə bu mənada xalqın və ya millətin hər bir fərdini müəyyən etnik-milli mühitdə yaşaması və tərbiyə alması onda özünəməxsus hiss və emosiyaların yaranması üçün əsas zəmin olur. Etnik-milli hisslər özünüdərkətmə ilə əlaqədar olduğu üçün onların əmələ gəlməsində millətin özünüdərkətmə, özünüdərkətmə, özünüdərkətmə, özünüdərkətmə və özünüdərkətmə kimi psixoloji mexanizmlərdən istifadəsi zəruridir. Əks təqdirdə nə etnik özünüdərkətmə, nə də müvafiq etnik-milli hisslər yaranmayacaqdır. Etnik-milli hisslər, etnik xarakter əbədi və dəyişməz deyildir. O, dinamik prosesdir xalqın həyat tərzinin, sosial-iqtisadi şəraitin dəyişilməsilə o da müəyyən dəyişikliyə məruz qalır. Etnik-milli hisslər əsasən xalqın və millətin ərazi, dil, iqtisadi və mənəvi həyat birliyi, dini etiqadı, inamı və qadağalar sistemi əsasında formalaşır.

Milli hisslər çox mürəkkəb, sosial-psixoloji hal olub, insanların bilavasitə daxil olduqları qrupun həyatında baş verən hadisələrə bəslədiyi emosional reaksiya ilə bağlıdır. Milli hisslərin formalaşmasına müxtəlif xarici və daxili amillər təsir göstərir. Milli

ETNOPSİKOLOGİYA

hisslər yalnız bir millətin başqa millətə olan münasibəti ilə məhdudlaşmır, bu bütövlükdə millətin daxili strukturudur. Milli hissələr millətlərarası qarşılıqlı münasibətlərin, eləcə də siyasi və iqtisadi şəraitin təsirinə məruz qalır. Milli hissələr özünün predmetliliyi, sosial-etnik təmayüllüyü, incəliyi və yüngüllüyü, az və ya çox dərəcədə dərk olunanlığı, həmçinin emosionallığı və ardıcılığı ilə digər sosial hissələrdən fərqlənir.

Milli hissələrin formalaşmasının əsas mərhələsi xalqın, əhali səviyyəsindən çıxıb millət səviyyəsinə keçə bildikindən sonra başlayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, milli hissələrin, milli şüurun formalaşması bir qədər ləng baş verir. Xalqın, əhalinin, toplumun millət səviyyəsinə yetişməsi onun inkişafının göstəricisidir. Əgər insanlar məkan mənsubiyyətini, milli mənsubiyyətdən ön plana keçirirsə deməli, həmin bölgənin insanlarında “biz” hissi hələ də formalaşmayıb və özlərini millət səviyyəsində hələ də dərk etmirlər. İnsanları bir millət daxilində regional mənsubiyyətə görə “özünkülərə” və “özləyə” bölmək və fərqli münasibət bəsləmək, yerliçilik, məhəlləçilik, tayfabazlıq kimi neqativ hissələrin mövcudluğu milli özünüdərk zəif formada cərəyan etdiyini əks etdirir, millətin isə hələ də tayfa, qəbilə səviyyəsində düşündüyünü və hərəkət etdiyini göstərir. Millətin bütün tarix boyu ağılı, zəhməti və əməyi ilə əldə etdiyi və ya yaratdığı maddi və mənəvi dəyərlər, coğrafi ərazi, adət və ənənəsi, dili, dini, məişəti, ədəbiyyatı, fəlsəfəsi idarəetmə üslubu, sosial-iqtisadi birliyi ilə milli birlik insanların milli hissələrinin predmeti kimi çıxış edir. Etnik milli hissələr bir qayda olaraq xalq, millət üçün səciyyəvi olan etnik stereotiplər, adət və ənənələr, sərvət dəyərlərinin icrası ilə əlaqədar olaraq baş verir. Məsələn, 2013-cü ildə Fransada eynicinslilərin nigahı haqqında qanun qəbul edildikdən sonra nigaha girən 18-20 yaşlı iki “oğlanın” valideynlərinin bu hadisəni qarşılamaı çox böyük sevinclə və öz oğlanları ilə fəxr etməsi və bütün bunların “Avronyus” kanalına çıxarılması mədəniyyət və ya milli xarakter məsələsidir. Çətin ki, Azərbaycanda, hətta Rusiyada da bu cür “oğulları” ilə fəxr edən

ETNOPSİKOLOGİYA

normal ata və ana olsun.

Formalaşmış olan milli hisslər daima onun ödənilməsinə tələb edir, yəni insanlarda həmin hisslərin yaşanılmasına tələbat yaradır. Milli hisslərlə bağlı tələbatın ödənilməsi milli hisslərin daha da güclənməsinə və daha da inkişaf etməsinə səbəb olur. Milli hisslər ödənilməzsə bəşəri hisslər də əmələ gəlmir. Milli hisslərin yüksək səviyyədə inkişafı heç də millətçiliyə deyil, bəşəriyyəyə, beynəlmilliyə aparır. Milli hisslərin yaranması, formalaşması və inkişafı psixikanın qanunlarına uyğun olaraq bəşəri hisslərin meydana gəlməsi üçün zəmin hazırlayır.

Etnik-milli hisslər mürəkkəb sosial təbiətli mürəkkəb hisslərdəndir və milli gerçəkliyin emosionalcasına əks etdirən genetik idrak formasıdır. Milli özünüdərk milli hisslərdən yaranır. Milli hisslər (milli mənsubiyyət hissi, milli qürur və ləyaqət hissi, milli fəxr) olmadan milli özünüdərk prosesi baş vermir. “Özünüdərk-etmənin” məzmunu özü və öz rolunun dərk edilməsi ilə bağlı biliklər təşkil edir.

Milli hisslər kompleksinə daxil olan hisslər arasında milli qürur hissi daha çox inkişaf etmişdir. Milli-etnik qürur hissində daxil olan mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərdən özünəhörmət, milli qürur, milli ləyaqət, özünün tarixdəki yeri, ona verdiyi töhfə, dünyanın mədəniyyət, elm və incəsənət xəzinəsinə verdiyi töhfə, özünün milli dəyərlərə sadıqlığı ilə əlaqəlidir. Xalqın, millətin maddi və mənəvi sərvəti, onun əldə etdiyi nailiyyətlər, tarixin səhnəsindəki rolu və yeri, bəşəriyyətin tərəqqisi yolunda atdığı addımlar, elm, mədəniyyət və incəsənət sahəsindəki uğurları onun milli qürur hissinin obyektini təşkil edir. Milli qürur hissi həm də xalqın, millətin öz müstəqilliyi, azadlığı uğurunda apardığı mübarizə tarixi ilə, dövlətçilik ənənəsilə bağlıdır. Ona görə də milli qürur hissi-milli-etnik hisslərdən ən yüksəyi və güclüsü olduğu üçün millətin şüurunun dərin qatlarına daxildir.

Milli hiss bir qayda olaraq milli maraqla vəhdət təşkil edir. Milli hiss, milli özünüdərk, milli identiklik olmadan insan özünün milli marağını dərk edə və onu müdafiə edib qoruya bilməz. Milli

ETNOPSİXOLOGİYA

hiss və milli marağ çox güclü psixoloji amildir həmrəylik, birlik hissini yaranmasına təsir göstərir. Bu hissələr ətrafında insanlar tezliklə birləşir və özlərinin milli maraqlarını müdafiə etməkdən zövq alırlar.

Milli hissələr və millətçilik hissələri anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Milli hissələr daha çox vətənpərvərliklə əlaqəlidir, millətçilik daha çox şovinizm, xudbinliyə yaxındır. Millilik və vətənpərvərlik öz vətəni, dövlətini xalqını, millətini sevmək, onun inkişafı yolunda xidmət göstərməklə asossasiya olunursa, millətçilik öz millətindən savayı bütün başqa xalqlara, onun mədəniyyətinə neqativ münasibət bəsləməklə əlaqəlidir. Vətənpərvərlikdən fərqli olaraq millətçilik daha çox əməldə yox, sözdə vətəni, milləti sevməkdir.

Millətçilik özündə bir neçə neqativ hissə və emosiyalar kompleksini birləşdirir:

- Milli antipatiya hissi
- Milli eqoizm hissi
- Milli ədavət, nifrət və kin hissi
- Milli şovinizm, hegemonluq, lovğalıq hissi

2.5. Hiss və emosiyanın ekspressiyasının etnomədəni xüsusiyyəti

Emosiyaların mimik ifadəsi universaldır, yəni bioloji cəhətdən anadangəlmədir. Bu məsələ ilk dəfə Ç.Darvinin “Növlərin mənşəyi”, “İnsan və heyvanda emosiyanın ifadəsi” əsərində öyrənilmişdir. Ç.Darvin qeyd etmişdir ki, emosiya anadangəlmədir, bioloji kökə malikdir və təkamül adaptasiyasının nəticəsidir. İnsanlar irq və mədəniyyətdən asılı olmayaraq emosiyaları eyni ifadə edirlər. Ç.Darvinə görə emosiyanın mimik ifadəsi növün yaşayışını təmin edir, kommunikativ, sosial funksiyaları yerinə yetirir və həmçinin növün özü və ətrafı ilə qarşılıqlı münasibəti barədə məlumatla təmin edir. Elə həmin dövrdə M.Mid və Rey Bredvistel əksinə olaraq hesab edirdilər ki, emosiyanın ifadə olunmasını insan dili öyrəndiyi kimi öyrənməlidir. Dillər fərqləndiyi

ETNOPSİKOLOGİYA

kimi emosiyalar da üzdə müxtəlif cür ifadə olunur. Pol Ekman, Yollis Frizen, Kervol İzard, Silvan Tomkinsin apardığı tədqiqatlar emosiyaların ifadə olunmasının universallığını təsdiq etmişdir. Üzdə emosiyaların ekspressiyası universal bioloji faktorların və müvafiq mədəniyyətdə mənimsənilmiş olan ifadə qaydalarının təsirindən asılı olur.

Emosiyaların ifadə olunmasının neyro-mədəni nəzəriyyəsinə görə emosiyalar universal və mədəni ifadə qaydalarının təsirinə məruz qalır/Məsələn, Azərbaycan mədəniyyəti bəzi hissləri zəiflətməyi, bəzilərini artırmağı, bəzilərini maskalamağı tələb edir. Həmin qaydalardan asılı olaraq biz onları ekspressiya edirik.

Amerikan psixoloqu D.Matsumoto emosiyaların ekspressiyasındakı mədəni fərqləri izah etmək üçün “özünükülər” və “özgələr” qrupu anlayışlarını diqqət mərkəzinə gətirmişdir. O, hesab edirdi ki, insanın doğma yoxsa özgə hesab etdiyi insanlar arasında olması, onlarla qarşılıqlı təsirdə olması emosiyalar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, emosiyaların ekspressiyası “özünükülər” və “özgələr” arasında fərqli şəkildə təzahür edir.

Hər bir mədəniyyətdə insan üçün elə emosional yaşantı mövcuddur ki, onu özünükülər arasında sərbəst, rahat şəkildə ifadə edə bilirsən, özgə, yad mədəniyyətdə isə bu mümkün olmur və yaxud əksinə.

Emosional sosializasiya insanın özü üçün kimləri yaxın və ya özgə insan qrupuna daxil etməsi və müvafiq davranışa yiyələnməsi deməkdir.

Deməli, emosiyaların ifadə olunması emosional sosializasiya ilə bağlıdır. Bundan başqa, mədəniyyətin kollektivist yoxsa individualist tipə mənsubluğu da önəmli məsələlərdəndir. Birgə yaşayışa, qrupdaxili harmoniyaya həssas olan kollektivist mədəniyyətdə “özünükülər”ə qarşı daha çox pozitiv, daha az səviyyədə isə neqativ emosiyaların təzahürünə icazə verilir. Pozitiv emosiyalar qrupdaxili əmin-amanlığı təmin etdiyi, möhkəmləndirdiyi halda neqativ emosiya birliyi məhvdır, münasibətləri soyudur.

İndividualist mədəniyyət isə əksinə, qrup daxilində

ETNOPSİKOLOGİYA

(doğmalar) daha çox neqativ, az hallarda isə pozitiv emosiyaların ifadə olunmasını dəstəkləyir. İndividualist mədəniyyət özgələrlə münasibətdə pozitiv emosiyaların daha çox, neqativ emosiyaların isə daha az ifadə olunmasını rəğbətləndirir. İndividualist mədəniyyət üçü emosional sosializasiya o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Kollektivist mədəniyyət neqativ emosiyaların daha çox “özgə, yad” qruplara istiqamətləndirməyi bəyənir və rəğbətləndirir. Bu həm də “doğmalar, yaxınlar” qrupunu dəqiq ayırd etmək üçün yaxşı vasitədir.

Emosiyaların “doğma” və “özgə” qruplarla qarşılıqlı münasibətdə ifadəsi

D.Matsumoto

Mədəniyyət tipi	İndividualist	Kollektivist
Fərd və qrupun “doğmalar”a münasibəti	Neqativ hisslərin ifadə olunmasında insan azaddır, pozitiv hisslərin ifadəsi tələb olunur	Daha çox müsbət, daha az mənfi hisslər
Fərd və qrupun “özgələr”ə münasibəti	Daha çox pozitiv, daha az neqativ	Daha çox neqativ, daha az pozitiv

ABŞ, Polşa, Macarıstanda emosiyaların ifadə olunmasını öyrəniblər:

1. Təklidə
2. “Özünkülər” arasında
3. “Özgələr” arasında

Polyaklar və macarlar neqativ hissləri “özünkülər” arasında ifadə etməyin yersiz olduğunu bildirdilər. Amerikanlar isə əksinə, neqativ hisslərin “özünkülər”, pozitiv hisslərin “özgələr”

ETNOPSİKOLOGİYA

arasında ifadə etməyi mümkün sayırlar. Beləliklə, müxtəlif mədəniyyətlərdə insanların öz emosiyalarını necə ifadə etməsini bilmək üçün öyrənmək lazımdır ki, bu mədəniyyətdə hansı qaydalar emosiyayı, ifadəni tənzimləyir.

Hiss və emosiyaların qavranılmasına iki amil təsir göstərir. Birincisi, hiss və emosiyaların tanınmasının, qavranılmasının ana-dangəlmə və ya universal proqramı. İkincisi hər bir mədəniyyətə, xalqa, millətə xas olan dekodlaşdırma qaydaları. Bu iki faktorun birləşməsi əsasında biz hər hansı bir ekspressiyayı qavrayır və qiymətləndirir və deyirik o sevinir, qəzəblənir yoxsa kədərlənir. Xalqlar və millətlər hansı hiss və emosiyayı daha çox yaşamasına görə də fərqlənirlər. məsələn, kollektivist mədəniyyətin daşıyıcıları daha çox həya hissi, individualistlər isə günah hissini yaşayırlar. Hansı dinə sitayiş etməsindən asılı olmayaraq dindar və ya mömin insanlar daha çox günah hissindən, bəşərilər isə həya hissindən uzaq olmağa çalışırlar.

2.6. Mədəniyyət və emosiya

İnsanlar üçün həm universal, həm də fərqli emosiyaların olması etnopsixoloji mədəniyyət faktı ilə bağlıdır. Mədəniyyət, etnopsixoloji fərqlə insana təsir göstərir və onun emosional-iradi sferasını formalaşdırır. Bunula oxşar və fərqli hisslər yaşanılır. İnsan emosiyalarının tədqiqi ilə aparılan krosskultural tədqiqatların bir qismi emosiyaların ifadə olunması (mimika) ekspressiyası ilə bağlıdır.

İnsan emosiyaları heç də təməl emosiyalarla məhdudlaşmır. Sadəcə olaraq digər emosiyalar həmin emosiyalar əsasında formalaşır və mədəniyyətin təsirindən asılı olaraq fərqli şəkildə təzahür edir. Ekman və Frizen ziddiyətli suallara aydınlıq gətirmək üçün emosiyaların ifadəsinin mədəni qaydaları konsepsiyasını təklif etdilər. Onlar qeyd edir ki, mədəni fərqlər universal emosiyaların ifadə olunması ilə bağlı irəli sürülən qayda və şərtlərdə özünü göstərir. Öz fərziyyələrini yoxlamaq üçün Ekman və Frizen yoxlanılanlara güclü stres yaradan film nümayiş etdirmiş və

ETNOPSİXOLOGİYA

onların reaksiyasını videolentə çəkmişlər. Eksprementin birinci mərhələsində yoxlanılanlardan başqa zalda heç kim olmamışdır. İkinci seriyada isə yoxlanılanlardan eksperimentatorla birlikdə filmə baxmaq təklif olunur. Çəkilişin nəticələrinin təhlili əsasında məlum oldu ki, amerikalardan fərqli olaraq yaponlar, başqaların iştirakı şəraitində neqativ emosiyalarını gizlətməmiş və yalnız gülümsəmişlər. Deməli, mədəni dəyərlərin təsiri olmadığı mərhələdə, həm amerikalılar, həm də yaponlar eyni formada yaşadıkları emosiyaları göstərmişlər. Yəni güclü stressə uyğun olaraq qəzəb, qorxu hissini ekspresiya etmişlər. İkinci mərhələdə isə mədəni fərqlər dərhal özünün təsiri göstərmiş və yaponlar yalnız təbəssümlə reaksiya vermişlər. Ona görə ki, özündən yaşlı şəxsi kədərləndirmək, ümumən başqasına neqativ emosiyaları nümayiş etdirmək yapon əxlaqına görə olmaz. Göründüyü kimi, birinci mərhələdə emosiyaların universallığı, ikinci mərhələdə isə mədəni fərqlər özünü göstərdi.

“Keep smiling” amerikalıların gündəlik həyatda qarşılıqlı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün istifadə etdiyi etiket qaydasıdır. İslam əxlaqında gülüş, təbəssüm sadəcə səviyyəsində dəyərləndirilməsinə baxmayaraq, bu etiket qaydası hal-hazırda amerikalılar tərəfindən daha çox istifadə olunur. Bu gün amerikalıların gündəlik ünsiyyət zamanı istifadə etdikləri amerikalıların təbəssümü, heç də ondan istifadə edən şəxsin əhvalının göstəricisi deyil. Bu sadəcə olaraq işgüzar təbəssümdən başqa bir şey deyil. Ona görə də ilk dəfə amerikalı ilə rastlaşan emiqrant elə başa düşməsin ki, qarşı tərəf onu gördüyü üçün sevinir.

ETNOPSİXOLOGİYA

Suallar

1. Etnik özünüdərkətmə haqqında məlumat verin.
2. Etnik identiklik nədir?
3. Etnik identikliyin inkişafına hansı amillər təsir göstərir?
4. Etnik identikliyi ölçmə modelləri hansılardır?
5. Etnik- milli xarakter anlayışı haqqında məlumat verin
6. Etnik-milli xarakterin təzahür xüsusiyyətləri hansılardır?
7. Milli hisslər haqqında məlumat verin.
8. Hiss və emosiyaların qavranılmasına hansı amillər təsir göstərir?

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə. Etnik psixologiya. B., 2001
2. Əlizadə. Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003. 352 səh.
3. Əliyev R.İ. Mentalitet. Bakı, 2009. 309 səh.
4. Əliyev R.İ. Şəxsiyyətin və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000.442 səh.
5. *Баранова Т.С.* Психологическое исследование социальной идентичности // Социальная идентификация личности – 2. М., 1994. Кн. 2. С. 202-237.
6. *Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г.* Этническая социализация подростка. М.; Воронеж, 2000.
7. *Хотинец В.Ю.* Этническое самосознание и его роль в развитии индивидуальности человека. Учеб. пособ. – Ижевск: Изд-во Удм.ун-та, 1996.
8. Этнопсихология: практикум: Учебное пособие для студентов вузов / Т.Г.Стефаненко. – М: Аспект Пресс, 2006.

III FƏSİL

ETNOSLARARASI MÜNASİBƏTLƏRİN SOSIAL-PSİKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Etnik və sosial stereotiplərin mahiyyəti

Psixologiya elminin, xüsusilə onun sosial və etnopsixologiya sahələrində istifadə edilən əsas anlayışlardan biri də stereotip, sosial stereotip və etnik stereotip anlayışlarıdır. İlk növbədə onu qeyd edək ki, stereotip sözü yunan dilində stereos möhkəm + tupos iz deməkdir. Sosial stereotiplər hər hansı bir hadisə, qrup, tarixi şəxsiyyət, peşə, xalq haqqında yalnız müvafiq sosial məkanda yaşayan insanlar üçün səciyyəvi olan təsəvvürlərdən ibarət olan psixi hadisədir. İnsanlar sosial stereotiplərə sosializasiya prosesində yiyələnirlər. “Sosial stereotip” termini ilk dəfə amerikan sosioloqu U.Lipman tərəfindən 1922-ci ildə “İctimai fikir” əsərində işlədilmişdir. U.Lipmana görə, stereotiplər mədəniyyətlə determinasiya olunan, nizamlanan “dünya təsviridir” və onun köməyi ilə mürəkkəb sosial obyektlərin qavranılması üçün göstərdiyimiz səylərə qənaət edir və dəyərləri, mövqeyimizi və hüququmuzu müdafiə edirik. Başqa sözlə ifadə etsək, stereotiplər sosial informasiya axınında insanı istiqamətləndirir və ona özünü qiymətləndirməsini qorumağa kömək edir. Stereotiplər sadə, ümumiləşmiş və bəzən də təhrif olunmuş şəkildə olduğu üçün o qədər də etibarlı deyildir. Hər bir stereotipdə sosial obyektlər haqqında müəyyən biliklər öz əksini tapır, lakin onların əsas funksiyası heç də bunula bağlı deyildir. Stereotiplər əsasən sosial obyektlərə (peşə, xalq, qrup, müəyyən sinif, əhali təbəqəsi və s.) müəyyən münasibət yaradır, eləcə də fərdin sosializasiyasına kömək edir. Stereotiplər insanların şəxsi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi əsasında formalaşdırılır. Adətən tamaşa etdiyimiz filmlər, oxuduğumuz müxtəlif ədəbiyyat nümunələri, eşitdiyimiz əhvalatlar və söhbətlər, eləcə də şahidi olduğumuz hadisələr müəyyən sosial obyekt haqqında müvafiq stereotipin yaranmasına eləcə də olan stereotipin daha da möhkəmlənməsinə səbəb olur. Sosial stereotiplər bir tərəfdən insanların,

ETNOPSİKOLOGİYA

xalqların bir-birini yaxşı başa düşməyə, digər təfrəfdən də düzgün dərk etməsinə mane olur. Deməli, əsas məsələ sosial stereotipin adekvatlıq dərəcəsindən çox asılı olur. Sosial stereotipin yaranması bir tərəfdən müvafiq sosial obyektə olan münasibətdən, digər tərəfdən həmin obyekt haqqında əldə etdiyimiz məlumatın nə dərəcədə həqiqəti əks etdirməsindən asılıdır. Müasir dövrdə qloballaşma şəraiti, dünya xalqları arasında inteqrasiyanı güclənməsi, xalqlar haqqında əsassız şəkildə formalaşmış olan neqativ stereotiplərin aradan qalxmasına köməklik göstərir. Lakin, bəzi hallarda xalqlar, millətlər arasında olan konfliktlər, maraqların toqquşması və yaxud qarşıdurmanın olmasında marağı olan daxili və xarici qüvvələr qəsdən neqativ stereotiplərin yayılmasına səy göstərirlər. Dünyada siyasi balansın tənzimləyiçisi rolunda çıxış edən SSRİ-nin süqutundan sonra bəzi xristian ölkələri, dünyaya təkbəşinə hakimlik etmək üçün “müsəlman” stereotipi yaratmış və islam, yaxud müsəlman ölkələrində, islam mədəniyyəti üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər haqqında neqativ heterostereotiplər formalaşdırmaqla, həmin xalqlar qarşı təhdidlər edirlər.

Etnik stereotiplərin məzmununda emosional qiymətləndirmə var. Belə ki, stereotiplərin həm koqnitiv, həm də emosional aspekti var. İnsanların başqa qruplara olan münasibəti, onlarla bağlı formalaşan stereotipdə özünü göstərir. Bu mənada stereotiplər həm müsbət, həm də mənfi emosional yükə malik olur.

S.Fisk stereotiplərin dörd növünü ayırd etmişdir:

- nifrət stereotipi bu stereotip adətən “yad, özgə” aşağı statuslu və mötəbər olmayan qruplara münasibətdə özünü göstərir, “soyuq” kimi qiymətləndirilir;

- heyranlıq stereotipi bu stereotip özünkülər hesab etdiyi qruplara münasibətdə təzahür edir və onlara mötəbərlik, yüksək status və “istilik” aid edilir.

- həsəd stereotipi bu stereotip yüksək statuslu, yad, özgə, mötəbər, lakin “soyuq” qruplara münasibətdə özünün göstərir;

- paternalist stereotipi isə aşağı statuslu, mötəbər olmayan lakin, “isti” olan qruplara qarşı münasibətdə özünü göstərir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Etnik stereotiplərin digər mühüm xüsusiyyəti onların davamlı olmasıdır. Yəni formalaşmış olan stereotip uzun müddət işləyir, qarşılıqlı münasibətə təsir göstərir. Stereotipin dəyişməsi, yenisi ilə əvəz olunması xeyli müddət tələb edən, çətin prosesdir. Etnik stereotiplərin digər xüsusiyyətləri onların razılaştırılmış və qeyri dəqiq olmasıdır. A. Teşfel etnik stereotiplərin razılaştırılmış əlamət olmasını vacib şərt hesab edir və qeyd edir ki, qrup üzvlərinin böyük əksəriyyətinin fikir, hiss və davranışında özünü göstərdiyi halda, həmin hadisəni etnik stereotip kimi qəbul etmək olar. Etnik stereotipərin qeyri-dəqiq olması qarşılıqlı münasibətlərin düzgün qurulmasına, şəxsiyyətlərarası qavrayışda konfliktlərin yaranmasına səbəb olur. 50-ci illərdən başlayaraq amerikalı psixoloq O. Klainberq “həqiqət rüşeymi” fərziyyəsinin irəli sürdüyü və bu fərziyyəyə görə stereotiplərdə həqiqi biliklər, yalançı məlumatlardan həmişə çox olur. Beləliklə, etnik stereotiplər gerçəkliyi nə qədər təhrif olunmuş şəkildə əks etdirsə də, biz onu real həyatdan alırıq. Beləliklə, etnik stereotiplər, əksər hallarda stereotipləşdirilən qrupun real xüsusiyyətlərini əks etdirir.

Sosial kauzal atribusiyaya dedikdə başqasının davranış və hərəkətinin səbəbini izah edilməsi başa düşülür. Etnik birliklər, ayrı-ayrı qruplar arasında konflikt, problem bəzi hallarda iştirakçıların bir-birinin davranışının səbəbini düzgün başa düşə bilməməsi ilə bağlıdır. Müəyyən edilmişdir ki, adətən qrup üzvləri əldə etdikləri nəticələri, yaxşılıqları, müsbət hərəkətləri, xeyirxahlığı öz adlarına çıxır, daxili keyfiyyət hesab edir, uğursuzluqları, koflikti, mübahisəni, neqativ davranışı, aqressiv hərəkəti isə başqaları ilə onların pis hərəkəti ilə şərtləndiyini göstərir. Aparılmış tədqiqatlarla bir daha təsdiq olundu ki, insanlar öz qruplarının pozitiv, başqa qrup üzvlərinin, yəni başqa xalqların isə neqativ hərəkətlərinin səbəbini daxili amillərlə, yəni xalqın və etnosun daxili keyfiyyətlərlə əlaqəli olduğunu sübut etmişlər. Özünüklərinin pis hərəkətlərini, başqalarının isə yaxşı hərəkətlərini xarici səbəblərlə əlaqəli baş verdiyini göstərir. Öz və başqa qrupunu uğur və uğursuzluğunu bu cür izahı etnosentrik

ETNOPSİKOLOGİYA

atribusiya adlanır. Sosial atribusiyanın ən əsas funksiyası- pozitiv qrup identikliyi formalaşdırmaq, ona nail olmaq və gücləndirməkdir.

Stereotiplər insan qrupu və birliyi haqqında ümumiləşmiş təsəvvür olub, əsasən psixoloji xüsusiyyət və əlamətləri özündə əks etdirir. Güzəran psixologiyasında stereotiplər adətən mənfi əlamətləri ifadə edir, əslində isə stereotiplər həm müsbət, həm də mənfi məzmunla malikdir. Məsələn, yaponlar ağıllı, almanlar səliqəli, fransızlar modabaz, çinlilər zəhmətkeş, ruslar kefli, ingilislər soyuqanlı və etibarsız, yəhudilər xəsis, azərbaycanlılar qonaqpərvər, ermənilər hiyləgər və yaltaq olurlar. Stereotiplər heç də həmişə etibarlı mənbəə hesab olunmur. Onlar həm yanlış, həm də düzgün ola bilər. Triandis “faktiki” müşahidələrə əsaslanan stereotipləri sosiotip adlandırmağı təklif etmişdir. Stereotiplərin formalaşmasının başa düşmək üçün bu prosesin psixoloji təhlilini aparmaq lazımdır. Stereotiplər normal psixoloji prosesin məhsuludur və qavrama prosesini asanlaşdırır. Stereotiplər əsasən aşağıdakı proseslər nəticəsində meydana çıxır: seçici diqqət, qiymətləndirmə, anlayışların formalaşdırılması və kateqoriyallaşdırma, atribusiya, emosiya, hafizə.

Qeyd etdiyimiz psixi proseslər bir birilə qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə olmaqla stereotipləri psixi həyatımızın zəruri tərkib hissəsinə çevirmişdir. Stereotiplər, bizə ətraf aləmdə baş verən hadisələri, xüsusilə də insan qruplarını başa düşməkdə bizə əlavə səy göstərməyimizə qənaət etməyimizə kömək edir. Digər tərəfdən hər hansı qrup haqqında formalaşan stereotip qarşılıqlı münasibətin qurulmasına, qavrama və anlama prosesində özünəməxsus çətinliyin yaranmasına və qruplararası ziddiyyətin baş verməsinə səbəb olur. D.Matsumoto, stereotipləri mental anlayış kateqoriyası hesab etmişdir (121). Stereotiplər, insanların gözləntilərindən asılı olaraq möhkəmləndirilir. İnsanların gözləntisi də, onlarda formalaşan stereotiplərə uyğun olaraq dəyişir. Etnik stereotiplər-digər psixoloji proseslər kimi insanın “Biz” konsepsiyasına daxildir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Etnik stereotiplər bir halda fərdin özünün müşahidəsi nəticəsində, əksər hallarda isə sadəcə olaraq nəsildən-nəsilə ötürülmək yolu ilə mənimsənilir. Müasir dövrdə stereotiplərin yaranması və məhkəmləndirilməsində KİV və ölkə ərazisində aparılan sosial siyasət, eləcə də qonşu etnoslar, xalqlara, qruplara olan münasibət əsas rol oynayır. Məsələn, ermənilər türklər haqqında daima mənfi stereotip, ruslar haqqında isə müsbət stereotip yaratmaqla əhalidə müvafiq münasibətin əmələ gəlməsinə nail olurlar.

Etnik stereotiplər milli özünüdərkə, etnik identifikasiyaya təsir, millətdə “biz” hissini qoruyub saxlayan və inkişaf etdirən etnopsixoloji hadisədir.

Paternalizm siyasi ideologiya kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrə və xalqlara göstərilən “atalıq qayğısı”, bu məqsədlə kömək göstərmək, xeyirxahlıq etmək. Əslində isə bu “qayğıkeşlik” ölkənin siyasi və iqtisadi cəhətdən asılı vəziyyətə salmaq üçündür. Paternalizm həm də sahibkarın, özünün istisimarçı münasibət və fəaliyyətini gizlətmək üçün həyata keçirdiyi xeyriyyə tədbirləridir.

Ruslar yaxşı içki içən olurlar. Ailədə qısqanc deyillər. Yəhudilər çox xəsis və varlı olurlar. İngilislər sabit insanlar deyil, hər şeydə öz xeyirlərini güdür və varlı olurlar. Afrikalılar temperamentli, almanlar dəqiq və yığmcıl, ingilislər soyuqanlı, fransızlar modabaz, qafqazlılar qanar təbiətli, azərbaycanlılar qonaqpərvər olurlar. Avtostereotiplər əksərən müsbət, heterostereotiplər isə həm müsbət, həm də mənfi olur. Etnik stereotiplər iki yerə bölünür: avtostereotiplər və heterostereotiplər.

Stereotip sözü yunan dilində stereos möhkəm + tupos-iz deməkdir.

Sosial stereotiplər hər hansı bir hadisə, qrup, tarixi şəxsiyyət, peşə, xalq haqqında yalnız müvafiq sosial məkanda yaşayan insanlar üçün səciyyəvi olan təsəvvürlərdən ibarət olan psixi hadisədir.

Autostereotiplər (auto stereo types) fərdin daxil olduğu qrupa (etnos, xalq, millət) aid olan ümumiləşmiş təsəvvürdür.

ETNOPSİKOLOGİYA

Heterostereotiplər (hetero-stereotypes) başqa, yad qrupa (etnos, xalq, millət) aid olan ümumiləşmiş təsəvvürdür.

Atribusiya (attribution) özümüzün və ya başqasının davranışının səbəbi haqqında hasil etdiyimiz qənaətdir.

Etnik stereotiplər sosial mühitin heykəltaraşı kimi qrupun və ya fərdin davranışında “artıq” olanı yonub “təmizləyir, onu müvafiq mühitə daha asanlıqla uyğunlaşmasını təmin edir.

3.2. Etnofərqləndirici əlamətlər etnosentrizm

Etnosentrizm (yun. Ethnos tayfa, qrup, xalq; lat.centrum mərkəz, cəmləşmə) etnopsixologiyanın təhlil vahidi olub, onun istifadə etdiyi əsas anlayışlardan biridir. Etnosentrizm anlayışını elmə ilk dəfə 1883-cü ildə avstriya sosioloqu İ.Qumploviç gətirmişdir, amerikan alimi U.R.Semner isə 1906-cı ildə həmin anlayışdan geniş surətdə istifadə etmişdir. U.R.Semner hesab edir ki, etnosentrizm fərdin hər şeyin mərkəzində öz qrupunu qoyması və ətrafda baş verən hadisələri onunla ölçməsi və ona istinad edərək qiymətləndirməsi meylidir. Etnosentrizm fərdin və ya qrupun ətraf mühitdə baş verən sosial hadisələri aid olduğu qrupun norma və dəyərləri əsasında qavraması, qiymətləndirməsi və münasibət bəsləməsindən ibarət olan hadisədir. Bu zaman fərd aid olduğu mədəniyyətin dəyər və normalarını ideal və daha düzgün hesab edir, ona uyğun gəlməyənləri isə gerilik, elmdən, mədəniyyətdən uzaqda olan, vəhşilik kimi qiymətləndirir. Etalon kimi müxtəlif vasitələr götürülə bilər: din, dil, ədəbiyyat, geyim, mətbəx, oyunlar və s.

Etnosentrizm sosial-psixoloji hadisə olub-qruplararası münasibəti əks etdirir. Əksər hallarda bu termin neqativ mənə kəsb edir və bir insanın təsirinə məruz qaldığı sosial mühitin diktəsinə uyğun olaraq başqa insanı başa düşməmək kimi izah olunur. Sovetlər dönəmində sovet tədqiqatçıları etnosentrizmi-neqativ sosial hadisə hesab etmiş və onu millətçilik və rasizimlə eyniləşdirmişlər. Etnosentrizmi yalnız neqativ aspektdən qavramaq və izah etmək heç də düzgün deyildir. Çünki, etnosentrizm normal

ETNOPSIXOLOGİYA

psixoloji funksiyadır və insan psixikasına xas olan xassədir. O, bir halda etnos üçün pozitiv identikliyin qorunub saxlanılmasına kömək edən sosial-psixoloji hadisədir. Etnosentrizm insanın psixi həyatının ayrılmaz tərkib hissəsidir. Etnosentrizm insanlar üçün mədəniyyət süzgəci funksiyasının yerinə yetirir.

Hər bir fərdin sosial mühiti, daxil olduğu mədəniyyət fərqlidir. İnsan ətraf aləmdə baş verən hadisələri, insanların fikir, hiss və hərəkətlərini daxil olduğu mədəniyyətin qanunlarına uyğun olaraq qavramağa və qiymətləndirməyə meyilli olur. Amerikan psixoloqu D.Matsumoto etnosentrizmi belə izah edir: “Etnosentrizm-insanın məxsusi mədəniyyət süzgəclərindən istifadə etməklə dünyanı qiymətləndirmək meylidir”. Mədəniyyət süzgəci dedikdə, insanların sosializasiya vasitəsilə davranış və əxlaq normaları, sərvət dəyərləri və s. sosial həyat haqqında olan bilikləri başa düşülməlidir, yəni, insanlar yaşadıkları cəmiyyət haqqında biliklərə yiyələnməklə, müvafiq süzgəclərə sahib olur.

Etnosentrizmi insan psixikasının səciyyəvi xüsusiyyəti olduğu üçün birmənalı şəkildə müsbət və ya mənfi adlandırmaq mümkün deyil. Bu xüsusiyyətləri vəhdətdə götürmək lazımdır. Etnosentrizm fərdin öz mədəniyyətinə qovuşmağının və sosializasiyasının normal nəticəsidir. İnsan sosial mühitdə davranış normaları ilə əvvəlcə tanış olur, sonra isə onları mənimsəyir və əməl edir. Sosial psixi həyatın əvvəl interpsixi, sonra isə intrapsixi kökə malik olması psixoloji müntəxəbatdır. Mədəniyyət, insanların davranışını tənzim edən və ona nəzarət edən çoxsaylı qaydalardan ibarətdir. Məsələn, öyrənirik ki, ictimai nəqliyyatda qadınlara, yaşlılara və uşaqlara yer vermək lazımdır. Bu qaydalar bizim müvafiq mühitdə davranışımızı formalaşdırır, tənzim edir. Onlara əməl etmədikdə isə ən azı ictimai qınaqla rastlaşır, bəzən isə tənbeh olunuruq. Məsələn, əgər oğlan uşağı ağlağan olursa, o, öz yaxınlarının, ailə üzvlərinin ya da həmyaşıdlarının gülüş və tənqid obyektinə çevrilir. Ya da bu hərəkətinə görə ona müəyyən ləqəb verilir. Nə qədər ki, balacayıq, mövcud davranış normalarını mənimsəməliyik və onları xarakterimizdə möhkəmləndirməliyik.

ETNOPSİKOLOGİYA

Valideynlər, dostlar, yaxınlar və digər sosial institutlar daima bizə həmin normaları xatırladırlar. Digər sosializasiya institutları da həmin müvafiq normaları təbliğ edir və davranışda möhkəmləndirməyə çalışırlar. Artıq yaşa dolduqdan sonra həmin qaydaları bizə heç də heç kim xatırlatmır.

Qəbul edilmiş davranış normalarına münasibət bütün yaş dövrlərində eyni olmur. Müşahidələr göstərir ki, həmin qaydalar ən çox yeniyetməlik dövründə pozulur. Bir növ yeniyetmələr həmin normalara şübhə ilə yanaşır və onların hakimiyyətini qəbul etmək istəmirlər. Bu səbəbdən də onlar həmin yaş dövründə yeni davranış modeli və nümunəsi axtarırlar. Bu yaş dövrü ötüb keçdikdən sonra, yeniyetmələrin böyük əksəriyyətində reakkulturasiya (öz mədəniyyətinə yenidən daxil olma) baş verir. Reakkulturasiya bir tərəfdən sosial mühitlə, digər tərəfdən isə fərdi-psixoloji xüsusiyyətlə bağlı olaraq baş verir. Bəzən elə olur ki, reakkulturasiya yeniyetməlik yaşının sonunda, bəzən də elə olur ki, fərdin yaşlılıq mərhələsində baş verir. Adətən bu proses, yəni fərdin akkulturasiyası əmək fəaliyyətinə başladığında özünü göstərir. İnsanlar müvafiq mədəniyyət normalarının mənimsəməklə kifayətlənmirlər, həm də ətrafdakı insanların da hərəkətlərini qiymətləndirir və onların müvafiq normalara uyğun olub-olmadığını müəyyən edirik.

Beləliklə, öz mədəniyyətimizə daxil olmaqla tək-cə müvafiq davranış normalarını mənimsəmirik, həm də başqa insanların da hərəkətlərini necə qavramağı və şərh etməyi öyrənirik. Mədəniyyət hər bir insanda psixoloji qaydalar, ustanovka, attiyudların özünəməxsus birliyi kimi mövcuddur. Bu qaydalar bizim insan, şəxsiyyət və əxlaqi dəyərlər haqqında olan fikir və hisslərimizlə bağlıdır.

Etnosentrizm-hər bir insan üçün səciyyəvi olan psixi hadisədir. Sadəcə olaraq, insanların bir qismi onun olduğunu dərk etdiyi üçün etiraf edir, digər qismi isə fərqli şərh və izahın olmasını qəbul etmir. Müasir psixoloji ədəbiyyatlarda (D.Matsumoto, 2008) etnosentrizmin 2 növü göstərilir: çevik və qeyri-çevik etnosentrizm.

ETNOPSIXOLOGİYA

Çevik etnosentrizm aşağıdakı xüsusiyyətlərdə təzahür edir.

a) İnsan dərk edir ki, onun daxil olduğu mədəniyyət ətrafda baş verən hadisələri öz süzgəcindən keçirməklə həmin hadisələrə özünəməxsus rəng və ya emosional boya bəxş edir.

b) Daxil olduğumuz mədəniyyət, fərqli şəkildə münasibət bəsləməkdə, hərəkətlər etməkdə, qavramağımıza, qiymətləndirməyimizə və ya həmn hadisəni müvafiq formada izah etməyimizə təsir göstərir.

c) Fərqli mədəniyyətin nümayəndəsi, fərqli şəkildə münasibət bəsləyir və hərəkət edir.

Qeyri-çevik etnosentrizm isə qeyd olunan bu xüsusiyyətlərdən uzaq olan etnosentrizmdir. Çevik etnosentrizm, hər hansı etnopsixoloji hadisə ilə bağlı “onları belə öyrədiblər”, “onlar belə adət ediblər”, “biz deyə bilmərik ki, yaxşıdır yoxsa pis” və s. kimi fikirlərlə izah edirlər. Qeyri-çevik etnosentrizmdə isə hadisələr və ya onlara olan münasibət “onlar dəhşətdirlər”, “heç belə şey olar”, “bax elə buna görə də onlara nifrət edirik”, “doğurdan bu belədir?” və s. sözlərlə şərh olunur.

Etnosentrizm (etnosentrizm) insanın ətrafda baş verən hadisələri yalnız öz mədəniyyəti süzgəcindən keçirməklə qavraması və qiymətləndirməsidir. Etnosentrizm müxtəlif ifadə dərəcəsinə malikdir. Bəzi tədqiqatçılar onun səbəbini etnosun, xalqın mənsub olduğu mədəniyyət tipi ilə əlaqələndirirlər. Belə bir fikir mövcuddur ki, öz qrup üzvləri ilə daha sıx bağlı olan kollektivist mədəniyyətin nümayəndələri, individualistlərlə müqayisədə etnosentrizmə daha çox meyilli olurlar. İsnilən halda etnosentizmin təzahür dərəcəsi daha çox sosial amillərlə, sosial struktur və etnoslararası münasibətin xarakterindən asılıdır. Azlıqların nümayəndəsi (say və statusa görə az və aşağı olan) öz qruplarına daha çox üstünlük verir etnosentrizmə meyl edə bilər. Etnik birliklər arasında münaqişə olduqda və digər arzu edilməz sosial şəraitdə etnosentrizm daha kəskin formada təzahür edir. Bu cür etnosentrizm davakar etnosentrim adlanır. Davakar etnosentrizm nifrət, inamsızlıq və qorxudan və ya öz

ETNOPSİKOLOGİYA

uğursuzluğa görə başqa qrupları günahlandırmaqda ifadə olunur. Etnosentrizm həm də güzgülü qavrayış analımı ilə də bağlıdır. Güzgülü qavrayış münaqişə edən tərəflər, pozitiv əlamətlərlə özünü, neqativ əlamətlərlə isə qarşı tərəfi qiymətləndirilir. Buna görə də öz qrupunu yüksək əxlaq və mənəvi əlamətlərlə, sülhpərvər, insansevər və altruist, əks tərəfi isə qəsbkar, insanlığın düşməni ona qənim kəsilən və yalnız isə özünün eqoist marağını ifadə edən sosial-psixoloji hadisədir.

Müasir dövrdə dünya daha çox avropasentrizm və ya amerikansentrizm adlı psixoloji fenomenlə qarşılaşmışdır. Bu meyarlardan kənar qalan hər şey antidemokratik və qeyri-humanist adlandırılır. Etnosentrizmin ən sadələhv forması, onun daşıyıcılarının öz dəyərlərini bütün planet sakinləri üçün universal hesab etmələridir. Məsələn, avropasentrizm görə eynicinsli insanlar arasında nigahın qadağan olunması antidemokratik və qeyri-humanist hərəkətdir. Avropada əhalinin 70% vətəndaş nigahı əsasında ailə qurur. Bu ideyanın dünyanın digər ölkə və xalqlarına təqdim və təbliğ olunması da müvafiq etnosentizmdən qaynaqlanır. Etnosentrizmin məzmunu belədir: “biz”, “onlardan” yaxşıyıq; bizim qrup, etnos, xalq, millət başqalarından daha xeyirxah, sülhpərvər, humanistdir. Ona görə də biz daha yaxşı yaşamağa layiqlik, hamı bizimlə hesablaşmalı və hörmət etməlidir. Ona görə də ehtiyatlı olmalıyıq ki, başqaları bizim əraziyə soxulmasınlar, çünki bura yalnız bizə aiddir. Əgər kim isə bura gələrsə, onu çıxartmaq lazımdır. Burada etnosentrizm ərazi instinkti ilə bağlıdır”. Bu fikrə istinadən demək olar ki, monoetnik tərkibli ölkə vətəndaşlarında etnosentrizm, polietnik ölkələrlə müqayisədə daha güclüdür. Buna misal olaraq müasir Ermənistanı qeyd etmək olar. Hal-hazırda Ermənistan polietnik ölkə olduğu üçün, orada ermənilərdən başqa demək olar ki, heç bir xalqa rast gəlinmir.

Hesab etmək olar ki, etnosentrizm sosial-psixoloji fenomen olduğu üçün o əsasən, etnoslararası münasibətdən, sosial-siyasi şəritdən, dövlətin milli siyasətindən, aparılan ideolji təbliğatdan asılıdır. İnsan qavrayışı həmişə keçmiş qavrayış materiallarına

ETNOPSİKOLOGİYA

istinad edir. Hər bir millət, xalq öz mühitindən kənarında olan hadisələri qavrayarkən öz normalarını etalon kimi götürür ona əsaslanaraq qavrayır və qiymətləndirir. Qavradıqlarını necə qiymətləndirməsi isə həm də həmin xalqa olan münasibətdən asılıdır. Amma, onu da bilmək lazımdır ki, hər hansı xalqa aid etdiyimiz milli xüsusiyyət müəyyən tarixi şəraitlə və mədəniyyətin təsirinin nəticəsidir.

Etnosentrizmin mahiyyətində heç də başqa xalqlara düşmən münasibət bəsləmək dayanmır. Onun mənfi istiqamət alması ölkədə aparılan milli siyasətlə əlaqədardır. Etnosentrizm heç də millətçilik, şovinizm demək deyildir. Etnosentrizm, müxtəlif millətlərin, sosial qruplarının maraqları toqquşduğu halda isə millətçiliyə və şovinizmə çevrilir. Etnosentrizmin milli ideologiya və psixologiya alətinə çevrilməsi millətlərarası ünsiyyətin yaradılmasında ən əsas əngələ çevrilir. Xalqın təfəkküründə başqa etnik qrupun obrazı hər şeydən əvvəl həmin etnik qrupla olan qarşılıqlı münasibətin tarixi xarakteri ilə müəyyən olunur. İki etnik qrup arasında qarşılıqlı münasibət əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində olduqda, münasibət müsbət yönümlü olur və mövcud fərqlərə tolerant münasibət formalaşır. Etnik qruplar arasında həyati maraqlar bir-birinə zidd gəlmirsə onda ustanovka maraq hiss ilə birləşir.(onlar bizə oxşamırlar mənasında) Etnik qruplar arasında konflikt, düşmənçilik olduğu halda isə vəziyyət tamamilə fərqli olur. Etnosentrizm insanın onu əhatə edən gerçəkliyi, özünün aid olduğu və etalon kimi götürdüyü etnik birliyin mövqeyindən qiymətləndirməsi və qavraması meylidir. Etnosentrizmin ən ifrat forması delegitimizasiyadır. Delegitimizasiya qrup və qrupların superneqativ sosial ölçülərlə kateqoriyalaşdırılması deməkdir.

Etnofərqləndirici əlamətlər (dil, din, adət-ənənələr, zahiri görkəm, musiqi, irq xüsusiyyətləri) delegitimizasiyanı asanlaşdırır. Delegitimizasiyanın həyata keçirilməsində məqsəd həmin etnosa qarşı, öz etnosunda nifrət hissini aşılanmasıdır. Delegitimizasiya, nəticə etibarilə deindividualizasiya ilə nəticələnir. Buna nail olmaqla düşmən etnosu ilə mübarizə aparmaq çox asan olur.

ETNOPSİKOLOGİYA

Delegitimizasiyada son məqsəd başqa qrup üzvləri haqqında “vəhşi” obrazının yaradılmasına nail olmaqdır. Çünki, belə təsəvvürün yaradılması, həmin xalqa qarşı daha rahat mübarizə aparmağa psixoloji əsas verir. Bütün bu cəhdlər onları öldürərkən özünü günahkarlıq hissindən uzaq olmağa və törədilən qətl hadisələrinə görə bəraət almağa xidmət edir. Etnosentrik deliqitimizasiyaya misal olaraq Amerikanın aborigen əhalisinə (hindulara) qarşı “mədəni” avropalıların ilk dövrlərdə bəslədikləri münasibəti qeyd etmək olar. Bundan başqa ermənilər öz uşaqlarına təbliğ edirlər ki, guya azərbaycanlılar Novruz şirniyyatı hazırlayarkən, şəkərbura və paxlava xəmirini erməni qanı ilə yoğururlar.

Etnosentrizm insan psixologiyası üçün səciyyəvi xüsusiyyətdir və əgər o başqa xalqların mədəniyyətinə, həyat tərzinə, adət ənənələrinə hörmətlə, səbrlə yanaşırsa onda buna müəyyən mənada mənəvi cəhətdən haqq qazandırmaq olar.

3.3. Etnik konfliktlər və onların növləri

Etnik konflikt etnopsixologiyanın əsas anlayışlarından biridir. Etnik konfliktlərin öyrənilməsi etnopsixologiyanın nəzəri və praktik problemlərinə aid edilir. XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəli dünyada etnik konfliktlərin çoxalması ilə müşayiət olunur. Bu bir tərəfdən dünyada gedən sosial-siyasi proseslərlə bağlıdırsa, digər tərəfdən isə iqtisadi və psixoloji amillərlə şərtlənir. Konflikti bəzi müəlliflər ünsiyyətin özünəməxsus növü kimi qəbul edirlər. Sosial psixologiyada yerinə yetirdiyi funksiyaya görə konfliktləri konstruktiv və destruktiv olmaqla iki yerə bölürlər. Konflikt şəraitində insanların davranışı fərqli olur. Belə ki, bəzi insanlar konflikt şəraitinə düşdükdə güzəştə gedir, bəziləri aqressiv olur, bəziləri isə konflikt şəraitdən qaçırlar.

Psixoloji ədəbiyyatlarda konfliktin aşağıdakı növləri qeyd olunur:

- şəxsiyyətdaxili konflikt
- şəxsiyyətlərarası konflikt

ETNOPSİKOLOGİYA

- qrupdaxili konflikt
- qruplararası konflikt

Etnopsixologiya elmi əsasən qruplararası konfliktlərlə maraqlanır. Qruplararası konfliktlərin üç növü ayırd edilir:

- siyasi konfliktlər (hakimiyyət uğurunda gedən mübarizə)
- sosial-iqtisadi konfliktlər (əməklə kapital arasında)
- etnik konfliktlər (etnik birliklərin hüquq və marağı uğurunda)

Etnik konfliktlərin müxtəlif cür təsnifatı mövcuddur. Müəyyən ərazi vahidini əsas götürdükdə konfliktin dövlətlərarası, regionlararası və yerli növləri ayırd edilir. Məsələn, SSRİ-nin tərkibində olanda erməni-azərbaycanlı konflikti regionlararası konflikt kimi səciyyələndirilirdi. İndi isə bu konflikt artıq dövlətlərarası münaqişə kimi qiymətləndirilir.

Etnik konfliktlər müxtəlif məqsədlərlə bağlı yaranır. Bir halda etnik konfliktin predmeti kimi sosial-iqtisadi problemlər çıxış edirsə, digər halda mədəniyyət və dillə bağlı olan məsələlər olur. Siyasi xarakterli etnik konfliktlər, əsasən etnik birliklərin milli muxtariyyət hüququ əldə etməsindən tutmuş, tam miqyaslı konfederasiya əldə etməsi ilə əlaqədar olur. Ərazi iddiaları ilə bağlı olan konfliktləri isə dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi və öz mədəni-tarixi kökünə “doğma” olan dövlətə birləşmə və ya yeni müstəqil dövlətin yaradılması tələbinin irəli sürülməsi ilə bağlı olur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, konflikt iştirakçıları qarşılıqlarına bir neçə məqsəd də qoya bilərlər: siyasi hüquq, bərabər iqtisadi vəziyyət və dil hüquq və s.

Müasir dünyada polietnik dövlət və cəmiyyətlərin hamısında etnik birliklər arasında etnik gərginlik yaşanılır. Belə bir gərginlik bütün polietnik cəmiyyətlərin hamısında yaşanılır. Məsələn, ABŞ-da ağlarla neqrlər və hindular arasında, Böyük Britaniyada ingilislərlə irlandlar arasında, İranda farslarla azərbaycanlılar arasında, Rusiyada ruslarla çeçenlər, tatarlar arasında, Gürcüstanda gürcülərlə abxazlar arasında, Türkiyədə türklərlə kürdlər arasında

ETNOPSİKOLOGİYA

və s. Əsasən gərginlik dominant etnik birliklə azlıq təşkil edən etniklər arasında bəzən aşkar, bəzən isə gizli formada cərəyan edir. Bu cür gərginlik çox vaxt sosial konkurensiya (rəqabət) formasında təzahür edir.

Etnik konfliktlər necə yaranır? Psixologiyada etnik konfliktlər dedikdə müəyyən milli qruplar arasındakı ziddiyyət başa düşülür (Ə.S.Bayramov). Mənafeləri uyğun gəlməyən və yaxud mənafeləri qəsdən toqquşdurulan milli qurumlar etnik əlamətə görə bir-birilə konfliktə düşürlər. Konfliktin yaranmasında heç də hər iki tərəfi eyni dərəcədə günahlandırmaq olmaz. Etnik konfliktin mənbəyi rolunda aşağıdakı ziddiyyətlər çıxış edir:

- sosial-siyasi ziddiyyətlər
- iqtisadi problemlər
- konfliktin yaranmasında marağı olan xarici, kənar qüvvələr
- etnosda etnosentrizmin, şovinizmin və seperatizmin güclənməsi

- millətçilik ideologiyasından qidalanan neqativ etnik stereotip və yönümlərin gücləndirilməsi.

Psixologiyada etnoslararası münasibətləri tədqiq edərkən üç əsas problemə diqqət yetirilir: konfliktlər necə meydana gəlir, necə cərəyan edir və necə tənzimlənir? İngilis dilində səbəbi ifadə etmək üçün *reason* və *causa* sözlərindən istifadə olunur. Reason-konfliktli hərəkət nəyin naminə icra edilir, hərəkətin məqsədi deməkdir. Causa – isə qruplararası rəqabətə və ya düşmənçiliyə nə səbəb olmuşdur? Psixoloqların əksəriyyəti qruplararası konfliktin səbəbini (reason) maraqların toqquşmasında görməyi təklif edirlər. Psixoloqlar konfliktin (causa) səbəbi kimi isə aşağıdakı psixoloji xüsusiyyətləri qeyd edirlər.

1. Qruplararası konflikt universal psixoloji xüsusiyyətin məhsuludur. U.Makduqqal qruplar arasında olan konflikt insanın təbiətində olan “dalaşqanlıq instinkti” ilə bağlı olduğunu qeyd edir. Bu cür yanaşma konfliktin hidravlik modeli adlanır. U.Makduqqala görə aqressivlik heç də kənar təsirlərlə şərtlənmir, o insanın təbiətində olan impulsdur. Konfliktin hidravlik modelinin

ETNOPSİKOLOGİYA

əsasında Z.Freydin baxışları dayanır. Z.Freyd hesab edir ki, insanda libido (quruculuq) enerjisi ilə yanaşı mortido (dağıdıcılıq) enerjisi də vardır. Ona görə də konflikt bioloji amillərlə insanın anadangəlmə təbiətində olan aqressiv, destruktiv, dağıdıcı meyillə bağlıdır. Z.Freyd, 1932-ci ildə A.Eynşteynə yazdığı “Müharibə mütləqdirmi?” məktubunda göstərir ki, “İnsanlar arasında konfliktlər, maraqların toqquşması güc vasitəsilə həll olunur. Düşmənin qətli insana xas olan instinktiv qəddarlıq meyli ilə bağlıdır.” K.Lorents də aqressiv davranışı bioloji cəhətdən ötrülən aqressivlik instinkti ilə bağlayır. Onun fikrinə görə aqressiya insanın daxili qüvvəsidir və bu da düşmən qonşulara qarşı yönəlmiş olur, özünün aid olduğu qrupu və eyni zamanda özünü qorumağa, hifz etməyə xidmət edir. Bəzən də etnik konfliktləri etnosun frusturasiya (məqsədə nail olmağı əngəlləyən real və xəyali maneələrlə bağlı olaraq insanın keçirdiyi hiss) haləti ilə izah edirlər. Yəni qrupun arzu və istəklərinin boğulması, uzun müddət qarşısı alınması, həyata keçməsinə “imkan verilməməsi” aqressivliyi gücləndirir. Bu da qruplararası konfliktə səbəb olur.

2.Fərdi fərqlər qruplararası konfliktin əsas səbəbi kimi. İnsanın “yad, özgə” qruplara münasibətini təhlil edən yanaşmalardan biri avtoritar şəxsiyyət konsepsiyasıdır. “Berkli qrupu” tədqiqatçılarının II dünya müharibəsindən sonra ABŞ-da həyata keçirdikləri lahiyə antisemit (yəhudilərə nifrət etmə) idelogiyasına həssas olan fərdlərin (potensial faşistlər) müəyyənləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. T.Adorno və onun əməkdaşları Z.Freydin ideyalarına istinad edərək qənaətə gəirdilər ki, özgə qruplara olan münasibəti erkən uşaqlıq dövründə uşağın ailədə keçirdiyi sosialzasiya prosesilə, ələxsus ailədə emosional münasibətlərin ambivalent olması ilə bağlıdır. Bu konsepsiyanın mahiyyəti belə izah olunur ki, sərt və formal münasibətlərin hakim kəsildiyi ailədə tərbiyə alan insan özünün aqressiv enerjisini bir hissəsini başqalarına, xüsusilə özü ilə identifikasiya etmədiyi fərdin üzərinə, daha dəqiq desək yad mədəniyyətin daşıyıcılarına yönəldir.

3. Real konflikt nəzəriyyəsinə görə qruplararası konflikt qrup

ETNOPSİKOLOGİYA

maraqlarının bir-birinə zidd olması, bir araya sığışmaması nəticəsində baş verir. Tərəflər arasında rəqabət, bir tərəfin qələbəsi digər tərəfin məğlubiyyəti ilə sona çatır, onda maraqlar toqquşur. Bu da konfliktə səbəb olur. Qruplararası düşmənçilik qarşıya qoyulan məqsədlə bağlı rəqabət hissindən yaranır. Sosial psixologiyada bu istiqamət türk əsilli amerikan psixoloqu Müzəffər Şərifin adı ilə bağlıdır. O, hesab edir ki, iki qrupun rəqabət, yarış formasında funksional cəhətdən qarşılıqlı asılılığı bilavasitə düşmənçiliyə səbəb olur. Bu da neqativ stereotiplərin, əvvəlcədən müəyyən qənaətin əmələ gəlməsində və həmçinin qrup daxilində həmrəylik hissənin güclənməsində özünü göstərir. Heç şübhəsiz, qrup qütbləşməsi “konflikt ocağına benzin tökmək” effektini verir. M.Şərifin boyskautların yay düşərgəsində iki oğlan qrupları arasında apardığı çöl eksperimenti sosial-psixoloji effektlə, qruplararası konfliktlə asossasiya olunur. M.Şərifin eksperimentləri sübut edir ki, qrup şəraitində olduqda yarış iştirakçıları özlərini daha çox rəqib kimi hiss edirlər və mükafat uğurunda mübarizə, maraqların toqquşması tez bir zamanda aqressiv düşmənçiliyə çevrilir. Fərdi qayda da yarışdıqda isə rəqiblik hissi o qədər də güclənmir. Həm də müəyyən olundu ki, neqativ qiymətləndirilən “yad” qrupla qarşılıqlı təsir, qrupdaxili birlik hissənin güclənməsinə səbəb olur. M.Şərifin tədqiqatları qruplararası münasibətin öyrənilməsində yeni bir sosial-psixoloji istiqamətin əsasını qoydu. Sosail-psixoloji yanaşmaya görə qruplararası konflikt, düşmənçilik ayrı-ayrı fərdlərin aqressivliyindən deyil, qruplararası qarşılıqlı təsirin özünün təbiətindən irəli gələn xüsusiyyətdir.

4. Sosial identiklik nəzəriyyəsi. XX əsrin 60-70-ci illərində ingilis sosial psixoloqu A.Teşfelin rəhbərliyi ilə aparılan tədqiqatlarda maraqlı nəticələr əldə olundu. Belə ki, qruplar arasında olan maraq müxtəlifliyi heç də qruplararası rəqabətə, konfliktə və düşmənçiliyə səbəb olmur. Əhali arasında sosail kateqoriyalaşdırmanın aparılması kifayət edir ki, qruplararası diskriminasiya baş versin və başqa qrup üzvlərinə pis münasibət yaransın. Böyük Britaniyada aparılan tədqiqatlar göstərdi ki, dominant qrupun

ETNOPSİXOLOGİYA

üzləri sosial rəqabətə daha çox meyl göstərirlər. Cəmiyyətdə ictimai mühitə nəzarət edən elitar qruplar isə öz statusuna kifayət qədər inamlı olduqları üçün, digər azlıqlara qarşı bilərəkdən sosial rəqabətə getmirlər. Bununla da onlar qarşı tərəfə pozitiv identikliklərindən “həzz almasına” imkan verir. Məsələn, ABŞ-ın ağ əhalisinin daha yüksək təbəqəsi irqi və etnik azlıqlara daha liberal sosial ustanovka nümayiş etdirirlər. Otra təbəqəyə məxsus olan ağlar isə daha dəqiq etnik inama malikdirlər.

Bu cür yanaşmada məqsəd başqa qruplara, öz gözlərində yaxşı olmaq, görsənmək şansı verməklə, onların pozitiv sosial identikliyini təmin etməkdir.

Etnik konfliktlərin baş verməsi və gedişi prosesində eyni etnos üzvlərinin bir-birinə daha çox bənzəmələri, bir-birinə yaxın olması əks tərəfə qarşı nifrət hissini gücləndirir. Zahirə və daxili oxşarlığın artması, deindividualizasiya (fərdiyyətsizlik) ilə nəticələnir. Deindividualizasiyanın güclənməsi anonimliyə gətirib çıxarır ki, bu da düşmən tərəfə nifrət və aqressiyanı artırır. Hərbi geyim forması deindividualizasiyanı gücləndirir və bu da öz növbəsində döyüşən tərəflər arasında aqressiyanı, nifrəti, qisas və intiqam hissini gücləndirir.

Bununla bərabər, əks etnosla fərqlər daha güclü qavranılır və “düşmən obrazı” formalaşdırılır. Etnik konflikt zamanı qrupdaxili differensasiya güclənir, “özümüzünkü” və “yad, düşmən olan” qarşılaşdırılması artır. Belə bir qarşılaşdırma konfliktə qələbə çalmaq, daxili birlik yaratmaq, qrupun mübarizə əzmini artırmaq üçün zəruri olur. Yad qrupu neqativ qiymətləndirmə güclənir.

Belə bir şəraitdə düşmən haqqında informasiyanın real, həqiqətə uyğun olmasına ehtiyac qalmır və ya əksinə bu cəhət xüsusi olaraq gücləndirilir. Nəticədə əks tərəf haqqında neqativ stereotip yaradılır. Böyük Vətən müharibəsi zamanı Xatun kəndinin yandırılması faşistlər haqqında sovet xalqında neqativ stereotipin yaradılmasına xidmət edirdi. Və yaxud Sumqayıt şəhərində ermənilərin öz həmyerlilərinin qiyamını təşkil etməsi və onu videolentə alaraq lazımi ölkələrdə təbliğ etməsi azərbaycanlılar

ETNOPSİKOLOGİYA

haqqında neqativ obrazın yaradılması məqsədinə xidmət etmişdir.

KİV-də düşmən haqqında verilən informasiya real olamamlıdır və şəxsi münasibəti özündə əks etdirməməlidir. Hətta, müharibə dövründə ADR- də qısa dalğalı radioları da satışdan yığışdırılmışdır.

1982-ci ildə Folklend adaları uğurunda Böyük Britaniya ilə Argentina arasında müharibə zamanı BBC- radiosu M.Tetçerin tənqidinə məruz qalmışdır. Müharibə zamanı oğlunu itirmiş argentinalı analardan intervyu aldığına görə BBC kompaniyası maliyyə dəstəyindən məhrum edilmişdir.

Etnik konfliktin yaranmasına səbəb olan amillərdən biri illuzior korelyasiyanın yaradılmasıdır. Mahiyyət ondan ibarətdir ki, bir-biri ilə əslində heç bir əlaqəsi olmayan, yaxud da güman edildiyindən də az əlaqəsi olan iki müxtəlif hadisə bir-biri ilə əlaqələndirilir. İlluzior korelyasiya fenomeni stereotip əsasında işləyir. Konflikt iştirakçılarının qarşı tərəf haqqında malik olduğu stereotip hadisələr arasında əlaqəni tapmaqda insanlara kömək edir və o da öz növbəsində yaranmış stereotipin həqiqiliyin sübut edir.

Psixologiyada etnoslararası münasibətlər üç əsas problem öyrənilir: konflikt necə baş qaldırır, necə cərəyan edir və onları necə tənzimləmək olar. Etnoslararası, millətlərarası konfliktlərin səbəbi və həlli məsələsi psixoloqlarla yanaşı, siyasətçi və sosioloqları da maraqlandırır. Məsələyə sosioloji aspektdən yanaşdıqda əhalinin etnik mənsubiyyəti ilə cəmiyyətin sosial stratifikasiyası (cəmiyyətin təbəqələrə, startlara bölünməsi) arasındakı əlaqəsi təhlil olunur. Politoloji yanaşmada “etik hisslərin, etnoslararası gərginliyin mobilizasiya olunmasında və onun açıq konflikt səviyyəsinə qədər çatdırılmasında, hər şeydən əvvəl siyasi və intellektual qüvvələrin, elitanın rolu öyrənilir”. Psixologiyada isə etnik konfliktlərin səbəbləri ümumi nəzəriyyə çərçivəsində araşdırılır. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün psixoloji konsepsiyalar qruplararası konfliktlərin sosial səbəblərini və sosial rəqabət və düşmənçiliyin səbəbini hərəkətlərdə və təsəvvürlərdə təzahür edən səbəblərini ayırd etməirlər. Halbuki, ingilis dilində

ETNOPSİXOLOGİYA

səbəi ifadə edən iki müxtəlif söz var: reason (konflikt hərəkəti, hərəkətin məqsədi) və causa (qruplararası rəqabətə və düşmənçiliyə nə səbəb olmuşdur).

Etnik konfliktlərin makrosəviyyədə həllinə yönəlmiş olan üç əsas həll strategiyasından istifadə olunur: 1) hüquqi mexanizmlərin tətbiqi; 2) danışıqlar; 3) informasiya yolu.

Suallar

1. Etnik stereotip anlayışı və onun mahiyyəti haqqında məlumat verin.
2. Etnik stereotiplər və onların xüsusiyyətlərini açıqlayın.
3. Etnosentrizm anlayışının mahiyyəti izah edin.
4. Etnosentrizm və onun növləri hansılardır?
5. Çevik etnosentrizm nədir?
6. Qeyri-çevik etnosentrizm xüsusiyyətləri hansılardır?
7. Etnik konfliktlər haqqında məlumat verin.
8. Etnik konfliktlərin hansı növləri vardır?

Ədəbiyyat

1. Babayeva Ş.R. Diplomatik xidmətin psixoloji əsasları. Bakı: ADPU-2019
2. Bayramov Ə. Etnik psixologiya. B., 2001
3. Əliyev R.İ. Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik. Bakı, 2007
4. Əliyev R.İ. Mentalitet. Bakı, 2009. 309 səh.
5. Əliyev R.İ. Şəxsiyyətin və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000.442 səh.
6. Əlizadə. Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003. 352 səh.
7. Nuruşadə Ş. Etnik münaqişələr. Bakı, 2015.
8. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы.– М., 1990

IV FƏSİL ETNOPSİKOLOGİYADA MƏDƏNİYYƏT AMİLİ

4.1. Mədəniyyət etnopsixoloji fenomen kimi

Mədəniyyətlərarası fərqlər özünü sosial davranışda göstərir: insanların qrupda münasibəti, şəxsiyyətlərarası cazibədarlıq, məhəbbət və qarışıq niğahlar, aqressiya və s.

Özününkü və özgələr qrupunda münasibətlərin struktur və formasında mədəniyyət fərqləri

Qrup psixologiyası sosial psixologiyanın ən qədim və məşhur sahələrdən biridir. Əksər insanlar öz qrupuna mənsubluğunu intuitiv olaraq hiss edirlər və özgələrini, yəni onların qrupuna mənsub olmayan insanları dərhal tanıyırlar.

Qrup təsnifatı ikili xarakter daşıyır və bütün insanları iki kateqoriyaya bölməyə imkan verir: özünükilər və özgələr qrupuna. Özünükilər qrupunda münasibətlər etibarlılıq, daxili yaxınlıq və sıx təmasla xarakterizə olunur. Özünükilər qrupunda münasibətlər dostluq sahəsində inkişaf edir.

Özgələr qrupunda münasibətlər başqa cür qurulur. Belə qruplarda sıx tanışlıqlar, etibarlılıq, yaxınlıq münasibətləri yaranmır. Belə qruplarda münasibətlər aqressiya, düşmənçilik, üstünlük və biganəlik hisslərin əsasında yaranır.

Lakin insanların sosial münasibətlərini iki kateqoriya çərçivəsində ölçmək olmaz. Hər bir kateqoriya daxilində müxtəlif dərəcəli yaxınlıq və tanışlıq münasibətləri var. Sosializasiya prosesində və mədəniyyətə qoşulma zamanı insanlar cəmiyyətin və mədəniyyətin standartları, qaydaları ilə tanış olurlar. Öz qruplarına daxil olan insanları fərqləndirməyə başlayırlar. Bütün ölkələrdə və bütün mədəniyyətlərdə qrup fərqləri mövcuddur. Hər bir mədəniyyətin nümayəndələri ünsiyyət saxladığı insanları fərqləndirməyi bacarmalıdırlar. Lakin müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri münasibətləri eyni cür qurmurlar. Digər mədəniyyətlərdə insanlar qrupa mənsubluğunu tamamilə başqa cür

ETNOPSİKOLOGİYA

müəyyənləşdirirlər. Bu isə qrup münasibətlərinin xarakter, forma və mahiyyətindən asılıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərdə insanlar öz qrupa mənsubluğunu və qrupdaxili münasibətlərini müxtəlif cür təyin edirlər. Bir mədəniyyət daxilində bir qrupun üzvü olan insan başqa bir mədəniyyətdə eyni statusa malik olmaya da bilər.

Mədəniyyətlər qrup münasibətlərinin sabitliyinə görə də fərqlənirlər. Şimali Amerika mədəniyyətində qrupa mənsubluq - sabitlik göstəricisidir. Yəni insanların statusu qrupdan qrupa keçdikdə dəyişilmir. Bir qrupda olan dostlar elə digər qrupda da dost olaraq qalırlar. Məs, Asiya mədəniyyətlərində biznesmenlər özlərini müxtəlif qrupların üzvləri hesab edirlər və daxili məsələlərin müzakirəsində özlərini rəqib kimi aparırlar. Lakin beynəlxalq biznes məsələlərində bu insanlar bir qrupun üzvü kimi birləşib fəaliyyət göstərə bilirlər.

Özününkilər qrupuna münasibət

Kollektivist mədəniyyətlərdə insanlar az qrupun üzvüdürlər, amma qrupdaxili əlaqələr burda daha güclüdür. Özlərini qrupla daha çox eyniləşdirirlər və qrup özü şəxsiyyətin ayrılmaz bir hissəsinə çevrilir.

İndividualist mədəniyyətlərin üzvləri isə öz sərbəstliyini qrupun mənafeələrinə qurban vermirlər. Onlar qrup üzvləri ilə az kontakda olur və asanlıqla bir qrupdan digərinə keçə bilirlər. Müəyyən bir qrupda üzlük belə mədəniyyətlərdə o qədər də böyük əhəmiyyət daşımır, nəinki kollektivist mədəniyyətlərdə.

Kollektivist mədəniyyətlər qrupun üzvlərindən daha çox harmoniya, konformizm və kooperasiya tələb edirlər.

İndividualist mədəniyyətlərdə daha çox fərdin şəxsi keyfiyyətlərinin inkişafına üstünlük verilir.

Özgələrə münasibət

Kollektivist mədəniyyətlərdə özününkilər qrupunda münasibətlər vacibdir. Qrupdankənar dayanan insanlara münasibətləri isə biganə olur. Belə insanlara qarşı onlar soyuq və ayrı seçkilik nümayiş edirlər.

İndividualist mədəniyyətlərdə isə başqa qrupların üzvlərinə

ETNOPSİKOLOGİYA

qarşı xoşniyyətli münasibət göstərirlər, qruplararası fərqləri o qədər də vurğulamırlar. Bu fərqlərə pozitiv və konstruktiv yanaşırlar.

Fiziki cazibədarlıq

Cazibədarlığın tədqiqatları göstərmişdir ki, müxtəlif mədəniyyətlərdə şəxsiyyətin qavrama prosesində yalnız fərqlər deyil, həm də oxşarlıqlar mövcuddur. Sosial psixologiyanın bu sahəsi müxtəlif mədəniyyətlərdə stereotip və etnosentrizmin anlaşılması üçün çox vacibdir. Çünki, qruplararası və şəxsiyyətlərarası münasibətlərin əsasını təşkil edir. Xarici görkəm və xüsusilə fiziki cazibədarlıq insan haqqında mülahizələrimizə təsir göstərir. Amerikalılar arasında keçirilmiş tədqiqatlar göstərmişdir ki, xarici görkəmi yaxşı olan insanları daha mehriban, ünsiyyətçi və maraqlı insanlar kimi qiymətləndirmişdilər. Eyni zamanda belə insanları daha ağıllı və səriştəli hesab edirdilər.

Xarici görkəmin digər aspektləri də insanların qavramasına təsir edir. Məs, hündürboy insan cazibədar, rəhbərlik qabiliyyətinə malik olan, səriştəli və yüksək maaş alan insanla assosiasiya olunur. Uşaq cizgilərinə malik insanları mülayim, mərhəmətli, sadələvh, güzəştə gedən insan kimi qiymətləndirirlər. Üz cizgiləri böyük olan insanları isə güclü, praqmatik və aktiv hesab edirlər.

Gözəllik – nisbi anlayışdır və müxtəlif mədəniyyətlərdə insanlar gözəllik haqqında tamamilə müxtəlif təsəvvürlərə malik ola bilərlər. Cazibədarlıq anlayışının təyin edilməsində də mədəniyyət fərqləri təsəvvürlərin formalaşmasına təsir edə bilər.

Misal üçün yaponlar üçün cazibədar üz cizgiləri iri gözlər, balaca ağız və balaca çənədir. Koreyalılar üçün isə iri gözlər, balaca və gödək burun və balaca incə sifət daha cazibədar sayılır. Koreyalılar bu cizgiləri yetkinlik və qanışirinliklə bağlayırlar. Yaponlar isə bunu etmirlər. Bu nəticələr göstərir ki, yapon və koreya mədəniyyətində gözəlliyin müxtəlif standartları mövcuddur və gözəllik bu iki mədəniyyətdə müxtəlif psixoloji mahiyyət daşıyır.

ETNOPSİXOLOGİYA

Mədəniyyət və şəxsiyyətlərarası cəlbətmə: məhəbbət və qarışıq nigahlar

Müasir dövrdə digər etnik və mədəniyyət nümayəndələrinə tez-tez rast gəlirik. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri gücləndikcə müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların bir-birinə vurulması, nigaha daxil olması və ailə qurması ehtimalı artır. Qarışıq nigahlar artıq nadir hadisələr hesab olunmur. Lakin belə nigahlar bəzən gərginlik, məyusluq kimi hisslər də yarada bilər. Psixologiyada bu problemlərə çoxsaylı tədqiqatlar həsr olunub. Psixoloqlar simpatiya, dostluq, məhəbbət, ehtiras kimi hissləri şəxsiyyətlərarası cəlbətmə anlayışı altında birləşdirmişdirlər. ABŞ-da şəxsiyyətlərarası münasibətlərin vacib hissəsini fiziki cazibədarlıq təşkil edir. Seçim zamanı kişilər qadının fiziki cazibədarlığına daha çox fikir verirlər. Psixologiyada fiziki cazibədarlığın mahiyyətini açmaq üçün bir neçə hipotezalar mövcuddur.

Cütlük fərziyyəsinə görə xarici görkəmi oxşar olan insanlar çox güman ki, bir-birlərini dost, nişanlı kimi seçə bilərlər.

Oxşarlıq fərziyyəsinə görə intim münasibətlərə daha çox eyni din, irq, sosial sinif, təhsil, intellektual səviyyəsi və xarici görkəmi oxşar olan insanlar daxil olurlar. Tərəf müqabillərin oxşarlığı bu münasibətlərə arxayınlıq elementini gətirir.

Qarşılıqlılıq fərziyyəsinə görə insanların o adamlardan xoşları gəlir ki, o adamların onlardan xoşu gəlir.

Məhəbbət nəzəriyyəsi

Hetfild və Berşayd romantik münasibətlərin iki növünü xarakterizə edirlər: ehtiraslı məhəbbət və dostluq-məhəbbət. Ehtiraslı məhəbbət seksual duyğu və güclü emosiyaları nəzərdə tutur. Dostluq sevgisi isə səmimi, etibarlı və tolerant münasibətləri nəzərdə tutur.

Sternberqin məhəbbət nəzəriyyəsinə görə məhəbbət üç komponentdən ibarətdir: ehtiras, səmimilik və sədaqətliklik. Bu komponentlərin olub-olmamasından asılı olaraq məhəbbətin 8 tipini qeyd etmişdir. Bütün komponentləri özündə ehtiva edən məhəbbət ən mükəmməl məhəbbətdir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Müxtəlif ölkələrdə məhəbbət və romantik münasibətlərdə də mədəniyyətlərarası fərqlər mövcuddur. Məs., ABŞ və Almaniyada daha çox romantik münasibətlərə üstünlük verilir. İndividualist mədəniyyətlərdə romantik münasibətlər daha yüksək qiymətləndirilir, nəinki kollektivist mədəniyyətlərdə. Asiya mədəniyyətlərində məhəbbətdən daha çox dostluğa qiymət verirlər. ABŞ-da hesab edirlər ki, nigah üçün məhəbbət yeganə və zəruri şərtidir, lakin digər mədəniyyətlərdə belə düşünmürlər.

İnsanlar nigaha daxil olduqda müxtəlif konfliktlər qaçılmazdır, çünki iki insanın dünyagörüşündə və baxışlarında həmişə fərqlər mövcuddur. Mədəniyyətlərarası nigahlarda belə bir situasiyada daha da mürəkkəbləşir, çünki iki insan tək-cə fərdi deyil, həm də mədəni fərqlərlə üzləşir. Mədəniyyətlərarası tədqiqatlar göstərir ki, belə nigahlarda konfliktlər bir neçə əsas səbəblərə görə yaranır: sevginin və səmimiyyətin ifadə olunmasında çətinlik, nigah və uşaqların tərbiyəsinə baxışlarda fərqlilik. Digər potensial səbəb kişi və qadın gender rollarının anlaşılmasında fərqlilik, ailə büdcəsi baxışlarında fərqlilik və s. Müxtəlif mədəniyyətlərdə insanlar öz emosiyalarını müxtəlif cür ifadə edirlər. Müxtəlif mədəniyyətin nümayəndələri nigahla bağlı müxtəlif cür təsəvvürlərə malikdirlər. Amerikalılar üçün nigah iki sevən insanın birgə vaxt keçirməsidir, digər mədəniyyətlərin nümayəndələri üçün bu iqtisadi və sosial mənfəətlər əldə etmək və yaxud nəsil artırmaqdır.

Bəzən mədəniyyətlərarası nigahlarda uşaqlar anadan olandan sonra mədəniyyətlərarası fərqlər daha kəskin özünü göstərməyə başlayır. Burada ən çox mübahisə uşaqların tərbiyəsində yaranır.

Mədəniyyətlərarası nigahlarda bu səbəblərdən yaranan konfliktləri aradan qaldırmaq üçün konstruktiv metodlardan istifadə etmək lazımdır. Holl konfliktlərin aradan qaldırmasının 3 yolunu göstərmişdir: təslim olmaq (kapitulyasiya), kompromiss və yanaşı yaşama.

Təslim olmaq- öz mədəniyyətində qəbul olunmuş davranış vərdişlərindən imtina etmək və yoldaşın vərdişlərini götürməkdir.

Kompromiss- bu baxışlarda oxşarlığın tapılmasıdır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Yanaşı yaşama- bu prosedə ər-arvad öz fərqlərini qoruyurlar və bir-birlərini necə var elə də qəbul edirlər.

Kontekstual konstruktivizmdə iki insan arasında olan mədəniyyət fərqləri xüsusi kontekstdə yaranır. Bu fərqləri aradan götürmək üçün hər bir situasiyanın leyhinə və əleyhinə olan fikirləri müzakirə etməli və bundan sonra rəşional qərarlar qəbul etməlidirlər.

Eyni zamanda nigahın daha da uğurlu olması üçün cütlük çevik və güzəştə getməyi bacaran olmalıdır.

Mədəniyyət və aqressiya

Uzun müddət aqressiya anlayışı tibbi, bioloji, irsi kateqoira kimi öyrənildiyinə görə psixoloji səhnəyə çıxarılmamışdır. Hal-hazırda isə aqressiya bir çox elm sahələri üçün əsasən də psixologiya elmi üçün həlli vacib olan aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Elmi ədəbiyyatda aqressiyanın psixoloji mahiyyətinin və mexanizminin öyrənilməsinə bir sıra tədqiqatlar həsr edilmişdir.

Aqressiya başqa adamların və ya qrupların məhv edilməsinə, fiziki və psixoloji zərər yetirilməsinə, xəsarət vurulmasına yönəlmiş fərdi və ya kollektiv davranış və hərəkətlərdir.

Bioloji və fizioloji eksperimentlər göstərir ki, aqressiv davranışın yaranmasında ayrı-ayrı sinir mexanizmlərinin, hüceyrələrin rolu yüksəkdir. Bunun əksi olaraq son illərdə aqressiv davranışla bağlı tədqiqatlar, onun sosial amillərin təsirindən formalaşmasının sübüt edir. Bütün bunlara baxmayaraq aqressiya və aqressiv davranışı öyrənən bir çox nəzəriyyələr, məktəblər mövcuddur ki, onların hər biri lazımi arqument gətirməklə öz ideyalarını təsbit etməyə və vahid sistemə gətirməyə çalışırlar.

Mədəniyyət insanların aqressivliyə meyilli olub-olmamasına da təsir göstərə bilir. Bir çoxsaylı kross-mədəni tədqiqatların nəticələrinə görə Venesuela və Braziliyada yanomami etnik qrupu öz aqressiv meyllər ilə məşhurdur. Həm öz qrupuna, həm də yad adamlara qarşı çox aqressivdirlər. Hətta bu qrupa “qəddar insanlar” adı veriblər.

Digər tədqiqatların nəticələrinə görə isti və rütubətli iqlimi

ETNOPSİKOLOGİYA

olan ölkələrdə qətlərin sayı yüksəkdir. Başqa bir tədqiqata görə isə estoniyalı iştirakçılar öz aqressiv davranışını hansısa məqsədə çatmaq üçün bir vasitə kimi istifadə etmişdilər. Fin iştirakçıları isə söyləmişdilər ki, aqressiya onları sadəcə əyləndirirdi. Müəlliflər belə bir qənaətə gəldilər ki, Finlandiyada aqressiya daha çox qeyri-normal bir davranışdır, nəinki Estoniyada.

Bond və onun əməkdaşları Hongkonqda və ABŞ-da aqressiv təhqir və tənqidi öyrənmişdilər. Müəlliflər güman etmişdilər ki, Hongkonqda aqressiv təhqirlər və xüsusilə rəhbərin öz əməkdaşını təhqir etməsi aqressiv davranış kimi qəbul olunmur. Çünki, bu mədəniyyətdə hakimiyyət məsafəsi daha yüksəkdir, nəinki ABŞ-da. Deməli status və hakimiyyət bərabər olmayanda aqressiv davranış daha münasib olacaq. Nəticələr göstərir ki, çinlilər bu cür təhqirləri qanunauyğun hesab etmişdilər.

Aqressiyadakı mədəniyyət fərqləri təkcə müxtəlif ölkələrdə deyil, həm də bir ölkə daxilində də mövcud ola bilər. Bir tədqiqatda ABŞ-nın Şimali və Cənub ştatlarında doğulan ağ dərilili kişilərin aqressivliyi müqayisə olunmuşdur. Eksperimentatorun köməkçisi iştirakçıları təhqir edirdi və onların reaksiyaları kameraya yazılırdı. Şimal ştatlarından olan kişilər təhqirə heç bir reaksiya vermirdilər. Cənub ştatlarından olan kişilər isə əksinə, təhqiri öz şərəflərinə bir təhlükə kimi qəbul edirdilər. Onlar həm fiziki, həm də koqnitiv olaraq aqressiyaya hazır idilər və aqressiv davranışa tez-tez keçirdilər. Müəlliflər bunu Cənub mədəniyyətindəki “namus” anlayışının olması ilə izah edirdilər. Buna görə də onlar daha çox aqressiv davranışa hazır idilər.

Digər tədqiqatlar göstərir ki, qruplar daha çox aqressiv olurlar, nəinki ayrı-ayrı fərdlər. Qrupda insanlar daha çox özlərinə güvənirlər və öz aqressiyalarını gizlətmirlər. Əgər qrupda mədəni normalar aqressiya üçün şərait yaradırsa bu halda aqressiv davranış təzahürləri mümkündür. Yox, əgər qrupdakı mədəniyyət normaları aqressiya üçün şərait yaratmırsa, insanların davranışı daha təmkinli olacaq.

Aqressiyanın təzahüründə mədəni fərqlər artıq uşaqlıq

ETNOPSİKOLOGİYA

yaşlarından görünür. Bir tədqiqatda Finlandiya, Polşa və ABŞ-dan olan səkkiz yaşlı uşaqların aqressiyanın qavranılmasında fərqləri müşahidə etmişdilər. Bu tədqiqatlarda uşaqlar oyuncaqlardan istifadə edərək hekayə danışmalıydılar. Nəticələrə görə, amerikalı uşaqların hekayələri daha çox aqressiv məzmunlu idi, onlar aqressiv sözlərdən daha çox istifadə etmişdilər.

Bəzi alimlər aqressivliyin mədəni fərqlərinin mənbələrini təlim və mühitdə görürlər. Psixoloqlar müəyyən ediblər ki, mədəniyyətə qoşulma və sosializasiya prosesində aqressiyaya qarşı analar öz uşaqlarının yönəlişliklərinə təsir göstərirlər. Bir tədqiqatın nəticəsinə görə, yapon analar aqressivliyi təbii bir hal hesab edirlər və onun həm pozitiv, həm də neqativ elementlərini qəbul edirlər. Lakin başqa adamlara zərər verməməklə aqressiyanı nəzarətdə saxlamaq lazımdır. İsrail anaları isə aqressiyanı təhlükə kimi qəbul edirdilər. Aqressiyanı özünümüdafiə və neqativ emosional halların ifadə etməsi üçün məqbul hesab edirdilər.

4.2. Sosial davranışın tənzimlənməsinin mədəni müxtəlifliyi

Mədəniyyət anlayışı nəinki çoxaspektlidir, həm də çoxfunktionaldır. Mədəniyyətin bir çox mühüm funksiyaları içərisində ən vacib olanı – tənzimləyici funksiyasıdır, yəni mədəniyyət insanların davranışını bu və ya digər dərəcədə müəyyənənləşdirir. İnsanların davranışlarının fərdiləşməsində mühüm mədəniyyətlərarası və şəxsiyyətlərarası fərqlər mövcuddur. Mədəniyyət insanların sosial davranışlarına təsir göstərir və insanların davranışlarını müəyyənənləşdirir. Belə davranışları sosiotipik davranışlar adlandırırlar. Bu davranış müəyyən mədəniyyətin tipik proqramlarını və icmalar üçün standart situasiyalarda olan davranışı tənzimləyir. Və eyni zamanda fərdləri şəxsi qərarların qəbul edilməsindən azad edir.

Sosiotipik davranışının tənzimləyicisi kimi ənənə çıxış edə bilər. Dünya elmində son onilliklər ənənə dedikdə daha geniş proses və hadisələr başa düşülür. Müasir dövrdə ənənə anlayışı

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyət üçün sabit (stereotipik) olan davranış formalarının daxil edilməsinə görə daha da genişlənilib. Əvvəllər ənənə və adətlərə həyatın müxtəlif sferalarına aid olan kateqoriyalar kimi baxılırdı: ənənə cəmiyyətin mənəvi həyatına, adətləri isə müşahidə olunan davranışlara aid edirdilər. Buna müvafiq olaraq etnopsixologiyada ənənələr kimi nəsildən nəsilə ötürülən insanın dünyaya münasibətin xüsusiyyətləri dəyərləri, maraqları, əxlaqi normaları öyrənilirdi, adətlər kimi isə davranışın sabit formaları və ya stereotipləri öyrənilirdi.

Mədəniyyət anlayışı daha geniş anlayışdır və ənənə termini onun mərkəzi bir hissəsidir. Müasir etnopsixologiyada ənənələrin məhz dəyərlər və normalar kimi öyrənilməsi daha geniş vüsət almışdır.

Ədəbiyyatın böyük bir həcmi təhlil etdikdən sonra U.Stefan və K.Stefan mədəniyyətin 11 ölçüsünü seçmişlər.

1. İndividualizm və kollektivizm və yaxud fərdi/qrup məqsədlərinə yönəlmə
2. Mədəniyyətdə qəbul edilmiş normaların pozulmasına tolerantlığın dərəcəsi
3. Qeyri-müəyyənlikdən uzaqlaşma dərəcəsi
4. Maskulinizasiya/feminizasiya, yəni mədəniyyətdə qadın/kişi üçün stereotip keyfiyyətlərinin qiymətləndirməsi
5. “Yaxşı”, “pis”, “qarışıq” kimi insan varlığının təbiətinin qiymətləndirilməsi
6. Mədəniyyətin mürəkkəbliyi, onun differensiasiya dərəcəsi
7. Emosional kontrol, yəni emosional ekspressiyanın mümkün ola bilən dərəcəsi
8. Əlaqələrin yaxınlığı, yəni ünsiyyət zamanı mümkün ola bilən məsafə və toxunmalar
9. Fərd və “hakimiyyət” arasında məsafə
10. Yüksək məzmunluq/aşağı məzmunluq, yəni situasiyadan asılı olaraq davranışda fərqlərin maksimallaşması/minimizasiyası
11. İnsan/təbiət dixotomiyası, yəni insanın təbiət

ETNOPSİKOLOGİYA

üzərində hökmranlığı, təbiətə tabe olması, təbiətlə harmoniyada yaşaması dərəcəsi.

“Mədəniyyət ölçüləri” müxtəlif çoxsaylı elementləri əhatə edir, cəmiyyəti və fərdin davranışını tənzimləyir. Lakin, bütün hallarda ənənələrin elementləri dəyərlər, normalar, adətlər strukturun mərkəzi elementləri kimi təhlil olunmalıdır. Triandis bunları “mədəniyyət sindromları” adlandırmışdır. Məs, individualizmin mədəniyyət sindromu kimi mədəniyyətin ayrıca fərdə yönəlməsidir, kollektivizmin isə mədəniyyət sindromu hər hansı bir kollektivə (ailə, etnos, dini qrup və s.) yönəlməsidir.

Bir çox mühüm tədqiqatçıların fikrincə (Triandis, Berri) mədəniyyətin kollektivə və ya şəxsiyyətə yönəlməsində ən mühüm fərqlər əks etdirilir.

İndividualizm və kollektivizm. Sosial psixoloqlar bu mövzuyla son zamanlar maraqlanmışlar, lakin antropologiyada, sosiologiyada və ümumi psixologiyada bu mövzuya çox ciddi tədqiqatlar həsr olunmuşdur. Ameriakn psixoloqu C.Brunerə görə idraki inkişafa iki əsas mədəni faktorlar təsir göstərir dəyərlərin ya kollektivə və ya fərdə yönəlməsidir. Brunerə görə, individualist yönəlmə daha çox müasir mədəniyyətlər, kollektivist yönəlmə isə ənənəvi mədəniyyətlər üçün xarakterikdir. Bu mədəniyyətlərdə şəxsiyyətin subyektivliyi tətbiq olunmur, əksinə insanın və dünyanın birliyi, reallığı ideyası əsasdır. İnsanın mühit üzərində hökmranlığın olmamasını Bruner kollektivist yönəlməsi ilə əlaqələndirirdi, çünki ənənəvi cəmiyyətdə fərd mühitin şərtlərinə təsir etmək imkanlarına malik deyil. O özünü fiziki reallıqdan və başqa fərdlərdən daha az ayırır.

Amerikalı tədqiqatçı individualist və kollektivist yönəlməsini formalaşdıran faktor kimi uşaqların erkən hərəkətlərini böyükklər tərəfindən şərhini əsas tuturdu. Məs, Seneqaldakı uolof tayfasında olan balaca uşaqların hərəki fəallığı özü - özlüyündə izah olunmur. Yalnız tayfanın üzvlərinə münasibəti bildirən nişan kimi izah olunurdu. Brunerin fikrincə, hərəki aktların sosial şərhini uolof uşaqlarının gələcəkdə özünü daha çox qrupla eyniləşdirmə

ETNOPSİKOLOGİYA

etməsinə səbəb olacaq və onlar fiziki, sosial hadisələri az fərqləndirəcəklər.

Individualist mədəniyyətlərdə isə uşağın diqqəti fiziki aktivliyin digər tərəfinə yönəldilir. Onun hərəkətləri hərəki aktların uğurlu nöqtəyi-nəzərindən şərh olunur, digər insanlar isə bu aktların reallaşması üçün əhəmiyyətsiz olurlar.

Individualizm/kollektivizm dixotomiyası bir çox digər tədqiqatçıları da maraqlandırmışdır. Amerikalı antropoloq Hsyu amerikalıları və çinliləri müqayisə etmişdir. Onun fikrincə, amerikalıların bütün həyat təzi ayrıca fərddə mərkəzləşdirilib, çinlilərin isə həyat təzi daha çox situasiyalarda mərkəzləşdirilib.

Kollektivizm və individualizm mövzusunun Hofstedenin apardığı mühüm empirik tədqiqatlar zənginləşdirmişdir. O, öz tədqiqatlarını 50 ölkədə aparmış və nəticədə ən çox individualizmi ABŞ, Avstraliya, Böyük Britaniya vətəndaşları, ən az isə - Pakistan, Kolumbiya, Venesuela vətəndaşları nümayiş etdirmişlər.

Individualizmin əsas mənası odur ki, insan ictimai məqsədlərə deyil, öz şəxsi məqsədlərə müvafiq olaraq qərarlar qəbul edir və hərəkət edir. Individualist mədəniyyətlərdə "Mən" müstəqil, qrupdan kənar da yaşaya bilən bir vahid kimi müəyyənləşdirilir, fərdləri isə sosial qavrayışın əsas vahidləri kimi qavrayırlar. Individualistlər nuklear ailədən başqa bir çox qrupların üzvüdürlər. Onlar ailə üzvləri ilə az identifikasiya olurlar və onlardan o qədər də asılı olmurlar. Qruplar fərdlərin davranışlarına az təsir göstərirlər. Hətta valideynlər uşaqlarının dostların, işin, yaşayış yerinin seçilməsinə az təsir edirlər. Qrup daxilində mübahisə və münaqişələr münasib hesab olunur. Emosional olaraq individualistlər özlərini başqalarından ayırırlar və təkliyə meyllidirlər.

Individualist mədəniyyətin əsas dəyərləri əməllərində azadlıq, mülahizələrdə müstəqillik, əhatə üzərində hökmranlıq fərdə özünü hər bir mühitdə və ya təklidə komfortlu hiss etməyə, başqalarından fərqlənməyə və müstəqil olmağa imkan verir.

Individualist mədəniyyətlərdə davranış daha çox sosial

ETNOPSİKOLOGİYA

yönəlişlərlə tənzimlənilir nəinki qrup əxlaqı normalarla. Hətta belə mədəniyyətlərdə normaların pozulmasına normal baxılır orijinallığa, qeyri-adiliyə meyllilik alqışlanır. Mövcud olan normalar qrupdan asılı olmamağı həvəsləndirir pulları və əşyaları borc almaq qəbul olunmur.

Kollektivizmin əsas mənası qrup mənafeələrinin şəxsi mənafeələridən üstünlüyü təşkil etməsidir. Kollektivist öz qərarlarının və hərəkətlərinin qəbulunda onun üçün mühüm olan cəmiyyət tərəfindən maraqlıdır. “Mən” qrup üzvlülüyü nöqtəyindən müəyyənləşdirilir, sosial eyniləşdirmə daha önəmlidir nəinki, şəxsi eyniləşdirmə. Sosial qavrayışın əsas vahidləri isə qruplardır.

Kollektivistlər özlərini daha az qrupların üzvləri kimi dərk edirlər, lakin onlarla daha sıx bağlı olurlar. Onlar özlərini başqa insanların həyatlarına cəlb edilmiş hiss edirlər, çətin anlarda kömək etmək tələbatı üstündür, bağlılığı göstərmək, seçim situasiyasında məsləhətləşmək və s. xarakterikdir. İnsanlararası əlaqələrdən danışanda bunu qayğı sözü altında ümumiləşdirmək olar.

Fərdlərin davranışına qruplar çox böyük təsir göstərir. Ən mühüm qruplar - ailə, qohumlar, iş yoldaşları hesab olunur. Bu qruplarda insanlar başqaları ilə öz daimi statuslarına əsaslanan qarşılıqlı vəzifə və gözləmələrlə bağlıdırlar.

Triandis kollektivizmin iki tipini göstərir: şaquli və üfüqi.

Şaquli kollektivizmdə qrup üzvlərinin iyerarxiyası yüksək vurğulanır. Özünütəyinetmə qrup iyerarxiyasında xüsusi yerlə bağlıdır, fiziki və sosial məkan isə “hörmətli, az hörmətli” terminlərlə müəyyənləşir.

Üfüqi kollektivizmdə isə qarşılıqlı asılılıq və birlik yüksək vurğulanır.

Kollektivizm mədəniyyətin əsas dəyərləri ənənələrə riayət etmə, borc hissi, tabeçilik qrupun birliyinin qorunmasına, onun üzvlərinin qarşılıqlı asılılığına və harmonik münasibətlərə səbəb olur.

Kollektivist mədəniyyətlərdə qrup normaları davranışın daha

ETNOPSİXOLOGİYA

vacib tənzimləyicisidir. Düzgün davranış, adətlərə görə yaşamaq daha yüksək qiymətləndirilir. Qrupdan asılılıq normativ həvəsləndirilir: pulların və ya əşyaların borc edilməsi münasibətlərin qorunmasına səbəb olur.

4.3. Mədəniyyət və dil

Mədəniyyət dilin strukturuna və funksional istifadəsinə təsir edir və dil özü də mədəniyyətin bir təzahürüdür. Dil də eyni zamanda bizim mədəni dəyərlərimizə və dünyaya baxışlarımıza təsir edir. Dil və mədəniyyət arasında qarşılıqlı münasibətlərin dövrü təbiəti bizə belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, heç bir mədəniyyəti onun dilini anlamadan tam başa düşmək olmaz. Dil-bizim təfəkkür və dünyaya baxışlarımıza təsir etdiyi üçün, mədəniyyətin dilə təsiri anlamı, dünyaya baxışların mədəni fərqliliyin başa düşülməsində çox vacib bir tətbiqi hadisədir.

Linqvistlər dilin 5 əsas xüsusiyyətlərini təsvir ediblər: leksika, sintaksis və qrammatika, fonologiya, semantika və praqmatika.

Leksika (və ya dilin lüğəti) dildə olan sözlərdir. məs: ağac, içmək, yavaş-yavaş və s.

Sintaksis və qrammatika, sözlərin formalarının əmələ gəlməsini və mənalı cümləni yaratmaq üçün sözlərin birləşdirilməsini müəyyənləşdirən qaydalaradır. Məs: ingilis dilində sözlərin cəm formasında ismin sonuna “s” əlavə olunur.

Fonologiya dildə sözlərin tələffüzünü tənzimləyən qaydalar sistemidir. Məs: ingilis sözü new (yeni) nyu kimi tələffüz olunur.

Semantika sözlərin mənasıdır.

Praqmatika müvafiq sosial kontekstdə dilin işlənilməsi və anlaşılmasını tənzimləyən qaydalar sistemidir. Məs: “nə isə soyuq oldu” bəyanatını iki cür şərh etmək olar: pəncərəni bağlamaq üçün bir xahiş kimi və ya havanın temperaturuna aid faktın təsdiq edilməsi kimi. Onun şərh olunması fiziki və sosial məzmunundan asılıdır.

Dilə yiyələnmə. Dilə yiyələnmə nə dərəcədə anadangəlmə və

ETNOPSİKOLOGİYA

nə dərəcədə öyrənmə prosesinin nəticəsidir? Bu günə qədər toplanmış sübutlar dilə yiyələnmə prosesinin bəzi aspektlərinin anadangəlmə, bəzilərin isə öyrənmə ilə bağlı olduğunu zənn etməyə imkan verir. Biz öz dilimizdə danışmağa necə öyrənirik? Bir çox mədəniyyətlərdə yayılmış mifə görə uşaqlar öz ana dilinə ətrafda eşidilən səsləri imitasiya edərkən (təkrar edərkən) yiyələnirlər. İndi məlum olub ki, imitasiya ana dilinə yiyələnmə prosesində heç də əsas strategiya deyil.

Cin Berkonun eksperimentləri: fərziyyələrin yaradılması və yoxlanılması

1950-ci ildə keçirilən eksperimentlərdə məlum olub ki, uşaqlar təkcə eşitdiklərini imitasiya etmirlər, həm də dilə aid müxtəlif fərziyyələr yaradırlar və yoxlayırlar. Cin Berko amerikalı uşaqlara xəyali bir varlığın şəklini göstərib və uşaqlara deyib ki, “bu wag”dır. Sonra tədqiqatçı uşaqlara iki “wag”ın şəklini göstərib və uşaqlardan şəkildə nə gördüklərini soruşub. Uşaqların əksəriyyəti burada iki “wag”s var söyləyiblər. “wag”s sözü ingilis sözü deyil və uşaqlar bu sözü əvvəllər eşidə bilməzdilər. Deməli, yeni olan “wag”s sözünü onlar imitasiya vasitəsilə yarada bilməzdilər. “wag”s sözünü cavab vermək üçün uşaqlar əvvəl ingilis dilinin qrammatikası ilə tanış olmalıydılar.

Uşaqlar eşitdiklərini sadəcə imitasiya etmirlər, onlar dilə aid fərziyyələr yaradırlar və yoxlayırlar. Görünün bütün dünyada uşaqlar öz ana dilində danışmağa bu universal strategiyadan istifadə etməklə öyrənirlər.

Müxtəlif mədəniyyətlərdə dilə yiyələnmə haqqında təsəvvürlər

Müxtəlif mədəniyyətlərdə uşaqların dilə yiyələnməsi barədə müxtəlif fikirlər var. Məs, Yeni Qvineyada kauli qəbiləsi hesab edir ki, uşaqların həm danışq dilinin formalarına, həm də ünsiyyət vərdişlərinin yiyələnməsində əsaslı rəhbərlik etmək lazımdır. Onlar əmindirlər ki, uşaqlar özləri dilə və ünsiyyət vərdişlərinə yiyələnmə bilməzlər. Kaulilər öz uşaqlarını düzgün ünsiyyət qurmağa öyrədirlər. Samoa adanın böyükləri isə hesab edirlər ki, uşaqlar

ETNOPSİXOLOGİYA

böyüklər üçün vacib olan heç bir şey deyə bilməzlər. Və buna görə də Samoa sakinləri öz uşaqlarını xüsusi olaraq danışmağa öyrətmirlər və heç bir söhbətlər aparmırlar. Faktiki olaraq uşaqlar böyüklərin deyil, öz bacı-qardaşlarının nitqini eşidirlər. ABŞ-da isə bir tərəfdən hesab edirlər ki, uşaqların ingilis dilində düzgün danışmağı üçün istiqamət lazımdır. Digər tərəfdən, amerikalılar uşaqların necə danışdıqlarına (yəni, qrammatika və sintaksisə) deyil, nələr danışdıqlarına (yəni, məzmununa) daha çox fikir verirlər.

N.Xomskinin nəzəriyyəsi. Bütün mədəniyyətlərdə mövcud olan fikirlərə və təcrübəyə baxmayaraq uşaqlar böyüklərin köməyi ilə və köməyi olmadan öz dillərinə yiyələnə bilirlər və həmin dildə sərbəst danışırlar. Bu ümumi nəticə belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, insanların dilə yiyələnməsi universal və anadangəlmə bir qabiliyyətdir. Məşhur linqvist Xomskinin fikrincə, insanlarda dilə yiyələnmə aparatı mövcuddur, hansı ki, qrammatika, sintaksis və praqmatikanın sahələrində anadangəlmə qabiliyyətləri özündə ehtiva edir. Məhz bu aparatın köməyi ilə bütün mədəniyyətlərdə normal uşaqların dilə yiyələnmə və sərbəst danışması mümkündür. Halbuki bu aparatın mövcudluğu barədə birbaşa sübutlar yoxdur. Bu nəzəriyyə müasir dövrün uşaqların öz ana dilində sərbəst danışmağını izah edən ən yaxşı nəzəriyyələrdən biridir.

Mədəniyyət və leksika. Dil mədəniyyətin həm təzahürü, həm də məhsuludur. Bu hər bir mədəniyyət və hər bir dilə aiddir. Müxtəlif mədəniyyətlərdə dilin leksikasında fərqliliyə və oxşarlığa fikir vermək lazımdır.

Bəzi dillərdə olan sözlər digər dillərdə yoxdur. Məs, eskimos dili qarı təsvir etmək üçün daha çox sözdən istifadə edir, nəinki ingilis dili. Linqvist Uorf ilk dəfə göstərmişdir ki, eskimos dilində qarı təsvir etmək üçün üç sözdən, halbuki ingilis dilində bir sözdən (snow) sözümdən istifadə olunur. Bir çox başqa dillərdə də ingilis dilində olmayan sözlər var. Müxtəlif dillərdə bir çox sözlər var ki eyni mənə daşıyır, lakin müxtəlif çalarları və mənaları olur. Məs.,

ETNOPSİKOLOGİYA

sındırmaq, kəsmək, içmək kimi sözlər hamının başa düşdüyü sadə və ümumi anlayışlar müxtəlif mədəniyyətlərdə müxtəlif müvafiq mənə və çalarlar bildirə bilər və müxtəlif kontekstdə işləyə bilər. Müxtəlif mədəniyyətlərin insanları eyni bir sözə müxtəlif assosiasiyalar yarada bilərlər. Öz ana dilimizin hər hansı bir sözü və başqa dildə onun tərcüməsi haqqında düşünəndə bu sözlərin dəqiq ekvivalentləri kimi qəbul etməməliyik.

Özünə və başqalarına göstəriş. İngilis dilində danışan insanlar söhbət zamanı özlərini bildirmək üçün şəxsi əvəzlilərdən istifadə edirlər: I (mən), You (sən) və s. bu sözləri kiminlə danışdığımızdan asılı olmayaraq işlədirik. Məs, professor, valideyn, dost və tanışlarla danışanda “I” əvəzliyindən istifadə edirik. Ünsiyyət zamanı həmsöhbətimizi bildirmək üçün “You” əvəzliyindən istifadə olunur. Amma bəzi dillərdə özünü və başqa insanları bildirmək üçün daha mürəkkəb bir sistem mövcuddur. Bu sistem danışan insanların qarşılıqlı münasibətlərin təbiətindən irəli gəlir. Məs, yapon dilində ingilis əvəzlilərin ekvivalenti var, amma onlar ingilis dilində kimi işlənilmir. Yapon mədəniyyətində dil, adət və davranışın digər aspektləri ünsiyyət kontekstindən müvafiq olaraq modifikasiya olunmalıdır. Yaponiyada dilə və davranışa təsir edən ən vacib xüsusiyyətlər status və qrup orientasiyasıdır. Davranışın bütün cəhətləri ünsiyyətdə iştirak edən insanın statusunun aşağı və yaxud yuxarı olmasından dəyişilir. Eynilə davranış və dil insanın hansı daxili qrupun üzvü olmasına əsasən də fərqlənir. Məs., Yaponiyada ünsiyyət zamanı müəllim özünü elə müəllim (sensey), həkim doktor, valideynlər isə “ata” və “ana” adlandırırlar. Əgər siz aşağı statusa maliksəniz, onda özünüzü aşağıdakı əvəzlilərdən biri ilə adlandırmanız “vataçi”, “vatakusi”, “boku”, “ora”. Amma qadınlar özlərinə “boku” və “ora” deyə bilməzlər. Daha yüksək statuslu insanla söhbət edərkən özlərinə “vataçi” deyirlər, kişilər özlərinə isə dostlarla, iş yoldaşlarıyla ünsiyyətdə “boku” və ya “ora” deyirlər. “Sən” əvəzliyinin (“You”) yapon dilində ekvivalentləri var “anata”, “omae”. Bunları ən yaxşı tanış olan insanlarla ünsiyyətdə işlədirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Sayma sistemi. Sayma sistemi də dilin strukturuna özünəməxsus təsir göstərir. Yapon dilində cisimlərin sayı üçün müxtəlif sıra saylarından istifadə olunur. Məs, dairəvi və silindrik əşyalar üçün sıra saylarına “xon” şəkilçisi əlavə olunur (ippon, nixon), yastı əşyalar üçün isə “may” şəkilçisi əlavə olunur (icimai, nimai). İngilis dilində isə əşyalar sadəcə olaraq nömrələnir (first, second, third və s.). Yapon dilində 11-dən başlayaraq saylar başqa cür əmələ gəlir 11= on + bir (yu + içi), 12= on + iki (yu + ni) və s. İngilis dilində 20-dən sonra bu sistemlə əmələ gəlir: twenty one, twenty two.

Mədəniyyət və praqmatika. Mədəniyyət dilin praqmatikasına da təsir göstərir, yəni müxtəlif sosial kontekstdən asılı olaraq dildən necə istifadə etmək lazımdır.

Kaşıma 71 ölkənin dilində danışan 39 dillərin linqvistik və mədəni məlumatlarını toplayaraq tədqiq etmişdir. Mədəni göstəricilərə 4 xüsusiyyət daxil edilmişdir: individualizm, hakimiyyət məsafəsi, qeyri-müəyyənlikdən qaçması və maskulinlik. Alimlər belə bir nəticəyə gəliblər ki, şəxsi əvəzlilikləri aradan götürən dillərdə mədəniyyətlər daha çox individualist mədəniyyətlərdir.

Gudikunst ABŞ-da, Nişida isə Yaponiyada dilin istifadəsində mədəni fərqliliyi göstərən eksperimentlər keçirmişdilər. Yaponlar amerikalılara nisbətən öz qrupun daxilində münasibətləri daha yaxın münasibətlər kimi səciyyələndirirdilər. Mədəni fərqlər ünsiyyətin digər sahələrində mövcud oldu, məs, uşaq hekayələri, komplimentlər, tənqid, bağışlama və s. Amerikalılar üzr istəmək forması kimi izah etmək, anlatmağa üstünlük verirlər, yaponlar isə - kompensasiyaya. Sonrakı tədqiqatlar göstərdi ki, belə fərqlər fərdi, individual səviyyədə dəyərlər və mənlilik şüuru ilə və bəzi şəxsi xüsusiyyətlərdən irəli gəlir.

Sepir-Uorf nəzəriyyəsi. Sepir-Uorf nəzəriyyəsi linqvistik nisbilik fərziyyəsi kimi daha məşhurdur. Bu nəzəriyyəyə görə müxtəlif dillərdə danışan insanlar müxtəlif cür düşüncülər və bu onların dillərində olan fərqliliyindən irəli gəlir. Bu fərziyyə

ETNOPSİKOLOGİYA

təfəkkür və davranışda olan mədəni fərqləri anlamağa imkan verir. 1950-ci ildə Edvard Sepir və Benjamin Uorf bu fərziyyəni irəli sürdülər. Əgər Sepir-Uorf fərziyyəsi doğrudursa bu o deməkdir ki, müxtəlif mədəniyyətlərdə insanlar müxtəlif cür fikirləşir və bunun səbəbləri onların dillərin təbiətində, strukturunda və funksionallaşmasındadır. Onların təfəkkür prosesləri, assosiasiyaları, dünyanı şərh etmə üsulları hətta eyni hadisələrin qavranması belə fərqli ola bilər, çünki onlar fərqli dildə danışirlar və bu dil onların təfəkkürünün strukturunun formalaşmasına imkan yaradır. Bu hipoteza fərz edir ki, daha çox dildə danışan insanların təfəkkürü müxtəlif strukturlara əsaslanır. İlk tədqiqatlarda Kerol və Kasaqrande navaxo və ingilis dilinə danışan adamların müxtəlif əşyalara münasibətlərini müqayisə ediblər. Navaxo dilində linqvistik sistem daha mürəkkəbdir, məs, navaxo dilində müəyyən feillər cisimlərdən, əşyalardan asılı olaraq müvafiq linqvistik formalara dəyişilir. Linqvistik xüsusiyyətlər koqnitiv proseslərə təsir edir. Onların eksperimentlərində navaxo dilində danışan uşaqlar, ingilis dilində danışan uşaqlara nisbətən əşyaların daha çox formalarını fərqləndirirdilər.

Müasir dövrdə insanlar bir neçə dildə danışirlar. Və insanların fikirləri, hissələri və davranışları hansı dildə danışdıqlarından asılı olaraq fərqlənir. Məs., Meksikadan olan immiqrantlar həm ingilis, həm də ispan dillərində danışirlar. Əgər ispan dilində danışirlarsa müəyyən tərzdə düşünürlər, ingilis dilində danışanda başqa tərzdə düşünə bilirlər. Doğrudan da, iki dildə danışan bir çox insanlar söyləyirlər ki, hansı dildə danışdıqlarından asılı olaraq onlar müxtəlif cür fikirləşir, hiss və hərəkət edir. Biz dili öyrənəndə onu müvafiq mədəniyyət kontekstində öyrənirik. İki dildə danışmağı öyrənən insanlar iki fərqli mədəniyyət kontekstində bunu edirlər. Beləliklə, müxtəlif dilləri istifadə etməklə insanlar müxtəlif cür düşünürlər amma dillər öz-özlüyündə təfəkkürdə olan fərqlərə görə cavabdeh deyil.

Sepir-Uorf fərziyyənin güclü və zəif tərəfləri vardır. Güclü tərəfi ondan ibarətdir ki, dildəki fərqlər təfəkkürdə fərqlər yaradır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Zəif tərəfi isə təfəkkürdə olan fərqlər yalnız dil ilə bağlı deyil.

Ervin fransız və ingilis dilini bilən fərdlərin reaksiyalarını müqayisə etmişdir. Onlara müəyyən şəkillər göstərilmişdir və bu şəkillərə əsasən hekayə fikirləşib danışımalıydılar. Əvvəlcə ingilis dilində, sonra isə fransız dilində. Ervin söyləyir ki, iştirakçılar fransız dilində danışarkən daha çox aqressiya, avtonomiya və bağlılıq nümayiş edirdilər nəinki ingilis dilində. Ervin bu fərqləri fransız mədəniyyətində olan fərqlərlə bağlıydı. Və yaxud çin və ingilis dilini bilən bir immiqrantı götürək. O, monodilli çin mühitində böyüyüb və 8 yaş olanda ingilis dilini Amerikaya köçəndə öyrənib. İndi onun 20 yaşı var, o tələbədir və valideynləri ilə yaşayır. Evdə yalnız çin dilində danışır, kollecdə və dostları ilə ingilis dilində. Sepir-Uorf fərziyyəsinə görə, evdə çin dilində danışanda o özünü çin mədəni normalarına müvafiq aparacaq. İngilis dilinə danışanda isə onun davranışı daha çox amerika normalarına uyğun olacaq. Uorf nöqteyi-nəzərinə, dillə bağlı olan davranışdakı fərqlər çin və ingilis dillərinin pragmatikasının müxtəlif sistemləri ilə izah etmək olardı. Lakin, bunu izah edən daha iki mexanizm mövcuddur: mədəniyyətə qoşulma fərziyyəsi və azlığa qoşulma fərziyyəsi.

Mədəniyyətə qoşulma fərziyyəsinə görə ikidilli immiqrantlar indiki anda ünsiyyət zamanı istifadə etdikləri dilə uyğun mədəniyyət dəyərləri və əqidəni qəbul edirlər. Başqa dilə keçdikləri zaman onlar eyni zamanda başqa mədəni dəyərlərinə keçirlər.

Azlığa qoşulma fərziyyəsinə görə ikidilli immiqrantlar özlərini etnik azlıqların üzvləri kimi identifikasiya edirlər və çoxluğun mədəniyyət stereotiplərini qəbul edirlər.

Xarici dilin effekti. İkidilli fərdlər qeyri-lingvistik tapşırıqlarını yerinə yetirərkən düşünmə zamanı çətinliklər çəkirlər. Bu çətinliklər xarici dil effekti kimi məşhurdur. İnsanlar xarici dildən istifadə edəndə onların düşünmə qabiliyyətinin müvəffəqiyyəti aşağı düşür. Ana dili və xarici dil arasında fərqlər daha çox olanda xarici dil effekti daha güclü özünü göstərir. Məs., xarici dil effekti daha güclü yaponlarda müşahidə olunur, çünki

ETNOPSİXOLOGİYA

yapon və ingilis dili arasında fərqlər daha güclüdür, nəinki ingilis və alman dilləri arasında.

4.4. Ünsiyyətin ümumi və spesifik-mədəni xüsusiyyətləri

Kommunikasiya müxtəlif yollarla otürülən və özünə çoxsaylı məlumatları daxil edən məzmunlu və mürəkkəb prosesdir. Mədəniyyət verbal və qeyri-verbal siqnalların kodlaşması və dekodlaşmasına hərtərəfli təsir edir. Bu təsire görə mədəniyyətlərəarası kommunikasiya prosesində konfliktlər və anlaşılmazlıqlar qaçılmazdır. Müasir dövrdə mədəniyyətlərəarası kommunikasiya ilə bağlı mövzuların və problemlərin əhəmiyyəti daha da artır. Mədəniyyətlərəarası maneələrə baxmayaraq müxtəlif millətlərin və xalqların nümayəndələri ilə ünsiyyət saxlamaq qabiliyyəti bizim həyatımıza təsir göstərir. Mədəniyyətlərəarası ünsiyyət (kommunikasiya) bir çox tədqiqatların mövzusu olub.

Qeyd etmək lazımdır ki, kommunikasiyaya müxtəlif təriflər verilmişdir. Ən geniş tərifə görə, kommunikasiya bilik, ideya, fikir, anlayış və emosiyaların mübadiləsidir. Kommunikasiya niyyətli və niyyətsiz ola bilər. İki və daha çox insan arasında istəyərək kommunikasiya baş verirsə, bu niyyətli kommunikasiyadır. Bu zaman kommunikasiya formaları kimi söhbət, danışiq, məktubun yazılması və s. çıxış edir. İki və daha çox insan istəmədən bir informasiyanı, məlumatı ötürürsə, bu niyyətsiz kommunikasiya olur.

Kommunikasiyanın daha iki növünü ayırırlar: mədəniyyətdaxili və ya şəxsiyyətlərəarası kommunikasiya və mədəniyyətlərəarası kommunikasiya.

Mədəniyyətdaxili və ya şəxsiyyətlərəarası kommunikasiya eyni mədəni mühitin nümayəndələri arasında baş verir.

Mədəniyyətlərəarası kommunikasiya isə bir neçə mədəniyyətin nümayəndələri arasında baş verir. Təbii ki, kommunikasiyanın bu növü daha mürəkkəb və çətindir.

Kommunikasiyanın komponentləri (modulları). Kommu-

ETNOPSİKOLOGİYA

nikasiya prosesində insanlar iki moduslardan istifadə edərək ünsiyyət saxlayırlar: verbal və qeyri-verbal. Verbal modusa dil daxildir. Qeyri-verbal modusa isə dildən kənar vasitələr daxildir: mimika, göz kontaktı, jestlər, pozalar, intonasiya, məsafə və s.

Kommunikasiya prosesləri: kodlaşma və dekodlaşma. Kodlaşma insanların şüurlu və şüursuz olaraq müəyyən modusu və metodu seçməklə mesajı (məlumatı, informasiyanı) yaratmaq və kiməsə ötürməkdir. Uşaqlıqda insanlar sintaksis və qrammatika, fonologiya, praqmatika qaydalarını öyrənərək informasiyanı məharətlə kodlaşdırırlar. Böyüdükdə isə artıq bu proses barədə, yəni informasiyanı kodlaşdırmaq barəsində hər an fikirləşmirlər. Kodlaşdırma sanki şüurun daha az iştirakı ilə reallaşır. Eyni zamanda qeyri-verbal yolla ötürülən məlumatları müəyyənləşdirən qaydaları da öyrənirlər. İnformasiyanı kodlaşdıran və ötürən insana kommunikator deyilir.

Dekodlaşdırma kommunikatorun aldığı informasiyanı qəbul etmək və onları məntiqli məlumatlara çevirməkdir. Dekodlaşdırma prosesində verbal və qeyri-verbal davranışının qaydalarını bilmək çox vacibdir. Çünki bu qaydaları bilmədən informasiyanı səhv, qeyri-adekvat anlamaq olar. İnformasiyanı dekodlaşdıran insana resipient deyilir.

Kommunikasiyanın bu prosesləri çox sürətlə və ardıcılıqla baş verən həddən artıq çətin proseslərdir.

İki əsas moduslardan (verbal və qeyri-verbal) və əsas proseslərdən (kodlaşdırma və dekodlaşdırma) başqa kommunikasiyanın digər komponentləri də mövcuddur.

Siqnallar kommunikasiya prosesində tələffüz olunan spesifik sözlər və hərəkətlərdir. Yəni məlumatın göndərilməsi zamanı kodlaşan verbal və qeyri-verbal davranış məs., məlumatı ötürən zaman istifadə etdiyimiz sözlər, səslər və eyni zamanda bu sözləri, səsləri müşayiət edən qeyri-verbal siqnallar: üzün ifadəsi, jestlər, pozalar, səsin intonasiyası və s.

Məlumatlar siqnallara qoyulan və onlardan çıxarılan mənalardır. Bu kommunikatorların kodlaşdıran və resipientlərin

ETNOPSİKOLOGİYA

açıqlayan bilik, ideya, fikir, anlayış və emosiyalardır.

Kanallar müxtəlif sensor modallıqlardır. Bu modallıqların vasitəsilə siqnallar ötürülür və açıqlanır. Ən geniş yayılmış kommunikasiya kanalları vizual (üzün ifadəsi, bədənin pozaları) və audial (sözlər, səsin intonasiya) kanallardır.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya prosesi mədəniyyətdaxili kommunikasiya prosesində yaranmayan bir çox müxtəlif əlavə psixoloji problemlərlə bağlıdır. Bunlardan əsası qeyri-müəyyənlik, konflikt və kontekstdir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya və qeyri-müəyyənlik. Kommunikasiya proseslərin bütün aspektlərinə mədəniyyətin geniş və dərin təsirini nəzərə alaraq, müxtəlif mədəniyyətin nümayəndələrinin istifadə etdiyi qaydalar eynidir. Qeyri-müəyyənlik həm verbal, həm də qeyri-verbal davranışa, həm kodlaşma, həm də dekodlaşma proseslərinə aiddir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı mədəniyyətdaxili kommunikasiyadan fərqləndirən əsas xarakteristikalarından biri qarşılıqlı əlaqəni (interaksiya) həyata keçirən əsas qaydaların qeyri-müəyyənliliyi və ikimənallılığdır. Mədəniyyətlərarası interaksiya iştirakçıları ünsiyyət zamanı çox vaxt başqaları üçün doğma olmayan verbal dildən istifadə edirlər. Buna görə də sözlərin mənasında qeyri-müəyyənlik yaranır. Qeyri-müəyyənlik qeyri-verbal kanalların mədəni fərqliliyi daha da gücləndirir. Şapiro öz tədqiqatlarında müəyyənləşdirmişdir ki, tələbələr mədəniyyətdaxili epizodları kommunikativ keyfiyyətinə və pozitiv gözləmələrə görə yüksək qiymətləndirirdilər, nəinki mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın epizodlarını. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya epizodlarını isə həyəcan, qeyri-müəyyənliyə görə daha yüksək qiymətləndirirdilər. Eyni ilə etnikdaxili görüşləri keyfiyyət və məmnunluğa görə yüksək qiymətləndirmişdilər, etnoslararası görüşləri isə həyəcan və qeyri-müəyyənliliyə görə yüksək qiymət vermişdilər. Bu nəticələr göstərir ki, mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın qeyri-müəyyənlik dərəcəsi daha yüksəkdir.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya və konflikt. Mədəniy-

ETNOPSİKOLOGİYA

yətlərərası kommunikasiya prosesində konflikt və anlaşılmazlıq qaçılmazdır. Mədəniyyətlərərası görüşlər zamanı insanların davranışları onların gözləmələrinə uyğun olmur. Çox vaxt belə davranış insanın dəyərlər və əxlaq sisteminə qəsd kimi başa düşülür. Bu neqativ emosiyalar yaradır, insanın “Mən” konsepsiyasını zəiflədir. İnteraksiya iştirakçıları siqnalları eynimənalı ötürüb və qəbul edə bilmədiklərinə görə mədəniyyətlərərası kommunikasiya epizodları onlarda frustrasiya və səbrsizlik hissi əmələ gəlir. Belə situasiyalarda insanlar asanlıqla özlərindən çıxma bilərlər, kefləri tez pozula bilər, interaksionalara maraqları itə bilər. Əlbəttə ki, bu qeyri-müəyyənlik kommunikasiya prosesində konfliktə səbəb olur.

Mədəniyyətlərərası kommunikasiya və kontekst. Mədəniyyətlərərası kommunikasiya ilə bağlı ən vacib mədəni parametrlərdən biri də kontekstdir. Bu parametri ilk dəfə Holl müəyyənləşdirmişdir.

Yüksək kontekstli və aşağı kontekstli kommunikasiya. Yüksək kontekstli kommunikasiyada informasiyanın çoxu fiziki kontekstdə mövcuddur, kodlaşdırılan və ötürülən hissələrinə informasiya çox az olur. Aşağı kontekstli kommunikasiya informasiyanın çoxu məhz kodlaşdırılan və ötürülən hissəsində mövcuddur. Holla görə amerikan, alman, skandinav və isveç mədəniyyətləri aşağı kontekstlidir. Asiya mədəniyyətləri isə yüksək kontekstlidir.

Yüksək kontekstli mədəniyyətlər fikir və məlumatların ötürülməsi zamanı danışmaq dilindən az istifadə edirlər. İnformasiyanın mühüm hissəsi kontekstin parametrləri ilə təsvir olunur fiziki mühit, interaksiya iştirakçıları arasında status münasibətləri, əvvəlki diskussiya, interaksiya iştirakçılarının məqsədləri və s. Yapon dilində “səssiz” kommunikasiya anlayışı var. Bu kommunikasiyanı yaponlar yüksək qiymətləndirirlər. Eyni ilə Koreya mədəniyyətində kommunikasiyanın belə bir növünü kommunikasiyanın ən ali forması hesab edirlər.

Aşağı kontekstli mədəniyyətlərdə isə fikir və məlumatların ötürülməsi zamanı daha çox dəqiq, aydın deyilmiş danışmaq dilinə

ETNOPSİKOLOGİYA

üstünlük verilir. Aşağı kontekstli mədəniyyətlər öz mövqeyini verbal dildə dəqiq ifadə etmək qabiliyyətinə əsasən rəğbətləndirirlər. Belə mədəniyyətlərdə verbal vərdişlər daha çox qiymətləndirilir.

Effektiv mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı çətinləşdirən maneələr. Vərnə mədəniyyətlərarası kommunikasiyanı çətinləşdirən 6 maneəni açıqlayıb:

1. Oxşarlıqların ehtimalı. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya zamanı anlaşılmazlığın səbəblərindən biri insanların hamısının eyni olması və yaxud bir-biri ilə asan ünsiyyətə girmək üçün bir-birlərinə oxşamaları fikridir. Təbii ki, insanlara bioloji və sosial tələbatlarında əsas oxşarlıqlar xasdır.

2. Dil fərqləri. İnsanlar mükəmməl bilmədikləri dildə ünsiyyət yaratdıqda güman edirlər ki, söz, fraza, cümlə onların çatdırmaq istədikləri mənada çatdırılır.

3. Səhv qeyri-verbal interpretasiya. Hər hansı bir mədəniyyətdə qeyri-verbal davranış kommunikasiya məlumatlarının böyük bir hissəsini təşkil edir. Və yad bir mədəniyyətin qeyri-verbal dilini düzgün başa düşmək çox çətindir. Qeyri-verbal davranışın səhv interpretasiyası asanlıqla konfliktlərə gətirib çıxarır. Bu isə kommunikasiya prosesini pozur.

4. Qabaqcadan əmələ gəlmiş yanlış fikir və stereotiplər. Stereotiplər də kommunikasiya proseslərə və bizim qavrayışımıza təsir edən təbii və qaçınılmaz psixoloji proseslərdən biridir. Stereotiplər bir çox psixoloji proseslərə arxalanır. Stereotiplərə gərəksiz istinad başqa insanları və onların verdiyi məlumatları obyektiv qiymətləndirməkdə maneçilik törədə bilər.

5. Qiymətləndirmək meyli. Mədəni dəyərlərə də müxtəlif neqativ qiymətlər verilə bilər. Bu effektiv mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya maneə ola bilər.

6. Güclü həyəcan və ya gərginlik. Mədəniyyətlərarası kommunikasiya epizodları çox vaxt güclü həyəcan və ya gərginliklərlə bağlı olur. Lakin, həddən artıq həyəcanlanma disfunkional fikri proseslərə və davranışa gətirib çıxara bilər. Bu

ETNOPSİKOLOGİYA

həmçinin mədəniyyətlərəsi kommunikasiyaya güclü neqativ təsir edir. Stress və həyəcan mədəniyyətlərəsi maneələri daha da gücləndirə bilər. Belə ki, insanlar kəskin interpretasiyalara, stereotiplərə arxalanaraq obyektiv sübutlara fikir vermirlər və digərlərini neqativ qiymətləndirirlər.

Mədəniyyətlərəsi kommunikativ səriştəlilik. Mədəniyyətlərəsi kommunikativ səriştəlilik mədəniyyətlərəsi kontekstdə effektiv kommunikasiya həyata keçirə bilmək qabiliyyəti başa düşülür. Son zamanlar tədqiqatçılar mədəniyyətlərəsi kommunikativ səriştəliliklə bağlı müxtəlif faktorları misal gətiriblər. Şpicberqer bu faktorları özündə birləşdirən üç komponentli modeli işləyib hazırlamışdır.

- Fərdi sistem- mədəniyyətlərəsi kommunikasiyanı asanlaşdırən fərdlərin xüsusiyyətləri daxil edilmişdir.

- Epizodik sistem- səriştəliliyin qarşılıqlı təyinatlarına təsir edən interaksiya iştirakçılarının xüsusiyyətləri daxil edilmişdir.

- Nisbi sistem- mədəniyyətlərəsi kommunikasiya səriştəliliyin vərdişlərini müxtəlif situasiyalarda və kontekstlərdə istifadə etmək xüsusiyyətləri daxil edilmişdir.

Qudikunst oxşar lakin bir az fərqli üç əsas komponentli bir model təklif etmişdir. Bu modelin əsas komponentləri bunlardır: motivasiya, biliklər və vərdişlər faktoru.

Motivasiya faktorlarına daxildir interaksiya iştirakçılarının tələbatları, təsəvvürləri, yeni informasiya üçün açıq olması və s.

Biliklər faktorlarına daxildir gözləmələr, ümumi informasiya kanalları, alternativ interpretasiya bilikləri, oxşarlıq və fərqliliyi bilmək və s.

Vərdiş faktorlarına daxildir empatiya göstərmək qabiliyyəti, çoxmənalılığa tolerant olmaq, yeni kateqoriyalar yaratmaq, davranışı dəyişmək və lazımı informasiyanı əldə etmək.

Bu üç faktorlar interaksiya iştirakçılarının qeyri-müəyyənlik və keçirdikləri stress və həyəcan dərəcəsinə təsir edir. Eyni zamanda bu faktorlar interaksiya iştirakçılarının kommunikasiya epizodlarına nə dərəcədə düşünərək yanaşmalarına təsir edir, yəni

ETNOPSİKOLOGİYA

insanlar nə dərəcədə özlərinin və başqalarının davranışlarını təhlil edə bilirlər. Bu modelə görə, düşünərək yanaşdıqda qeyri-müəyyənlik və həyəcan azalır. Nəticədə effektiv kommunikasiya yaranır.

Mədəniyyətlərarası həssaslıq (sensitivlik). İnsanların mədəniyyətlərarası kommunikatativ səriştəliliyi artıqca onlar qlobal və mədəni münasibətlərlə bir-biri ilə daha sıx bağlı olurlar.

Bennet ilk dəfə olaraq mədəniyyətlərarası sensitivlik modelini hazırlamışdır. Bennet bu modeli mədəniyyətlərarası sensitivliyin inkişafının əsasını təşkil edən mədəni fərqləri qəbul edə bilən reallığın bir konstruksiya kimi başa düşürdü. Mədəniyyətlərarası sensitivlik etnosentrizm və etnorelyativizm çoxluğunda yerləşir. Bu modelə əsaslanaraq insanlar müxtəlif mədəni fərqləri tam inkar edə bilər və ya bu fərqləri tanıyıb qiymətləndirə bilirlər.

Mədəniyyətlərarası sensitivlik modeli 6 mərhələdən ibarətdir. Birinci üç mərhələ inkişafın etnosentrizm mərhələləridir, qalan üç mərhələ isə etnorelyativist mərhələlərdir.

1. İnkara etmə. Ən primitiv etnosentrik mərhələ mədəni fərqliliyi inkar etməkdən başlayır. İnsanlar bu mərhələdə özlərini digər mədəni qruplardan fiziki və ya psixoloji cəhətdən təcrid edə bilirlər.

2. Müdafiə. Bu mərhələdə artıq insanlar mədəni fərqlərin olmasını təsdiq edirlər amma özlərini bu fərqlərdən qoruyurlar, çünki bu fərqləri onların “Mən” konsepsiyasına bir təhlükə kimi qavrayırlar. Bir çox insanlar bu mərhələdə özlərini qorumaq üçün başqa mədəniyyətin nümayəndələrini ləkələyə, alçalda bilirlər. Və öz mədəniyyət qrupuna verdiyi qiymət başqalarına verdiyi qiymətdən çox yüksək olur.

3. Kiçiltmə. Bu mərhələdə insanlar mədəni fərqliliyi qəbul edirlər, lakin eyni zamanda bu fərqlərin onların həyatına təsirini azaldırlar. Ən geniş yayılmış üsul bütün mədəni fərqlərin “universallaşması” (məs, “bütün insanlar eynidir, bir-birinə oxşayır, və bu fərqlərə görə niyə narahat olmalıyam ki?”) üsuludur.

ETNOPSİKOLOGİYA

4. Qəbul etmə. Bu mərhələdə mədəni fərqləri nəinki qəbul edirlər, hətta onlara hörmətlə yanaşırlar. Hörmət özünü iki səviyyədə göstərir: müxtəlif davranışlarda və mədəni dəyərlər səviyyəsində.

5. Adaptasiya. Bu mərhələdə insanlar müxtəlif mədəni fərqlərə uyğunlaşırlar və digər mədəniyyət nümayəndələri ilə əlaqə yaratmaq və ünsiyyət saxlamaq üçün vərdişlər əldə edirlər. Bu vərdişlərdən biri empatiyadır, yəni digər insanın keçirdiyi emosiya və hisslərini başa düşmək qabiliyyətidir. Başqa mədəniyyətlərdən olan insanlarla əlaqə yaratdıqda biz bu fərqlərə uyğunlaşırıq. İnsanlar situasiyaları təkcə koqnitiv olaraq başa düşümlər, həmçinin də bu situasiyaları hiss edə bilirlər. İkinci vərdiş plyuralizm (çoxluq) anlayışıdır. İnsanlar fikrən dəyərlər, fikir, ideya və yönəlişlikləri anlamaq üçün çoxlu mədəni kontekstlər yaradırlar.

6. İnteqrasiya. Bu mərhələdə insanlar müxtəlif mədəni fərqləri kontekst nöqtəyi-nəzərincə qiymətləndirməyə başlayırlar. Fərqlər tək bir mədəni mövqedən deyil, kontekst və çoxluluq əsasında da qiymətləndirilir. Bu mərhələ konstruktiv kənarlaşdırmaya gətirib çıxara bilər və fərdlər müxtəlif mədəni sistemlər daxilində fikrən yaşaya bilirlər.

4.5. Mədəniyyətlərarası adaptasiyanın xüsusiyyətləri

Müxtəlif ölkə və millətlərin arasında vasitəsiz əlaqələrin yaradılması onların arasında daha asan və etibarlı münasibətlərə gətirib çıxarar. Bütün miqrantlar yerli əhali ilə qarşılıqlı münasibətlərdə olanda çətinliklərlə rastlaşırlar. Həmin ölkənin adətləri qəribə, ölkə isə sirli gəlir. Bəzən şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin çoxalması stereotiplərin daha da güclənməsinə də gətirib çıxara bilər. Ona görə müxtəlif ölkə və xalqlar arasında daha etibarlı ünsiyyətin hansı şərtlərlə qurmasını təyin etmək vacibdir.

Tədqiqatçılar müxtəlif mədəniyyət və etnoslarının nümayəndələrinin qarşılıqlı əlaqələrinin əlverişli olması üçün bir

ETNOPSİKOLOGİYA

neçə dəyişkən kəmiyyətləri nəzərdən keçiriblər:

1. Qarşılıqlı əlaqələrin müddəti (daimi, uzun və qısa).
2. Məqsəd (birgə fəaliyyət, təhsil, asudə vaxt)
3. Cəmiyyətin həyatına qoşulma tipi (iştirakdan müşahidəyə qədər)
4. Əlaqələrin tezliyi və dərinliyi
5. Status və hüquqların nisbi sabitliyi
6. Açıq-aşkar fərqli xüsusiyyətlər (dil, din, irq)

Lakin, ünsiyyətin əlverişli şərtləri olduqda belə miqrantlarda yerləşdikləri ölkənin nümayəndələri ilə ünsiyyətdə çətinliklər və gərginliklər yarana bilər. Çox vaxt miqrantlarda nostalji hisslər baş qaldırır. Alman filosofu və psixiatri Yaspersin qeyd etdiyi kimi vətən həsrəti insanlara çox qədimdən tanış olan bir hissdır. Ona görə də mədəniyyətlərarası adaptasiyanın öyrənilməsi çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Geniş mənada bu mürəkkəb bir proses sayəsində insan yeni mədəni mühitlə bir uyğunluq tapır. Adətən adaptasiyanın daxili tərəfini qeyd edirlər, hansı ki, məmnuniyyət və həyat dolğunluğu hissləri ilə ifadə olunur. Xarici tərəfi isə fərdin yeni qrupun sosial və mədəni həyatında olan iştirakında ifadə olunur.

Mədəniyyətlərarası adaptasiya problemlərinə maraq elm dünyasında XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Lakin, uzun müddət ciddi araşdırmaları yalnız etnoloqlar (Redfield, Linton) aparmışdır. İlk olaraq akkulturasiyaya (mədəniyyətə adaptasiya) qrup səviyyəsində olan bir fenomen kimi baxılırdı.

1950-ci illərdən başlayaraq kütləvi miqrasiya prosesləri mədəniyyətlərarası adaptasiyaya marağın yaranmasını stimullaşdırmışdır. İlk olaraq insanın yad mədəniyyətə uyğunlaşa bilməmək hadisəsinə psixiatrlar diqqət yetirmişdilər. İsveçrə həkimi Hofer vətən həsrətini nostalgiya (qüssə) adlandırmışdır və bu problem XVII-ci əsrdən öyrənilməyə başlanmışdır.

Mədəniyyət sarsıntısı ("mədəni şok") və mədəniyyətlərarası adaptasiyanın mərhələləri. Mədəniyyət sarsıntısı anlayışı amerika antropoloqu K.Oberq tərəfindən təqdim olunmuşdur. Oberqin

ETNOPSİKOLOGİYA

fikrincə, yeni mədəniyyətə daxil olma xoşagəlməz hisslərlə müşayiət olunur dostların və statusun itirilməsi, rədd edilmə, mədəniyyətlərarası fərqləri dərk etmə zamanı narahatlıq və təəccüb, dəyərlərdə, eləcə də sosial və şəxsi identifikasiyada qarışıqlıq.

Mədəniyyət sarsıntısının simptomları çox müxtəlifdir: qida, suyun keyfiyyəti, qabların, yataq dəstlərinin təmizliyi barədə daimi narahatçılıq, başqa insanlarla fiziki kontaktların qorxusu, ümumi narahatçılıq, alkoqol və narkotiklərə aludə, psixosomatik xəstəliklər, depressiya və intihar cəhdləri. Situasiya üzərində kontrolu itirmək hissi, şəxsi səriştəsizlik və ümidlərin doğrulmaması, yerləşdikləri ölkənin nümayəndələrinə qarşı qəzəb, aqressiya, düşmənçilik hisslərində ifadə oluna bilər.

Çox vaxt “mədəni şok” neqativ nəticələrlə müşahidə olunur, lakin onun pozitiv tərəfi də var. Bəzən mədəniyyət sarsıntısı nəticəsində fərdlərdə yaranan ilkin narahatlıq yeni dəyərlər və davranış modellərinin qəbuluna gətirib çıxarır. Bu isə şəxsi inkişaf və şəxsi artım üçün çox vacibdir. Bundan çıxış edərək Kanada psixoloqu Berri “mədəni şok” əvəzinə “akkulturasiya stressi” anlayışını təklif etmişdir, çünki “şok” sözü neqativ təcrübə ilə assosiasiya olunur. Mədəniyyətlərarası əlaqələr nəticəsində isə müsbət təcrübə də əldə olunur, problemlərin qiymətləndirilməsi və aradan qaldırılması.

Triandis adaptasiya prosesinin 5 mərhələsini qeyd edir:

I mərhələ. “Bal ayı” ruh yüksəkliyi, yüksək əhval-ruhiyyə, böyük ümidlərlə xarakterizə olunur. Doğrudanda, çoxlarını xaricdə gözləyirlər (tələbələri, iş adamlarını, qohumları). Onları qəbul edənlər çalışırlar ki, onlar özlərini evdəki kimi hiss etsinlər, hətta müəyyən güzəştlərə gedirlər. Lakin, bu mərhələ tez keçir.

II mərhələ. Bu mərhələdə tanış olmayan mühit artıq öz neqativ təsirini göstərməyə başlayır. Xarici şəraitdən başqa yeni mədəniyyətdə insana psixoloji faktorlar da təsir edir: yerli sakinlərlə qarşılıqlı anlaşılmazlıq hissi və onlar tərəfindən rədd edilmə. Bunlar hamısı frustrasiya, depressiya, ümitsizlik, özünü itirmə kimi emosiyaların yaranmasına gətirib çıxarır. Bu mərhələdə

ETNOPSİKOLOGİYA

insan reallıqdan qaçmaq istəyir və daha çox öz yerliləri ilə ünsiyyət saxlayaraq öz təəssüratlarını onlarla bölüşür.

III mərhələ. Bu mərhələdə “mədəni şokun” simptomları kritik nöqtəyə çata bilər, bu da müxtəlif xəstəliklər və tam çarəsizlik hissində ifadə olunur. Yeni mühitə uğurla adaptasiya olunmayanlar isə vaxtından əvvəl öz vətəninə qayıdirlar.

IV mərhələ. Lakin çox vaxt yad ölkəyə gələnlər ətraf mühitdən sosial yardım alırlar və onların köməyi ilə mədəni fərqləri aradan qaldıra bilirlər- dili öyrənirlər, yerli mədəniyyətlə tanış olurlar və s. Bu mərhələdə depressiya yavaş-yavaş nikbinliklə, inam və razılıq hissi ilə əvəz olunur. İnsan özünü cəmiyyətin həyatına daha da uyğunlaşmış və inteqrasiya olunmuş hiss edir.

V mərhələ. Bu mərhələ tam və uzunmüddətli adaptasiya ilə xarakterizə olunur, yəni mühitin tələblərinə cavab olaraq fərdin stabil dəyişiklikləri başa düşülür. Uğurlu adaptasiya fərdin öz vətəninə adaptasiya səviyyəsi ilə eyni olmalıdır.

Lakin, çox uğurla adaptasiya olunmuş insanların iztirabları vətənə döndükdən sonra da davam edə bilər. Çünki, onlar “re-adaptasiya” dövründən keçməlidirlər, “qayıdış şoku” keçirməlidirlər. Əvvəl onlar yüksək əhval-ruhiyyədə olurlar, dostların və qohumların görüşlərinə şad olurlar, öz ana dilində danışmaq imkanından sevinirlər, sonralar isə təəccüblə dərk edirlər ki, öz doğma mədəniyyətin xüsusiyyətləri onlara qəribə gəlir.

Çoxsaylı empirik tədqiqatlar bu mərhələlərinin universallığına şübhə ilə yanaşmışdılar. Çünki, insanlar yeni mədəni mühitə düşdükdə mütləq olaraq bu mərhələlərin hamısından keçmirlər. “Mədəniyyət sarsıntısını” bütün insanlar keçirmir. Bəziləri isə mədəniyyət sarsıntısının simptomlarını hissi edən kimi öz vətəninə dönürlər və vətənə qayıdış da həmişə travmatik olmur.

Yeni mədəni mühitə adaptasiya prosesinə bir çox faktorlar təsir göstərir. Bu faktorları fərdi və qrup faktorlara bölmək olar.

Birinci tip faktorlara aid edirlər:

1. *Fərdi fərqlər – demografik və şəxsi.*

Adaptasiya prosesinə yaş çox güclü təsir göstərir. Balaca

ETNOPSİKOLOGİYA

uşaqlar daha tez və uğurla uyğunlaşırlar, məktəblilər üçün isə bu proses çətinləşir, çünki sinifdə xarici görünüş, dil, ədaləri, hətta fikirləri ilə öz yoldaşlarına oxşamalılardır. Mədəni mühitin dəyişilməsi yaşlı insanlar üçün ən ağır bir sınaq olur. Bir çox psixoterapevt və həkimlərin fikrincə, yaşlı mühacirlər yad mədəniyyətə tamamilə uyğunlaşa bilmirlər.

Kişilərə nisbətən qadınlar adaptasiya prosesində daha çox problemlərlə üzləşirlər.

Adaptasiyanın uğurlu olmasına təhsil də öz təsirini göstərir: nə qədər ki təhsil alidir, o qədər də “mədəni şokun” simptomları az olacaq. Demək olar ki, yüksək intellektual və alitəhsilli cavanlar daha uğurla adaptasiya olunurlar.

2. Fərdin həyat təcrübəsi.

Miqrantların dəyişikliyə hazırlığı da çox böyük rol oynayır. Əgər onlarda adaptasiyaya motivasiya varsa bir çox hallarda onlar dəyişikliklərə daha həssas olacaqlar (məs., xaricdə oxuyan tələbələrin məqsədi diplom almaq və vətənə döndükdə yüksək prestijli işə düzəlmək. Bu məqsədə görə onlar müxtəlif çətinliklərə dözə bilirlər).

Hər hansı bir ölkənin tarixi, mədəniyyəti, həyat, yaşam tərzii ilə ilkin tanışlıq da adaptasiya prosesinə təsir göstərir. Uğurlu adaptasiyanın ilk addımı ölkənin dilini bilməkdir. Bu ələcsizlik və asılılıq hissini azaldır və ölkə “sahiblərinin” hörmətini qazandırır.

Adaptasiya prosesinin uğurlu keçməsinə təsir edən ən vacib faktorlarından biri də yerli sakinlərlə dostluq əlaqələrin yaradılmasıdır. Yerli sakinlər arasında çoxlu dostları olan insanlar daha çox informasiya əldə etmiş olurlar.

Adaptasiya prosesinə təsir edən qrup faktorları içərisində qarşılıqlı əlaqədə olan mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərini qeyd etmək lazımdır:

1. Mədəniyyətlərarası oxşarlıq və fərqlər dərəcəsi.

Çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, mədəniyyət sarsıntısının təzahür dərəcəsi mədəni distansiya (məsafə) ilə əlaqəlidir. Yəni nə qədər ki yeni mədəniyyət öz doğma

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyətə bənzəyirsə, adaptasiya prosesi bir o qədər az travmatik olacaq. Babiker mədəni distansiya indeksini təklif etmişdir. Bu indeksə dil, din, ailə strukturu, təhsil səviyyəsi, iqlim, qida, geyim və s. daxil etmişdir.

Adaptasiya prosesinə obyektiv mədəni distansiyadan başqa digər faktorlar da təsir göstərir:

- iki xalqın münasibətləri arasında münaqişə, müharibə, soyqırımın olub və ya olmaması;

- ev sahibi ölkənin xüsusiyyətləri ilə tanışlığın dərəcəsi və dil səriştəliyi;

- statusların bərabərliyi və ya bərabərsizliyi

2. *Doğma mədəniyyətin xüsusiyyətləri*

Ənənələri çox güclü olan və davranışları rituallaşmış ölkənin nümayəndələri çətin adaptasiya olunurlar. Bu Yaponiya, Koreya, Çin, Cənub-Şərqi Asiya vətəndaşlarıdır.

Çox vaxt “böyük dövlətlərin” nümayəndələri pis adaptasiya olunurlar, çünki onlara xas olan təkəbbürlük imkan vermir ki, onlar başqalarını öyrənsinlər. Bu ölkələrin sakinləri hesab edirlər ki, onlar yox, başqaları onları öyrənməlidirlər. Məs., rus və amerikalılar öz dillərindən başqa dil öyrənmək istəmirlər, lakin kiçik dövlətlərin sakinləri bir çox xarici dilləri öyrənməyə üstünlük verirlər.

3. Xarici ölkənin xüsusiyyətləri, xüsusilə gəlmələrə təsir etmə üsulları: onları assimilyasiya etməyə və ya mədəni fərqliliyə tolerantlıq nümayiş etdirmək. Məs., yaponlar gəlmələrdən çox vaxt uzaqlaşır, qaçır.

Qrup və fərdlər üçün mədəniyyətlərarası əlaqələrin nəticələri. Mədəniyyət sarsıntısı və mədəniyyətlərarası adaptasiya tədqiqatlarına uzun müddət klinik aspekt xas idi. Lakin, son zamanlar dünya sosial psixologiyasında bu problemi etnoslararası və mədəniyyətlərarası münasibətləri nəzərə almaqla dərinlən təhlil etmək barəsində də fikirlər söylənilmişdir.

Boçner qrup üçün mədəniyyətlərarası əlaqələrin nəticələrini 4 ümumi kateqoriyaya aid edib:

ETNOPSİKOLOGİYA

- soyqırım, yəni qarşı qrupun məhv edilməsi
- assimilyasiya, yəni dominant qrupun adət, norma və inamların könüllü və ya məcburi, tədricən qəbul edilməsi
- seqreqasiya, yəni qrupların ayrı inkişaf kursu
- inteqrasiya, yəni cəmiyyətə birləşmə prosesində qrupların öz mədəni identikliyinə qoruyub saxlamaq.

Bu modelin müəllifi fərdlər üçün də mədəniyyətlərarası əlaqələrin mümkün nəticələrini göstərmişdir.

Adaptasiya prosesində “qaçaq” yad mədəniyyətin xeyrinə öz mədəniyyətindən imtina edir; “şovinst” doğma mədəniyyətin xeyrinə yad mədəniyyətindən imtina edir; “marginal” iki mədəniyyət arasında tərəddüd edir; “vasitəçi” iki mədəniyyəti sintez edir.

Oxşar konseptual sxemi Berri də təklif etmişdir. Onun fikrincə, həm fərd, həm də qruplar 4 strategiyadan istifadə edə bilərlər. Bunları akkulturasıya strategiyaları adlandırmışdır.

- İnteqrasiya- qarşılıqlı əlaqədə olan qruplar və onların nümayəndələri öz mədəniyyətini qoruyub saxlayırlar, eyni zamanda bir-biri ilə sıx münasibətlər yaradırlar.

- Assimilyasiya- qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətlərini itirirlər, amma digər mədəniyyətlə əlaqələri saxlayırlar

- Separatizm- qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətini saxlamaqla digər mədəniyyətlərdən imtina edirlər.

- Marginalizasiya- qrup və onun üzvləri öz mədəniyyətlərini itirirlər, amma digər mədəniyyətlərlə də sıx əlaqə yaratmırlar.

Bu modellərin müəllifləri uğurlu adaptasiya yad mədəniyyətlə assimilyasiya olmaması fikri ilə həmrəydir. Bu nəinki yeni mühitə sosial və emosional uyğunlaşmadır, çünki insan yeni cəmiyyətdəki həyata yaxşı uyğunlaşmış ola bilər. Mədəniyyətlərarası adaptasiya yeni mədəniyyətə qoşulma, onun norma, dəyərləri və davranış modellərinin tədricən mənimsənilməsidir. Bununla yanaşı əsl adaptasiya hər hansı bir mədəniyyətə öz mədəniyyətinin zənginliyini itirməmək şərti ilə sosial və psixoloji inteqrasiyasıdır .

ETNOPSİKOLOGİYA

Mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrə hazırlıq. Fəndlərin mədəniyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələrə hazırlıq təlim proqramlarının hazırlanmasından ibarətdir. Təlim proqramlarının hazırlanmasına maarifləndirmə, istiqamətləndirmə, təlimatlandırma və treninqlər daxil edilir.

Maarifləndirmənin məqsədi, yeni mədəniyyət, etnos haqqında biliklərin əldə edilməsidir (ölkənin tarixi, coğrafiyası, adət-ənənələri və s.).

İstiqamətləndirmənin məqsədi, insanı yeni ölkənin xüsusiyyətləri ilə tez məlumatlandırmaq.

Təlimatlandırma müxtəlif problemlərə geniş baxışı təmin edir və ya hansısa ayrı-ayrı aspektlərə diqqətini cəmləşdirir.

Treninq digər qrup üzvləri ilə vasitəsiz qarşılıqlı əlaqələr yaratmağa kömək edir. Hər hansı bir treninq proqramı bir neçə suallara cavab verir, yeni mühitdə insanlarla əlaqələri necə yaratmaq olar, yad mədəniyyətin norma və dəyərlərini necə mənimsəmək olar və s.

4.6. Danışqların aparılmasında etnomədəni xüsusiyyətlər

Danışq aparılmasında “milli üslub” anlayışı.

İstənilən xalqın öz adətləri, ənənələri, mədəniyyət, dövlət və siyasi quruluşu vardır. Bu, danışqların aparılmasına müəyyən dərəcədə təsir edir. “Milli üslub” bütün ölkə nümayəndələri üçün xarakterik olmasa da, ümumilikdə danışqlar aparılmasının daha geniş yayılmış xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Bunu daha çox danışq prosesində davranış tipləri adlandırmaq olar.

Danışqlar aparılmasında milli üslubun xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün 3 böyük qrup fakt ayırd edilir. Birinci qrup, qərar vermə mexanizmləri ilə bağlıdır. Bu danışqlar zamanı rəhbərin özünü sərbəst hiss etməsi və müstəqillik səviyyəsinin göstəricisidir. Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, rəhbərin sərbəstliyi də öz növbəsində qərar qəbuletmə, şəxsin daha yüksək rəhbərlikdən verilmiş təlimatlardan asılılığı, təlimatların özünün

ETNOPSİKOLOGİYA

qatılığı ilə bağlıdır. İkincisi, dəyərlər sistemi, ideoloji və dini inanclar, təfəkkür və qavrayış xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Nümunə üçün onu qeyd edə bilərik ki, danışıq aparılmasının milli üslubuna bir tərəfdən fəaliyyətin faktiki tərəfləri arasında üstünlüklər, digər tərəfdən isə etik normalar təsir edir. Üçüncü qrup, bu danışıqların aparılmasında davranış xüsusiyyətləridir ki, bura daha çox hər hansı bir mədəniyyəti təmsil edən nümayəndənin taktiki priyomları aid edilir.

Danışıqlar zamanı milli üslubun digər xüsusiyyəti olaraq ünsiyyətin verbal tərəfinin spesifikliyini, həmçinin verbal təsirin güclülüyü və ya zəifliyini aid etmək olar. Belə hesab olunur ki, verbal amillərin güclü və zəif təsir etdiyi mədəniyyətlər vardır. Fransa istisna olmaqla qərb ölkələrində nümayəndələr üçün danışıqlarda verbal amillərin təsirlərinin aşağı səviyyədə olması xarakterikdir. Belə ki, bu zaman ifadə edilən söz çox az hallarda sətiraltı mənada dərk edilir, bu sözlərdə demək olar heç bir gizli mənə olmur.

Bununla yanaşı, bir faktı da nəzərə almaq faydalı olar. Milli üslub dedikdə, milliyyətlərdən daha çox ölkələr üçün müəyyən üslub və tərzlər nəzərdə tutulur. Bu o deməkdir ki, danışıqlarda nümayəndə olacaq çin əsilli amerikan qarşı tərəfə şərq davranış tərzindən çox qərb davranış tərzinin elementləri ilə təsir edəcək. İstənilən halda bu, daha çox təmsilçinin ölkədə nə qədər müddət yaşamasından və həmin ölkə ilə nə dərəcədə assimilyasiyada (uyğunluqda) olmasından asılıdır.

Danışıqların aparılmasının digər milli xüsusiyyətlərindən biri danışıqlar zamanı ünsiyyətin qeyri-verbal cəhətləri ilə bağlıdır. E.Holla görə mədəniyyətlər aşağı və yüksək kontekstli olmasına görə iki yerə bölünürlər. Fransa istisina olmaqla Qərbi Avropa ölkələri aşağı kontekstli mədəniyyət qrupuna daxildir və burada kontekstin danışıqlar prosesinə təsiri çox aşağıdır. Burada tələffüz olunan, eşidilən hər bir söz hərfi mənada qəbul edilir. Bu sözlərin heç birində sətiraltı mənə olmur. Bir məsələni də yadda saxlamaq lazımdır ki, milli üslub deyəndə, millətdən çox ölkə nəzərdə

ETNOPSİKOLOGİYA

tutulur. Bu o deməkdir ki, azərbaycan mənşəli amerikalı danışıqlar prosesinin iştirakçısı olduqda şərq yox, daha çox qərb üslubunu gerçəkləşdirəcək. Bu daha çox hər hansı bir millətin nümayəndəsinin gəldiyi ölkədə assimilyasiya olunma dərəcəsiindən asılıdır.

Son illərdə dünyada danışıqlar zamanı milli sərhədlərin aradan qaldırılması intensivləşmişdir. Danışıqlar praktikasında milli üslubların bir-birinə qarşılıqlı nüfuzu baş verir. Nəticə olaraq tədricən danışıqlarda iştirak edən nümayəndələrin ayrıca davranış qaydalarını özündə birləşdirən xüsusi altquruluş formalaşır. Bununla belə, qeyd olunan faktın mənası və əhəmiyyətini şişirtməyə ehtiyac yoxdur. Bu cür altquruluş adətən mütəmadi olaraq danışıqlarda iştirak edən şəxslərdə, məsələn, diplomatlarda formalaşır. Digər hallarda milli üslubu danışıqlar prosesindən çıxarmaq məqsədəuyğun və doğru olmazdı.

Belə hesab olunur ki, şərq ölkələri ilə müqayisədə qərb ölkələrinin təmsilçiləri üçün səbəb-nəticə əlaqəsinə əsaslanmış arqumentlər daha əhəmiyyətlidir.

Rusiyalı təmsilçilərinin nöqtəyi-nəzərinə əsasən, danışıq prosesində onların Qərbi Avropa partnyorları aşağıdakı xüsusiyyətləri daha çox bürüzə verirlər: rus tərəfi alçaltmağa meyl, öz düşüncə və hərəkət tərzini ruslara yeritmək, qərar qəbulu zamanı yalnız öz xeyri üçün çalışmaq, ifrat pragmatizm, sosial məqsədləri görməzlikdən gəlmək.

Latın Amerikasında qadın və kişinin təklidə hansısa danışıq aparması etik normalara uyğun hesab edilmir.

Şərq danışıq üslubu üçün danışıqların məzmununun razılaşmaya yüksək təsiri xarakterikdir. Burada məzmunun təsiri o qədər güclü olur ki, hətta tamamilə əks təklifə dair razılaşma belə oldə etmək mümkün ola bilər.

Bir çox şərq xalqlarında danışıq qaydalarına əsasən sövdələşmə prosesindən əvvəl partnyor uzun müddət zamanı sırf hazırlıq prosesi və bu zəmində söhbətə ayırmalıdır. Bu müddətdə partnyorlar danışıqın əsas mövzusunə keçməzdən öncə bir-birinə

ETNOPSİXOLOGİYA

öz hörmətlərini bildirirlər.

Danışıqların aparılmasında “amerikan milli üslubu”

Amerikanların bütün dünyada müxtəlif danışıq üslublarının formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdikləri qəbul olunmuşdur.

Danışıq aparılmasında amerikan üslubu yüksək peşəkarlığı ilə seçilir. Amerikanlar danışıq prosesində praktik olaraq həmişə kifayət qədər səriştəlidirlər. Amerikan heyyyətinin danışıqlar zamanı qərar qəbulu prosesində yüksək müstəqilliyi də hər zaman diqqəti çəkir.

Amerikalarda danışıqlar zamanı hər zaman xatırlamaq lazımdır ki, onlar öz ölkələrinin səmimi və qatı vətənpərvərləridirlər. Onların pragmatikliyinə bütün saxtakarlığına baxmayaraq (amerikan məsəli, allaha biz inanırıq, qalan hər şey isə nəğd pulladı) istənilən amerikan öz ölkəsinin ayrılmaz hissəsi olduğunu xatırlayır. Bu hissə onlarda həddindən artıq yüksəkdir. Onlar öz ünvanlarına heç bir tənqidi qəbul etmirlər.

Danışıqlar zamanı bu və ya digər məqsədə necə nail olmaq sualı amerikan nümayəndələri üçün başlıca və açar sualdır. Onlar üçün ancaq fayda və mənfəətə əsaslanan hədsiz pragmatiklik, ənənələrə laqeydlik, verilmiş sözün güclü olması, istənilən işin icrasında xırdalığa xüsusi diqqətin verilməsi, analizin dəqiqliyi, işin icra edilməsinin hədsiz dəqiqliklə yoxlanılması, fikirlərin qısa və aydın ifadə olması, yaradıcılıq xarakterikdir.

Hər hansı bir məsələnin həllində onlar yalnız ümumi yanaşmaları deyil, həmçinin razılaşmanın reallaşması üçün zəruri olan bütün xırdalıkları da müzakirə etməyə can atırlar. Onlar partnyorları ilə arzulanan nəticənin əldə olunması məqsədilə işlərin rəsmi şəkildə həyata keçirilməsinə çox diqqət edirlər, həmçinin özləri həyata keçirəcək işlərə dair qarşı tərəfə bütün məlumatları təqdim edirlər.

Amerikanlar hər bir işin icrasını sürətli yerinə yetirirlər və partnyordan da bunu tələb edirlər. Bu səbəbdən də onlar özləri haqda çox iddialı, bəzən hətta aqressiv və sadəcə kobud partnyor

ETNOPSİKOLOGİYA

təəssüratı yaradırlar. Bu, onların partnyora qarşı münasibəti olmayıb, sadəcə milli üslubudur. Əksinə, onlar üçün yüksək əhvalın olması, səmimilik, enerjililik və mehribanlıq xarakterikdir. Onlar danışıqlar zamanı hədsiz rəsmi abu-havanı sevmirlər.

Onların adət etdikləri davranış tərzii dostcasına münasibətdir. Bu dostcasına münasibətin arxasında heç bir şey dayanmır danışıqların nəticəsi tamamilə partnyorlar arasında müzakirələrin amerikalılara nə dərəcədə sərf etdiyindən və ya etmədiyindən asılı olacaqdır. Onlar demək olar ki, həmişə eqosentrizm nümayiş etdirirlər. Amerikanların düşüncəsinə əsasən, danışıqların aparılmasında onların tərəf müqabili diqqətlə amerikalı yanaşması ilə tanış olmuş və eyni qaydalara əməl etməlidir.

Yardım üçün müraciət amerikalılar tərəfindən mənfii qarşılıdır. Belə ki, onların fikrincə, kömək üçün yalnız partnyorsuz mümkün olan bütün variantları sınaqdan keçirdikdən sonra və nəticə əldə olunmadığı halda, yəni ən son variant olaraq müraciət etmək olar. Onlar şikayət etməyə alışmayıblar və bu səbəbdən də “bu sizin probleminizdir və siz qərar verməlisiz” şüarını əsas tutaraq tərəf müqabilləri tərəfindən şikayət qəbul etməyə öyrəşik deyirlər. Amerikanlara oreol effekti və uğursuzluq effektinin təsir mexanizmləri çox yaxşı məlumdur və bu səbəbdən onlar danışıqlar aparılacaq gün optimistliyə üstünlük verirlər.

Amerikalılarla danışıqlar zamanı bütün diqqətin onların məqsədinin üzərində cəmləşdirilməsi və onlara bu məqsədlərə çatmaqda yardım etməyə yönəltmək faydalıdır. Əgər danışıq partnyorunun təklifi amerikalı nümayəndələrinin məqsədlərinə çatmağa yardım etmiş olsa, onlar mütləq gələcəkdə həmin tərəf müqabili ilə bir daha maraqlanacaq və əlaqələr qurmağa çalışacaqlar. Lakin, nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, təklif mütləq şəkildə real və konkret olmalıdır.

Amerikalılar demək olar ki, həmişə tərəf müqabillərinin danışıqlara yaxşı hazırlaşdığını düşünürlər. Bu səbəbdən də özlərinin təqdim etdiyi iş qarşılığında cəld reaksiya gözləyirlər və özləri də eyni qaydada cəld reaksiya verirlər. Əgər amerikalı ilə

ETNOPSİKOLOGİYA

danışiq zamanı tərəf müqabili ona təqdim edilmiş material ilə tanış deyilsə, yaxşı olar ki, nümayəndə materialın ona çox yaxşı tanış olduğu təəssüratını yaratsın.

Amerikanlar üçün güclü mövqe tutma xasdır ki, bu onlara özlərini kifayət qədər inadçı aparmağa və təslim olmamağa imkan yaradır. Onlar danışılarda öz məqsədlərini reallaşdırmaq üçün olduqca ağır və davamlı mübarizə aparır, sövdələşməni (razılışma yolu ilə əldə edilmiş nəticə) çox sevir, pulsuz həlledici olan heç bir şeyi etmir, demək olar bütün problemlərdə hadisələrin gedişatı barədə proqnoz verməyə çalışırlar.

Onlar qərarlar və ya təkliflər paketində müxtəlif məsələlərin əlaqələndirilməsinə böyük diqqət ayırırlar. Çox zaman isə özləri baxılması üçün bu cür “paket”ləri təklif edirlər. Hansısa məsələ onların şəxsi mənafeələrinə zidd gəldikdə isə bir neçə fərqli məsələləri bir “paket”də birləşdirirlər və bu yolla hər iki tərəfin marağı və mənafeyini tarazlaşdırırlar.

Amerikanlar istənilən planlaşdırılmamış, əvvəlcədən düşünülməmiş vəziyyəti və situasiyanı mənfi qəbul edirlər. Onlar hər bir amili hesablamağı, risk faktorunu nəzərə almağa öyrəşmişdirlər. İstənilən gözlənilməz vəziyyət onlar tərəfindən ya tərəf müqabilinin bacarıqsızlığı, ya da hansısa qaranlıq, gizli məqamın olması kimi qiymətləndirilir. Hər iki hal isə onların razılışmadan və sövdələşmədən imtina etmələrinə səbəb ola bilər.

Amerikanlar razılıq əldə olunduğu zaman sövdələşmə barədə nəşriyyatlarda (kütləvi informasiya vasitələrində) işıqlandırılmaya yüksək qiymət verirlər.

Amerikanlarla danışılarda zamanı tərəf müqabili mütləq şəkildə hansı işlərlə məşğul olduğunu, digər oxşar şirkətlərlə özü arasında fərqi, üstünlükləri, nəyə görə bu sövdələşmədə amerikanların digər müvafiq təşkilatları deyil, məhz onları seçməli olduğunu faktlarla izah etməlidir. Bunlar edilməzsə, amerikanlar qeyd olunanları aydınlaşdırmağa sadəcə zamanlarını sərf etməyəcəklər, tərəf müqabillərinin ümumiyyətlə qeyd olunan üstünlüklərə malik olmadığını düşünəcəklər və tez bir zamanda

ETNOPSİKOLOGİYA

özlər haqda daha dolğun məlumat verə biləcək başqa bir təşkilatla sövdələşmə edəcəklər.

Nəzərə alınması önəmli olan amillərdən biri də odur ki, ABŞ ümumiyyətlə tövsiyələrə çox əhəmiyyət verir. Onlarla ticarət danışıqları aparılan zaman daha öncə əməkdaşlıq edilmiş ABŞ-ın işgüzar şəxsləri və şirkətlərinin adını qeyd etmək faydalı və əhəmiyyətlidir.

Amerikanlar o halda müəyyən ölkələrin nümayəndələri ilə saziş bağlayırlar ki, partnyor təşkilat olan ölkənin qanunvericiliyinə əsasən bu cür sövdələşmələr müsbət hal kimi qiymətləndirilir və dəstəklənir.

ABŞ-la danışıqlar zamanı xarakterik xüsusiyyətlərdən biri razılışma mətninin, xüsusilə də ticarət danışıqlarında razılışma üçün hazırlanmış sənədlərin həmçinin çox olmasıdır. Məsəl üçün, adi ofisin uzunmüddətli kirayəsi üçün bütün xırdalıqların nəzərə alındığı 30 səhifəlik sövdələşmə sənədləri ilə baş tuta bilər. Bu, tipik haldır. Belə ki, bütün dünyaya amerikalıların qalın və çoxhəcmli nikah sənədləri məlumdur. Bundan əlavə, ABŞ qanunlarına əsasən şifahi formada sövdələşmə şərtlərini dəyişmək qadağandır. İmzalanmış sövdələşmə qaydalarını yalnız rəsmi və yazılı formada dəyişmək mümkündür.

ABŞ-da iş adamı ilə nahar yalnız ciddi işgüzar ünsiyyətlə müşayiət olunur.

Danışıqların aparılmasında “fransız milli üslubu”

Danışıqlar zamanı fransızlar öz sərbəstliklərini və müstəqilliklərini saxlamağa çox meyillidirlər. Bu hiss onlarda xəstəlik kimidir. Onlar danışıqlar zamanı ingilis və ya alman dilinin aparıcı dil olaraq istifadə olunmasına olduqca sərt formada reaksiya verirlər. Belə ki, bu zaman milli qürur hissələrinin alçaldığını düşünürlər və ona görə də məhz öz doğma dillərinin işçi dil olaraq istifadə edilməsinə üstünlük verirlər.

Onlar tərəf müqabilinin fransız tarixi və mədəniyyəti, fransız xalqı haqda müəyyən qədər məlumatlı olmağına çox böyük önəm verirlər. Ölkələrinə olan maraq və meylədən, heyranlıq və

ETNOPSİKOLOGİYA

məmnunluq hissi keçirirlər. Bununla belə, mehribanlıq və ya səmimiyyət yaratmaq üçün fransız tərəfdən olan nümayəndənin şəxsi həyatına dair məsələlərə (onun inancları, xidməti karyerası, yaşam səviyyəsi, sağlamlıq vəziyyəti, ailə vəziyyəti, siyasi görüşləri və s.) qarışmaq məqsədəuyğun deyildir.

Belə hesab olunur ki, fransızlar “göz-gözə” olan söhbətlərdən qaçırırlar. Bununla belə, onların kimlə danışmaq apardığından asılı olaraq davranışları da dəyişə bilər.

Danışıqların gedişatında Fransada əlaqələr və tanışlıqların nə qədər mühüm rol oynadığını nəzərə almaq faydalıdır. Bu ölkədə işgüzar və ya siyasi mühitdə elita təbəqəsi məhduddur, “yadlar”ı bura daxil etmirlər. Vasiyyətlik (tanışlıqlar və münasibətlərdən istifadə etmək) faktından yararlanmaq mümkündür.

Fransızlar qəbul olunan qərar nəticəsində aidiyyəti olan bütün aspektləri diqqətlə nəzərdən keçirir və araşdırırlar. Amerikanlardan fərqli olaraq fransızlar riskli addımlardan qaçmağa çalışırlar. Onlar danışmaq masasında özlərini bu və ya digər məsələnin məqsədəuyğun olduğuna inandırmağa, asanlıqla yol vermirlər. Onlar üçün siyasi, iqtisadi, texniki baxımdan faktlarla əsaslandırılmış arqumentlər çox önəmlidir. Fransızlar danışıqların hər bir elementini əsaslandırmağa, müzakirə etməyə üstünlük verirlər. Fransızlar ənənəvi olaraq məntiqi sübuta və “ümumi prinsiplər”ə əsaslanırlar. Hazırlıq danışıqlarına xüsusi diqqət ayırırlar. Belə ki, gedişatda hansısa mühüm məsələni bir dəfə olmaqla müzakirə etməyi sevmirlər. Tərəf müqabilə danışıqlar zamanı gözlənilməyən dəyişikliklər etdikdə, bu onların xoşuna gəlmir.

Adətən fransızlar danışıqları olduqca sərt aparırlar və bir qayda olaraq ehtiyat variantları olmur. Onlar kifayət qədər tez-tez tərəf müqabilinin danışıqını bölərək kəskin tənqidi fikir söyləyə bilirlər və ümumiyyətlə danışıqlar zamanı qarşılıqlı mövqeyini seçirlər. Lakin, bu istənilən fikri söyləyən ənənəvi fransız mehribanlıqını, mədəniyyətini, ünsiyyətdə yumordan istifadəni qoruyurlar.

Fransızlarla aparılan danışmaq konkret, qısa, hazırlanmasında

ETNOPSİKOLOGİYA

olduqca dəqiq olmalıdır. Təkliflər qısa 10-15 sözdən ibarət olmalıdır.

Fransızlar bir çox önəmli qərarları sadəcə danışıq masasında deyil, yemək masası arxasında da müzakirə edərək qəbul etməyə üstünlük verirlər.

Bunlarla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, fransızlar qərar qəbulu zamanı daha sərbəst və müstəqildirlər. Fransada bürokratik əlaqə obyektiv reallıqdır. Burada qərarları yuxarı təbəqənin azsaylı üzvləri qəbul edir. Danışıqların səviyyəsi nə qədər aşağı olarsa, qərarların qəbulu da o qədər çox zaman alır.

Mütəxəssislər müəyyən etmişlər ki, fransızlar üçün bir-birinə oxşarlıq xarakterik deyil, onların davranışı fərqliliklə seçilir, onlar üçün yeganə davranış üslubu yoxdur.

Fransada iş adamı ilə nahar qeyri-formal ünsiyyət elementidir.

Danışıqların aparılmasında “ingilis milli üslubu”

Bütün dünyada belə hesab olunur ki, amerikalılar kimi ingilislər də ən yüksək keyfiyyətlərə malik danışıq nümayiş etdirən nümayəndələrdir. Onlar yüksək peşəkarlıq səviyyəsi ilə fərqlənirlər. İngilislər xidmətlər bazarında vəziyyəti xırdalılıqlarla analiz etməyi, qısa və orta müddətli proqnozlar tərtib etməyi bacarırlar, lakin iqtisadi amillərdən əlavə, sosial, siyasi və beynəlxalq faktorların rol oynadığı uzunmüddətli proqnozların verilməsində amerikalılardan geri qalırlar.

İngilislər əla təlim keçmiş və yüksək hazırlığa malik professionallardır. Onlar saxtakarlığa, bacarıqsızlığa yol verməyən müşahidəçi və layiqli psixoloqlardır (sosial psixologiya təlim proqramında ən önəmli mövzulardan biridir).

Hələ təlim-tədris dövründə ingilislər ticarət danışıqlarında strategiya və taktikalar məsələlərinə dair nəzəri və praktik məlumatlar əldə edirlər. Onlardan praktik yardım istədikdə və zəngin təcrübələrinə uyğun şəkildə qiymətləndirdikdə ingilislər bunu çox bəyənilir. Onlar öz uğurlarının sirrini həvəslə bölüşür, bu və ya digər bazarda vəziyyətə dair məlumatları verirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Danışıqlarda iştirak edən ingilislər üçün işə qabarıq şəkildə ifadə olunan prosesual empirizm, fürsətçil (konyunktur) yanaşma xarakterikdir. Qeyd olunmalıdır ki, işlər dərhal gəlir və uğur gətirdikdə ingilislər çox iddialı, özlərinə güvənən davranış nümayiş etdirirlərsə, uğur və gəlirlər 5-10 il sonra əldə olunacağı təqdirdə olduqca ləng və könülsüz işə daxil olurlar. Bununla belə, partnyorluğun gələcəkdə davam və inkişaf etdirilməsinə olduqca pozitiv yanaşırlar.

İngilislər danışıqlara hazırlıq məsələlərinə olduqca az diqqət ayırırlar. Hazırlıqlara pragmatizm (gəlir əldə etmək) baxımından yanaşırlar. Yəni düşünürlər ki, danışıqlarda tərəf müqabilinin yanaşmasından asılı olaraq ən uyğun qərar tapılacaqdır. Bununla belə, onlar kifayət qədər elastikdirlər, əks tərəfin bütün təşəbbüslərinə həvəslə cavab verirlər. İngilislər üçün ənənəvi bacarıq kəskin tərəflərdən qaçmağı və yayınmağı bacarmaqdır. Bununla yanaşı, ingilis şəriklərlə danışıqlar dəqiq və razılıqla olmalıdır, onlar adətən improvizasiyanı, düşünülməmiş hansısa təkliflərin irəli sürülməsini qəbul etmirlər.

Danışıqlar faktiki, sorğu əsasında əldə olunmuş və statistik məlumatlara əsaslanaraq aparılır və hər bir yanaşma nəzərdən keçirilir. Aparılan danışıqların detallaşdırılması (danışıqlarda hər bir xırdalığın nəzərdən keçirilməsi) səviyyəsi kifayət qədər yüksək olur. Belə ki, gələcək razılaşmanın hər bir detalı, parametrləri ciddi şəkildə müzakirə edilir.

İngiltərə klassik mühafizəkarlıq ölkəsidir. Onun həyat və yaşam tərzində ciddi riayət olunan ənənəvi və çoxəsrlik ritualizm böyük məna kəsb edir. Belə hesab olunur ki, ingilislər danışıqlar aparılması üçün müəyyən ünsiyyət ritualı hazırlayıblar və ona ciddi əməl edirlər. Məsəl üçün, əgər ticarət danışıqları aparılırsa, onlara başlamamışdan əvvəl ən azından bazarın firmalar baxımından xarakteristika edilməsi (hansı şirkət və firmaların bazara məhsul təqdim etdiyini), məhsulun dəyərini, qiymətin qalxma və ya enməsinin nəyə əsaslanmasını, lazım olan ingilis şirkəti və orada işləyən şəxslər barəsində məlumatın toplanması mühümdür.

ETNOPSİKOLOGİYA

Britaniya xalqına və onların ideallarına münasibət bildirmək olduqca önəmlidir.

İngilislər üçün hava, idman və uşaqlar kimi kənar mövzularla müzakirələrə başlamaq xarakterikdir. Amerikanların yanaşmasından (Öküzü buynuzundan tut) fərqli olaraq ingilislərlə birinci danışıqların mövzusunda deyil, məişət xarakterli məsələlərlə söhbətə başlamaq məqsəduyğundur. Sırf insani amillər onlar üçün olduqca önəmli xarakter daşıyır. Buna görə də ümumbəşəri dəyərlərin daha çox önəmli olmasa da, ən azından ingilislərlə eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb etməsini onlara izah etmək faydalıdır. Bununla yanaşı, amerikalılar kimi ingilislər də danışıqlarda qatı, dəyişməz mövqe alırlar, öz maraqlarını bacarıqla və effektiv formada qoruyurlar. Onlar tərəfindən qəbul olunan qərarların risk ehtimalı bir qayda olaraq minimal olur.

Həm mədaxil, həm də məxaric üçün aparılan danışıqlarda ingilis firmalarının mövqeyini müəyyən etmək üçün siyasi-ticari amil çox önəmlidir. Bu amil bəzən ingilis şirkətlərini ticari gəlir və maraqlardan imtina edərək sövdələşmə bağlamamasına səbəb ola bilər. İngilislər ticarət danışıqları prosesində tərəf müqabili ilə daha əvvəldən olan müqavilələr və sövdələşmələrin müddətinə xüsusi diqqət ayırırlar. Tərəf müqabili ilə daha əvvəlki sövdələşmə və müqavilələr nə qədər uzunmüddətli olarsa, eyni zamanda münasibətlər nə qədər dostcasına və səmimi olarsa, ingilislər üçün hətta az gəlirli olan yeni sövdələşməni imzalamaq belə, bir o qədər asandır. Belə ki, ingilis iş adamları adətən birbaşa yüksək gəlir ardınca qaçmırlar.

İngilis partnyorla söhbət zamanı həmin nümayəndənin meylləri və vərdişlərini öyrənmək faydalıdır. İngilislərə ünvanlanmış bütün suallar düzgün seçilmiş və düzgün ifadə edilmiş olmalıdır. Daha əvvəl danışıqlar aparılan və görüşülmüş şəxslərə diqqətin göstərilməsi də bir o qədər əhəmiyyətsiz deyildir.

İngilislər üçün rüşvətə tamamilə bəzişmaz münasibət xarakterikdir. Danışıqlar əsnasında ingilis partnyora rüşvət təklif edilməsi onun qarşı tərəfə etibarının tamamilə itməsinə səbəb olur

ETNOPSİKOLOGİYA

ki, bu da böyük ehtimalla sövdələşmənin mənfi qərarla yekunlaşacağına səbəb ola bilər. Onlar özləri isə Rusiyada rüsvətə ənənəvi münasibəti bildiklərindən ehtiyac olduğu təqdirdə hədiyyələr təklif edə bilirlər.

Danışıqların aparılmasında “alman milli üslubu”

Fransızlardan fərqli olaraq almanlar danışıqlarda quru (soyuqqanlı) və xırdaçıdırlar. Onlar başqalarından hər hansısa bir mənə və dəyər daşımayan sözləri eşitməkdən qaçırırlar, həmçinin özləri də danışıqlarda bu cür ifadələrdən istifadə etmirlər. Almanlar üçün sonda açıq-aşkar onlara fayda verəcək danışıqlara və sövdələşmələrə girmək xarakterikdir. Onlar danışıqlara yalnız razılaşmanın əldə olunacağına əmin olduqda başlayırlar.

Danışıqlar zamanı almanlar “Öküzü buynuzundan tuturlar” (birbaşa mətləbə keçirlər). Bir qayda olaraq, ilk olaraq danışıq prosesində ən mühüm olan məsələdən başlayırlar, ümumiyyətlə isə danışıqlar aparılmasında məsələlərin hansı ardıcılıqla müzakirə olunması prinsipinə çox ciddi şəkildə əməl edirlər. Danışıqlardan əvvəl öz mövqelərini diqqətlə işləyib hazırlayırlar, danışıqların özündə isə onlar üçün əhəmiyyət kəsb edən məsələləri sıra ilə müzakirə edərək bütün xırdalıqları nəzərdən keçirirlər.

Onlar danışıqları özlərinin dəqiqlik, kəskin davranış qaydaları ilə aparırlar. Almanlar hədsiz dərəcədə səliqəli və şübhəcildirlər. Almanlarla müzakirə prosesində həm onların, həm də özünün maraqlarında, təkliflərində tam aydınlığa, dəqiqliyə və qısalığa diqqət yetirmək lazımdır. Bütün təkliflər və qeydlər tamamilə işgüzar və konkret xarakter daşmalıdır. Onlar status və ierarxiya məsələlərində çox diqqətliyə sahibdirlər. Bu səbəbdən də danışıqlardan əvvəl alman heyətinin bütün nümayəndələrinin statusunun dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Almanlar razılaşma əldə olunmuş məsələlərin icrasında hədsiz diqqətçil, xırdalıqlara nəzər yetirəndirlər və partnyorlarından da bunu tələb edirlər. Əgər icra barədə dəqiq zəmanət verilməzsə, heç bir sövdələşmə imza olunmayacaqdır. Bu səbəbdən də almanlarla sövdələşmə prosesində hər hansı bir şərtin icra

ETNOPSİKOLOGİYA

olunmasında hətta ən kiçik şübhə varsa, həmin təklifin ümumiyyətlə edilməməsi və razılaşmaya daxil edilməməsi daha məqsədəuyğundur.

Almanlar danışıqlar aparılması prosesində hədsiz ciddi olur və bir qayda olaraq zarafat və yumor tətbiq etmirlər. Onlar bunu sadəcə olaraq qəbul etmirlər.

Danışıqların aparılmasında “italyan milli üslubu”

Danışıqlar prosesində italyan milli üslubu partnyorlarla münasibətdə öz fəallığı ilə fərqlənir. Onlar danışıqlar zamanı təşkilati və formal məsələlərə toxunmurlar. Alternativ variantlara asanlıqla və həvəslə gedirlər. Adminstrativ qərarların qəbulunda mürəkkəb bürokratik prosedurları yoxdur. İtalyanlar öz tərəf müqabilləri ilə dostluq, qeyri-formal münasibətlərin yaradılmasına əsaslanır və danışıqlar prosesində etibar və müsbət yönümlü atmosfer yaratmağa çalışırlar.

Mübahisəli məsələlərdə məntiqli kompromisə (güzəştə) can atırlar. Zəruri hallarda vasitəçilərin yardımı üçün müraciət edirlər. Ümumiyyətlə bu ölkədə vasitəçilik institutu çox da geniş yayılmamışdır. “Problemləri ictimailəşdirmədən” sövdələşmə aparmağa meyillidirlər. Danışıqlarda başlıca mövzuya çevrilmiş bir çox məsələləri qeyri-formal mühitdə, həmçinin restoranda müzakirə etməyə üstünlük verirlər.

İtalyanlar danışıqlar aparın şəxslərin sosial baxımdan eyni statusa malik olmasına çox önəm verirlər. Danışıqlar öncəsi onlar partnyorları barədə bütüb aspektlər üzrə bacardıqca çox məlumat əldə etməyə çalışırlar.

Öz ölkələri ilə fəxr edirlər. Fransızlarda olduğu kimi italyanlar da partnyorları tərəfindən onların ölkələrinin mədəniyyət və tarixinə olan diqqətə önəm verirlər.

İtalyanlarla danışıq apararkən həmçinin nümayəndənin şimal yoxsa cənub regiondan olmasını da nəzərə almaq lazımdır. Belə ki, onlar bir-biri ilə temperamentlərinə, iş qaydalarına, hətta nitq üslubuna görə fərqlənirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Danışıkların aparılmasında “çin milli üslubu”

Danışıklarda çin tərəfi prosesin müxtəlif mərhələlərini konkret müəyyənləşdirməyə meyildir: mövqelərin konkretləşdirilməsi üçün başlanğıc mərhələ, müzakirələrin aparıldığı mərhələ və son mərhələ. Başlanğıc mərhələdə onlar tərəf müqabilinin xarici görkəminə və davranış tərzinə çox ciddi fikir verirlər. Alınımış informasiyaya əsasən onlar partnyorlarının hər bir nümayəndəsinin statusunu müəyyənləşdirməyə çalışırlar. Sonrakı danışıqlar prosesində isə öz qiymətləndirmələrinə əsasən statusca daha yüksək olan şəxslərlə istər rəsmi, istərsə də qeyri-rəsmi danışıqların aparılmasına meyl edirlər.

Qarşı tərəfin nümayəndələrindən çinlilər onlara öz simpatiyalarını ifadə edənləri seçirlər və danışıqlar prosesində məhz onların vasitəsilə partnyorlarına müəyyən məsələlərlə bağlı təsir etməyə çalışırlar. Çin heyyyəti üçün “dostluq gücü” olduqca mühüm rol oynayır, onlar tərəf müqabili ilə qeyri-formal münasibətlər yaratmağa çox böyük əhəmiyyət verirlər. Bu səbəbdən də qonaqpərvərlik nümayiş etdirirlər, sevinc dolu, səmimi, bəzən isə şəxsi maraq nümayiş etdirirlər.

Çinlilər son və həlledici qərarı əksər hallarda danışıqlar masası arxasında deyil, evdə qəbul edirlər.

Adətən onların heyyyəti çoxsaylı olur, belə ki, çinlilərin heyətlərində danışıqlar aparılması üçün zəruri olan bütün sahələr üzrə mütəxəssislər olur.

Çin partnyorlarla ticari danışıqlara gəldikdə isə burada texniki və ticari mərhələlər qeyd olunmalıdır. *Texniki* mərhələdə danışıqların uğuru partnyora əməkdaşlıq etməsi üçün nə qədər təsir göstərildiyi və bu təsirin nə qədər uğurlu olmasından asılıdır. Bu səbəbdən də çinlilərlə danışıq zamanı heyyyət üzvləri sırasında yüksək professionallıq bacarıqlarına malik olan şəxslərin bacarıqlı tərcüməçilər, gözlənilməz problemləri həll edə biləcək mütəxəssislərin, işin texniki tərəfini bütün terminləri ilə bilən nümayəndələrin olması faydalıdır. Daha sonra isə danışıqların *ticari* (kommersiya) mərhələsi başlayır. Bir qayda olaraq, çinlilər

ETNOPSİKOLOGİYA

ticarət sahəsində aparılan danışıqlarda xüsusi bacarıqlı və təcrübəli nümayəndələrə malik olurlar. Onlar böyük miqyaslı sövdələşmələr barədə məlumatlı olurlar və özlərinə sərfəli məzmunndan çıxış edirlər. Bu səbəbdən çinlilərlə danışıqlara diqqətlə hazırlaşmaq lazımdır. Ümumdünya bazarında vəziyyətdən məlumatlı olmaq, danışıqların mövzusunda dair texniki-iqtisadi analizlər aparılmalı və nəticələrə əsaslanmalıdır.

Adətən çinlilər danışıqlar zamanı öz mənafeələrini birinci bildirən, təkliflərini açıq şəkildə bildirən tərəf olurlar. Güzəştə ən son anda, partnyorun bacarığını bütünlükdə qiymətləndirdikdən, onun haqda ətraflı məlumat öyrəndikdən sonra gedirlər. Hətta bir çox hallarda onların güzəşt etmələri artıq faydasız olan bir məqama təsadüf edir. Onlar hətta bu məqamda belə qarşı tərəfin bütün səhv və yanlışlarından istifadə etməyi bacarırlar.

Çinlilər baş tutması planlaşdırılan sövdələşmənin bütün aspektlərini və nəticələrini incəliklərinədək nəzərdən keçirmədən heç zaman qərar qəbul etmirlər. Ancaq qərarın daha mühüm məqamları kollektivdə, səsvermədə üstünlüyün toplanması yolu ilə reallaşır. Danışıqlarda əldə olunmuş razılıqları çinlilər mütləq şəkildə həyata keçirirlər.

Çinlilər əldə olunmuş razılaşmanın icrasına çox böyük önəm verirlər. Sövdələşmənin bu mərhələsində onlar kifayət qədər təzyiq etmək iqtidarında olurlar.

Danışıqların aparılmasında “misir milli üslubu”

Həqiqətən də Misir qədim insanlığa xas olan özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə insan sivilizasiyasının ən qədim mənbələrindən biri hesab edilir. Misirlilər üçün milli şərəf hissi və öz ölkələrinin qədim adət-ənənələrinə riayət etmək xarakterikdir. Danışıqlar prosesində bu fakt özünü aydın görsədir ki, Misir güclü idarəetmə dövlətidir və həmçinin burada sərt adminstrativ davranış qaydaları inkişaf edib. Misirlilər milli müstəqilliklə bağlı suallara qarşı çox həssasdırlar. Onlar öz daxili işlərinə yönəlmiş istənilən müdaxiləni çox sərt, qeyri-şərtsiz və kompromissiz formada rədd edirlər. Onlar danışıqların səviyyəsinə, danışıqların iştirakçılarının

ETNOPSİKOLOGİYA

sosial statusuna çox böyük əhəmiyyət verirlər. Onlar ticarəti çox sevirilər.

Danışıqların aparılmasında “ərəb milli üslubu”

Ərəb danışıq stili bununla xarakterizə olunur ki, İran körfəzindən olan danışıqların iştirakçıları milli şərəf və ləyaqət hissi ilə dolğundur. Onlar milli müstəqilliklə bağlı suallara qarşı çox həssasdırlar. Onların daxili işləri ilə bağlı hər hansısa müzakirə təcili rədd ediləcək.

Onlar üçün danışıqlar zamanı tərəf müqabilinə qarşı ədəbli və hörmətli münasibət xarakterikdir. Bu və ya digər sual haqqında öz nöqteyi-nəzərini çatdırmazdan əvvəl kollektivin fikrini və məsləhətləşməni demonstrativ şəkildə nümayiş etdirməyi üstün tuturlar. Onlarda hər hansı bir nümayəndənin danışıq aparma və qərar qəbul etmədə öz rolunu qabağa çəkməyi qəbul edilməyib.

Ərəblərlə danışıqlar zamanı uğura nail olmaq üçün ən mühüm şərtlərdən biri yerli adət ənənəyə əməl və hörmət etməkdir. Danışıq aparmanın çərçivələrində ərəblər keçmişə əsaslanaraq, həmişə qədim köklərinə istinad edirlər. Onların danışıqlarında əsas xətt budur- öz ölkələrinin qədim adətlərini davam etdirmək. Xüsusən ərəblər üçün danışıq prosesində islam ənənələri böyük önəm oynayır. Ərəblər üçün danışıqlarda ən mühüm əlamətlərdən biri də partnyotlar arasında etibarı təmin etməkdir. Ərəb adətlərində qarşılıqlı ehtiramsız (baş əymək) söhbətə başlamaq nəzakətsizlik sayılır. Ərəblər üçün danışıqların səviyyəsinə yüksək əhəmiyyət vermə xarakterikdir. Ərəblər danışıqlardan əvvəl müzakirə ediləcək sualların detallarına hazırlaşmağı üstün tuturlar. Onlarda qərar qəbul etməzdən əvvəl uzun müzakirələr aparılır. Danışıqlar üzrə mütəxəsislər qeyd edirlər ki, ümumilikdə ərəb dünyası həmcins deyil və bu fakt özü özlüyündə bu və ya digər ərəb dünyasının ölkəsinin danışıq aparma xüsusiyyətlərində öz əksini tapır. Ərəb şərqində danışıqın yekununun xarakterik xüsusiyyətləri budur ki, şifahi razılışma və əl sıxma mərasimi danışıqlardakı müzakirənin qüvvəyə minməsi üçün kifayətdir. Burda danışıq aparmanın və bitirmənin digər xarakterik xüsusiyyəti budur ki,

ETNOPSİKOLOGİYA

praktiki olaraq istənilən şəraitin dəyişməsi və ya hər hansı yeni informasiyanın daxil olması müzakirənin yenidən baxılmasına səbəb ola bilər. Belə vəziyyət Qərb ölkələri üçün tamamilə ağılasızmazdır.

Danışqların aparılmasında “Cənubi Koreya milli üslubu”

Cənubi Koreya təmsilçilərinə bir tərəfdən milli şərafət, digər tərəfdən isə xüsusi kövrəklik xarakterdir. Onlar özlərinin milli dəyərlərinə qarşı istənilən təcavüzü çox ağırlı qarşıyırlar.

Amerikanlar kimi Cənubi Koreya təmsilçiləri də danışqlar zamanı “birbaşa mətləbə keçmək” istəyirlər, əlbəttə ki, qarşılıqlı anlaşmadan sonra. Onlar ümumi müzakirəni xoşlamırlar və partnyorluğun imkanlarını əldə edilmiş reallıqda və hazırlanmış detallı proqramla müzakirə etməyə hazırıdılar. Cənubi Koreya təmsilçiləri özlərinin danışq davranışlarında həmişə məntiqi ardıcılığa və dəqiq qarşılıqlı əlaqəyə nail olmağa çalışırlar. Onlar tamamilə sadəliyə meyillidirlər və abstrakt müzakirəni heç xoşlamırlar. Onlar özləri öz fikirlərini və həllin konkretliyi yolunu tam dəqiq bildirirlər.

Belə hesab edilir ki, Cənubi Koreya danışqlarında rastalanan ən böyük çətinlik məhz budur - dilin baryeri. İngilis dilində aparılan danışqlar koreyalılar üçün çətin başa gəlir. Onlar öz başadüşməzliyini aşkarlamaq və öz partnyoruna imtina etmək istəmirlər. Bu baxımdan onlar biraz yaponlara bənzəyirlər. Onlar kimi Cənubi Koreyalılar da başlarını yelləyəcəklər, amma bu o heç də razılıq bildirmir. “Sifətini dəyişmək” qorxusu sadəcə onlara öz anlamazlığını bürüzə verməyə icazə vermir. Ona görə də, onlarla danışqlarda kimin necə başa düşməsi baxımından zəhlətökən anlaşılmazlıq təsadüfi deyil. Məhz buna görə də, bu situasiyalarda nə vaxt ki, tərəflər ürəkdən əmindirlər ki, anlaşmaya nail olublar, halbuki hər biri özünəməxsus şəkildə başa düşür ki, bu proses sonradan aşkarlanacaq.

Onlar heç vaxt açıq-açkar tərəf müqabilinə öz narazılığını çatdırmırlar və heç vaxt ona onun səhv olması barədə demirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Həmçinin elə bunu partnyordan da gözləyirlər. Cənubi Koreyada formal olmayan əlaqələr regional, nəslə, qohumluq, dostluq, xüsusən də yüksək hakimiyyət eşalonlarındakı əlaqələr böyük rol oynayır. Tərəf müqabilinin təsirinin real səviyyəsini aşkarlamaq Cənubi Koreyalılar üçün danışıqlar prosesinin perspektivini qiymətləndirmək məqsədilə çox vacibdir, baxmayaraq ki, onların şərtlərində sadəcə qeyri-formal kömək bütün işi həll edə bilər. Uğurlu danışıqlar üçün ən mühüm şərtlərdən biri cənubi koreyalıların statusuna hörmət etməkdir, amma bundan baş çıxarmaq müşkül məsələdir. Onlarda vəzifə və rütbə sistemi rus və ya qərb sistemindən güclü fərqlənir, ingilis dilinə tərcümə isə tamamilə qarışıqlığa gətirib çıxara bilər. Onlar onlarla danışıqlara gələnin üzündə məsuliyyətli qərar qəbul etmək etimadı olmayanda çox məyus olurlar. Əgər qərar qəbul edilsə, Cənubi Koreya tərəfi dərhal onun icrasına hazır olduğunu ifadə edir. Onlarda bu tip cavablara çaşqınlıq bəzən də qıcıqlanma baş verir: “fikirləşmək lazımdır”, “razılaşmaq lazımdır” və ardıcıl razılaşmalar.

Danışıqların aparılmasında “sovet milli üslubu”

Bir çox qərb mütəxəssislərinin fikrinə görə Sovet danışıq aparma üslubu qərb ölkələrindən tamamilə, Amerikan stilindən isə qismən fərqlənir.

Daha çox yayılmış fikrə görə Sovet ölkələrində bu və ya digər məsələnin həlli zamanı danışıqlarda bu və ya digər sualların müzakirəsində ümumi məqsədlər daha vacib idi. Sovet təmsilçilərinin danışıqlara ənənəvi yanaşması ehtiyatlı, risksiz hərəkət etmək çərçivəsində yaxşı sezilirdi. Bu hallarda ki, daha riskli və qismən riskli variant yarandıqda sovet tərəfi ikinci variantı daha az riskli variantı seçirdilər. Aydın ki, riskdən qaçmaq orientasiyası, uğursuzluq qorxusu danışıqlarda təşəbbüs məhdudiyətinə təsir göstərirdi.

Sovet danışıqlarının təmsilçiləri məsələnin özünün həlli variantını irəli sürməkdən daha çox tərəf müqabilinin təklifini üstün tuturdular.

ETNOPSİKOLOGİYA

Amerikan müəlliflərinin fikrinə görə, Sovet danışıqlarının təmsilçiləri kompromisi qarşılıqlı güzəştə tərəflərin yaxınlaşması kimi başa düşürdülər.

Amerikan tərəfində belə güclü təəssürat yaranıb ki, sovet danışıqları təmsilçiləri üçün kompromis məcburi və müvəqqəti tədbirdir. Qərb tədqiqatçılarının fikrinə görə, sovet danışıq aparma taktikası həm də buna görə fərqlənirdi ki, sovet tərəfi danışıqların əvvəlindən öz tələblərini yüksəltməyə çalışırlar. Amma sonra uzun diskussiyalar zamanı, çox və ya az, tərəflərin yaxınlaşması baş verir (bu fenomenin izahı ciddi görsənməsə də, amma belə təsəvvür olunur ki, on illərlə hökm sürən SSRİ-də bürokratik birlik iqtisadiyyatı hərfi olaraq təhtəşüür səviyyəsində hər bir şeydən daha çox tələb etmək yeridirdi, çünki tələblər "az verilirdi". Aydınır ki, bu cür fikirləşmə üslubu beynəlxalq danışıqlarda öz əksini tapmaya bilməzdi). Sovet tərəfinin güzəşti onların özləri tərəfindən baxılırdı eyni zamanda zəiflik yaranırdı, ona görə də bu çox həvəssiz edilirdi.

Sovet tərəfi birtərəfli üstünlüyün əldə edilməsinə yönəlmiş üsulların istifadəsinə qaçması nadir hal deyildi. Bəzi hallarda partnyorla münasibətin-dostluq münasibətindən soyuq münasibətə kimi qəfil dəyişməsi baş verirdi. Sovet danışıq aparma tərəflərinin bu cür emosional danışıq aparma üslubu bütün sovet danışıq aparma üslubu üçün xarakterikdir. Danışıqlarda Sovet nümayəndələrinin tərkibi və strukturu ciddi iyerarxik prinsipə əsaslanırdı. Son qərarın qəbul edilməsi prosesi mərkəzlə mələhətləşmə əsasında baş verirdi və bu da istər istəməz danışıqları uzadırdı. Danışıqların əsasında bağlanmış müqavilədə sovet tərəfi həmişə toxunulmazlıq tələb edirdilər. Həmçinin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəlikləri də qeyri-şərtsiz yerinə yetirirdilər.

Bununla yanaşı danışıqlar üzrə xarici mütəxəssislərlə peşəkar sovet diplomatlarının yüksək səviyyəli hazırlığına və mütəxəssisliyinə yüksək qiymət verirdilər. Bunu da nəzərə almaq lazımdı ki, bu peşəkar nümayəndələr məhz Xarici İşlər

ETNOPSİKOLOGİYA

Nazirliyinin, Daxili Ticarət Nazirliyinin, xarici sovet ticarət nümayəndələrinin üzvləri idi.

Danışqların aparılmasında “rus milli üslubu”

Ümumilikdə Amerikan və digər qərb diplomatlarının gözündə rus partnyorlarının imici yüksək deyil. Bəzi qərb ölkələrinin tərəf müqabilləri, amerikanlar rus tərəfinin şifahi vədlərinə heç bir önəm vermirdilər. Danışqlar üzrə qərb nümayəndələrinin fikrinə görə, rus danışq aparma stilinin digər stillərdən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, əsas diqqət ümumi məqsədlərə yönəlir, amma məqsədə çatmağın yollarına isə az diqqət verilir.

Danışqlarda problemin həlli zamanı rus nümayəndələri çox ehtiyatlı və risksiz davranmağı üstün tuturlar. O halda ki, çox və az riskli variant arasında seçim baş verir, çox güman ki, ruslar ikinci variantı seçərdilər. Rus tərəfində risk qorxusu təşəbbüsü məhdudlaşdırır. Ona görə də son vaxtlara kimi, rus danışqlar aparma nümayəndələri əsas, partnyorun təkliflərinə reaksiya göstərməyə yönəliirlər nəinki, öz fikirlərini, ideyalarını, variantlarını irəli sürməyə.

Danışqlarda rus tərəfi üçün danışqların əvvəlində möhkəm mövqe tutmağa çalışmaq xarakterikdir. Bu öz əksini, əsasən, öz tələblərini gözəçarpan şəkildə yüksəltməkdə tapır. Daha sonra uzun diskussiya və güzəştlərdən sonra tərəflərin yaxınlaşması baş verir. Rus nümayəndələri üçün kompromis zəiflik əlaməti kimi görsəndiyinə görə, onlar buna çox həvəssiz yanaşırlar.

Amerkan və Alman mütəxəssislərinin fikrinə görə, rus danışığı aparən üzvlərin psixoloji xüsusiyyətləri (məsələn iqtisadi danışqlar zamanı) aşağıdakılardır:

- Məqsədə çatmaqda orientasiyanın zəifliyi.
- Problemə baxılma ya çox abstrakt, ya da həddindən artıq konkretidir (ya da hər ikisi eyni zamanda).
- Alternativ variant irəli sürmək, müxlətif həll variantlarını müqayisə etmək qabiliyyətinin olmaması.
- Həmişə həll yoluna yönəlməmiş aydın, dəqiq olmayan,

ETNOPSİKOLOGİYA

nəzəri qərar qəbul etmək hazırlığı. Belə bir fikir formalaşmışdır ki, danışıqlar zamanı “piroq”un həcmi məlumdur, amma danışıq aparıcıların əsas vəzifəsi bundan ibarətdir ki, bölünmə zamanı ən böyük tikəyə sahib olsunlar. Əsas istiqamət maraqlardakı konfliktədir, nəinki, onların üst-üstə düşməsində.

-Tez əhval-ruhiyyənin dəyişməsi: gah yüksək səviyyədə dostluq münasibətləri, gah rəsmiliyin yaranması, gah da digər şəxsi simpatiyaların istisnası.

- Ani faydalara yönəlmə. Yavaşlamanın yaranması. Nisbətən uzaq perspektivin müəyyənləşməsinə marağın zəifliyi.

-Təşəbbüsün zəifliyi, məsuliyyətdən qaçmağa meyillilik, qərarın qəbul olunmasını “yuxarı”nın öhdəsinə buraxmağa meyillilik.

-Konflikt haqqında açıq danışmamağa üstünlük vermə.

-Ədəbsizlik, “atmaq”, “alçatmaq” bir sözlə partnyoru aldatmaq qabiliyyəti.

-Ciddi danışıq aparma stili, güzəştə getməmək istəyi.

Ölkə mədəniyyətinə daxil olan zəngin danışıq aparıcı praktikasına, danışıq prosesində sualların tarixi və nəzəri hazırlanmasına malik olan qərb mütəxəssisləri qeyd edirlər ki, rus danışıqlarının iştirakçıları üçün mənəvi-psixoloji hazırlıqlı olmamaq, ani müvəffəqiyyətə yönəlməyi bacarmamaq, xəsislik xarakterikdir. Danışıq aparıcı texnikasını bilməmək, danışıq protokoluna və iş müzakirəsi mədəniyyətinə riayət etməmək qeyd edilir.

Qərb kolleqaları ilə ilk görüşdə rus tərəfi özünü çox cəsarətli aparır. Lovğalıq və öz müvəffəqiyyətini nümayiş etdirmək qərb tərəfdə özündən uzaqlaşdırıcı təəssürat yaradır. Təsadüfi deyil ki, iş danışıqları sürücülər, katibələr, cangüdənlər, kolleqalar, arvadlar, sevgililər tərəfindən kəsilir. Mobil telefon danışıqlarından yayınırlar. Tez-tez ümumi nöqsanlar tuturlar və düşünülməmiş fikirlər söyləyirlər. Çox asanlıqla vədlər verirlər. Tez-tez danışıq zamanı eyni bir fraza “problemsiz” təkrarlanır. Rus nöqtəyindən nəzərdən bu sadəcə problemi yan keçməyin üsuludur, hansı ki,

ETNOPSİKOLOGİYA

əslində isə bu problemi müzakirə etmədən başqa bir vaxta saxlamaqdır. Qərb partnyorları üçün bu yanaşma xoşagəlməzdir. Rus danışıqların təmsilçiləri üçün danışıqlara “yaxşı tikəni götür və qaç” mövqeyindən yanaşmaq xarakterikdir. Bu qərb partnyorlarını kifayət qədər narahat edir və uzaqlaşdırır. Rus tərəfi tez-tez heç bir alternativ bildirmədən qətiyyətli “yox” deyir. Münasibətlərdə sualların müzakirəsində və qərarın qəbul olunmasında davamiyyətsizlik yaranır. Düşünülməmiş razılaşmaya yer verilir, amma sonra sadəcə əvvəli razılaşmadan imtina edilir. Danışıqlar zamanı rus təmsilçiləri öz tərəf müqabillərinin milli, regional psixologiyasına çox zəif yanaşırlar. Danışıqlarda rus tərəfinin xarici dilləri bilməməsi, danışıq sənədlərinin hazırlanmasını bilməməsi çox neqativ qarşılır. Bütün bunlarda danışıqlarda iştirak edən rus təmsilçilərinə müsbət təcrübənin yığılmasına ehtiyac var. Aydındır ki, danışıqlar aparma üzrə milli mədəniyyətin özünəməxsusluğunu tədqiq etmək təkcə ağılsız olaraq digər milli modelləri (amerikan, yapon) qəbul etmək deyil, həm də bunu öz danışıqlarında nəzərə almaq üçündür. Milli üslubların öyrənilməsi digər partnyorun danışıqlarda özünü necə aparmasını bilməyə xidmət etməlidir.

Danışıqların aparılmasında “yapon milli üslubu”

Yapon sistemi və mədəniyyəti danışıqların aparılması prosesinə də öz təsirini göstərir. Nümunə üçün bunu qeyd edə bilərik: Əgər yapon müəyyən saatda və müəyyən yerdə olacağını deyibsə, əmin ola bilərsiniz ki, həmin şəxs deyilən yerdə deyilən vaxtdan iki dəqiqə öncə olacaqdır. Yapon danışıqlar təcrübəsi və işgüzar ünsiyyəti məhz bu dəqiqlik və məsuliyyətə əsaslanır.

Yaponlar danışıqlara çox ciddi yanaşırlar və belə hesab edirlər ki, danışıqlara nə qədər çox zaman sərf olursa, bir o qədər yaxşıdır. Belə ki, bu zaman tərəflər bir-birini daha yaxşı tanımış olacaq, gələcək sövdələşməyə dair daha çox məsələləri müzakirə etmiş olacaqlar. Rəsmi danışıqlar zamanı maraqların toqquşmasından bacardıqca yayınmağa çalışır. Onlar üçün xüsusi və fərqli danışıqlar, maraqlarnümayiş etdirmək, həmçinin

ETNOPSİKOLOGİYA

sövdələşmədə danışıqlar aparılması taktikasını dəyişmək xarakterik deyildir.

Yaponlar üçün partnyorları onlara böyük güzəştlər edəcəyi təqdirdə onlara pozitiv münasibətlə cavab verməyə can atmaq xarakterikdir. Partnyorların etdikləri güzəştlər onları yaponların gözündə hər zaman daha yüksək edir. Yaponlar bunu bir növ özlərinə qarşı hörmət olaraq qəbul edirlər. Praktik olaraq bu, hansısa başqa bir məqamda yaponların da onlara qarşılıqlı güzəştə gedəcəyi mesajını verir.

Yaponlarla danışıqlarda unutmamaq lazımdır ki, onlar “yox” sözünü deməkdən qaçırlar. Onlar öz narazılıqları və etirazlarını təbəssümlə ifadə edirlər. Hətta ikinci çayı istəyib istəməməklə bağlı yaponu verilən suala o “Təşəkkür edirəm, ehtiyac yoxdur” əvəzinə hərfi tərcümədə “Mən belə də çox rahatam” ifadəsini bildirərək cavab verirlər.

Yaponlar bütün bacarıqları ilə həmsöhbətlərini dinləməyə olan maraqlarını nümayiş etdirirlər. Avropalıları isə bu davranışı çox zaman söylənilən təklifə razılıq əlaməti olaraq şərh edirlər. Əslində isə hədsiz diqqət, baş ilə razılıq bildirmə və yapon ifadəsi olan “xay” (“hə”) heç də razılığı bildirmir. Bu sadəcə olaraq söylənilən məlumatın eşidildiyi və ya anlaşıldığını bildirmək üçün, eyni zamanda həmsöhbətin fikrini davam edə bilməsi üçün bir işarə rolunu oynayır. Belə çıxır ki, yaponlar özləri qarşı tərəfə yalnız siqnallar ötürürlər. Buna əsasən, onların qeyri-dürüst və məkrli olmasını düşünmək olar. Həqiqətdə isə yaponlar sadəcə ölkələrində qəbul edilmiş adətlərə uyğun olaraq etik norma və qaydalara əməl edirlər.

Suallar

4. Mədəniyyətlər arası adaptasiya probleminin mahiyyəti nədən ibarətdir?
5. Sosial davranışın tənzimlənməsinin mədəni müxtəlifliyi haqqında məlumat verin.
6. İndividualist mədəniyyət dedikdə nə başa düşürsünüz?
7. Kollektivist mədəniyyət dedikdə nə başa düşürsünüz?

ETNOPSİXOLOGİYA

8. Mədəniyyət və sosial davranışın qarşılıqlı asılılığını izah edin.
9. Mədəniyyət və dil problemi haqqında məlumat verin.
10. Mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya təsir edən amillər hansılardır?
11. Danışıqların aparılmasında Şərqi və Qərbi milli üslubları hansı xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir?

Ədəbiyyat

1. Bayramov Ə. Etnik psixologiya. B., 2001
2. Əliyev R.İ. Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik. Bakı, 2007
3. Əliyev R.İ. Mentalitet. Bakı, 2009. 309 səh.
4. Əliyev R.İ. Şəxsiyyətin və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000.442 səh.
5. Əlizadə. Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003. 352 səh.
6. *Ионин Л.Г.* Культурный шок: конфликт этнических стереотипов // Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / Сост. Ю.В. Чернявская. – Минск, 1998. – С. 104-114.
7. *Лебедева Н.М.* Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп // Этническая психология и общество / Под ред. Н.М.Лебедевой. М.:Старый сад, 1997. С. 271-289.
8. *Лебедева Н.М.* Введение в этническую и кросс – культурную психологию: Учебное пособие. – М.: Ключ-С, 1999.
9. *Стефаненко Т.Г.* Методы подготовки к межкультурному взаимодействию // М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. С.55-78.
10. *Стефаненко Т.Г.* Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко.М. :Аспект-Пресс, 2005.

ETNOPSİXOLOGİYA

V FƏSİL MÜXTƏLİF XALQLARIN ETNOPSİXOLOGİYASI

5.1. Şərq xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

5.1.1. Qafqaz xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Azərbaycan xalqının yaratdığı minillik mədəniyyəti özünün estetik zövqü, milli xüsusiyyətilə səciyyələnir. Qədim Azərbaycan ərazisində xalq formalaşmağa başlayandan onun incəsənəti, musiqisi, təsviri sənəti, bədii, elmi təfəkkürü dəməüəyyən şəkil almağa başladı. Ölkənin yerləşdiyi strateji mövqeyə baxmaq yetər ki, onun mədəniyyəti, məişət xüsusiyyəti haqqında dünyanın çoxdan bilgililə olduğunu anlayasan. Şərq ilə Qərb arasında qapı rolunu oynayan qədim Azərbaycan ərazisində xalq adət-ənənələri, mədəniyyət miladdan daha əvvəl şəkillənmişdir. Misal üçün Qobustan qayaüstü rəsmlərinin yaşı əsrlər, qərinələrlə ölçülür. Bu da ona dəlalət edir ki, bu xalqın musiqi ənənəsi şox qədimdir. Əsrlər bundan qabaq biz musiqi dinləmiş, rəqs etmişik. Demək olar ki, sivilizasiyanın musiqi ilə tanış olmadığı dönmədə biz mədəniyyətimizlə birgə vardıq. İnkişafının pik nöqtəsində olan Avropanın intibahdan xəbəri olmadığı bir vaxtda Azərbaycan xalqı mədəniyyətində bunu əsrlər öncə yaşamışdı. Qərb bizdən daha sonralar kültürdə yüksəlişin nə demək olduğunu bilmişdir. Odur ki, Azərbaycan incəsənətinin inciləri Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Nyu Yorkun Metropoliten, İstanbul muzeylərinin antikvar əsərləri hesab olunur.

Söz yox ki, xalqımızın məişət adətləri Azərbaycan mədəniyyətinin əsas tərkib hissəsidir.

Əhalinin məişət həyatında bu gün də qorunub saxlanılan bu mental dəyərlər əhəmiyyətlidir. Onu Azərbaycan kültürünün ayrıca sahəsi kimi öyrənsək bir neçə istiqamət yaranacaqdır. Vaxtilə köçəri xalqların əsas oturaq məskəni olduğundan xalq adət-ənənələrində müxtəliflik mövcuddur. Həmçinin İslamın dini adətləri də yerli xalqın mentalitetində bir sıra dəyişikliklər etmişdir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Azərbaycanda toy şənlikləri qədim və zəngin xalq adət-ənələrinə söykənir. Ölkənin bir sıra rayonlarında əhalinin etnik tərkibinin müxtəlifliyinə və fərqləndirici xüsusiyyətlərin olmasına baxmayaraq, toy şənlikləri bir-birinə çox bənzəyir. Elçigetmə, nişantaxma və toy adətlərinin dərin kökləri vardır.

Oğlan toyu və qız toyunun ayrı-ayrı keçirilməsi kimi adət mövcuddur. Yəni, toy iki mərhələdə keçirilir. Xüsusilə kənd yerlərində əvvəllər qız və oğlan toyu birlikdə 3 gün - cümə, şənbə və bazar günləri davam edərdi. Nikah gecəsi oğlan toyundan sonra olur və bəy təntənəli surətdə gəlini öz evinə aparır. Nikah bağlanması isə, birinci toyda (qız toyunda) həyata keçirilir.

Üzəçixdı. Təzə gəlin qayınatasından yaşınır və onun gözüne görünür. Toydan 10-15 gün sonra qayınana süfrə hazırlayır. Ailənin bütün üzvlərini çağırır. Gəлиндən başqa hamı gəlib oturur. Belə olanda qayınata gəlini səsləyir və özü onu gedib gətirir. Sonra gəlinə qiymətli bir hədiyyə verib ona, bu ailənin ən əziz üzvü olduğunu söyləyir. Bundan sonra gəlin heç kimdən yaşınıb çəkinmir.

Gəlingördü. Toydan 2-3 ay sonra qız evi oğlan evinə xəbər göndərir ki, "filan gün gəlirik gəlini görməyə". Oğlan evi hazırlıq görür. Yaxın qonum-qonşudan 3-4-nü dəvət edir. Qızın anası da yaxın adamlardan götürüb qudasıgilə gəlir. Yeyib-içib şənlənirlər. Axırda qızın anası gəlinə və bəyə gətirdiyi hədiyyələri verib qayıdırlar.

Ayaqaçdı. Gəlini gördükdən sonra gəlinin anası qızını və kürəkənini evinə qonaq çağırır. Buna "ayaqaçdı" deyirlər. Ayaqaçdıya həm kişilər, həm də qadınlar gəlirlər. Böyük məclis qurulur. Qızın valideynləri bəyə və gəlinə aldığı hədiyyələri verirlər. Həmin gün qızı evdə qonaq saxlayırlar. 1-2 gündən sonra əri gəlib onu aparır. "Ayaqaçdı"dən sonra bəylə gəlin istədikləri vaxt həmin evə gedib gələ bilərlər.

Qonaqçağırma. "Ayaqaçdı"dən sonra həm oğlan, həm də qız tərəfdən ən yaxın qohumlar bəylə gəlini qonaq çağırırlar. Bu da bir növ "ayaqaçdı"ya bənzəyir. Qonaq çağırarkən bəyə və gəlinə

ETNOPSİKOLOGİYA

hədiyyə verirlər.

Ermənilər qızıl və zərgərlik sevəndirlər. Kişilər qalın zəncirlər, böyük xaçlar və üzüklər taxırlar. Ermənilər üçün ənənəvi rəng qaraadır. Bu rəngli paltarlara daha çox küçələrdə rast gəlinə bilər.

Anadolunun digər xalqları kimi ermənilər də cənazə mərasiminə, cənazə evinə xüsusi hörmət göstəriirlər. Ermənilərdə yas tutmaq bir il davam edir. Kişilər bu bir il ərzində saqqallarını qırxmazlar.

Ermənilər qəhvə içməyi çox sevirilər. Ermənilər öz rifahlarını göstərmək, uşaqlarının uğurlarını göstərmək, istedadlarını və nailiyyətlərini danışmaqdan zövq alırlar.

Toy ərəfəsində qonaqları qarşılaşmaqla ənənəvi olaraq kişilər məşğul olurlar. Düşünürlər ki, danışmalar bir qadının işi deyil.

Bəyin ailəsi, dostları və hətta qonşuları bu hadisəni qeyd edirlər. Sonra kürəkənin səbət tutan “nüməyəndə heyəti” günorta saatlarında gəlinin evinə gəlir. Bu zənbillərdə gəlin ayaqqabısı, çanta, zərgərlik, şokolad və erməni konyakları olur. Ermənilərdə toy ayaqqabıları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bütün qadınlar öz adlarını gəlinin ayaqqabısının altına yazırlar.

Günün növbəti hissəsi kilsədə qeyd edilir. Bu təxminən bir saat davam edir. Mərasimin hər bir hissəsi xüsusi bir mənə daşıyır.

Gürcüstan xalqı çox optimistdir. Gürcüstan mədəniyyəti kişilikdədir, belə ki, kişi vətən müdafiəçisi rolunu oynayır. Qadınlar ailədə dominant rol oynayrlar. Erkən uşaqlıq dövründə kişilərə kişilik və cəsəət öyrədilir. Bundan sonra onlar iradəsini inkişaf etdirir, silahlarla düzgün mübarizə aparır və yalnız özlərini deyil, ehtiyacı olanları da qoruyur. Gürcülər, başqaları kimi, vətənpərvərlik anlayışını və milli kimlik anlayışını sevirilər. Gürcü oğlanları boş vaxtlarında nərd, kart və ya domino ilə oynamağa üstünlük verirlər. Gürcülər çox içəndirlər. Ənənəvi gürcü süfrəsi “Borjomi” ilə başlayır, “Suliko” ilə bitir. Arada isə yeməklər verilir.

Gürcülər ümumiyyətlə eyni cür insanlardır. Onlar yüksək

ETNOPSİKOLOGİYA

səslə danışrlar. Gürcüstanlı qızlar digər Qafqaz xalqlarının (Çerkəz) qızları kimi hündür görünürlər.

Dostluq və qonaqpərvərlik gürcülərin əsas xüsusiyyətləridir. “Qonaq Allah qonağıdır!” qapısını qonaq açan istənilən gürcü evində belə deyirlər. Gürcüstanın müxtəlif bölgəsində fərqli süfrə ənənələri vardır (Guria süfrəsi, Megreliya süfrəsi və.b) Evin sahibi uzun stol açır, dostları çağırır, tamada dəvət edir, masanın üzərinə “Borjomi” suyu və ən yaxşı şərabını qoyur. Məsələn, tünd yaqut rəngli, zərif ətirli turş “Mukuzani” şərabı. Bütün dünyada məşhur olan daha bir gürcü şərabı qırmızı kəməşirin “Kindzmarauli”dir. Təcrübəli şərabçılar onu “möhtəşəm, yetişmiş və tez təsirləndirən, nəfis giləmeyvə ətri və heyranedicilə dad verən şərab” kimi qiymətləndirirlər

Supra gürcü süfrəsi həmişə sağlıqlarla və rəqslərlə müşayiət olunur. Məclis ənənəvi çoxsəsli gürcü xoru ilə bitir, mərd igidlərin və gözəl qadınların oxuduqları xalq mahnısı dağlarda əks-səda verir. Dan yeri ağarana qədər yeyilən yeyilir, içilən içilir, üstündən də mahnılar oxunur. Hava işıqlaşanda isə “meore supra”, ikinci süfrə başlanır. Qonaqların qarşısına ağappaq təzə süfrə sərilir, süfrəyə xoş ətirli dadlı qəlyanaltılar düzülür.

Yerli mətbəx, sözün əsl mənasında, yüksək sənət nümunəsidir. Adi göyərtidən bir şey yaratmaq üçün nə qədər səy və fantaziya lazım olduğu yalnız gürcü aşpazına bəllidir. Məsələn, əfsanəvi concoli görünüşünə görə adi bitki budaqlarıdır, lakin əslində, delikatesdir, yalnız bir yerdə Leçxumədə toplanır, duza qoyulur və iki sutkadan artıq olmamaq şərti ilə saxlanılır. Bir çəngə ətirli göyərti keşniş, tərşun, reyhan, kəkotu, soğan, nanə masa üzərində qoz sousunda təzə və bişmiş otların qarışığından ibarət xırda doğranmış paxalinin yanında sadə ikebanaya bənzəyir.

Gürcüstan abidələrinə, adət-ənənələrinə, mətbəxinə görə qədim ölkədir. Burada yerləşən abidələr qədim olmasına baxmayaraq dövlət tərəfindən hələ də qorunub saxlanılır.

Kartlis Deda (gürcüce: “Gürcüstanın Anası”) Gürcüstan paytaxtı Tiflis şəhərinin simvolu hesab edilən heykəldir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Tiflisin yaradılmasının 1500 illiyi münasibətilə, 1958-ci ildə Sololaki təpəsində ucaldılıb. Gürcü heykəltaraş Elquca Amaşukelinin yaratdığı bu alüminium heykəlin hündürlüyü 20 metrdir. Heykəl əynində gürcü milli geyimi olan qadın fiqurudur. Gürcü milli xarakterini sərgiləyən heykəlin bir əlində şəhərə dost kimi gələnlərə şərab süzmək üçün kuzə, digər əlində düşmən kimi gələnləri qarşılamaq üçün qılınc vardır.

Rəqs musiqi ilə müşayiət olunan ritmik hərəkətdir. O, musiqinin xarakterindən, sürətindən və hərəkətlərindən asılı olaraq fərqli olur. Rəqslər mənşələrinə görə də fərqlənir. Dünyanın bütün xalqlarının öz rəqsləri var, bu onlar tərəfindən düşünülmüş və onlar üçün sevimli olan rəqslərdir. Qafqaz xalqları üçün rəqs, adət və ənənələrinin ən mühüm hissələrindən biridir. Qafqaz rəqsləri mədəniyyətin böyük bir hissəsidir. Qafqazda məşhur rəqs növlərindən biri də ləzginkadır. Bu rəqs Qafqazın bir növ emblemidir. Xüsusilə ənənəvi kostyumlarda ifa olunduqda, bu, çox gözəldir. Ləzginkada qız bir qum kimi hərəkət edir. Bundan əlavə, qızın hərəkətləri çox zərif və axıcı görsənir.

Gürcülərin də öz doğma rəqsləri var. Onlar gürcü xalq rəqsləri adlanırlar. Gürcü rəqsinin böyük tarixi var. Alimlər üzərində maskalı ovçuların rəqsi təsvir edilmiş qədim gümüş piyaləni tapmışlar. Alimlər hesab edirlər ki, bu rəqs svanların ov allahı, Daliyə həsr olunurdu. İlk rəqs nümunəsi olaraq hal-hazırda məhz ovçuluq rəqsi hesab edilir. O, zamanla işlənilmiş, təkmilləşmiş və xorum rəqsi formalaşmışdır.

Qadınların rəqsləri ovçuluq rəqslərindən daha əvvəl formalaşmalı idi. Qadınlar allahlara olan hörmətlərini rəqslə ifa edirdilər.

Zamanla müxtəlif rəqslər formalaşdı, o cümlədən cütlüklərdə rəqslər, rəqs-oyunlar və s. Hal-hazırda bir çox gürcü rəqsləri qorunub saxlanılmışdır. Gürcüstanda rəqs dəstələri fəaliyyət göstərir, onlar rəqsləri ifa edir və tamaşaçılara nümayiş etdirirlər. Onlar rəqslərin qorunub saxlanılmasına dəstək verirlər, amma zamanla rəqslər yenə də dəyişikliyə məruz qalırlar. Bu

ETNOPSİKOLOGİYA

dəyişikliklərə rəqslərin rəqs tərz, xarakteri, onların görünüşü səbəb olur.

Rəqs elementi tam rəqsin tərkib hissəsidir. Bu hərəkətdir, hansı ki, hər bir insan özünəməxsus şəkildə yerinə yetirir. Məhz elementlərin yerinə yetirilməsinin fərqli üslubu rəqsin xarakterinin, üslubunun dəyişməsinə səbəb olur.

Gürcü rəqsinin müxtəlif növləri mövcuddur. Onların öz yaranma və inkişaf tarixi vardır. Gürcü xalq rəqsləri: kartuli, mtiuluri, davluri, bağıdaduri, qandaqana, samaya, xevsuruli, kintouri, xancluri və s. Rəqslərdən hər biri Gürcüstanın müxtəlif bölgəsinin xarakterini və ənənələrini bildirir.

Ən məşhur gürcü rəqsi kartulidir. O, sevgi xarakterli rəqsdir, onu qadın və kişi ifa edir. Qadını zəriflik və utancaqlıq xarakterizə edir, oğlanı isə - möhkəmlik və özünə əminlik. Eləcə də qandaqana çox maraqlı və gözəl bir rəqsdir. Bu rəqs Acarıstanda yaranmışdır. Onu iki cür ifa edirlər: gah yalnız qadın və kişi ifa edir, gah da qadınlar və kişilər dəstəsi.

Dağ xalqı üçün xancluri, xevsuruli və mtiuluri xarakterikdir. Onlar bədənin dili ilə sevgini, kişiliyi və qadına olan hörməti ötürürlər.

Bundan başqa, hər bir rəqs öz xarakteri ilə fərqlənir, onların eləcə də fərqli zahiri xüsusiyyətləri var. Məsələn, kartuli rəqsi zamanı rəqqaslar başqa rəqs formasını geyinir, onların saç düzümü başqadır, nəinki mtiuluri rəqsi zamanı. Rəqs hansı bölgəndirsə, rəqs formaları da bu bölgənin xarakterini və ənənələrini əks etdirir.

Gürcü rəqsi təkcə ənənə deyil, eləcə də çox gözəl görüntüdür. O, bədənin dili ilə tamaşaçıya Gürcüstanın müxtəlif guşələrinin əhval-ruhiyyəsini, onların hərərətini və gözəlliyini ötürür. Məhz bunun üçün də gürcü rəqsini həm gürcü və eləcə də xarici tamaşaçı əfsunluqla seyr edir.

Ermənistan mədəniyyəti tarixən qədim olsa da işğalçılıq mövqeyində olduğuna görə digər xalqların da mədəniyyətlərini mənimsəmiş və öz mədəniyyətləri adıyla cəmiyyətə aşılamişlar.

Qafqazda hər bir insan, həyatın əsas ötürücüsü oğlu olduğunu

ETNOPSİKOLOGİYA

düşünür. Ona görə uşaqların, xüsusilə oğulların böyüdülməsi böyük ciddiliyə sahib bir məsələdir. Qafqazda çox məşhur olan "maharobeli" sözü, yəni atasına oğlunun doğulduğu barədə xəbər verən elçiyə səxavətli bir mükafat deməkdir. Bu ənənə əsrlər boyu keçmiş və günümüzdə də aktualdır.

Yaşlı insanlara və qonaqlara xüsusi hörmət göstərmək də geniş yayılmış bir ənənə olmuşdur bu qonaq düşmən olsa belə.

Uşağın böyüdülməsinə gəldikdə, Qafqazlılar uşaqların yetişdirilməsinin qeyri-invaziv metodlarından istifadə edirlər. Qafqazda yaxşı uşaq yetişdirməsinin əsas komponenti onun təhsilidir. Qafqazdakı hər bir ailə hesab edir ki, uşağın yalnız zehni deyil, fiziki cəhətdən də inkişaf etdirilməsi lazımdır. Güləş, üzgüçülük, tennis və digər idman növləri üzrə bütün uşaqlar təlimlərdə iştirak edirlər.

Dünya yaranandan xalqlar özünəməxsus adət-ənənə yaratmış və bu ənənələri nəsildən-nəsilə ötürmüşlər. Azərbaycan xalqı o xoşbəxt xalqlardandır ki, özünün adət-ənənəsini yaratmış və dövrün, zamanın dəyişməsinə baxmayaraq, onu yaşatmışdır. Sevinc üzərində qurulan, meydana gələn adət-ənənə sonradan tarixi hadisə olaraq xalqımızın milli bayramı kimi formalaşmışdı. Artıq bütün dünyada qeyd olunmaqda olan Novruz bayramı da Azərbaycan xalqının tarixi qədim olan bayramlarından biridir. Tarixi mənbələrə əsasən, demək olar ki, hələ qədim zamanlarda bu bayram 12-15 gün qeyd olunub.

Azərbaycanın özünün milli bayramları vardır. Bu bayramlar xüsusi adət-ənənələrlə qeyd olunur. Xüsusi adət-ənənə ilə qeyd olunan bayramlardan biri də Novruzdur. Novruz xalqımızın milli bayramıdır. Sambalına, vüsətinə, kütləvililiyinə görə, adət-ənənə zənginliyi baxımından onunla müqayisə ediləcək ikinci bir bayram yoxdur. Novruz adətləri, Novruz etiketləri xalqımızın say niyyətinin, humanist xarakterinin, yüksək əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərinin təcəssümüdür.

Azərbaycan xalqının milli adət-ənənəsinə görə Novruz bayramında küsülülər barışmalı, qohumlar bir-birini ziyarət edib,

ETNOPSİKOLOGİYA

bayram süfrələri açmalıdırlar. Bir məqamı da xatırlamaq lazımdır ki, bayramın gəlişi ilə qız-gəlinlər milli adət-ənənəyə uyğun olaraq libaslar geyinir, evlər bəzədilir, palaz-paltar yuyulur, həyəət-baca süpürülərək təmizlənilir. Təbii ki, axşam vaxtı qaranlıq düşəndə bütün el-obada tonqallar qalanır. Tonqalların üstündən hər kəs ənənəyə uyğun olaraq üç dəfə hoppanmaqla köhnə ilin azar-bezarının elə köhnə ildə də qalmasını arzulayır. Novruz bayramında süfrələrə cürbəcür xörəklər, meyvələr, şirniyyatlar düzülür. Süfrənin bəzəyi isə səməni olur. Novruz bayramında hər evdə səməni cücərdilməlidir. Cücərdərkən niyyət tutmaq lazımdır. Əgər səməni göyərərsə, niyyətin çin olacaq deməkdir.

Novruz bayramında milli adətlərimizdən biri də, yumurta boyamaqdır. Bəzədilmiş yumurta, qədim mədəniyyətləri olan xalqların mərasimlərində dünyanın yenidən canlanmasının rəmzi kimi xarakterizə edilərdi. Bayram süfrəmizi şəkərbura, paxlava ilə bərabər rənglənmiş yumurtalar da bəzəyir. Bu da canlı aləmin yenidən oyanışına işarədir. Yumurta adətən qırmızı rənglə boyanır. Qırmızı rəng isə bəşəriyyətin şadyanalıq içində yaşamaq istəyinin təəcəssümüdür.

Təbii ki, bu halda süfrədən gü-çiçək, su, güzgü, qızıl əşyaları da əskik olmur. Süfrəyə aş gətirildikdə isə ailə üzvlərinin hər birinin adına şamlar yandırılır. Adət-ənənəyə uyğun olaraq bayram günü hər kəs öz evində olmalıdır. Qəm-kədəri unudub, şən əhval-ruhiyədə və bir-birinə xoş sözlər deməlidirlər. Novruz bayramı bəzən insanın yaranışı ilə də əlaqələndirilir. Yəni insanın dörd ünsürdən su, od, torpaq və küləkdən yarandığı qeyd olunduğu kimi, Novruz bayramında da dörd çərşənbə mövcuddur. Hər çərşənbə bir ünsürlə əlaqələndirilir. İlk çərşənbə Su, yəni Bahara doğru çayların buz bağlayan hissəsi əriyib çaylara tökülür, torpaq yavaş-yavaş islanmağa başlayır. İkinci, çərşənbə Od çərşənbəsi adlanır. Bu anlama görə Bahara doğru Günəş yavaş-yavaş torpağı qızdırır, isindirir, onu yaratmaq üçün hazırlayır. Od çərşənbəsində tonqallar qalayrlar. Üçüncüsü, Yel çərşənbəsidir. Yəni yel artıq azacıq oyanmış torpağı, təzəcə çıxmış yaza həsrət gülləri tərpedir,

ETNOPSİKOLOGİYA

tumurcuqlanan ağacları yellədir. Dördüncü çərşənbə isə Torpaq çərşənbəsi adlanır. Torpağı, ana təbiəti Tanrı su ilə islatdı, günəşlə isitdi, onu yaratmağa hazırladı. Ona görə də ilk yaz əkinini xışla, kotanla məhz torpaq çərşənbəsi günündə başlayırlar.

Ramazan bayramı. İslamın müqəddəs bayramları arasında orucluq mühüm yer tutur. Bu bayramın tarixi müsəlman təqvimini ilə hicrinin 2-ci ilindən (miladi 623-cü il) başlanır. Oruc Ramazan ayında tutulduğu üçün ona “Ramazan orucu” da deyirlər. Orucluq Ramazan ayında təzə ay çıxandan başlanır və 29-30 gün davam edir. Qurani-Kərimdə yazılır: “Sübh açılınca, ağ sap qara sapdan fərqlənməyincəyə qədər yeyib-için, sonra gecəyə kimi orucunuzu tamamlayın” müxtəlif fəsillərə təsadüf etməsində isə ilahi bir hikmət vardır.

Orucluq vaxtı gündüz yemək, içmək, siqaret çəkmək olmaz. Bunlardan yalnız uşaqlar, xəstələr, hamilə qadınlar, döyüşçülər, əsirlikdə olanlar və səyyahlar azad olunurlar. Orucluqda sürmə çəkməməli, ətirlənməməli, tütün, gül iyləməməli və orucu pozan digər hərəkətlərdən imtina etməlidir. Orucluq dövründə adam dünya ləzzətindən çəkinir, gündəlik fəaliyyətini davam etdirsə də, özünü Allaha ibadətə həsr edir, nəfsini təmiz saxlayır və bu vaxt şeytan onun qəlbinə yol tapa bilmir. Peyğəmbər (s.ə.s.) buyurur ki, Ramazan ayı gələndə cənnətin qapıları açılır, cəhənnəmin qapıları bağlanar, şeytanlarda zəncirdə olar. Döyüşdə və ya əsirlikdə olduğuna görə oruc tutmayanlar sonra münasib bir vaxtda onun əvəzini (qəzasını) tutmalı və ya fidyə verməlidirlər. Orucu qəsdən pozanlar isə onun əvəzini tutmaqla yanaşı, tövbə etməli və kəffarəsini ödəməlidirlər. Kəffarə isə 60 gün oruc tutmaq, yaxud 60 yoxsulu yedirtməkdir. 60 günlük kəffarə orucuna bir günlük qəza orucu da əlavə olunur. Orucluğun başa çatdığı gün fitr bayramı dlanır. Həmin gün bütün müsəlmanlar bir-birlərini təbrik edir, vəfat edənlərin qəbirlərini ziyarət edir, ruhlarına dualar oxuyurlar. Bayram günü hər kəs öz himayəsində olanlar üçün təqribən 3 kq buğda, yaxud xurma və ya kişmiş miqdarında kasıblar üçün fitrə zəkəti verməlidir. O ayda bir xeyir işləyən kimsə digər aylarda bir

ETNOPSİKOLOGİYA

fərz işləmiş kimi olar. O ayda bir fərz işləyən isə digər aylarda yetmiş fərz işləyən kimidir. O, səbr ayıdır, səbrin qarşılığı isə Cənnətdir.

Qurban bayramı. İslam dünyasının ən müqəddəs bayramlarından sayılan Qurban bayramı bütün müsəlman ölkələrində təmtəraqla qeyd olunur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Milli Məclisin qəbul etdiyi 1992-ci il 27 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasının bayramları haqqında” Qanununa əsasən Qurban bayramı ölkəmizdə də dövlət səviyyəsində bayram edilir. Üç səmavi dinin yəhudilik, xristianlıq və İslamın hər üçündə müxtəlif formada qurbanlıq mövcuddur. Lakin İslamda bu ayın xüsusi mahiyyət və əhəmiyyət kəsb edir. Onun əsasında Allaha sonsuz sevgi, Onun qüdrətinə dərin inam və iman işığı durur.

Bu bayramın əsas mahiyyəti Allah yolunda kəsilmiş qurbanlıq heyvanın ətini Allahın imkansız bəndələri ilə bölüşmək, onları sevindirmək və sevincinə şərik olmaqdır. Beləliklə, bu bayramın və ayinin də əsasında, oruculuqda olduğu kimi, xeyirxahlıq, pəklilik və Allaha inam və sevgi durur. Bəzən bir neçə adam bir heyvan alıb onu öz aralarında bölüşməklə, yaxud gedib bazardan ət alıb gətirməklə öz qurbanını kəsmiş hesab edirlər. Lakin İslam dininə görə bunlar qurbanlıq hesab olunmur. Əlbəttə, bir neçə nəfər yığılıb bir dananı qurban kəsə bilərlər, bu şərtlə ki, hər bir şəxsə düşmüş ət payınıən azı üç hissəyə bölmək mümkün olsun. Bu bayramda istənilən dindən olan yetimin, kimsəsizin və yoxsulun haqqı var ki, varlığının imkanlarından bəhrələnsin, adi günlərdə yeyə bilmədiyi qurbanlıq ətindən dadsın. Qurbanlıq o deməkdir ki, insanlar Allahın xoşuna gələcək bir əməli icra edirlər. Qurbanlığın şərtlərindən biri də budur ki, qurban kəsmək yalnız buna imkanı olan varlı adamların boynunda haqdır. İmkani olmayan adama isə qurban kəsmək vacib deyil. Qurban kəsmək üçün borc pula heyvan almaq İslamda təqdir olunmur, çünki bu bayramın əsas mahiyyəti zənginlərlə imkansızların birliyi, qardaşlığıdır. Bu bayramda hamı sevinməlidir: varlılar Allaha xoş

ETNOPSİKOLOGİYA

gedən əməli icra etdikləri və kasıbları sevindirdiklərinə görə, kasıblar isə dünya nemətindən əldə etdiklərinə və başqalarından gördükləri mərhəmətə və qayğıya görə. Qurbanlığın nə ətindən, nə dərisindən, nə də heç bir hissəsindən satmaq olmaz. Qurban sırf və ixtlasla Allah üçün alınmalı, Onun üçün kəsilməli və Onun üçün paylanmalıdır, heç bir qarşılıq və ya mənfəət əldə etmək üçün istifadə olunmamalıdır.

Gürcü xalqının bayramları. Milad İsa Məsihin doğulmasının ildönümüdür. Bu bayram Gürcüstanda çox məşhurdur. Milad bayramı bütün ölkələrdə, o cümlədən əhalinin əksəriyyətinin unudulmamış olduğu ölkədə olanlar da daxil olmaqla bayram və dünyəvi gün kimi qeyd olunur.

Çörək. Purim, Farsdakı yəhudilərin ölümünə həsr olunmuş yəhudi bayramıdır. Bu hekayə Mükəddəs Kitabın Ester kitabında deyilir. Qurtuluş günü sevinc və sevinc günü idi. Purim hər il Yəhudi ayının yeddinci günü Adar ayının (yəni yəhudi təqviminə əsasən) yəhudilərin düşmənləri üzərində qələbənin növbəti günündə qeyd olunur. Puri günü yemək-içmək, yoxsullara mərhəmət göstərmək, Ester kitabını oxumaq və xeyir-duaları yerinə yetirməkdir.

Tbilisoba. Tbilisoba oktyabr ayında qeyd olunur və Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi şəhərinin müxtəlifliyini və tarixini əks etdirir. Festivalda, tarixi şəhərdə (Old Tbilisi), ənənəvi musiqi və rəqs konsertləri və müxtəlif mədəni tədbirlər təşkil edilir.

Rtveli. Hər hansı bir səyyah, hər hansı bir ölkədə olduqda, onu içdən görmək istəyir: milli xüsusiyyətlər, etnik kimlik, ailə həyatı və adi insanların adət-ənənələri. Yalnız sonra onun səfəri başa çatacaq və təcrübə tam və parlaq olacaq. Gürcüstanı anlamaq və görmək üçün yalnız bir bayramı ziyarət etmək kifayətdir. Bütün ailəni toplayan zaman üzüm yığımı, tətil toplama vaxtıdır. Bu, uşaqların böyüdüüyü və atasının evindən uzaqlaşdığı bir şey deməkdir. Hər kəs Rtveli üçün toplanır. Bu ailənin qanunudur və ailəsi gürcülər üçün müqəddəsdir. Üç nəfərin kiçik bir şirkətinin üzümü necə yığdığını təsəvvür etmək çətindir. Rtveli səs-küy,

ETNOPSİKOLOGİYA

qəhqəhə, mahnılar, rəqslər və zarafatlar deməkdir.

Erməni xalqının bayramları. Saint Sargis. Sargis dini bayramdır və gənclər arasında çox məşhurdur. Pasxa günündən 63 gün əvvəl, yanvarın 18-dən 23-ə qədər bir şənbə günü qeyd olunur. Bayram gecəsində gənclər duzlu tortlar yeyirlər və gecə arzularını təşviq etmək üçün su içməzlər. Onlar Sankt Sargisin onların taleyinə qərar verdiyinə inanırlar və düşünürlər ki, içmək üçün su verən şəxs gələcək və onların həyat yoldaşı olacaq. İnsanlar həmçinin un içində St Sargis atının qeydinə sahib olmaq üçün evlərindən kənar bir un qoydular. Onlar Sankt Sargisin parlaq atında işıqlanma sürəti ilə göründüyünü və unda qalan izləri onlara uğurlar gətirmək üçün yaxşı bir iş kimi xidmət etdiyini düşünürlər. İnsanların xəyalında Sarqis gözəldir və bir nizə, qızıl dəbilqə və qızıl zirehlə görünür.

5.1.2. Türklərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Türklərin fiziki xüsusiyyətləri olan çətik gözlülük, çıxıq almacıq sümüklü, əsmər olmaq tipoloji tarix içində dəyişmişdir. Baba adları ümumiyyətlə nəvələrə verilir. Bir çox bölgədə hər adın bir sifəti vardır. Mədəni həyat Müsəlmanlıq mədəniyyətiylə iç-içə olduğundan hicri təqvim adları yaşadılır, Rəcəb, Şaban, Ramazan adları həm ad olaraq qoyulur həm gündəlik dini yaşayışda istifadə edilir. Türklər Avrasiya deyilən coğrafiyaya yayılmışlar və Anadoluya köç etmişlər.

Ənənəvi Türk musiqisinin kökləri iki ana qol olaraq; Səlcuqlu dövrünə qədər uzanır. Bunlar; xalq ətrafında inkişaf edən xalq musiqisi və aristokratiya ətrafında inkişaf edən klassik türk musiqisidir. Çünki, Osmanlı dövründə şəhərlərdə, saray ətrafında və konaklarda "mənfəət, bəstə, səma, mahnı" adı verilən melodiya rast gələrkən, xalq arasında və kəndlərdə "türkü, bozlaş, uzun hava, Zeybek, oyun havası" adı verilən melodiya rast gəlinməkdədir. Buna görə, şəhər və saray ətrafında inkişaf edən musiqi bugünkü Türk Sanat Müziği nin təməlini; xalq arasında inkişaf edən musiqi isə Türk Xalq Musiqisinin dayaqını

ETNOPSİKOLOGİYA

təşkil etmişdir. Respublika dövründə kənd türküləri üzərində edilən araşdırmalar sıxlaşmış və bir çoxu yığılaraq qorunmağa çalışılmışdır.

Klassik Qərb Musiqisi isə, respublika dövrü inqilablar sonrası Türkiyədə inkişaf etmiş və Klassik Qərb musiqisinə olduqca əhəmiyyət verilmişdir.

Doğum adətləri. Qadının ilk doğumuna önəm verildiyindən daha çox ilk uşaq üçün hazırlıqlar aparılır, digər doğumlarda özəl bir hazırlığa ehtiyac duyulmur. Uşaq doğulduqdan sonra qohumlar o evə uşağı görməyə gedərlər. Uşağı görməyə getməyə “Doğuma getmə” deyilir. Hazırladıqları hədiyyələri günorta yeməyindən sonra yeni doğulan uşağın evinə aparırlar.

Sünnət mərasimi. Yaşı çatmış oğlan uşaqları üçün sünnət toyu edərlər. Sünnət ümumilikdə iki ilə on iki yaş arasında edilir. Sünnət hazırlıqları bitdikdən sonra toy hazırlıqlarına başlanılır. Toy ümumi olaraq iki gün davam edir. İlk gün sünnət olacaq uşaq ya da uşaqlar çalğı ilə gəzdirildikdən sonra dini bir adətlə sünnət edilir. Axşam sünnət olan uşağın acısını unutturacaq çeşidli əyləncələr təşkil olunur. İkinci gün ümumi olaraq 8.30-13.00 arası gələnlər qonaqlara yemək verilir.

Əsgər yola salma və qarşılama. Əsgərə getmədən iki həftə öncə gedəcək olanların və dostlarının hazırladığı əyləncələr başlayır. Əsgərə gediləcək vaxt gəldikdə isə axşam namazından öncə əsgərlər öndə, imam və haqq arxasında olmaq şərti ilə molla tərəfindən dua edilir. Dua edildikdən sonra əsgərlər hərəkətlə vidalaşarlar, halallaşarlar. Əsgərlərin gedəcəkləri günün sabahı əsgərlər və yaxınları kəndlərdə kənd meydanında, şəhərdə avtobus terminallarında toplanırlar. Əsgərə qohumlar və qonşular ümumi olaraq pul hədiyyəsi verirlər. Toplu olaraq yola salmada nağara, klarnet, saz kimi çalğılar çalınar. Yola salmadan sonra əsgər ailələrinə “Allah qavuşdursun” deyilər.

Evliliklə bağlı adətlər. Evlənmələrdə özəlliklə yaş, sosial və ekonomik bərabərliklərə baxılır. Qız və oğlanın seçimində soy və sülalənin araşdırılmasına diqqət göstərilir. “Anasına bak kızını al,

ETNOPSİKOLOGİYA

kenarına bak bezini al”, “Kız anadan öğrenir bohça düzmeyi, oğul babadan öyrenir sohbet gezmeyi” türk atalar sözləri bunun göstəricisidir.

Tanışlığa getmək, qız seçimi. Təsbit edilən qızların evinə görüclər öz aralarında qərarlaşdırdıqları bir gündə xəbər verərək gedərlər. Gələn qonaqların ziyarət səbəblərini bilən ev sahibi qonaqlarına lazım olan hörməti göstərsələr də, qızlarını birdən-birə verəcək hissini yaradacaq davranışlardan qaçarlar.

Evə dönən görüclər görə bildiklərini danışarlar və qız ilə ailəsi haqqında müsbət ya da mənfi bir qərara gəlirlər. Qız oğlana göstərildikdən sonra dəqiq qərar verilir.

Qız istəmə. Keçmişdə oğlan tərəfinin yaxın qohumlarından bir qrup istəmək üçün qız evinə gedərdilər. Qısa bir söhbətdən sonra “sizin tutmaç keseni, bizim kalem tutana uyğun və münasip gördük” deyilərkən, günümüzdə “Allahın əmri, peyğambərin kavliylə kızıınızı oğlumuz münasip bulduk, siz ne dersiniz?” deyilərək qızı istəyirlər. Qız evi isə “iyi geldiniz, hoş geldiniz ama kızıımız küçük, borçluyuz, evimiz pek yalnız, çocuk da giderse elimiz ayağımız kuruyup kalacak” cavabını verərlər. Qızı istəyən tərəf də “biz sizi sıkmayız, hepsinin kolayı bulunur, kızın yeri iyidir, kaçırmayınız” kimi könül alıcı sözlər deyərlər. Əgər qız tərəfi müsbət düşünürsə “Allah nasip etmiş isə ne diyelim” ya da “birkaç gün sonra cevap verelim” deyərlər.

Oğlan evinin ikinci və üçüncü gedişindən sonra söz kəsilir və qız evi oğlan evinə “mendil alma” adı altında bir boxça verir. Bundan sonra qız ilə oğlan bağlanmış sayılırlar.

Qız istəmədə oğlanın namaz qılıb qılmadığı şalvarının dizizindən bilinirdi.

Oğlan evinin uyğun bildiyi bir gündə nişan mərasiminin ediləcəyi öncədən qız evinə bildirilir. Nişan, qız ailəsinin evi yetərlidisə qız evində, deyilsə toy salonu və s kimi geniş bir yerdə edilir. Oğlan tərəfindən böyüklərdən biri qızın və oğlanın adlarını deyərək nişan üzüklerini taxar və xoşbəxtlik diləyər. Nişanlı gənclər daha sonra qonaqların əllərini öpərlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Toy ümumilikdə üç gün davam edər. Toydan bir həftə, on gün öncə hazırlıqlara başlanılır. Toy yeməkli və çalgılı olacaqsız aşçı və çalğıcılar tutular. Qız tərəfi qız üçün paltarlar və parçalar bəyənər, oğlan tərəfi bunların xərcini qarşılıyar.

Ölümlə bağlı adətlər. Bir insan öldükdə dini inamlara görə dəfnətmə işləri başladılar. Əgər ölənün yaxınları uzaqdadırlarsa, ölü basdırılmaz, gözlədilər. Bütün ailə yaxınları və qohumlar tərəfindən “katmer” hazırlanar və baş sağlığına gələnlərə verilər.

Cənazə tabuta qoyulduqdan sonra tabutun üstünə xalça qoyulur, daha sonra bu xalça bir məscidə göndərilər. Ölüm gününü izləyən bir həftə və ya on gün çeşidli yeməklərlə birlikdə axşam yeməyini yeməyə gələrlər. Ölənün yeddinci günü pişi hazırlanar, qonşulara paylanılır. 52-ci günü də mevlidi şerif oxudularaq yemək verilər.

Bayram adətləri. Mübarək günlərdə topluca məhəllə məscidlərinə gedilər. Yenə mübarək günlərdə şəhər mərkəzlərində kandil simitləri satılır. “Arasta” deyilən yerlərdəki əmlakçılar bir araya gələrək ortağ şəkildə irmik halvası hazırlayıb, küçə başlarında xeyir üçün paylayarlar. Bayram namazından çıxdıqdan sonra məzarlıqlara gedilər, ölənün ruhuna fatihə oxunar. Ramazan bayramı boyunca hərəkəs oruc və namaz ibadətlərini yerinə yetirməyə çalışar. Qurban bayramında isə yenə məzarlıqlara gedilər və yaxın qohumları ziyarət edilər.

Tarixi adətlər. Zimem dəftəri. Zimem dəftəri günümüzdə hamımızın bildiyi və rəsiyə dəftəridir. Ramazanda varlılar dükən kimi alış-veriş edilən yerlərə gedər, dəftərdən rastgələ səhifə qoparar “Silin borclarını, Allah qəbul etsin” deyərtilər.

Qəhvə. Bu günə kimi gələn ən bilinən adət qəhvədir. Keçmişdən qəhvənin yanında su gətirilər, qonaq toxdursa əvvəlcə qəhvəni, acdırsa suyu alardı. Ev sahibi də ona görə xidmət edərdi.

Yaş soruşulması. 63 yaşından böyüklər yaşını açıqlarkən “Həddi aşdıq” cavabını verərtilər. Səbəbi isə Məhəmməd Peyğəmbərin 63 yaşında vəfat etməsidir.

Pəncərədəki çiçəklər. Küçəyə baxan pəncərədə sarı çiçək

ETNOPSİKOLOGİYA

görərsəniz bunun mənası “Bu evdə xəstə var, qapının önündə və ya küçədə gurultu etmə” deməkdir. Qırmızı çiçək var isə “Bu evdə gəlinlik çağına gəlmiş, bekar qız var. Evin önündən keçərkən danışığına diqqət et” deməkdir.

Sədəqə daşı. Keçmişdə məscid və türbələrin önündə sədəqə daşları olardı. Göstərişi sevməyən varlılar sədəqələrini daşların üzərinə buraxar, ehtiyacı olan da gecə gəlib alardı. Beləliklə işləmək gücündə olmayan insanlar dilənməkdən qurtulmuş olurdu.

Hədiyyə ilə bağlı ənənə. Hədiyyə qarşılıq gözləmədən və könüllü verilir. Bu, dostluğu daha da mehribanlaşdırmaq, sevgiməhəbbəti artırmaq, gücləndirmək, əlamətdar günləri xatırlamaq və dəstək vermək məqsədi daşıyır. İslamda belə hədiyyə verilməsi müsbət vurğulanır. Quran “Ehsan edin, şübhə yox ki, Allah-Təala lütf edənləri sevir” deyərək buyurur. Hz.Muhəmməd hədiyyəni “Allahın sevdiyi əxlaq” adlandıraraq bunun insanlar arasındakı sevgi bağlarının qüvvətlənməsinə xidmət etdiyini bildirib. Peyğəmbərin xanımı Aişə deyir ki, “Rəsulullah hədiyyə qəbul edərdə və ona qarşılıqsız qalmazdı”. Özü də deyirdi ki, “Səfərdən döndüyünüz zaman ailənizə hədiyyə ilə gəlin”.

Bir millətin varlığı onun mədəni zənginliklərini nə dərəcədə yaşatmasıyla bağlıdır. Doğum, sünnət, qız istəmə, nişan, toy, bayram kimi adət-ənənələrin ən gözəl xüsusiyyətlərindən biri bu günlərdə hədiyyələrin verilməsi, könülü sevindirməsidir.

Qədim Türklərin Yeni ili və Bahar bayramı olan Novruzda da hər kəs kiçik də olsa, yaxınlarına hədiyyə verir. Osmanlı zamanı Novruz günlərində sultan və baş vəzir tərəfindən sarayın bütün çalışanlarına hədiyyələr paylanırdı. Eyni zamanda, dövlətin vəzifəli şəxsləri Novruz münasibətilə sultana hədiyyələr təqdim edirdilər. Bu hədiyyələr əsasən at, paltar və qiymətli daş-qaşlardan ibarət olurdu.

Amma əsas şərt hədiyyənin maddi ölçüsü deyil, onun əhəmiyyətli gündə alınmış-verilməsidir. Hətta “Yarım alma, könül alma, dostum məni xatırlasın, lap bir almayla da olsa” kimi atalar sözləri hədiyyənin bu baxımdan dəyərini vurğulayır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Həyatın, demək olar ki, hər mərhələsində hədiyyə vermək var. Doğuşdan sonra ailənin yaxınları, qonum-qonşu, tanış-biliş körpəni görməyə gələrkən ona ehtiyacı olan əşyaları alıb gətirirlər. Bəziləri qızıl da bağışlayırlar. Amma körpə hədiyyələri hələ neçə illər boyunca davam edir: uşaq diş çıxaranda, sünnət toyu olanda, məktəbə ilk gedəndə, Anadoluda Quran-i Kərim oxuyub başa çatdıranda, oğlanlar əsgəriyə gedəndə.

Ən çox hədiyyə vermə isə toy zamanı olur. Nişan və toy ərəfəsində kürəkən və ailəsi tərəfindən gəlinə boyunbağı, biləzik, sırğa, üzük kimi qızıl zinət əşyaları, paltar, ayaqqabı, çanta və alt-üst geyimləri alınır. Toy günü gəlin və kürəkənin yaxınları gəlinə qızıl hədiyyə edir. Yeni evlənənlərə bəzi ev əşyaları və pul verirlər. Ümumiyyətlə, toyda bəy və gəlinə hədiyyə verilməsi təzə evlənənlərə ictimai yardımın bir həmrəylik nümunəsidir. Çox zaman bu hədiyyələri almazdan əvvəl onlardan nəyə ehtiyacı olub-olmadığı soruşulur.

Bayramlarda ailə böyüklərinin ziyarətlərinə gedərkən şirniyyat alıb aparırlar. Həccə gedən şəxslərə də hədiyyə verilir. Eyni zamanda, onlar Həccdən dönərkən tanış-bilişə kiçik hədiyyələr gətirirlər. Uzaq şəhər və ölkələrdən evlərinə qayıdan adamlar da həmçinin. Buna aid Anadoluda belə bir misal var: “Dəyirmandan gələndən çörək gözlə”.

Qədimdən gələn hədiyyə alma-vermə ənənələrinə zaman içində yeniləri əlavə olunub. Miladi Yeni ili, evlənmə ildönümü, analar günü, atalar günü, bir adam vəzifəyə təyin ediləndə, təqaüdə çıxanda və s. günlərdə də hədiyyə vermək artıq bir dəb halını alıb.

Türk mədəniyyətində atla bağlı ənənə: At, Orta Asiya-Anadolu yolunda köçəri yaşayan Türklərin həyatında və mədəniyyətində xüsusi əhəmiyyətə malik idi. At sevgisinin tarixi qədimdir. Tarixə nəzər yetirsək, hər dövr türklərin həyat tərzində və yaşadıkları ərazidə atların olduğunu görürük. Türklər və atlar daima bir yerdə olub. Həyat təzi, yaşayış əraziləri, döyüşlər bu əlaqəni daha da möhkəmləndirib. Türk mədəniyyət əsərlərində at motivlərinin çoxluğu bu səbəbdəndir. Çin mənbələrində “Türklərin

ETNOPSİKOLOGİYA

həyatı atlarına bağlıdır” məsəli var.

At türk mədəniyyətində və xalq inancında müqəddəs heyvandır. Türk mifologiyasına əsasən “atın gücü Tanrıdan gəlir”. O, insanın ən yaxın dostu, ölümün və uzaqqörənliyin simvoludur. Türk adətlərinə əsasən atların bəzi xüsusiyyətləri olmalıdır. Məsələn, yaxşı at uçan quşa çatmalı, yorulmamalı, düşməni hiss etməli, sahibinə xəbər verməli, sahibini başa düşməli, ölən sahibini yolda qoymamalı və onu vətəninə gətirməli, yaralı sahibini isə xilas etməlidir. At Türkün ən sadıq dostu, sahibinin qoruyucusu və qələbə yoldaşı sayılırdı.

Türk əfsanə və dastanlarında at sahibinin sadıq dostu sayılırdı. “Dədə Qorqud” dastanında Bamsı Beyrək zindandan çıxana qədər onu 16 il gözləyən atına belə deyirdi: “Sənə at demərəm, qardaş deyərəm, qardaşdan da əzizsən”.

Burdan Türklərin atlara necə əhəmiyyəti verdiyini görə bilərik.

At, sahibi vəfat edəndə onunla birlikdə dəfn edilirdi. Bu türklərin ana vətəmindən qalma adət idi. Çin mənbələrində Göytürklərin vəfat edənləri atları və digər əşyaları ilə dəfn etdiyi qeyd olunub.

Vilhelm Şmidt: “Atlar türklər tərəfindən əhəlləşdirilib” yazıb. Türklər Anadoluya köç edəndə at mədəniyyətini buraya da gətiriblər. Türk atı məşhur idi, belə ki, Səlcuqlu və Osmanlı dövründə də at xüsusi yerə malik idi. Hun, Göytürk, Səlcuqlu və Osmanlı dövlətini varlığını at üstündə döyüşərək qoruyub. At mədəniyyəti, Orta Asiyadan Hindistana, İrana, İraqa, Avropaya və Aralıq dənizi ölkələrinə yayılıb. Osmanlı dövründə at tövlələrində xüsusi atlar yetişdirilirdi. Türk mədəniyyətində at quyruğundan hazırlanan tuğlar, bayraq və iqtidar simvolu sayılırdı. Tuğ adəti Osmanlı dövründə də vardı. Hər dövlət xadiminin tuğu vardı və ölçüsü vəzifəsinə görə fərqlənirdi.

Xalq arasında atlarla bağlı bir çox inanclar var. Bu inanclar Orta Asiyadan Anadoluya keçib. Döyüşdə ölən türkün məzarına onun atının quyruğu asılırdı. Keçmişdə Türklərin məzar daşları at formasında idi. Məzar daşları sahəsində araşdırma aparın

ETNOPSİKOLOGİYA

tədqiqatçılar qoyun, qoç və at formasındakı məzar daşı adətinin Orta Asiya və Şamanizmdən gəldiyini bildirirlər. Qədim türk inancına əsasən keçmişdə, ev tikərkən, ən böyük dirəyə və ya çadırın ortasına at qanı və ya südü çəkilirdi. Dağ, meşə və alov ruhlarına dua edəndə qırmızı at saçı istifadə olunurdu. At olan evə şeytan girməz, at pis ruhları qovar. İslamdan əvvəlki inanclarda və İslam inancında yuxuda at görmək müsbət qəbul edilirdi və yuxu görənin arzularının çin olması və evlənəcəyi demək idi. Quyuğu kəsik at görmək isə yuxu görənin öləcəyi demək idi.

Ağacı mübarək və müqəddəs saymaq inancı çox-çox qədimlərə, səmavi dinlərdən daha əvvəllərə gedib çıxır: Ağacı mübarək və müqəddəs saymaq inancı çox-çox qədimlərə, səmavi dinlərdən daha əvvəllərə gedib çıxır. Bəzi ağacların yay-qış bütün fəsillər boyu yaşıl qalması, insan ömründən daha uzun olması, mövsümdən mövsümə özünü yeniləyə bilməsi inaclarda da əksini tapır. Qədim Türklər “kosmik ağac” və ya “həyat ağacı” adlandırdıqları Ağacı bir zamanlar dünya mərkəzinin simvolu sayıblar.

Mifologiyada həyat ağacı müxtəlif formalarda təsvir edilir. Onun Yer üzünün mərkəzindən yüksəldiyi və budaqlarının səmanın ən yüksək qatlarına qədər çatdığı deyilir. Köklərinin Yerin altına, gövdəsinin Yer üzünə, budaqlarının isə Göyə uzanması fərziyyəsi onun haqqında “dünyanın oxu” fikrini yaradıb və “həyat ağacı göyün dirəyidir” deyiblər. Şamanlar Göyə doğru mistik səfərlərində bu Ağacı nərdivan kimi istifadə etdiklərini və onun sayəsində Tanrıya çatdıqlarını söyləyiblər.

Kosmik ağac dedikləri bu həyat ağacını ölümsüz edən əsas xüsusiyyət onun yay-qış hər zaman canlı qalması, yəni yarpaqlarının tökülməməsi, həmişə yaşıl qalması, çiçək açması, meyvəli olmasıdır. Onun köklərinin ölümsüzlük suyu içdiyinə inanılıb.

Həyat ağacı yaradılış, dünyaya gəlmə və ölümsüzlük fikirlərinin vəhdətidir. Dünya mifologiyasında fərqli mədəniyyətlərdə həyat ağacını bəsləyən ölümsüzlük suyu ilə yanaşı onu qoruyan ilan, əjdaha və aslan kimi heyvanların da adları çəklilir. Həyat

ETNOPSİKOLOGİYA

ağacının nəhəngliyi və ucalığı, səmanı, yerin üstü və altını əhatə etməsi, dibində müqəddəs su, quyu və ya bulaq olması bütün mədəniyyətlərdə ortaq mifik düşüncələrdir. Qaraçay Türkləri arasında oxunan bir mahnıda bu ağac belə əzizlənilir: Ay yalnız ağac, can ağac, Ay tək ağac, Tanrının ağacı. Ay ağac, bərəkətin ağacı, çoxdur sənin imkanın, insanlara kömək edən ağac.

Türklərin yaşadığı coğrafiya dəyişsə də, insanların vizual və mədəni yaddaşında motiv dünyası qeyb olmur, inanc və mərasimlərdə yaşayır. Orta Asiyadan Anadoluya qədər gəlmiş həyat ağacı mifi Türk dünyasında İslamın qəbulundan sonra da davam edib. Çünki Hz. Məhəmməd ağaca çox əhəmiyyət verərək belə sözlər deyib: "Qiyamət qopmasına yaxın əlinizdə bir ağac fidanı varsa, onu o saat əkin, çünki ağacın barı qədər Allah sizə savab yazır".

Qədim Türk inanclarında dünyanın oxu sayılan "müqəddəs ağac" fikri sonralar İslamda Cənnətin nar və xurma ağacları ilə əvəzlənib. Mifologiyada həyat ağacı olaraq şam, xurma, ağcaqayın, fıstıq və səlv kimi ağac növlərinin adı çəkilir.

Türk soylu tayfaların hamısında "dağlarda tək başına dayanan ulu ağac" müqəddəs sayılıb və onun ətrafında bəzi mərasimlər icra edilib. Bu gün də Anadoluda bu inanc və mərasimlərin izləri qalır. Ağacın budaqlarının səmaya istiqamətlənməsi onun Tanrıya çatması inancını yaradıb ki, nəticədə camaat bəzi müqəddəs saydıqları ağacların budaqlarına parça, yaylıq və ya rəngli iplər bağlayaraq dilək tuturlar. Xıdır-İlyasın Bahar bayramında insanların yazdıqları məktubları gül cücərtisinin yanına basdırması düşüncəsi də ağacın müqəddəsliyi fikrinə əsaslanır.

Yalnız və tək bitən ağacları kəsmək uğursuzluq əlaməti sayılıb, "tənha ağacı kim kəssə, başına pis iş gələr" deyiblər.

Anadoluda çölün düzündə əgər bir uşaq dünyaya gəlsə, onun adına bir ağac əkilər və o insan bu ağaca bağlı sayılır. Yəni bu adam dinc, xoşbəxt və sağlam olarsa, ağac da yaşıl, canlı qalar, xəstələnsə və ya ölərsə, ağacın da yarpaqlarının töküləcəyi fikrinə inanılıb.

ETNOPSİKOLOGİYA

Ağacla bağlı inanclar atalar sözləri və deyimlərdə də əks olunub. Anadolu qadını həyat yoldaşına və oğluna “evimin ulu ağacı”, “evimin dirəyi” deyir ki, bu da dünyanın oxu, Göyü, Yeri və Yerin altını birləşdirən Ulu ağaca işarədir. Oğlan uşaqları isə ailələri üçün "kölgəsi və meyvəsi olan ulu ağaclar" sayılır.

5.1.3. Çin xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Şərqi Asiyada yerləşən dünyada əhalisinin sayına görə birinci, sahəsinin böyüklüyünə görə isə üçüncü ölkədir. Çin 22 əyalət, beş muxtar bölgə, dörd birbaşa idarə olunan bələdiyyə (Pekin, Tyantszin, Şanxay və Çuntsin) həmçinin Honkonq və Makao xüsusi inzibati bölgələrindən ibarətdir.

Çinlilərin işgüzar həyatının xüsusiyyətləri. Çin işgüzar mədəniyyəti milli stereotiplər, zənginliyə qarşı olan motivasiya və münasibət, işgüzar məqsədin reallaşması dərəcəsiindən ibarətdir. Çin xalqının spesifikliyi onun işgüzar həyatının xüsusiyyətlərini də müəyyənləşdirir. Yəni işlərin aparılmasının forma və üsulu, biznesmenlərin davranışlarının xüsusiyyətləri, qərar qəbul etmənin xüsusiyyətləri, gəlirlərin əldə etməsinə yönəlişlik bütün bunlar iş adamlarının həyat və fəaliyyətindən və sosial-tarixi şəraitdən asılıdır. Müasir çin iş adamları qeyd edirlər ki, həyatda xoşbəxtliyin əsas ölçüsü həm gəlir, həm də mənəvi məmnunluq gətirən işdir. Çinlilərin düşüncəsində ziddiyyət də yer alır, bir tərəfdən xoşbəxtlik pulla deyil fikri, digər tərəfdən isə pul pul gətirər fikri. Həyatdan pul qazanmaq üçün istifadə edilməlidir, yaxşı yaşamaq üçün isə varlı və zəngin olmaq lazımdır.

Çin biznesinin xüsusiyyətlərindən biri etnik və ya klan xarakterin daşmasıdır. Çox vaxt çinlilər öz gəlirlərindən sadəcə “öz” adamları ilə iş qursunlar deyə imtina edə bilərlər. Çin mentalitetinin xüsusiyyətləri işgüzar həyatda öz əksini tapıb. Çinlilər öz şəxsi dəyər, maraq və mənafeələrini özgələrindən üstün tuturlar. Nadir halda başqa insanların fikirlərinə onlar qulaq asırlar və həmişə öz bildiklərini edirlər. Ona görə də çinlilərlə danışıqlar aparmaq çətindir: bir tərəfdən sizinlə razılaşırlar sonda isə öz

ETNOPSİXOLOGİYA

bildiklərini edirlər. Bu çinlilər üçün normaldır və onların fikrincə rəqabətin bir metodudur. Çinlilər insanlardan öz məqsədlərinə görə istifadə edə bilirlər. İnsanlara baxarkən onların sosial statusunu, əlaqələrini, çevrəsini və texniki vərdişlərini müşahidə edirlər və qiymətləndirirlər. Çində xarici vətəndaş partnyor deyil məhz sirlərin alınmasının bir kanalıdır. Çinlilər çox asanlıqla, məharətlə və heç bir əziyyət çəkmədən insanları öz tərəflərinə çəkə bilirlər. Çində uğurlu biznes təşkil etmək üçün çin etnik stereotiplərini və etnik şüurunu bilmək mütləqdir. Bu sahədə uğur əldə etmək üçün ilk öncə çin partnyorla dost olmaq lazımdır.

İşgüzar mədəniyyət üzrə amerikalı mütəxəssislər Çin işgüzar həyatının səkkiz vacib tərkib hissələrini qeyd ediblər.

1. Şəxsi əlaqələrin qurulması (guanxi). Çinlilər işgüzar həyatda şəxsi əlaqələrə çox böyük yer ayırırlar, yəni dost, qohum, tanışlardan istifadə edirlər. Çinlilər unutmaz deyillər. Onlar öz keçmişlərini heç vaxt unutmurlar.

2. Vasitəçi. Çində iş qurmaq üçün mütləq vasitəçidən istifadə etmək lazımdır. Çunki Çində özlərlə həmişə şübhə ilə yanaşırlar, etibar etmirlər. Vasitəçi bunu aradan götürə bilər və şəxsi əlaqələrdən istifadə edərkən biznes qurmaq olar.

3. Sosial status. Qərb mədəniyyətin nümayəndələri üçün çinlilərin formal, rəsmi qaydaları anlaşılmazdır, çinlilər danışıqlar zamanı statusa, yaşa çox diqqət ayırırlar.

4. Yaxşı şəxsi münasibətlər. Çinlilər üçün biznes partnyorları arasında isti və harmonik münasibətlər vacibdir.

5. Bütöv təfəkkür. Çinlilər danışıqlar zamanı bütün mövzuları bir-birinə qatırırlar, bir məsələni qoyub digərinə keçirlər.

6. Qənaətçilik. Çinin siyasi və iqtisadi qeyri-sabitliyi insanlara öz pullarına qənaətlə yanaşmağı öyrədib.

7. Çin danışıq üslubunun bir xüsusiyyəti də var. Çinli iş adamları eyni zamanda bir neçə iş partnyorlar ilə danışıqlar apara bilirlər. Qərb iş adamları bunu hörmətsizlik kimi qəbul edirlər, lakin çinlilər üçün bu təsir etmə yollarından biridir.

8. Əməksevərlik. Çinlilər məqsədlərinə çatmaq üçün yorulma-

ETNOPSİKOLOGİYA

dan çalışırlar.

Çinlilərin sosializasiya məsələsinə münasibətləri. Çində ailə tərbiyəsi sahəsində də çox maraqlı və zəngin ənənələr olmuşdur. Qədimdən başlayaraq ailə tərbiyəsinə çinlilər böyük yer ayırmışdılar. Müasir dövrün estetik tərbiyəsi haqqında ən məşhur “Şan Şu” əsərində imperator ailə tərbiyəsi haqqında öz fikirlərini söyləmişdir. Qeyd etmək olar ki, Çində qədim dövrdən başlayaraq ailə tərbiyəsi nəzəriyyəsi daima inkişaf edirdi. Çin Xalq Respublikası yarandıqdan sonra cəmiyyətin sosial sistemi dəyişildi, lakin ailə tərbiyəsi sahəsində o qədər də dəyişikliklər olmadı. Çinin ailə tərbiyəsinin əsas prinsiplərini nəzərdən keçirək:

1. İmperatordan tutmuş siravı insana qədər hamı “Uşaqların tərbiyəsi valideynlərin vəzifəsidir” fikrilə razılaşırlar. Bütün dövrlərdə hesab olunurdu ki, uşaqları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Uşaqları yalnız böyüdü bə amma tərbiyə etməyən valideyn natamam valideyn hesab olunurdu. Qədim Çin şərində deyilirdi: uşağı böyüdü bə, tərbiyə etməmək atanın günahıdır. Hesab olunur ki, Çində insan öz övladını təkcə erkən uşaqlıqda deyil bütün həyatı boyu tərbiyə etməlidir.

2. Ailə tərbiyəsi təkcə uşaqlar və ailə üçün önəmli deyil. Eyni zamanda cəmiyyət və ölkə üçün də vacib məsələlərdən biridir. Çinlilərin fikrincə, ölkə böyük bir ailə kimi yaşmalıdır. Uşaq erkən yaşdan anlamalıdır ki, o təkcə öz ailəsi üçün deyil, bütün xalqın qayğısına qalmalıdır.

3. İlk növbədə uşağa özünü cəmiyyətə layiq aparmağa öyrətmək lazımdır, sonra isə uşağın əsas yerinə yetirəcəyi vəzifələri öyrətmək lazımdır. Çində deyirlər, əgər işdə uğur əldə etmək istəyirsənsə, özünü layiq aparmalısan (insan olmalısan). Konfutsinin nəzəriyyəsinə görə, insan ilk öncə “jen”ə malik olmalıdır. “Jen” insanlıq, humanistlik, insanlara məhəbbətdir.

4. Uşaqların müstəqilliyi. Çində uşaqlar çox erkən yaşdan müstəqil olmağa başlayırlar. Valideynlər onları erkən yaşdan əməyə alırdırılar və pullara qarşı düzgün münasibət formalaşdırırlar. Valideynlər öz uşaqlarının gələcəyi üçün pul yığmırlar ki,

ETNOPSİXOLOGİYA

uşaqlar bu pullara arxayın olub, ümidlərini bu pullara bağlasınlar. Həmçinin valideynlər öz uşaqlarına sosial statuslarından istifadə etməyidə qoymurlar.

5. Uşaqlara milli ənənələri ötürmək vacibdir. Çin ənənələrinə görə insanda aşağıdakı müsbət keyfiyyətlər inkişaf olunmalıdır: müstəqillik, əməksevərlik, valideyn və qohumlara qarşı hörmət və sevgi, ölkəyə sadıqlıq, cəsarət, işin keyfiyyətli yerinə yetirilməsi, nəzakətlilik, dürüstlük və s. bu keyfiyyətlər uşaqların tərbiyəsində əsas götürülür.

6. Erkən dövrün tərbiyəsi daha məqsədəuyğun hesab olunurdu. Qədim dövrdən başlayaraq məhz məktəbəqədər dövrün tərbiyəsi daha zəruri hesab olunurdu, çünki yenidən tərbiyə həmişə uğursuz və daha çətin olurdu.

7. Uşaqları sevgi və eyni zamanda ciddilik şəraitində tərbiyə etmək lazımdır, onlara düzgün nümunələr göstərilməlidir.

8. Yaxşı ətraf mühit. Tərbiyə ilə bağlı istənilən ədəbiyyatda "Men" adlı ana haqqında təsvirlərə rast gəlmək olar. Bu ana öz uşaqlarının inkişafına müsbət təsir edə biləcək yaxşı qonşuları olsun deyər üç dəfə evini dəyişmişdir. Qədim çin mütəfəkkirləri söyləyirdilər: ətraf mühit sözsüz tərbiyədir.

9. Dürüstlük. Çinlilər uşaqların dürüst böyümələrinə çox böyük önəm verirlər, uşaqlar böyüklərin həyatını müşahidə etməklə dürüst və ya yalançı olmağı öyrənirlər.

10. Valideynlərin şəxsi nümunəsi. Valideynlərin ardıcıl və daimi müsbət nümunələri uşaqların tərbiyəsinə yaxşı təsir edir.

Müasir Çində uşaqların tərbiyəsinə münasibət bir qədər dəyişilib. Təhsilin dəyəri artıb, oğlanlarla yanaşı qızlar da təhsil almağa meyllidirlər. Məktəbəqədər təhsil müxtəlif forma, üslub və məzmununda həyata keçirilir. Çində uşaqların tərbiyəsi dövlət qayğısı səviyyəsində həyata keçirilən bir tərbiyədir. Yaş yarımliq uşağı artıq müstəqilliyə öyrədirlər, onu oxumaq, saymaq, rəsm çəkmək öyrədirlər. çində uşaqlar müstəqil, fəal, ünsiyyətçil, sözə qulaq asan və anlaşıqlı olurlar. Uşaq doğulandan sonra ana bütün ev işlərindən azad olur. O çox gəzməməlidir, hərəkət etməməlidir, çox vaxt

ETNOPSİKOLOGİYA

yataqda olmalıdır, saçını kəsdirməməlidir, ayaqlarını isti saxlamalıdır, soyuq əşyalara toxunmamalıdır. Bəzi ərzaqları, meyvələri yeməməlidir, yaşıl çay içməməlidir. Bütün işləri onun əvəziinə qohum qadınlar edir. Uşaqlara çox erkən yaşdan çin çubuqlarından istifadə etməyi öyrədirlər. Bu uşağın kiçik motorikasının inkişafına təsir edərək onu daha ağıllı edir.

Çin xalqının dini və inanclar sistemi. ÇXR konstitusiyası Çinin hər bir vətəndaşı üçün din azadlığına zəmanət verir. Ölkədə dini işlər üçün xüsusi komitə fəaliyyət göstərir. Hökumət dini fəaliyyətə maneə olmamaqla etiqad azadlığını təmin edir. Çində kilsə və məbədlərin hüquqları qorunur və ateistlərin ictimai yerlərdə təbliğatı qadağandır. Bundan başqa, dövlət din xadimlərinə ölkənin siyasi həyatında iştirak etməyə icazə verir. Çin və Şanxay ictimai elmlər akademiyalarında buddizm, islam və xristianlıq bölmələri olmaqla dünyəvi dinləri tədqiq edən institutlar fəaliyyət göstərir. Bundan başqa, İslam teoloji institutu, Nankin birləşmiş teoloji seminariyası, Çin buddizmi institutu mövcuddur. Bu gün Çində 100 milyondan çox dindar yaşayır və onlar öz dini mərasimlərini sayı 85 mini ötən məbəd, məscid və başqa yerlərdə həyata keçirir. Çində dinin tarixi çox qədimlərə gedib çıxır, əgər Hindistanda din hökmranlığı və hindlinin dini düşüncəsi metafizik təəyyülə dolmuş hesab edilsə, Çində başqa tip dini görüşlər yaranıb. Çində dinin əsas elementlərinə animizm və politeizm daxil olub. Çinlilər hesab edirlər ki, dünya ruhlarla doludur. Şər ruhlar (quy) xəstəlik və bədbəxtlik gətirir. Bu ruhlardan qorunmaq və ya qovmaq üçün isə müxtəlif tilsim və rituellardan istifadə edilirdi. Çinlilər dünyanın iki elementin “İn” və “Yan” ın birləşməsindən yaranmasına inanırdılar. “İn” qaranlıq, qadın, şər hesab olunurdu. Bu keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən şər ruh “quy” idi. “Yan” isə istilik, işıq, xeyir, kişi demək idi və özündə bu keyfiyyətləri təcəssüm etdirən şeylər “quy”dan müdafiə olunmaq üçün bu keyfiyyətlərdən istifadə edə bilərdi. Çində daha beş əsas dini təlim : konfutsizm, daosizm, buddizm, islam və xristianlıq yayılmışdır. Dindən çox etik-siyasi təlim olan konfutsizm

ETNOPSİKOLOGİYA

e.ə. III əsrdən 1912-ci ildə respublika elan olunanadək dövlətin dəstəyindən istifadə edib. Konfutsi fəlsəfəsi özlüyündə ailə və əxlaq kodeksini birləşdirir. Daosizm din olaraq Çinə daha çox bağlı olsa da, buddizmin təsirini əks etdirir. Buddizm Hindistanda yaransa da, Çində geniş yayılıb və burada yüzlərlə buddist məbəd və monastırları tikilib. Müsəlmanlar Çinin hər yerində, xüsusilə, ölkənin şimal-qərb və cənub-qərb rayonlarında yaşayır. Xristianlıq Çində Avropa və Amerika missionerləri vasitəsilə yayılmağa başlayıb. Çinlilər üçün müqəddəs insan o biri dünyada zövq almağa və əzabdan qurtulmağa çalışanlar yox, qəbul edilmiş normalara uyğun və ləyaqətlə yaşamağa öyrəşənlər hesab olunur. Konfutsiçilik Çində e.ə. V-VI əsrlərdə yaranıb. Çin imperiyasının müəyyən tarixi məqamlarında isə konfutsiçilik əsas din, rəsmi dövlət ideologiyası funksiyasını oynayıb. Konfutsiçilik həm siyasi, həm inzibati sistem, həm də iqtisadi və sosial proseslərin əsas tənzimləyicisi, bir sözlə, Çin həyat tərzinin özü idi. 2000 ildən çox bir müddətdə konfutsiçilik çinlilərin ağıl və duyğularının formalaşmasına, onların inanclarına, psixologiyalarına, düşüncələri-nə, davranışlarına və məişətlərinə ciddi təsir etdi. Etik-siyasi təlim olan konfutsiçi-liyin mərkəzində insan əxlaqı, ailə və dövlətin idarə olunması məsələləri durur. Konfutsi üçün çıxış nöqtəsi kimi “səma” və “səməvi təsir” konsepsiyası əsas götürülür. Konfutsi təlimində əsas yeri “jen” (insanilik, humanizm) ailə, cəmiyyət və dövlətdə insanlar arasında münasibətlər tutur. Daosizmin əsas anlayışı Dao anlayışıdır. Dao qeyri-cismanidir və hissi qavrayışa qapılmır, o, hər yerdə və heç haradadır, formasız və məzmunuzdur, sonsuz və əbədidir, boş, lakin bitməz-tükənməzdir. O tanrılar da daxil olmaqla, hər şeyin ilk əcdadıdır. Buddizm. Budda Nepal Himalayının yamaqlarındakı kiçik vilayətdə hökmranlıq edən Şakya hökmdar nəslindəndir. Budda “aydın” deməkdir, bu onun ruhani adıdır. Budda təlimi iki müddəə ətrafında fırlanır: izzirab və nicat. Bütün Budda təlimi “dörd nəcib həqiqətə” söykənir. Bu həqiqətlər aşağıdakılardır: izzirab, izzirab mənbəsi, izzirabı yox etmə və izzirabı yox etməyə aparan yol. Buddizm Çinə e.ə. I əsrdə daxil olmuşdur. Eramızın IV

ETNOPSİKOLOGİYA

əsrində bu dinin hər yerdə yayılması başlayır və tezliklə buddizm ölkənin ən nüfuzlu dininə çevrilir. Buddist nəzəriyyəsində üç başlıca istiqamət təşəkkül tapmışdır: çin buddizmi, tibet buddizmi (lamaizm) və pali buddizmi

Çinin milli adət və ənənələri. Çin milli adət və etiket qaydalarının əsasında böyüklərə hörmət, ehtiram hissi, ənənələrə qayğılı münasibət, keçmişə maraq və qəbul olunmuş qayda və ritualların qorunması dayanmışdır. Çində bütün xarici vətəndaşlara çox mehriban yanaşırlar. İctimai yerlərdə onlar diqqət obyektinə çevrilirlər. Çinlilər mehriban və ünsiyyətçil olduqlarına görə tanış olmayan insanlarla asanlıqla əlaqəyə girirlər. Çinlilər ictimai nəqliyyatda, ictimai yerlərdə tanış olmayan insanlarla söhbət etməyə hazırdılar. Çin dövləti dünyada özünün etiketi, mərasimləri, ənənələri ilə tanınır. Bu ənənələr qədim dövrdən müasir dövrdə qədər gəlib çıxıb. Çinlilərin salamlama ritualınının 2000 ilə yaxın yaşı var. Müasir dövrdə belə salamlama ritualından dövlət səviyyəsində keçirilən rəsmi tədbirlərdə və milli bayramlarda istifadə edilir. İş insanları müasir salamlamadan istifadə edirlər amma hörmət əlaməti olaraq mütləq başlarını yavaşca tərpətməlidirlər. Müasir gənclər bir qədər qədim salamlama ritualından uzaqlaşblar təkcə başlarını tərpədirlər. Görüşəndə avropasayağı görüşmək, qucaqlaşmaq və öpüşmək qəbul deyil. Çinlilərdə ad soyaddan sonra gəlir, adla müraciət etmə yalnız ən yaxın dostlar və qohumlar arasında olur. “Siz” əvəzliyindən çinlilər yaşlı insanlara və əsasən yad insanlara deyə müraciət edirlər. Çinlilərin ünsiyyətinin vacib hissəsi hədiyyələrin verilməsi təşkil edir. Çin düşüncəsinə görə hədiyyə vermək diqqətçilik əlamətidir. Çox bahalı hədiyyəyə çinlilərin münasibəti birmənalı deyil. Onlar hədiyyəni verərkən və onlardan hədiyyəni alarkən iki əllə almaq lazımdır. Çin etiket xüsusiyyətlərinə görə onlar hədiyyədən imtina edə bilərlər lakin bir neçə nəzakətli təkidlərdən sonra qəbul edirlər. Çinlilər qonaq getməyə və qonaq qəbul etməyi çox sevirlər. Əgər siz dəvət olunmusunuz gecikmək olmaz əksinə tez gəlmək yaxşıdır. Qonaqlıqda uzun müddət oturmaq olmaz, bu

ETNOPSİKOLOGİYA

nəzakətsizlik hesab olunur. Qonaq öz dostu ilə gələ bilər. Çinlilər bütünqonaqlara qarşı xoş və mehriban münasibət göstərirlər və çalışırlar ki, qonaq onlardan razı qalsın. Çin incəsənəti və poeziyası dərin mənaya malikdir. Çin rəssamların əsərləri boyaları və texnikaları ilə heyran edir. Dünyanın ən nəhəng kəşfləri məhz Çində ixtira olunmuşdur(kompas, ipək, porselen və s). Nəhayət, yalnız çinlilər Böyük İpək yolu vasitəsilə digər dövlətlərlə əlaqə yaratmışlar.Çinin mədəniyyəti müxtəlif ənənələrin, zamanın, inancların təəccüblü və heyranedici qarşılaşmasıdır. Hətta müasir çin rəssamların əsərlərində qədim dövrün abu-havasını hiss etmək olar.Çin mədəniyyətinin ən parlaq simvolu kalliqrafiyadır. Bu qədim dövrdə yaranmış xüsusi yazı üslubudur və müasir dövrdə isə kalliqrafiya incəsənətin ən unikal istiqamətinə çevrildi. Öz məzmununa görə kalliqrafiya musiqi və poeziya ilə müqayisə oluna bilər. İyeroqliflər vasitəsilə Çinin ritmini və harmoniyasını ötürürlər. Çin kalliqrafiyasında xüsusi pələng üslubu var, xalq təbabətində isə pələng gimnastikası var. Mərkəzi Çindəbələ bir adət: gəlinin cehizinə xəmərdən yağrılmış pələnglər qoyurlar. Çində qadınlar iş sahəsində kişilərlə bərabər hüquqlara malikdirlər, onlarda məsuliyyətli vəzifələrdə çalışırlar. Ancaq Çin ənənəsinə görə çin qadını sadə və təvazökar olmalıdır. Qadına toxunmaq, əlindən tutmaq, geyinməyə kömək etmək qadağandır. Ənənəvi çin toyu müasir dövrdə dəyişikliklərə uğrayıb lakin bəzi adətlərdən simvolik olaraq istifadə edilir. Çində toya münasibət həmişə ciddi olub.Toyu mütləq günün ikinci yarısına salırlar, saatın əqrəbləri mütləq yuxarıda olmalıdır ki, bu da ruzi-bərəkət, uğur, xoşbəxtlik əlamətidir. Toydan əvvəl bəy və gəlin öz evlərində qohum və qonaq üçün süfrə açirlar.

Çin ailəsində valideynlərə xüsusi hörmət saxlanılır. Toyda onlar üçün ayrıca masa ayrılır.Əgər Çində ərə getməmiş qız vəfat edərsə və başqa bir ailədə evlənmiş gənc də vəfat edərsə onlar bu ölümlərin nigah mərasimini keçirirlər və bir qəbirdə basdırırlar.Bu qəribə adətin müxtəlif açıqlaması var. Qədim Çin ənənəsinə görə, ölü tənhalıqda qalmamalıdır.Digər səbəb isə vəfat etmiş gənc ailədə

ETNOPSİKOLOGİYA

olan növbəti üzvün yolunu bağlamır.

Yas mərasimləri .Qədim dövrlərdə Çində yas mərasimləri bir sıra adətlərlə həyata keçirilirdi. Məsələn vəfat etmiş insanın burnuna və ya ağzına pambıq parçadan olan ipliklər qoyulur, ən zəif nəfəsdə belə iplər tərpənir. Qadınlar çox səs-küylə ağlıyırlar ki, qonşular və yoldan keçənlər bunu bilsinlər. Sonra qohumlar, qonşular vəfat etmişini ziyarət etməyə başlayırlar. Ayaq tərəfə iki şam qoyurlar ki, onun o dünyada gedisini işıqlansın. Sonra qonq və barabanlarda ifa edirlər ki, “kölgələr dünyasına” keçən zaman ölənin şəxsinin yaxşı əhvalı olsun.Çox vaxt ölünü matəm yürüşü ilə müşayət edirlər. Əvvəllər Çində matəm rəngi ağ rəng hesab olunurdu. Müasir dövrdə isə ölənin şəxsinin qohumları qollarına qara rəngli lent bağlayırlar. Əgər qadın vəfat edibsə- sağ qola, kişi sol qola bağlayırlar.

Çinlilərin milli xarakteri. Çin milli xarakterinin özəyini ailəyə yönəlmiş xüsusi çin düşüncə tərzini təşkil edir. Çin cəmiyyətinə məxsus olan kollektivizm, qarşılıqlı kömək, altruistlik kimi keyfiyyətlər avropalıları çox təəccübləndirir.“Qızıl orta” prinsipini təbliğ edən Konfutsi və Lao-Tsünün təlimlərində çinlilərin xarakterik xüsusiyyətlərini və həyat tərzinin spesifikliyini müəyyənləşdirmişdilər. Orta məxrəci seçərkən, yəni öz davranışlarında ifratçılıqdan uzaq olmaqla çinlilər özləri üçün uzunömürlülük və fiziki rifahı təmin edirlər. Bu Çin filosofların fikirləridir və müasir çinlilər çalışırlar hər yerdə və hər şeydə mütədilliyi və təmkinliyi gözləsinlər.Çində öz hisslərini açıq şəkildə bildirmək qəbul olunmur. Mimikaları o qədər də ifadəli deyil, hisslər haqqında məlumatı gözlər və qaşlardan oxumaq olar.Çinlilərin tərifə spesifik yanaşmaları var, insanın özünü tərifləməsi ümumiyyətlə normal qiymətləndirilmir,təvazökarlıq alqışlanır. Çinlilərin nə zaman dürüst və ya nəzakətli olduqlarını fərqləndirmək çətin olur, çünki onlar çox vaxt təvazökarlıqdan irəli gələn nəzakətli davranışı nümayiş etdirirlər. Bu baxımdan tərif qəbul etməmək yalnız nəzakətlik formuludur. Çində insana başqa insanların ətrafında səs qaldırmaq yaxşı hal deyil. Çinlilər üçün

ETNOPSİKOLOGİYA

şəxsi reputasiyanı qorumaq çox vacibdir. Çinlilər problemləri daha da şisirtməmək üçün konfliktlərdən və xoşagəlməz situasiyalardan qaçmağa meyllidirlər. Çinlilər üçün kollektivizm ön plandadır. “Uğur hamıya mənsubdur” şüarını çinlilər həmişə yadda saxlayırlar. Kollektiv məsuliyyətlik bütün xalqa məxsusdur. Əgər bir müəssisə gəlir baxımdan ziyan çəkirsə, rəhbərlik bütün işçilərin maaşını azaldacaq və bu addımı da hamı anlaşılıqlı qəbul edəcəklər. Çinlilərin özünəməxsus milli xarakteri bir sıra faktorların təsiri altında formalaşmışdır: xarici əlaqələrdən təcrid olma, xüsusi yazı qaydası, kənd təsərrüfatının aparılmasının çox ağır şərtləri, dini və fəlsəfi təlimlər və s.

Çinlilərin milli xarakterinin əsas xüsusiyyətləri:

1. Özünəqapalılıq. Çinlilərin intraversiyaya meylliliyi müxtəlif səviyyələrdə şəxsi səviyyədən başlayaraq dövlət səviyyəsində təzahür olunur. Emosiyaların xarici ekspressiyasının açıq şəkildə göstərilməsi qəbul olunmazdır və hətta bir sıra mürəkkəb etik rituallarla əvəz edilir bu isə avropalıların gözündə ikiüzlülük kimi qavranılır. Əgər təsadüfən iki insan qarşılaşırsa, hər ikisi bir –birinə dərin hörmətlərini nümayiş etdirirlər. Hər ikisi göstərməlidirlər ki, digəri ağıllı, tərbiyəli və inkişaf etmişdir hətta əslində heç də belə olmasa belə. Az tanış olan insanlarla çinlilər özlərini qərribə aparırlar: sifət və bədənlerini heç tərpətmirlər, düz oturlar, dodaqları azca tərpənir və səsləri çox sakit olur, həmsöhbətin düz üzünə baxmaqdan qaçırlar və pıçıltı ilə danışırlar. Düşünürlər ki, belə yalnız düşmən və bir-birinə nifrət edənlər baxırlar. Bəlkə də, məhz bu xüsusiyyət Çin dövlətini illər ərzində xarici əlaqələrdən uzaq və qapalı saxlamışdır.

2. Sadə məntiqli konstruksiyalara meyllilik. Çinlilərin düşüncə tərzini praktik düşüncə tərzinə hesab etmək olar. Zəruri olmayan mürəkkəbləşmələrdən uzaq olurlar. Çinli adətən sadə intellektual konstruksiyalara üstünlük verir çünki onları yadda saxlamaq asan olur və həyat və fəaliyyət üçün əlverişli və rasionaldırlar.

3. Təşəbbüskarlıq. Yaponiyada çinli dərzi, bərbərin həyatını

ETNOPSİKOLOGİYA

bir yapon professor belə təsvir etmişdir: “Onlar yalnız balıqla qidalanırdılar və hər bir yenni qənaət edərək yığırdılar.” Əgər çinlinin imkanı bir az yaxşılaşsınsa o bir köhnə velosiped alır və rayonları gəzərək alver etməyə başlayır. Sonra özünə inam artanda o motosiklet alır, artıq o nəinki alver edir, malları satır hətta malları faizlə verir. Sonda çinli özünə mağaza açır və daha yaxşı şərait yaradır.

4. Kollektivizm. Çətin iqlim və təbii şərait, həmçinin təbii fəlakət çinlilərdə ciddi intizam, fərdin qrupdan yüksək dərəcədə asılılığı, qrupun fikirlərinə etibarlılıq, qrupun üzvlərinə qarşılıqlı kömək etmə kimi xüsusiyyətlər formalaşdırır.

5. Praqmatiklik. Qida resurslarında məhdudiyət çinlilərdə ifrat dərəcədə qənaətçiliyə, praqmatizm və hər şeyi hesaba almağa xüsusiyyətləri formalaşdırdı. Praqmatik çinlilər öz məqsədlərinə çatmaq üçün sərfəli yolu detallara qədər hesablayırlar.

6. Qəddarlıq. Əgər siz gülümsəyən çinli ilə rastlaşsaz fikirləşməyin ki, o sizə səmimi şəkildə gülümsəyir. Bu yalnız nəzakətlik təbəssümü də ola bilər. bəzən çinlilərdə təbəssümdəm aqressiyanı bir addım ayırır.

7. Yazı sistemi. Çinlilərin milli xarakterinin formalaşmasında yazı sisteminin xüsusi və böyük rolu olub. Çin yazı sistemi onları başqa xalqlardan sanki təcrid etdi özünü başqa ölkələrin təsirindən və müdaxiləsindən sanki qorudu.

8. Çin mentaliteti. Çinlilər avropalı mentalitetindən tamamilə fərqlidir. Çinlilərin davranışı avropalıların davranışından fərqlidir.

5.1.4. Yapon xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Yaponların milli xarakteri. Yaponiya sirli şərq ölkəsidir. Onun ənənələri minillik tarixə malikdir və bu günə kimi yaponlar tərəfindən saxlanılır. Yapon mədəniyyəti cəmiyyətdə davranış tərzini, ailə münasibətləri ilə daima diqqət mərkəzində olan xalqlardan biridir. Yaponiya elə bir dövlətdir hansı ki, orada cəmiyyət aydın strukturlaşdırılmışdır. Burada ənənələrdən və xalqın mədəniyyəti

ETNOPSİKOLOGİYA

yətindən kənar və ayrıca yaşayan ailələr tapmaq demək olar ki, mümkün deyil. Bütün yaponlar tərbiyə və təlimdə, eyni zamanda cəmiyyətdə və ailədə eyni qanunlara tərəfdardırlar.

Yapon psixologiyasında qrup heç vaxt insanı təhdid etmir, əksinə ona kömək olur. Mahiyyət etibarlı ilə yapon cəmiyyəti kollektivizmə, ittifaqa, birgə yaşayış qaydalarına əsaslanan qapalı cəmiyyətdir. Yapon nadir halda ola bilər ki, qrup daxilində razılaşmadan hansısa qərar qəbul etsin. Böyük firma və şirkətlərdə az adam olur ki, yapon cəmiyyəti üçün xarakterik olan adət və ənənədən kənara çıxmaq və müstəqil qərar qəbul etmək hüququnda olsun. Bəzən əcnəbilər bu xüsusiyyətə görə yaponları məkirli, hiyləgər hesab edirlər. Ünsiyyət partnyorunun xətrinə dəyməmək üçün, nəzakətli olsun deyə edilmiş təklifə “yox” deyə bilməyən yaponu əcnəbilərin hiyləgər, bəzən adlandırması sadəcə olaraq yapon mədəniyyətinin bilməmək səbəbindən irəli gəlir. Bu zaman yapon belə bir zehniyyətdən çıxış edir ki, onun susması, heç də bizlərdə olduğu kimi, “susmaq razılıq əlamətidir” kimi yox, imtina kimi yozulacaq. Yaponiyada insan özünü sosial qrupdan kənar təsəvvür edə bilmir və ona görə də burada cəmiyyətdə gərginlik heç də başqa ölkələrdə olduğu kimi yüksək deyil. İnsanın davranışı sanki, ana südü ilə mənimsənilən nəzakət qaydaları, sosial qadağalarla ciddi şəkildə reqlamentləşdirilmişdir. Yaponiyada doğulub boya başa çatan, yapon dilindən başqa heç bir dil bilməyən, hətta əcdadları belə bu ölkədə yaşayan əcnəbi yaponlunun gözündə heç vaxt əsl yapon olmayacaq. Əsl yapon olmaq üçün gərək genetik olaraq yapon olmaq lazımdır. Əcnəbi qadınla evlənmiş yaponun nigahı yalnız, onun xanımı özünə yapon adı götürdükdən sonra rəsmi olaraq qəbul olunur. Məlumdur ki, uzun müddət əcnəbi ölkədə yaşamış yapon diplomatlarının uşaqları öz vətənlərinə qayıtdıqdan sonra adaptasiya problemi ilə qarşılaşırlar. Buradan belə nəticə çıxarmaq olmaz ki, yaponlar rasistdirlər. Sadəcə olaraq onlar üçün dünya iki hissədən yapon və qeyri-yapondan ibarətdir. Yaponlarda nəsil şəcərəsinə, soykökə çox həssaslıq göstərilir. Ukrayına mənşəli emiqrant Berequvanın

ETNOPSİKOLOGİYA

oğlu Fransanın baş nazir olması, yaxud yapon Fuximorinin Peru prezidenti olması nə fransızları, nə də peruluları təəccübləndirmədi. Amma, hətta ulu babası VII əsrdən Yaponiyaya gəlmiş olan emiqrantın iticəsinin Yaponiyanın baş naziri olmasının təsəvvür etmək qeyri mümkündür. ətraf aləmlə, başqa xalqlarla əlaqədə, ünsiyyətdə olduqda yaponlar özlərinin bənzərsizliyi haqqında olan fikirləri təkzib etməyə yox, əksinə onu təsdiq etməyə çalışırlar.

Psixologiya hesab edir ki, insan biopsixosial varlıqdır. Yəni, insan xarakterinin bəzi cəhətləri bioloji olaraq genetik amillərlə şərtlənsə, bəziləri həyatda qazanılır. İnsanın düşdüyü sosial və təbii mühit də insan xarakterinə öz təsirini göstərir, onda müəyyən “naxışlar” (xarakter əlamətləri) vurur. Bu mənada müasir yapon xarakterindəki bəzi əlamətləri coğrafi determinizm prinsipi əsasında izah edilə bilər. Belə ki, Yaponiyanın yerləşdiyi coğrafi ərazi, onun iqlimi, təbiəti və s. amillər yapon xarakterinin formalaşmasında müəyyən rol oynamışdır. Yapon torpaqlarının əksəriyyətinin qeyri məhsuldar olması, təbii sərvət qıtlığı, əlverişsiz iqlim şəraiti, əhali sayının artımı, ölkənin ada dövləti olması, materiklə quru əlaqəsinin olmaması, əcnəbi ölkələrə emiqrasiyanın çox çətin olması və s. obyektiv amillər yaponları gərgin əməklə məşğul olmağa, özünü dolandırmaq üçün vasitələr axtarmağa, yalnız özlərinə ümid etməyə məcbur etmiş, çıxış yolunu çalışmaqda, zəhmətdə görüblər. Bunu nəticəsində yapon milli xarakterində zəhmətkeşlik, əməksevərlik, qənaətcillik, məqsədyönlülük, məqsədə çatmaq üçün xırdaçılıq, daxili intizam hissi, özünə nəzarət, çətinliyə qarşı dözümlülük kimi keyfiyyətlər formalaşmışdır.

Millətin, xalqın xarakteri, psixologiyası onun təfəkkür tərzində özünü biruzə verir. Tədqiqatçıların böyük əksəriyyəti yapon təfəkküründə bir-biri ilə birləşə bilməyən cəhətlərin vəhdətdə olduğunu göstərirlər: mücərrəd düşüncəyə meyillilik, yaradıcılıq, rəşionalizm və eyni zamanda fikri əməliyyatlarda lənglik, özünə inamsızlıq, təşəbbüskarlıqdan uzaq olmaq.

Yapon xarakteri üçün səciyyəvi olan əsas əlamətlərdən biri

ETNOPSİKOLOGİYA

qrupa, kollektivə, topluma tabe olmaq, ona özünü təslim etmək, səcdə etməklə bağlıdır. Başqa sözlə ifadə etsək yaponlar qrupa, kollektivə pərəstiş edir və ona tabe olmağı özlərinə fəxr bilir, bundan zövq alır, bu xüsusiyyəti müsbət qiymətləndirir onu iradə əlaməti hesab edirlər. Əsrlər boyu Yaponiyada fərdin kollektivə tabeçiliyi olmuşdur. Əvvəllər feodala, sonra imperatora, bu gün isə firmanın rəhbərinə. Yapon adət edib ki, “kiminsə adı, şərəfi uğurunda” çalışsın. Yapon özünü şəxsi göstəricilər, naliyyətlər (peşə, ixtisas, yaşayış yeri, vəzifə və s.) əsasında deyil, aid olduğu qrup, kollektiv adından təqdim edir.

Yaponlar üçün fərdi həyat, fərdi xoşbəxtlik o qədər də sevindirici, üzrəkaçan deyil. Yapon həyatını qrupdan kənar təsəvvür edə bilmir. Ona görə də yaponlar qrup şəklində işləməyə, gəzməyə, istirahət etməyə, səyahət etməyə, oxumağa, əylənməyə, bayram etməyə çox böyük üstünlük verirlər. Hər bir yaponlu qrup üçün faydalı olan iş görməyə, qrupa xeyir verməyə çalışır və bundan qürur hissi keçirir. Qrup mənafeyini şəxsi mənafeydən yüksək tutmaq yapon əxlaqının mühüm xüsusiyyətidir. Dünya xalqları bir-birindən həm də özünün qadağalar sistemi ilə fərqlənir. İctimai-sosial münasibətlər qadağalar vasitəsilə tənzimlənir. Alman psixoloqu V.Vundt yazır ki, tabu insanlığın yazılmamış ən köhnə qanunudur. Tabu hətta dindən əvvəldir. Bu mənada insanın qrupdan kənar edilməsi, uzaqlaşdırılması, qrupa daxil olmasına qadağanın qoyulması yapon üçün ən sərt cəza hesab olunur. Bu cür cəza nə oğurluğa, dələduzluğa görə yox, qrup marağına xəyanət edildiyi halda verilir. Bu davranış tərzini kiçik yaşlardan uşaqlara tərbiyə olunur. Məsələn, ruslar uşağı evdə saxlamaqla, həyatə buraxmamaqla cəzalandırırlarsa, yaponlar tam əksinə uşağı evə buraxmayacaqları ilə xəbərdarlıq edirlər. Yaponiyada qrup daxilində ünsiyyətdə olarkən mütləq özünü aşağı mövqedən təqdim edir. Belə olan halda, yapon mədəniyyətini bilməyən insan belə hesab edəcək ki, bu şəxsin heç bir qürur hissi, özünə hörmət etmir. Bu heç də belə deyil. Nəzakətli ünsiyyət, tərəf müqabilinin mövqeyini özündən yüksək tutmaq yaponlar arasında qəbul edilmiş

ETNOPSİKOLOGİYA

etiket qaydasıdır. Yaponla ünsiyyətdə olarkən diqqətli olmaq lazımdır. Əgər sizə təklif etməyiblərsə, onda əyləşmək olmaz. *A.Hiroyuki* yazır ki, yaponlar natiqlik qabiliyyətini heç də yüksək dəyərləndirmirlər, əksinə belə adamlara qarşı inamsızlıq göstərirlər. Onlar üçün susmaq aktiv ünsiyyət vasitəsidir. Susmaq müxtəlif mənə ifadə edə bilər o cümlədən narazılığı, qəzəbi və s. Yapon yaxşı tanımadığı adamlar arasında susmağa üstünlük verir və söhbətə qoşulmaq zərurəti yarananda özünü o qədər də yaxşı hiss etmir.

Hər bir xalqın psixologiyasına dərinlən bələd olmaq üçün mütləq o xalqın tərbiyə sistemini öyrənmək lazımdır. Yaponlar uşağa qarşı çox mülayim davranır və tərbiyə edirlər. Uşağı demək olar ki, heç vaxt döymürlər, onların üstünə qışqırmır, yalnız dilə tutmaqla, şəxsi nümunə, valideyn qarşısında borc hissi əsasında tərbiyə edirlər. Yaponiyada uşaqların tərbiyəsi barəsində bir neçə qayda mövcuddur: I - uşaqla 5 yaşa qədər “kral” kimi rəftar edirlər, yəni bu bir növ tam şəkildə icazə dövrüdür. II -15-yaşa qədər “qul” kimi davranırlar, yəni sərt məhdudiyət dövrü. III -15 yaşdan sonra uşaqla “bərabər” rəftar edirlər. Kiçik yaşda yapon uşaqlarının tərbiyəsi “yumşaq və hər şeyi bağışlayan” qaydada keçirilir. Uşaq meydançasında uşağa qışqırmaq eşitməsiniz, xüsusən də cəmiyyətin gözü qarşısında. Yaponiyada heç vaxt uşaqları vurmurlar. Ən ciddi cəza ana tərəfindən hərəkətin bəyənilməməyidir, hansı ki, bu ciddi bir baxış və ya intonasiya ilə ifadə olunur. Yaponiyada uşaqlara söymək qəbul edilməmişdir, xüsusilə də, 2 yaşa qədər. Tərbiyənin bünövrəsi birinci olaraq onları əhatə edən insanlara nəzakətli olmağıdır. Bütün tərbiyə qaydası çox əsrlik ənənələrə tabe edilmişdir, hansılar ki, bunları cəmiyyətdə normal şəkildə qəbul edirlər. Beləki, onlar açıq nümunə şəklində şuluqluq edən uşaqlara qarşı bir hiylə işlədirlər. Həmin uşaqları “ itirilmiş uşaq “ və ya yapon dilində “ mayqo” adlandırırlar. Ənənəyə görə, Yaponiyada ictimai yerlərdə və evdə balaca uşaq ananın əlində olur və yaxud da onu xüsusi örpəklə öz üzərinə bağlanılır. Ancaq körpə bütün günü eyni vəziyyətdə olmaqdan bezikir və ayaqlarını dartmağa başlayır.

ETNOPSİXOLOGİYA

Belə olduqda isə ana onu küçəyə “itməyə” buraxır və ya icazə verir. Xoşbəxtlikdən bu ölkədə uşaqların oğurluq halları olmur və nəqliyyat hərəkəti kifayət qədər təhlükəsizdir. Bütün yaponlar bu hiyləyə yaxşı bələddirlər və körpəni tapmağa kömək edirlər. Bunu sakit tərzdə, polis olmadan asanlıqla həll edirlər. Bu zaman, ana yaxın bir yerdə olanlara nəzarət edir, eyni zamanda da ətrafdakılar ananı görürlər. Onlar körpəni axtarmağa kömək edirlər. Bu zaman onlar uşağa ana istiliyindən və qayğısından məhrum olmasının nə demək olduğunu hiss etdirirlər. Pis “ mayqo” olmağın, daha sonra necə “amae”(yapon dilində- qayğı) olub ,ana istiliyinə, qayğısına qovuşmağın hissini yaşadırlar. Bir qayda olaraq bu həmişəlik uşaq üçün dərs olur və o daha anadan uzaqlaşmağa çalışmır, özü “amae”ni yenidən itirməyindən ehtiyat edərək, özünü nadinc aparmır.Yapon anaları öz körpəsini sakitləşdirərkən belə bir fraza işlədirlər – “*Bəyəm sənəcnəbisən?*”.Yaponlar üçün bu çox təhqiredici bir şəkildə səslənir, hətta kiçik yaşda belə ən qorxulu vəziyyət odur ki, hamı kimi olmayasan və yaxud “ öz şəxsi simanı” itirəsən. Yapon ailəsində 5 yaşdan 15 yaşa qədər körpənin tərbiyəsi kardinal şəkildə dəyişir və o ciddi qaydaların çərçivəsinə düşür. Bu dövrdə şəxsiyyətin sərt sınıması başlanır. Uşaqda məhz bu andan bütünlüklə fərdini boğmağa və kollektivist təfəkkürüformallaşdırmağa çalışırlar. Bu dövrdə məktəbəqədər tərbiyənin və məktəb təhsilinin bütün sistemi bu hədəfə xidmət etməyə yönəldilir. Bu hamı kimi olmaq, seçilməmək, lağa qoyulmamaq və eqoist olmamaqdan ötrü yaranmışdı. Yaponiya məktəblərində “ idzime” anlayışı mövcuddur. Bu anlayışda uşaq hamı kimi olmaq istəməyində, başqaları onu təqib edirlər, ələ salırlar,hətta döyürlər. Kiçik məktəbdə uşaq müəllimlərin və orada oxuyan böyük siniflərin himayəsi altındadır. Lakin burada şəxsiyyətlə mübarizə artıq tam sürətlə gedir, zahiri görünüşdən başlayaraq, eyni forma, eyni çantalar- oğlanlarda qara, qızlarda- qırmızı olur. Orta məktəblərdə şagirdlərə münasibət daha sərt olur. Nümunə üçün almanlardan ciddi “tabe qaydaları” götürülmüşdür. Səhər sıraya düzülmə və himnin xorla oxunmasından başlanır. Forma və

ETNOPSİKOLOGİYA

şagirdlərin zahiri görünüşü barəsində isə ciddi nizam-intizama riayət olunur. Artıq burada qruplar şəklində ciddi bölgü olur. Məsələn, əgər uşaq(şagird) yaxşı üzə bilmirsə onu həmin hovuzdakı qrupdan ayırır, ayrı bir qrup təşkil edirlər. Buna görə də, orta məktəbdə qruplarda yer üstündə mübarizə başlanır və bu səbəbdən də yaşlıların arasında münasibət pozulur. Bu dövr uşaqların həyatında çox ağırlı keçir. Qayğısız uşaqlıqdan böyük həyata keçid dövründə yeniyetmələr tərəfindən tez-tez intihar halları baş verir. Bunun səbəbi isə stress və sərt çərçivələrdə qoyulmuş şərtlərdir. Yalnız 15 yaş sərhəddinə çatanda, Yaponiyada uşaq böyük insan hesab edilir və onlarla bərabər hüquq və davranışlar çərçivəsində münasibət qururlar. Bu dövrdə uşaqların əksəriyyəti bu kollektivin şüuru ilə uyğunlaşmış olurlar. Yaponiyada oğlanların tərbiyəsi qızların tərbiyəsindən kəskin sürətdə fərqlənir. Oğlan – gələcəyin kişisi və ailə başçısıdır. Onların tərbiyələrinin bünövrəsi samurayların ənənələri ilə sıx bağlıdır: böyük bir cəsarətlə həyatın ağıri və əziyyətlərini daşımağı bacarmalıdır. Ona görə cavan oğlanlara həsr olunmuş bayramlarda havaya müxtəlif rəngli *karpın* təsvirlərini buraxırlar. Yapon mədəniyyətində “*karp*”- simvolik balıqdır. O uzun müddət suyun axınına qarşı üzə bilir. Bununla kişinin həyatın çətinliklərinin öhdəsindən necə gəlməli olduğunu sübut etməyə çalışırlar. Yapon ailəsində qız gələcəyin anası, ailənin qoruyucusudur. Erkən yaşlarında ona sakit, dözümlü olmağı, ailə başçısına (kişiyə) qulaq asmağı öyrədirlər. Konfutsi təliminə görə: “Gənclikdə qadın “anaya”, evli olduqda “ərə”, qocaldıqda isə “öz oğluna” tabe olmalıdır.

Amelya Notomb “*Qorxu və titrətmə*” adlı kitabında yapon ailəsində qızların tərbiyəsinin maraqlı interpretasiyasını gətirib. Yaponlar erkən yaşda onların yaxşı, mənəvi hissələrini öldürür və qıza hədsiz qadağalar qoyurlar. Beləki qız hər hansı tələblərlə razılaşırsa ona belə cavab verirlər: “Əgər sən belə yaşamaq xoşuna gəlmirsə, bircə çıxış yolu var- intihar” . Bu sözlər heç də istehza kimi səslənmir. Çünki Yaponiyada intihar- hörmətli aktdır,

ETNOPSİKOLOGİYA

yəni bu insanın yaxınları və ailə üzvləri buna hörmətlə yanaşırlar. Həmin şəxsdə özünə layiqli yer tutmuş sayılır. Yaponiyada 18 yaşla 25 yaş arası qızlarda pul qazanmaq, oxumaq və özünə karyera qurmaq dövrü başlanır. Əgər 25 yaşdan sonra ailə həyatı qurmayıbsa, özünü ailəsinə həsr etməyibse öz ailəsini rüsvay etməmək üçün yeganə üsul boz kostyum, ağ corab, dabansız ayaqqabı geyinib saçını kəsdirib, cidi formada olmaq olur. Ancaq düşünməyin ki, yaponlar belə həyatdan əzab çəkirlər. Onlar başqasının həyat tərzini görməyiblər. Onların anaları, nənələri, böyük nənələri də belə yaşayıblar. Yapon tərbiyə sistemi haqqında nəticə çıxardarkən Mark Siseronun sözlərini xatırlayaq: "Hər kəs özünə". Yapon sistemində uşaqların tərbiyəsində minusları və üstünlükləri axtarmaq yanlış olardı. Beləliklə, yapon cəmiyyəti bunu minillik ənənələri ilə qəbul edib. Bu mədəniyyəti olduğu kimi, ittiham etmədən, tənqid etmədən, tərifləmədən və köçürmədən qəbul etmək lazımdır. Yaponların möhkəmliyinə paxılıqcasına həsəd aparmaq olar. Çünki əsrlik ənənələrini saxlamaqla yanaşı, nəsilədən nəsilə ötürməni məharətlə bacarırlar. Ancaq yapon tərbiyəsinin bəzi prinsiplərini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Uşağın həyatının birinci illəri ana özünü onun tərbiyəsinə həsr etməyə məcburdur. Onunla daim ünsiyyət saxlamalı, hərəkətlərini başa salmalı, şeir və nağıllar oxumalıdır ki, uşaq daim onun sevgisini və qayğısını hiss etsin.
- Valideynlər uşağa səsələrini yüksəltməməlidirlər, xüsusən də kənar şəxslərin qarşısında .
- Ardıcılıq prinsipi- hansı ki, burada böyük uşaqlar kiçiklərə kömək edirlər, sosial mühitdə onların bələdçisi olurlar, onlara mehribanlıq, həssaslığı, rəhmli olmağı və zəiflərə kömək etməyi öyrədirlər.
- Valideynlər uşaqların taleyində məsuliyyət daşıyırlar, o vaxta qədər ki, uşaq sərbəst surətdə öz ayaqları üstündə möhkəm dursun.

ETNOPSİKOLOGİYA

- Uşaqlar öz valideynlərinə və onların fikirlərinə hörmət etməlidirlər.

Yaponiya öz adət-ənənələrini bir qismini bu günə kimi yaşada bilmişdir. Yapon adətlərinin, bayramlarının dəyişilməməsinin əsas səbəbi dövlətin özünü təcrid siyasəti olub.

Yapon əxlaqında valideynə və özündən böyüklərə hörmət ən başlıca yerdə durur. Yaşca özündən böyüklərə hörmət özünü təkcə ailədə yox, həmçinin iş yerlərində, ünsiyyətdə və s yerlərdə özünü göstərir.

Müasir yapon cəmiyyətində artıq valideynin fikrini nəzərə almaq yavaş-yavaş itməkdədir. Buna səbəb isə yapon gənclərinin avropa və amerika yaşam tərzinə meyil göstərməsidir. Qədim yapon cəmiyyətində valideynin istəyi ilə evlənmək və ya valideynin peşəsinin davam etdirmək indiki dövrdə demək olar ki, yox səviyyəsindədir. Bunu yaşlı yaponlar əsasən yaponiyada yaşam səviyyəsinin yüksək olması və müasir yapon gəncinin hər istədiyini pula əldə edə bilmək fikri ilə izah edirlər.

Müasir Yaponiyada ailə daxilində qalan adətlərdən bir nikah mərasimidir. Yapon gəncləri özləri sevdikləri şəxsi seçmələrdə, onu öz ailəsi ilə mütləq tanış etməlidir. Yapon qızına elçi düşmüş Yapon oğlanı hörmət əlaməti olaraq qızın atasının qarşısında diz çökərək onun qızının qayğısına bundan sonra özünün qalmaq istədiyini bildirir, yalnız qızın atasının onu ayağa durmasını istədikdən və oğlana “mən qızımın qayğısına qalmaq bundan sonra sənə həvalə edirəm”-sözlərini dedikdən sonra oğlan ayağa dura bilər.

Yapon cəmiyyətində valideynə yaxşı baxmaq, onun qayğısına qalmaq hər bir yaponun borcu kimi hesab edilir. Müasir Yaponiyada yaşlıların qocalar evinə qoyulması və ya yaşlıların özlərinin qocalar evində yaşamaq istəməyinə pis baxılmır. Yaşlılar bunu əsasən evdəkilərin vəziyyətinin ağırlaşdırmamaq üçün, gənc nəsil isə gərgin iş rejminə görə onlara lazım olan qayğını göstərə bilməyəcəklərindən bunu edirlər. Bu hadisə isə müasir Yaponiyada 70-ci illərə aid olan “bir dam altında üç nəsil”- yəni övlad, ata-ana,

ETNOPSİKOLOGİYA

baba və nənə- deyimində olan baba-nənə ifadəsinin yoxa çıxmasına səbəb olmuşdur. Artıq əksər yapon uşaqları baba və nənə anlayışının nə demək olduğunu bilmirlər. Onlar baba və nənələrini qocalar günündə ziyarət edirlər, lakin bunu daxildən gələn sevgi hissinə görə deyil, sadəcə qədimdən qalan yaşlılara hörmət əlamətinə görə edirlər.

Yaponiya dövləti yapon gənclərində yaranmış laqeydlik hissini aradan qaldırmaq və ya yaşlı yapon baba və nənələrinin nəvələrinə qarşı isti münasibətini yaratmaq üçün 2005-ci ildən fəaliyyət göstərən xüsusi kurslar açmışdır. Bu kurs vasitəsi ilə yaşlı baba və nənələr özlərinin yadan çıxartdıqları kiçik nəvələrinə qarşı necə davranmaq lazım olduğunu öyrənirlər. Həmçinin yaşlılara gənc yapon nəvəsi ilə psixoloji necə davranmaq lazım olduğunda izah edilir. Burada əsasən ailədə münaqişəli vəziyyətlər düşərkən, konfliktlərdən necə yayınmaq və məsələni necə düzəltmək lazım olduğu yaşlılara öyrədilir. Bu psixologiya əsasında artıq çətinliyə düşən nəvə özünə qəsd etmək əvəzinə baba və nənəsindən kömək istəyə bilər. Kurslarda iştirak edən baba və nənələrin əksəriyyəti 20 ildən çoxdur ki, qucaqlarına körpə götürməyiblər. Buna görə onlar körpəni necə çiməzirmək, onun altını necə dəyişdirmək və yatızdırmaq lazım olduğunu bir də öyrənirlər. Bu kursların sayəsində karyera qurmaq istəyən yapon qadınları öz övladlarını qayğısına qalması ata və analarına tapşırırlar. Beləliklə müasir yapon psixologiyası üç əsas dinin təsiri altında formalaşmışdır: sintoizm, buddizim və konfutsiçilik. Sinto yapon xarakterində təbii gözəlliyə həssaslıq, vurğunluq, təmizkarlıq kimi keyfiyyətlər formalaşdırmışdır. Buddizim dözümlülük, möhkəm iradə konfutsiçilik isə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə daima ierarxiyanı gözləmək, yaşlılara və ierarxiyanın yuxarı pilləsində dayananlara təbəçilik, sədaqətlik kimi keyfiyyətləri aşılamışdır.

Yaponiyada iki din tarixən möhkəmlənmiş və indi də xalqın həyatında hakim mövqə tutur: sintoizm və buddizm. Sinto ən qədim yapon dinidir. Onun yaranma tarixi çox qədimlərə gedib

ETNOPSİKOLOGİYA

çıxır. Yaponların dünyanın və yaponların yaradılışı haqqında ilk mifoloji görüşlər və rəvayətlər, o cümlədən sintoizm haqqında ən qədim məlumat “Kodziki” və “Nixonqi” salnamələrində rast gəlinir. Yapon təsəvvürünə görə ilk əvvəl kainatda kaos, qarışıqlıq hökm sürürmüş. Sonradan göy yerdən aralanıb, İzanami (qadın) və İzanaqi (kişi) yaradılıb. İzanaqi torpağı, o cümlədən Yaponiya adalarının yaradıcısı və demirqu kimi təsvir olunur. Rəvayətə görə İzanaqi qurunu sudan ayırmaq üçün səmadan göy qurşağı ilə göyün körpüsündə dayanaraq uzun nəhəng nizəsi ilə dənizdən adaları yaratmışdır: nizədən süzülən damcılardan adaların qövsvari silsiləsi yaranır. Bu ölkənin qədim adı Yamoto sözünün mənələrindən biri “Dağların yolu” ifadəsi rəvayətin mahiyyətini ifadə edir. Çünki, Yaponiya hər şeydən əvvəl dağlar, adalar diyarıdır. Yaponiyada günəş həmişə dağların arxasından doğur və dağların arxasında da qürub edir.

Yapon dilində ölkənin hüdudlarını aşan və əcnəbi vətəndaşın Yaponiya haqqında təsəvvüründə onlar qədər səciyyəvi obraz yaradan sözlərdən biri kimono, qeyşa, samuray, ninza sözləridir. Bu sözlər çoxlarına məlum olsa da mahiyyəti haqqında heç də həmişə düzgün təsəvvür yaratmır. “Qeyşa” sözü iki qey – talant, istedad və sya- insan heroqlifdən əmələ gəlmişdir və hərfi tərcüməsi incəsənət adamı deməkdir. Qeyşa –həqiqətən istedadlıdır, çünki, o həm yaxşı rəqqas, yaxşı müğənni, yaxşı aktyor, yaxşı natiq, yaxşı filosof, yaxşı çələng ustası, həm də yaxşı sensey ifaçısı olmalıdır. Qeyşa biliyi, bacarığı və mədəniyyəti ilə insanlara xidmət edən sənət adamıdır, xidmətçidir. Amma, əxlaqsız qadın deyil. “Hər şeyin öz yeri var” əxlaqı ilə yaşayan yaponlar qadınları üç kateqoriyaya bölürlər: ev xanımı, nəsil artırmaq üçün; qəlb üçün- qeyşa və nəhayət şəhvət hissi üçün –oyran Bu sənətin Yaponiyada çox qədim keçmişi var. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, yapon dilində qeyşa sözü XVIII əsrin ikinci yarısından etibarən işlənməyə başlanmışdır. 11—15 yaşda müvafiq kursu bitirdikdən sonra qızlara fəaliyyətə yeni başlayan qeyşa, daha doğrusu **mayko** adı verilir. Əksər hallarda maykonun adı böyük bacının adının bir

ETNOPSİXOLOGİYA

hissəsi verilir. Bu adı aldıqdan sonra onlar müvafiq surətdə geyinməli və müvafiq saç düzümü formasından istifadə etməlidirlər. Bundan sonra böyük qeyşalar onları öz müştəriləri ilə tanış etməlidirlər. Böyük bacının təcrübəli olması bu mərhələ üçün çox vacibdir, belə ki, o nə qədər məşhur olarsa, maykonun yaxşı müştəri bazasına malik olması imkanı da bir o qədər çox olur.

5.1.5. Hindistan xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Hindistan Cənubi Asiyada yerləşən bir dövlətdir. Hindistanda müxtəlif təbəqəli əhali bir yerdə yaşayır. Yaxşı tərbiyəli və savadlı brahman və cəngəllikdə yaşayan qəbilənin sakini - hər ikisi eyni millətin nümayəndələridir, lakin onların arasında dərin mədəni uçurum var. Bununla yanaşı, hindlilərin əksəriyyətinin ümumi xarakter cizgilərini görmək olar.

Hindlilər çox mehriban, istiqanlı və güləruz xalqdır. Hindistanda qəzəbi, qıcıqlanmanı və ya səbirsizliyi göstərmək qəbul edilmir. Hindlilər olduqca səmimi, qonaqpərvər və həmişə yardım etməyə hazırdırlar.

Həddən artıq mühafizəkarlıqlarına baxmayaraq, hindlilər bütün yeniliklərə açıqdırlar, tez oxuyurlar və mütərəqqi ideyaları tez öyrənirlər. Bu gün Hindistan yüksək texnologiyalar, elm, ədəbiyyat və kinematoqrafiya sahəsində liderlərdən biridir.

Əgər bir-birinə bənzəməyən dünya ölkələrinin reytingi olsaydı, belə reytingində birinci yeri Hindistan tutardı. Cənubi Asiyada yerləşmiş bu dövlət bütün əsrlərdə Avropadan və Asiyadan gələn səyyahları təəccübləndirirdi, çünki hindlilərin ənənələri, adətləri və həyat təzi özünəməxsus olub, digər xalqların həyat təzinə bənzəməyib. Hətta Böyük Britaniya hakimiyyəti altında bir neçə yüz il qalmaq belə hind millətini dəyişməyib və XX əsrdə Hindistan öz milli xüsusiyyətləri, xarakteri və həyat təzi ilə avropalıları təəccübləndirir.

Hindistana gələn əksər səyyahlar bu ölkəni “təzadlar ölkəsi” adlandırırlar. Hindistanın şəhərlərində dəbdəbəli evlər xarabalıq-

ETNOPSİKOLOGİYA

larla yanaşı tikilib, müasir fabrik və ofislər isə qədim məbədlərin yanındadır. Hindlilər özləri də ölkələri kimi təzadlarla doludur. Belə ki, hindlilər müasir texnologiyalardan istifadə edirlər, lakin indiyədək cəmiyyətdə qeyri-rəsmi kasta bölgüsü mövcuddur, onlar sevgi barədə filmlərə baxırlar, amma razılaşmaya görə ailə qururlar. Dünyada mədəniyyət fərqliliyinə görə Hindistanla müqayisə edilə biləcək ikinci bir ölkə demək olar ki, yoxdur.

Hindistan haqqında bir sıra stereotiplər də formalaşmışdır. Bunlarda biri Hindistanın çox çirkli və kasıb ölkə olmasıdır. Doğrudur, Hindistanda yoxsul insanlar, anti-sanitar şərait mövcuddur. Bu əsasən aşağı təbəqənin yaşadığı ərazilərdədir. Lakin bununla yanaşı Hindistanda dəbdəbəli binalar, lüks villalar, zəngin iş adamları da vardır. Digər bir stereotip hindlilərin təhsil səviyyəsinin aşağı olması haqqındadır. Həqiqətən də Hindistanda təhsilə cəlb edilən insanların sayı çox aşağıdır. Lakin bununla yanaşı NASA-da işləyənlərin 36%-i, Amerikadakı həkimlərin 38%-i, elm adamlarının isə 12%-i hindlilərdir. Bu bir daha sübut edir ki, Hindistan bir təzadlar ölkəsidir.

Hindlilər arasında adi şəxsiyyətlər az olur, çünki artistlik, ünsiyyətçilik və marağ bu millətin xarakterinin milli xüsusiyyətidir. Məhz bu xüsusiyyətlər hindlilərin əcnəbilər üçün ən gözə çarpan xarakteridir. Hindlilər küçədə səyahətçiyə asanlıqla yaxınlaşa, onunla tanış ola və onun ölkəsi haqqında soruşa bilərlər. Hind bazarlarında və mağazalarda yerli satıcılar turistlərə artıq dərəcədə nəzakət göstərirlər ki, turistləri onlardan nəşə almağa inandırınlar.

Hindlilərin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri kollektivizm ruhunun olmasıdır. Hindlilər lap əvvəldən böyük ailələrdə yaşayır və əhəmiyyətli məsələləri bütün icmayla həll edirlər, hətta indi, fərdiyyətçilik dövründə də şəxsi sahə və şəxsi sərhədlər anlayışı Hindistan sakinlərinin əksəriyyətinə yaddır. Bundan əlavə Hindlilər utanmadan yeni tanış olan həmsöhbəti ilə özü haqqında şəxsi mövzuda danışa bilərlər.

Hindlilərin digər xarakterik xüsusiyyəti xeyirxahlıqdır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Hindlilər həddən artıq xeyirxah və qayğıkeş insanlardır. Hindistan sakinləri həmişə çətin vəziyyətə düşmüş həmvətəninin və əcnəbinin köməyinə gəlirlər. Məsələn, şəhərdə azmış turisti öz hesabına mehmanxanaya apara, isti gündə bir stəkan su xahiş etmiş insanı öz ailəsiylə bir masaya əyləşdirib nahar təklif edə bilərlər. Hindlilərin xeyirxahlığı bu millətin nümayəndələriylə sadə ünsiyyət zamanı da müşahidə olunur - onlar böyük maraqla həmsöhbətinə qulaq asacaq və sevinclə onun bütün suallarına cavab verəcəklər.

Hindistan üçün ən mühüm mədəni xüsusiyyət zorakılıq əleyhinə olmaq və sülhsevərlikdir. Başqa bir canlının duyğularını incitməyə, hisslərinə zərər verməyə, hətta öldürməyə əsla icazə yoxdur. Xalqı daha da maarifləndirmək üçün 1993-cü ildən etibarən hər il Qandi Sülh Festivalı keçirilir. Hindlilər çox gülərüzlü və cazibədar insanlardır. Onlar arasında dava və ciddi mübahisələrə az rast gəlinir. Şübhəsiz ki, bunda dinin də çox böyük təsiri var. Hindistanda olmuş turistlərin əksəriyyəti bu fikirdədirlər ki, hind küçələrində yüzlərlə insanın əhatəsində onlar özlərini təhlükəsiz hiss edirlər. Bu təəccüblü deyil, çünki hindlilər münaqişələri və zorakılıqları sevmirlər, buna görə həmişə mübahisələrdən qaçmağa və özlərini dostcasına və sakit aparmağa çalışırlar.

Bütün bu keyfiyyətlərlə yanaşı hindlilərdə bəzən həyata qarşı etinasız və laqeyd münasibətə də rast gəlmək mümkündür. Hindistan sakini almanlardan fərqli olaraq rəsmiyyətlər haqqında narahat olmur və gələcək haqqında geniş planlar qurmurlar. Məhz hindlilərin bu keyfiyyətinə görə yalnız Hindistanda küçədə işləyən stomatoloqları, bərbərləri və aşpazları görmək mümkündür. Hind etinasızlığının daha bir parlaq əlaməti odur ki, bu ölkənin yollarında praktik olaraq heç kim yol hərəkəti qaydalarına riayət etmir. Sürücülər onlara necə rahatdırsa elə də hərəkət edirlər. Bununla belə bu ölkədə baş verən yol-nəqliyyat hadisələrinin sayı digər ölkələrdən elə də çox deyil.

Hindlilərin digər xarakterik keyfiyyəti gözəlliyə və sənətə sevgidir. Cah-calal, gözəl geyim, qızıldan və daşlardan bəzəklər,

ETNOPSİKOLOGİYA

həmçinin incəsənətin gözəl nümunələri hindlilərin xoşuna gəlir. Hindlilərin gözəlliyə olan meylini zərif və qəşəng görünən ənənəvi hind qadın geyimi sari, bayram günlərində insanların bədənlərinin rəsmlərlə bəzədilməsi, hind məbədlərinin arxitekturası sübut edir. Bollivud filmləri Hollivud filmləri kimi xüsusi effektlərlə zəngin deyil. Amma onların dekorasiyaları öz gözəlliyi ilə adamı ovsunlayır.

Hindlilərin nəzərə çarpan xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də həddən artıq dindar olmaqlarıdır. Demək olar ki, bütün tanrılara dua və ibadət edirlər və günlərini dua etməklə başlayırlar. Hansı dinə mənsub olmaqlarından asılı olmayaraq bütün dini ziyarətgahlara hörmət edirlər. Hindistanda dinə inanmayan insan demək olar ki, yoxdur. Baxmayaraq ki, burada müxtəlif dinlərin tərəfdarları yaşayırlar, dini zəmində heç bir münaqişə yoxdur. Demək olar ki, hər bir hindlinin evində ibadət otaqları var. Hətta müasir ofislərdə iş stoluna Allahların heykəllərini qoymağa, qoroskopa baxmağa və ya vacib işə başlamazdan əvvəl mantra (dua) oxumağa normal baxılır.

Hind cəmiyyəti kifayət qədər mühafizəkardır. Dövlətin Konstitusiyası ümumi bərabərliyi elan etməsinə baxmayaraq, kasta sistemi Hindistanda bu günə kimi mövcuddur və yuxarı kastaya keçmək çox çətinidir. Həmçinin hindlilər öz din, xalq və ailə ənənələrini müqəddəs tuturlar və başqa xalqların maraqlarına və Allahlarına hörmətlə yanaşırlar.

Hindistanda salamlamaq üçün bir-birinin əlini sıxırırlar. Bunun əvəzində əllərini sinələrinin qarşısında birləşdirərək "namaste" deyirlər. Ümumiyyətlə, Hindistanda fiziki əlaqələr – çiyinə vurma, qucaqlaşma və mühafizəkar hindlilərin gözləri qabağında ictimai yerdə əl-ələ gəzmək əxlaqsız hərəkət kimi qəbul edilir.

Hind cəmiyyəti mühafizəkar olduğuna görə burada patriarxal ənənələri güclüdür və gənclər adətən sevgi əsasında deyil, ailələrin razılığı əsasında ailə qururlar. Təsadüfi deyildir ki, Hindistanda "Məhəbbət sonra gəlir" ifadəsi işlənir. Hindlilər gələcək kürekən

ETNOPSİKOLOGİYA

və ya gəlinini seçərkən maliyyə durumu, təhsil, xarici görünüş, xarakter, vərdişlər və hətta bürclərin uyğunluğunu nəzərə alırlar. Cütlüklər çox harmonik seçilirlər, buna görə də belə nikahlarda zamanla sevgi və qarşılıqlı anlaşma meydana çıxır. Toydan bir həftə öncə brahman gəlir, oğlanla qızın ulduz falına baxır. Çünki, ulduzlar toya yaxın birləşirlər. Əgər belə olmasa, toy ya təxirə salınır, ya da ləğv olunur.

Hind gəncləri şəxsi ev almağa çalışmırlar və valideynlərlə yaşamağa üstünlük verirlər. Əyalətlərdə insanların əksəriyyəti böyük ailələrdə yaşayırlar - tez-tez bir damın altında üç və ya dörd nəslin yaşamasına rast gəlmək mümkündür. Belə böyük ailələrdə patriarxal tərz qalır, bütün qərarları ailənin böyük kişiləri qəbul edir.

Hindlilər ailə, uşaq xoşbəxtliyini yüksək tuturlar. Qızların çox erkən ərə getdikləri bu poliqam cəmiyyətdə ənənəvi olaraq ailənin çoxsaylı üzvləri olur. Əksər ailələrdə patriarxal quruluşu qorunur ki, bir evdə bir neçə nəsil qohumları yaşayır və onlara kişilər və böyük ailə üzvləri rəhbərlik edirlər.

Hindistan əhalisinin ailə-nikah münasibətləri mürəkkəbliyi ilə seçilir. Həyatlarının digər sahələrində olduğu kimi hind ailə münasibətlərində də ilkin inanclar, hinduizm, islam, sikhizm və s. dinlərlərinin xüsusiyyətləri özünü göstərir. Vedalara söykənən ailə-nikah münasibətləri illər ərzində formalaşmış, təkmilləşmiş, bəzi hallarda tarixi hadisələrin təsiri ilə müəyyən dəyişikliklərə uğramışdır.

Hind ailəsində ailə başçısı atadır. Hind ailəsində büdcənin idarə olunması, evlilik kimi bütün mühüm məsələlərdə ata qərar verir. O, bütün mühüm məsələləri həll etmək hüququnu öz üzərinə götürür və qaydaları müəyyənləşdirir, bütün ailə üzvləri isə bununla razılaşmalıdır. Onun hakimiyyətini müəyyən qədər müqəddəs qanun və adətlər məhdudlaşdırır. Atanın hüquqları xüsusi ilə ailə mülkiyyəti məsələsində ortaya çıxır.

Ənənəvi hind ailə quruluşunda ana – oğlan uşağı əlaqəsi böyükdür. Çox zaman oğlan uşağı evlənəndə evdə qalacaq yer

ETNOPSİKOLOGİYA

olduğu təqdirdə həyat yoldaşı ilə valideynlərinin evində yaşayır. Hind qızlarına öz hiss və emosiyalarını açıq şəkildə ifadə etməmək tərbiyə edilir. Qızları hələ uşaq yaşlarından gələcəyin qadını kimi tərbiyə edirlər. Qız uşaqları ailə qurduqda evdən ayrılırlar. Bu vəziyyət gənc xanım üçün asan deyil. Çünki ailə qurub getdiyi ailədə uşağı olana qədər, çox az hüquqa malikdir. Xüsusən oğlan uşağı olduğu zaman, ailədəki mövqeyi düzəlir. Evlənmiş qadınların Hind ənənələrində sosial yeri yoxdur. Subay qadınlar, Hindistanda adətən tək başlarına qala bilməzlər, valideynlərinin evində yaşayırlar. Hind ailəsində qadının rolu əsrlərdir ki, hətta minillərdir davamlı inkişaf göstərir. Dəyişən həyat şəraiti və şərtləri qadının əhəmiyyətini daha da artır.

Hindistanda yaşlı insanlara çox ehtiramla, hörmətlə yanaşırlar. Hindistanda qocalıq müdrikliyin əlaməti hesab olunur. Ona görə də yaşlı, qoca olmaq fəxr sayılır. Yaşlılar da öz növbəsində xeyirxah olmağa çalışırlar.

Hindlilərin mühafizəkarlığı toy adət-ənənələrində də özünü göstərir. Min illər əvvəl olduğu kimi indi də eynilə yerinə yetirilir. Hind toylarında yerinə yetirilən ritual və ənənələrin kökü Vedalara əsaslanır. Hind cəmiyyətində toy təkcə iki insanın, iki qəlbin birləşməsi deyil, toy gəlinin və bəyin ailələrinin birləşməsidir.

Hindistanda boşanmaların sayı çox aşağıdır. Çünki hindlilər lap əvvəldə ənənəvi ailə dəyərlərinə yönəldiləblər və əmindirlər ki, nikah ömürlükdür. Əksər boşanmaların təşəbbüskarları qadınlardır. Son araşdırmalar göstərir ki, Hindistan mədəniyyəti razılaşmalı nigah ənənələrindən uzaqlaşır. Sevgi üzərində qurulan ailələrin sayı şəhərlərdə artır.

Hindistan əhalisinin sayına görə dünyada ikinci yerdədir. Bu isə ölkədə demoqrafik partlayışı qaçılmaz etmişdir. Əhalinin çoxluğu ölkədə sosial –iqtisadi problemlərin həllini çətinləşdirir. Sürətlə artan əhalinin ərzaq, mənzil, təhsil, tibbi təminat və s. ilə təmin olunması ölkənin qarşısında duran ciddi problemlərdəndir. Problemlərin həlli istiqamətində ciddi addımlar atmaqla yanaşı, Hindistanda doğumun tənzimlənməsi, ailə planlaşdırılması üçün də

ETNOPSİKOLOGİYA

müxtəlif təbliğati-tibbi, administrativ, təhsil və s. proqramlar həyata keçirilir.

Xalqların sosializasiyasında təhsilin önəmli rolu vardır. Hindistanda müasir təhsil sistemi hökumətin nəzarəti altındadır. Əhalinin savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün bu ölkədə geniş təhsil sistemi təşəkkül tapıb.

Ölkədə məktəbəqədər təhsil sistemi geniş inkişaf etmədiyindən uşaqların məktəbə hazırlığında müəyyən çətinliklər özünü büruzə verir. Hindistan Konstitusiyasına əsasən 14 yaşına qədər uşaqlara icbari təhsil almaq hüququ verilir. İbtidai və orta təhsil pilləsində 6-18 yaş arasındakı uşaqlar təhsil alır.

Hindistanda yaşlıların təhsili müxtəlif proqramlar və qrantlar çərçivəsində həyata keçirilir. Bu baxımdan savadsızlığın ləğvi üzrə milli strategiya əsas rol oynayır. Yaşlıların təhsili sahəsində QHT-lər (qeyri hökumət təşkilatları) də fəal iştirak edir, hər kəsə həyatboyu təlim imkanının yaradılması istiqamətində ciddi səylər göstərilir. Əhalinin aztəminatlı təbəqələri üçün nəzərdə tutulmuş peşə təlimi proqramları və qadınların savadlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədi ilə bir sıra tədbirlər həyata keçirilir.

Ölkə Konstitusiyasına əsasən milli azlıqların təhsili vətəndaşların bərabərliyi prinsipinə uyğun olaraq təşkil edilir. Hökumət etnik azlıqların təhsil imkanlarının artırılmasına xüsusi diqqət yetirir.

Dünyada heç bir ölkə, Hindistandakı qədər dini müxtəlifliyə və zənginliyə malik deyildir. Bu ölkədə hər şey din üzərində qurulub. Ölkənin hər bir guşəsində dinin təsirlərini görmək mümkündür. Küçələrdə, binalarda, insanların gündəlik paltarlarında, hətta gözlərində belə.

Hindistan dinləri içərisində ən geniş yayılmışı məşhur hinduizmdir. Hindistanın 80%-dən çoxu hinduizmə inanır. Əslində hinduizm bir həyat tərzidir. Hinduizmdə 330 milyon tanrı var. Ən əhəmiyyətli isə Brahma, Vişnu və Şivadır. Vişnu kainatın qoruyucusudur. Brahma isə dünyanın yaratıcısıdır.

Bu dində insanın əvvəlki həyatının onun bugünkü və sonrakı

ETNOPSİKOLOGİYA

həyatını müəyyənləşdirdiyinə inanılır. Yəni bu həyatda yaxşı olsan bir sonrakı həyatında daha yaxşı olacaqsan.

Hindistanda canlılara inam kultu vardır. Belə ki, ilan, meymun, fil kultu və s. totemist mənşəyə malikdir. Hindistanda bir sıra heyvanlar, məsələn, inək müqəddəs hesab olunur.

Hinduizmdə hər yerdə ibadət etmək olar və ibadət fərdi şəkildə edilməlidir. Onların inancına görə, harda ibadət edirsənsə et, tanrı səni görür. Hinduizm dininə mənsub olan şəxslər tanrıların bütələrinə sitayiş edir, onların önündə fikrə dalırlar.

Hinduizm dinində ziyarət edilən 7 müqəddəs yer vardır. Həmin ziyarət məskənlərinin ən məşhuru Benaresdir. Benaris Qanq çayının yaxınlığında yerləşir. Hindlilər ölülərini yandırıb küllərini Qanq çayına tökürlər. Ümumiyyətlə, su kultu Hindistanda inkişaf etmiş, Qanq çayı insanı mənəvi olaraq bütün çirkablardan təmizləyən məkan kimi qəbul edilmişdir. Hindlilər Qanq çayının sahilində ölməyi özləri üçün ən böyük xoşbəxtlik hesab edirlər.

Hindistanda mövcud olan dinlərdən biri islam dinidir. Hindistanın müsəlman əhalisi 11 faiz təşkil edir. İslam Hindistanda ən geniş yayılmış 2-ci din kimi davam edir. Hindistandakı məşhur Tac Mahal müsəlman bir İmperator - Şah Cahan tikdirib.

Hindistanda yaşayan müsəlmanlar arasında Hind-İslam mədəniyyəti qarşılıqlı inkişaf etmişdir. Hindular Müsəlmanların məqbərələrini ziyarət edə və ya Müsəlmanlar da hindlilərin təşkil etdiyi festivallarda iştirak edə bilirlər.

Hindistanda 3-cü böyük dini qrup xristianlardır (əhalinin 3 %-i). Hal-hazırda Hindistan xristianlarının yarısından çoxu ölkənin cənubunda məskunlaşıb.

Hinduizmdən aralanmış sikhizm indiki zamanda Hindistanda müstəqil din kimi tanınır. Sikhizm ölkə əhalisinin 2 faizini təşkil edir. Əsasən Pəncab əyalətində yaşayırlar. Sikhizm islam və hinduizm dinlərinin prinsiplərinin birləşdirilmiş sintezidir.

Hindistanda həmçinin 3,8 milyon buddist yaşayır. Buddizmin mahiyyəti belədir: şəxsi arzularına son verməyən insan əziyyət çəkməyə məhkumdur. Yəni özünə hakim olacaqsan, əlindəki ilə

ETNOPSİKOLOGİYA

kifayətlənəcəksən, şükr etməyi və istəklərini tənziqləməyi qəbul edəcəksən.

Hindistan dünyada öz geyimlərinin orijinallığı ilə də seçilir. Bu geyimlərdə milli-etnik xüsusiyyətlər, ənənəvilik özünü göstərir. Tarixin müəyyən dövrlərində müxtəlif mədəniyyətlərin təsiri ilə geyimlərdə müxtəlif dəyişikliklər olsa belə müəyyən xüsusiyyətlər saxlanılmış, təkmilləşdirilmiş və özünüməxsusluğunu qoruyub - saxlamışdır.

Hind qadın geyimləri özünün parlaq rəngləri, parçanın baxımlı təsvirləri ilə seçilir, hər bir regionun özünəməxsus emosiyası və əhval ruhiyyəsinin izahediciyinə çevrilir. Hind paltarları rəng dolğunluğu, rahatlığı ilə məşhurdur. Qadınların geyindiği sari qadına xas zərifliyi göstərir. Hind xalqlarının geyimləri hind mədəniyyəti kimi rəngarəngdir. Hər kənd, şəhər, region bir-birindən təkcə həyat şəraitinə, dilinə, dininə, yeməklərinə və s. görə deyil, geyimlərə, onların rəng çalarlarına, paltarların geyinilməsi üsullarına görə fərqlənirlər. Parlaq rənglər, bahalı parçalar, ağır, qiymətli bəzəklər məhsuldarlığı, evliliyi ifadə edir. Bu geyimlər dul qadınların bəzəksiz cansızlığı geyimlərindən ciddi şəkildə fərqlənir.

Müasir dövrdə hindlilər ənənəvi geyim mədəniyyətini qoruyub saxlasalar da az hallarda Qərbin geyim tərzinin təsiri də hiss olunur. Qərb dəbinin təsirlərinə baxmayaraq, hindlilər gündəlik həyatlarında, bayramlar, ailə ziyafətləri, rəsmi mərasimlər də ənənəvi paltarlarını geyinməyə üstünlük verirlər.

Müasir dövrdə Hindistan qadınlarının əksəriyyəti “sari” geyinir, bu gözəl parçanın hazırlanmasında ayrı-ayrı adamlar deyil, az qala bütün şəhər əhalisi, qadın-kişi, hindi-üst-müsəlman iştirak edir, bu sənət sahəsi hamını birləşdirir.

Hind paltarları olduqca rahatdır. Bir sıra hallarda kişi, qadın, uşaq geyimləri bir-birindən mahiyyətə, ciddi şəkildə fərqlənmir, lakin dini, etnik, regional müxtəliflik geyimlərə də sirayət etmişdir.

Hindistan öz mətbəxi, qida mədəniyyəti ilə də dünyada fərqlənir. Həyatlarının digər sahələrində olduğu kimi qida

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyətinə də dinin təsiri böyükdür. Bundan əlavə Hindistana gələn digər xalqların qida mədəniyyəti də hind mətbəxinə müəyyən qədər təsir göstərmiş, dəyişilmiş və daha mükəmməl bir sintez formalaşmışdır. Yeməklərin bölgələrə görə fərqlənməsində iqlim, fərqli dinlər, fərqli etnosların mətbəx mədəniyyəti əsaslı rol oynayır. Məsələn, hindlilər inək əti, müsəlmanlar donuz əti, buddistlər isə heç bir ət yeməyi yemir, bu da onların yemək mədəniyyətini müəyyənləşdirir.

Sağlam qida prinsipi hind mətbəxinin bünövrəsidir. Hindlilər yemək hazırlayarkən və yemək mərasimi zamanı sakit və şən atmosferin olmasına çalışırlar. Hind mətbəxini digər mətbəxlərdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də yeməklərin həddən artıq çox acı və ədviyyatlı olmasıdır. Ədviyyat hind mətbəxinin canı və sehidir. İsti iqlim və spesifik sanitar şərait hindliləri məcbur edir ki, yeməyin tərkibinə çoxlu miqdarda istiot əlavə olunsun. Bu zaman orqanizm dezinfeksiya olunur və hər hansı infeksiyanın yaranmasının qarşısı alınmış olur. Qeyd etdiyimiz kimi hindlilər təzadlarla doludur. Bu xüsusiyyət hind mətbəxində də özünü göstərir. Belə ki, hind mətbəxində turş, duzlu, şirin, acı, tünd qiadalar bir arada istifadə olunur və onlar bir-birinə uyğunlaşır. Hind aşpazlarının ustalığı müxtəlif ədviyyatların incə şəkildə qarışdırılaraq gözəl dadlar əldə etməkdə görünür.

Hind musiqisi dünyanın ən qədim musiqilərindən biridir. Fərqli mədəniyyət, din və dilə sahib insan birliklərinin Hindistanda məskən salması, mədəniyyət və incəsənətin bütün sahələrində olduğu kimi, musiqi və rəqslərdə də əksini tapmışdır. Dini inanclar bayramlar, mərasimlər, adət-ənənələrdə olduğu kimi, hind musiqisinin, rəqslərinin yaranmasına, inkişafına da əsaslı təsir göstərmişdir. Qədimdə olduğu kimi, müasir dövrdə də hind musiqisi və rəqsləri dini rituallar, bayramlar, toy şənlikləri, oyun və əyləncələrlə vəhdət təşkil edir.

Hind rəqsləri xalqın həyatı, dini dünyagörüşü, yerli adət ənənələri ilə sıx bağlıdır. Hind rəqsləri bədən hərəkətlərinin dinamikliyi ilə seçilir. Cəmiyyətin mahiyyətində duran

ETNOPSİKOLOGİYA

mühafizəkarlıq rəqslərə də sirayət etmişdir, belə ki, qədim və müasir hind rəqsləri ciddi şəkildə fərqlənməmişdir.

Kollektivçilik hind rəqslərində də özünü göstərmişdir. Ailə həyatı ilə bağlı olan rəqslər sərbəstliyi ilə seçilir. Tayfa rəqsləri isə sosial əhəmiyyətinə, formalarına görə fərqlənir, müxtəlif dini inanclar, rituallar və emosiyalarla müşayiət olunur.

Hindistanda müxtəlif bayramlar, mərasimlər böyük təntənə ilə qeyd olunur. Burada əksər bayramlar din motivli, dini mahiyyətlidir. Müxtəlif xalqların, irqlərin, dinlərin, dini inancların cəmləşdiyi Hindistanda bayramların çoxluğu da elə bu müxtəlifliklə bağlıdır. Rəqslər, musiqilər, şən əhval-ruhiyyə bayramlarının əsas əlamətləridir.

Hindlilərin məşhur bayramlarından biri Rakhi Purnima bayramıdır. Bu bayram hindu şıvan təqviminin bədirlənmiş ay zamanı, yəni iyul-avqust ayında qeyd olunur. Bu bayramda əsas tanrı kimi sular tanrısı-Varuna çıxış edir. Dəniz, çay sahillərində yarmarkalar təşkil olunur, əhali bura axışır. Varuna tanrısına ibadət olunur, qurbanlar verilir, rituallar icra olunur. Bu bayramda əsas diqqəti çəkən məsələlərdən biri budur ki, Varuna tanrısına ibadət məqsədi ilə suya çoxlu kokos meyvəsi atılır. Rakhi Purnima bayramı Narali Purnima (Bədirlənmiş kokos ayı) adlanır, yaxud xalq arasında “Kokos günü” kimi tanınır.

Dussehra (Dasera) bayramı hindus bayramları içində ən məşhurdur və 10 gün davam edir. Onuncu gün Navaratha (doqquz gecə) bayramının kulminasiyası sayılır. Navaratra aşvin ayının (sentyabr-oktyabr) ayının birinci gecəsində başlayır və doqquz gün davam edir.

Divali (Dipavali) bayramı hindusların keçirdiyi təntənəli gündür. “Divali” sözü “dipavali” sözünün təhrif olunmuş formasıdır, “od xətti” deməkdir. Divali bayramı məhsul bayramı da sayılır. Bayram oktyabr-noyabr aylarında başlayır. Beş gün davam edən bu bayramın birinci günü yeni iş ilinin başlanğıcıdır. İkinci gün Krişnaya, üçüncü gün Şivaya, dördüncü gün isə yoldaş kimi görünən, lakin şeytanı bir güc olan Baliyə həsr olunmuşdur.

ETNOPSİKOLOGİYA

Holi hindu bayramları içində ən coşğulu olanıdır. Bu bayram qışın qurtarması və yazın gəlişi münasibətilə qeyd olunur. Əsasən aşağı kastaların bayramı sayılan Holi məhsuldarlıq bayramıdır, phalqun (fevral-mart) ayında keçirilir. Holi günlərində küçələr rəqs edən, müxtəlif mahnılar oxuyan izdihamla dolub daşır. Bayram iştirakçıları paltarlarını göyqurşağı kimi rəngləyir. Holi bayramında qocalar əylənirlər, uşaq və qadınların su hücumlarına itaətkarlıqla tab gətirirlər. Həmin gün müxtəlif oyunlar oynanılır.

Hindistanda müxtəlif dinlərin nümayəndələri olduğundan onların da bayramları Hindistanda təntənəli qeyd olunur. Ramazan bayramı, Qurban bayramı Hindistanda rəsmi bayramdır.

Hindistan zəngin ədəbi, bədii irsi ilə də fərqlənir. Araşdırmalar göstərir ki, Hindistan qədər zəngin və qədim folklorla malik başqa bir ölkə tapmaq bəlkə də mümkün deyil. Hindistanın türk əsilli məşhur şairi Əmir Xosrov Dəhləvi çox zəngin bir irs yaratmışdır. Əmir Xosrov dühasına dəlalət edən faktlardan biri də onun, nəzm və nəsr nümunələrini eyni ustalıqla yaratmasıdır. O, həm də böyük musiqiçi olmuşdur.

Hindistanın digər böyük ədibi Rabindranat Taqor olmuşdur. Onun ədəbi və ictimai fəaliyyəti olduqca geniş və hərtərəflidir. R.Taqorun ictimai-pedaqoji, elmi, fəlsəfi, dini və publisistik sahələrdə mükəmməl əsərlər yaratmışdır. R.Taqor sülh, dostluq və xalqlar arasında qarşılıqlı ünsiyyətin mahir və mübariz tərənnümçüsü olmuşdur. R.Taqor yaradıcılığı bütünlükdə hind ədəbiyyatının inkişafında çox mühüm rol oynamışdır.

Hindistanın ən böyük epik ədəbi əsərləri “Mahabharata” və “Ramayana” dastanlarıdır.

5.1.6. İndoneziya xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

İndoneziya Şərqi Asiyada ən böyük dövlətdir. Rəsmi adı İndoneziya Respublikası. Dünyada sahəsinə görə 16-cı yerdədir. Ən böyük adalar dövlətidir, Zond arxipelağında yerləşir. Əhali sayına görə dünyada Çin Xalq Respublikası, Hindistan və Amerika Birləşmiş Ştatlarından sonra dördüncü yeri tutur. Zəngin və

ETNOPSİKOLOGİYA

mürəkkəb tarixi vardır. Ölkənin paytaxtı Yava adasındakı Cakarta şəhəridir. Sərhəd qonşuları Papua Yeni Qvineya, Şərqi Timor və Malayziyadır. Digər qonşu ölkələr Sinqapur, Filippin, Avstraliya, Andaman və Nikobar adalarıdır.

Coğrafiyası. İndoneziya dünyada ən böyük arxipelaqdır. Rəsmən statistikaya görə arxipelaq 17,804 adadan ibarətdir, onlardan 7,870 – adlı, 9,634 – adsız, 6000-də əhalisi var: 5 əsas və 30 kiçik arxipelaqlarda yerləşənlər adalar. Papua adasında yerləşən, 4,884 metr hündürlüyü olan Pancak Caya zirvəsi ölkənin ən hündür yeri, Sumatra adasında yerləşən Toba gölü isə sahəsinə görə (1,145 kv.m) İndoneziyanın ən böyük gölüdür. Ən uzun çayı isə Kalimantan adasında olan Mahakam və Barito çaylarıdır. İndoneziya tektonik cəhətdən fəal ərazidə yerləşdiyinə görə, ərazisində Krakatua və Tambora vulkanları da daxil olmaqla, 150-dən çox aktiv vulkan var.

Tarixi. İndoneziya ərazisində Aşağı, Yuxarı Paleolit və Mezolit dövrlərinə aid abidələr aşkar edilmişdir. II-V əsrdən başlayaraq İndoneziyada məhsuldar qüvvələr inkişaf etməyə Tarum, Kalinq, Malayya, Şirvicayya kimi erkən dövlətlər formalaşmağa başladı. XIII əsrdə arxipelaqın əksər hissəsini əhatə edən böyük imperiya möhkəmləndi, Yavadakı, Macapani dövləti ilə birləşdi, lakin XVI əsrdə İndoneziya müsəlman sülalələrinin başçılıq etdiyi kiçik dövlətlərə bölündü. Avropalılar isə İndoneziyanı XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində, demək olar ki, işğal etdilər. 1941-1942-ci illərdə İndoneziyanı Yaponlar işğal etdi. 1945-ci il avqustun 17-də İndoneziya müstəqillik əldə etdi, unitar İndoneziya Respublikası elan olundu.

Mədəniyyəti. İndoneziya aqrar ölkə idi, 1940-ci ildə aparılan hesablamalara görə əhalinin yalnız 6%-i savadlı idi. Yalnız 1961-ci ildən etibarən ibtidai təhsil məcburi oldu. 1977-ci ildə ölkədə 28 dövlət universiteti, 23 özəl universitet fəaliyyət göstərirdi. Məsələn, Cakarta şəhərində İndoneziya Universiteti, Cokyakartada Qaca – Mada Universitetləri, Banqdunda Pacacaran Universiteti, Texnoloji Universitetlər fəaliyyət göstərir. Ölkədə həmçinin böyük

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyət və incəsənət mərkəzləri də mövcuddur: Boqorda təbiət elmləri kitabxanası, Cakartada Parlament kitabxanası, Mədəniyyət muzeyi, Zoologiya muzeyi (Cakartada) və s.

Mətbuatı. İndoneziyada 100-dən çox gündəlik qəzet çıxır. İndoneziya dilində "Merdeka", "Sinar xarapan", "Kompas", "Anqkatan bersencata", "Brita Buana", "Suara Kaya", "Pelita", ingilis dilində "İndonezian observer" (1950) və başqa adda qəzetlər nəşr edilir. Cakartada həmçinin dövlət radio və televiziya şirkətləri də fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyatı. İndoneziya ərazisində VII əsrin sonu- VIII əsrin əvvəllərinə aid olan daş kitabələr, yazılı abidələr mövcuddur. Bu kitabələr, əsasən, Malayya və Yava dillərində yazılmışdır. Yava dilində ədəbiyyat da IX-XI əsrlərdə daha yüksək şəkildə inkişaf etmişdir. "Ramyana" (Hind şairi Bhattinin "Ravana vadha" eposu əsasında), "Arcunanın toyu" poemalarını misal gətirmək olar. Bu dövrdə İndoneziyada ədəbiyyatın inkişafına Hind ədəbiyyatı güclü təsir göstərmişdir. Lakin bununla belə mifologiyaya əsaslanan və tarixi inkişafı əks etdirən əsərlər də yazılmışdır. Məsələn, "Tantu Pangelaran", "Pararaton" kimi mifologiyaya istinad edən nəsr əsərlərini, Prapançanın "Naqarakertaqama" poemasını göstərmək olar. Həmzəh Fansuri, Nurəddin ər – Raniri, Əbd ür – Rauf və başqalarının tarixi, didaktik və islamın təbliğinə xidmət edən əsərləri meydana gəldi. Ədəbi dil inkişaf etməyə başladı. Bu işdə Abdullah bin Əbdülqadir Münşinin rolu daha böyük olmuşdur. Onun əsərləri o dövr üçün ədəbi dil nümunələrinə çevrilmişdir. XVI – XVIII əsrlərdə yaşayıb yaratmış ədiblərin əsərlərində maarifçilik ideyaları da təbliğ edilirdi. Məhəmməd Musa, Viləm İsgəndər Mud və başqalarının yaradıcılığında bu daha qabarıq verilmişdir. Bu dövrdə həm də İndoneziya dili də dövlət dili kimi formalaşdı. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində daha zəngin və ziddiyyətli əsərlər yazılmağa başladı. M.Rusei, Nur Sultan İsgəndər məişət romanları, S.T.Əlişahbana maarifçi romanlar, R.Əfəndi və M.Yəmin vətənpərvər ruhlu şeirlər yazdılar. Əbd ül Muis, Asmar Hadi və başqalarının yaradıcılığında müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə

ETNOPSİKOLOGİYA

mövzusu əsas yer tuturdu. 30-cu illərin sonunda Armanın Pane, X.B.Yasin, X.Bandaharonun əsərlərində realist ideyalar daha üstünlük təşkil edirdi. İndoneziyada mütərəqqi ədəbiyyat ancaq o müstəqillik qazandıqdan sonra daha yüksək şəkildə inkişaf etməyə başladı.

Musiqisi. İndoneziyada xalq musiqisi yüksək professionallıqla inkişaf etmişdi. Slendro (pentatonika növü) və peloq (tonları qeyri-bərabər olan 7 pərdəli lad) İndoneziya musiqisinin lad əsasını təşkil edir. İnkişaf etmiş heterofoniya və çoxsəslilik İndoneziya musiqisinin xarakterik cəhətlərindəndir. Orta əsrlərdə mövcud olan qamılan xalq çalğı alətləri orkestri İndoneziyanın klassik musiqisinin yüksək nümunəsidir. Musiqi alətlərindən bonanq, qambanq, gendanq, müxtəlif sinclər (zərb alətləri), sulinq (nəfəs aləti) geniş yayılmışdır. İndoneziyanın professional musiqisinə XX əsrdə Avropanın dini musiqisinin (Qriqori xorları) müəyyən dərəcədə təsiri olmuşdur. Ölkədə respublika yarandıqdan sonra bir sıra həvəskar və professional musiqi kollektivləri, Cokyakarta, Cakarta radioları nəzdində kamera orkestrləri yaradılmışdır. Surakarta şəhərində konservatoriya və İndoneziyada klassik musiqi məktəbi açılmışdır. Həmin dövrdə Sucasmina, A.Pasaribu, Susbini kimi məşhur bəstəkarlar fəaliyyət göstərmişlər.

İndoneziyanın dini bayramları.IX Tilem Kesanganın şərafinə keçirilən bu bayram sudakı həyatdan məğzını götürən okeanın mərkəzində yaşamış allahlara ittihaz edilən yuyulma günüdür. Hinduizm dininə etiqad edən İndoneziyalılar onlara-yəni tanrılara qarşı müqəddəs mərasimlər yerinə yetirirlər.

Nyepinin anlamı. Hal-hazırda Ngrupuk ərazisində təntənə ilə keçirilən Ogoh-ogoh mərasimi məhz Bhuta Yacnaya həsr edilən mərasimlərdəndir.Nyepi sözü Sepi sözündən gələrək sakitlik, səssizlik deməkdir. Nyepi bayramı əslində Xristiyan təqviminin 78-ci ilindən başlayan Caka kalendarı-təqvimini əsasında Hinduizmin yeni bayramı sayılır. Xristiyan təqvimində olan yeni ili Saka təqvimində Menyepi əvəz edir. Günlük edilən fəaliyyətlər

ETNOPSİKOLOGİYA

yoxdur. Çünki bütün fəaliyyətlər qadağandır və ləğv edilməlidir. Hətta beynəlxalq xidmətləri yerinə yetirmə aeroportda işləməməlidir. Bundan başqa bütün xəstəxanalar, iaşə evləri, dükənlər bağlanılır. Nyepi bayramının məğzı Bhuna Agungu və Bhuna Aliti yumaq üçün böyük tanrıya yalvarmaqdan ibarətdir. Nyepi 3-cü və ya 2-ci gündən əvvəl Hinduistlər Melasti mərasimini yerinə yetirilir və bu Melasti mərasimi, Melakis və ya Melis adı ilə tanınır. Həmin göl və ya dənizə istiqamət alaraq, Purada (dini məkan) təmizlənmə yerinə yetirilir. Niyə göl və ya dənizistiqamət alınır? Çünki dəniz və göl təmiz su mənbəsi hesab edilir və insanı içərisində olan çirki yuyula bilər. Nyepidən 1 gün əvvəl yəni Tilam sasih kesangada (hərbi mənası ayın 9uncu günü adlanır). Bu gün Hinduistlər Buta Yaduya mərasimini xalqın sinifləri yerinə yetirir. Bu buta Yaduya Pança Sata (balaca), Pança Sanak (indi), Tawur Agung (böyük) kimi adları da var. Tawur və yaxudda özün mübarizə buta kalanın təmizlənməsi kimi başa düşülür. Hər bir evdə Çaru əməliyyatı sayı 9 bağlamadan ibarət olan nasi mança öz qarnizi ilə birgə hazırlanır və allahlara verilir. Buta Yadnya mərasimi Sang Raja, Butakala və Batara Kalaya onları narahat etdiyi üçün bağışlamaq niyyəti ilə keçirilir. Sonradan isə narahat etmək mərasimi yerinə yetirilir. Bu mərasim zamanı evdə insanlar möhkəmdən başlayır və əlləri ilə və ya taxtalarla müxtəlif əşyaları vurmaqla səs küy salınır. Çünki onlar buta kalanı evin ətrafından qovmağa niyyəti üçün edilir. Sonra insanlar qruplara bölünərək böyük heykəllər düzəldirlər. Onları küçədə gəzdirirlər. Günün sonunda ogoh-ogoh adlanan taxta heykəllər yandırılır.

Nyepi mərasimlərinin zirvəsi. Sabahsı gün yəni ayın 10-uncu çıxdığı gün Nyepi bayramı qeyd edilir. bu gün insanlar ölüm kimi səssiz olurlar. Gündəlik edilən fəaliyyətlər yerinə yetirmir və Çatur Brata edilir. yəni oddan istifadə edilmir və ya odu açıq qoymaq olmaz – bu amati geni adlanır. II amati karya – yəni işləmək olmaz. III amati lelungan – heç yerə gedilmir. Və IV amati lelanguan — əyləncə olmalıdır. Yalnız tapa, brata, yoga və semadhi yerinə

ETNOPSİKOLOGİYA

yetirilməlidir. İndiki dövrdə küçələri təmizləyib ağardılar. Çünki onları elə düşünürlər ki, bununla yeni ili də belə təmiz keçirəcəklər. Hər insan elm öyrənir (elmlidir), bratani – yəni az nəfər alır, yoga – yəni Allahla əlaqəyə girir, tapa – özlərinə dözümlülük məşqləri ilə əziyyət verirlər və samadhi – Allah qarşısında bağışlanır- yerinə yetirilir. Bütün bunlar hinduistlər üçün vacibdir. Çünki yeni ilin daha yaxşı, problemsiz keçməsinə istəyirlərsə bunları etməlidirlər.

Ngembang Api. Ən sonuncu adət isə onuncu ayın 2-sində keçirilən Ngembak Geni (Api)dir. Bu gündə Saka yeni ilinin 2-inci günüdür. Hinduist camaatı böyük ailə ilə və qonşularla birgə “Dharma Shanti”ni edirlər və yaşadıklarına görə Allaha şükürlərini bildirirlər və bir-birlərindən səhvlərinə görə üzr istəyirlər. Dharma Şantinin məğzi Tatwamasi fəlsəfəsinə aiddir. Nyepi Bayramı Xristiyan təqviminin 78-ci ilində və ya İ Saka ilinin İ ayında xatırlanan və qeyd edilən Saka yeni il bayramıdır. Nyepi bayram kimi 1983-ci ildən İndoneziya Respublikasının hökuməti tərəfindən milli bayram kimi qəbul olunub.

Nyepinin tarixi. Saka ilinin yaranması ilə müxtəlif xalqlar öz aralarında müharibələr aparaqmaqla dövlətlərini yaratmış və get-gedə öz ərazilərini genişləndirdikdə İnduizmin arelıda genişlənmiş bu din Mərkəzi və Cənub-qərbi Asiyaya, Sindhu çayının vadisinə, Himalay sıra dağlarına və Kiçik Asiya yarım adasına qədər yayılmışdı. Əgər bunu yer kürəsində indiki mövcud olan ölkələr ilə desək, bu din SSR-nin cənub, İrak, İran, Pakistan, Şimali və Şimal-Qərbi Hindistan, Nepal, Kəşmir, Əfqanıstan, və Tibetdə yayılmışdı. Tayfalar tez-tez müharibə etmişlər. Bu tayfalara Saka, Yavana (yunan), Pahlava (İran), Yuenci (Tibet) və Malava (Hindistn) tayfaları idi. Bu müharibələr 100 illərlə davam etdi və bu tayfalar arasında qaliblər sırası ilə dəyişdi. Həmin müharibələr eramızdan əvvəl I əsrdən eramızın I əsrinə qədər davam etmişdir

Hinduizm mədəniyyəti və adət-ənənəsi. Eramızın I əsrinin ilk illərində Saka tayfsı sosial və mədəniyyət cəhətdən çox inkişaf etmişdi. Baxmayaraq ki, iyasət və iqtisadi cəhətdən güclü olsada Mərkəzi hökumət Purushapurada yerləşən və kifayət qədər güclü

ETNOPSİKOLOGİYA

olan Tibet xalqıda inkişaf etmiş tayfalardan idi. Dinasti Kushadan olan Maharaca İ Kanişkanın hakimiyyəti illərində Purusapura mərkəzi şəhər olaraq adət-ənənə akkumulyasiyası və ya mədəniyyətin birləşməsi baş verdi. Buna görə də, xalqın incəsənəti, adət-ənənəsi və dini ahəngdar şəkildə qarışdı. Yrli xalq olan Saka tayfası hörmət əlaməti olaraq İ Kanişka yeni bir il başladığını bildirdi. Bu il saka ili adlandırıldı və həmin gün saka ilinin ilk ayının ilk günü olmuşdu. Bu miladi təqvilə 78-ci ildə baş vermişdi. İslam dini ölkəyə daxil olmamışdan əvvəl, Yava və Bali adalarında təqvim olaraq Çandra Pramana adlanan tam aydan və tilum adlanan yarım aydan istifadə olunurdu. Bu təqvimdə ay sasih, həftə isə wuku adlanırdı. Sasihdə 12 ay var idi. Bunlar kasa, kara, 3üncü ay və ondan sonrakı aylar sıra ilə soda adlanırdı. Hinduizmə daxil olduqdan sonra Saka ili Surya pramana yəni günəş sisteminə əsaslanmışdı. Həmin kalendar Yava kalendarı kimi idi. Bali kalendarı isə Çandra Pramana olaraq qalmışdı. Buda sasih kedesanın yay fəslindən başlanırdı. Bu mart ayı eyni vaxta düşürdü. Bu gün günəş, yer kürəsi və ay eyni uzun xətt üzərində olurdular. Bu gün Nyepi bayramının Yeni Saka ili başlayırdı.

Nyepi günü bayramının keçirilməsi. İndoneziyada memarisuda bunu məqsədlə yerinə yetirilir. Yəni bu kosmosun təmizlənməsi, harmoniləşdirilməsi, bərabərləşdirilməsi və balanslaşdırılması idi. Bu bayram fəlakətdən, kaosdan və müharibədən azad ola dünyanı arzulayırdıq. Buna görə insanlar bu günü xoş, firavan, kasıblıqdan, və axmaqlıqdan azad olurlar.

Ardıcıl olaraq yerinə yetirən mərasimlər. Onlardan birincisi Mekis, Melis, və yaxudda Melastidir. Bu bayramdan 2 gün əvvəl keçirilən təmizlik mərasimidir. Və meditasiya, ibadət və dua vasitəsi ilə təmizlənməyə çalışılır. 2) Tawur Kesanga, Tawur Agung və ya Mencaru adlanan II mərasim bayram günündən 1 gün əvvəl edilən dini qurban mərasimidir. Bu gündə Binutayadnya edilir. Yolda və ya evdə qorxulu ruhlar üçün xərac toplanılır. Bu xəraclar klasifikasiyasına və səviyyəsinə görə öküz, tooyuq, ördək və başqa heyvani kimi qurban kəsilir. III mərasim isə bayram

ETNOPSİKOLOGİYA

gününə keçirilir. Daha doğrusu bu mərasiminin adında irəli gələrək amati geni, amata karya, amati laluganan və amati lalungu yolu ilə yəni heç bir oddan istifadə etməməklə məsələn yemək bişirməmək, siqarət çəkməməklə, işıqları yandırmamaqla, gəzməməklə, və şadlıq keçirməməklə keçirilir. Mərasim ən önəmli anı tapa brata, aclıq, digər pis şeyləri başda silmək və yalnız böyük tanrı olan Hyang Widhi ilə birləşmək durur. Sonuncu mərasim isə bayramdan 1 gün sonra keçirilən Ngembak apidir. Bu gündə isə dünənin əksinə olaraq gündəlik həyatdakı oddan istifadə edilir. Nyepi bayrımının axırıncı mərasımı xoruz banlamasından sonra erkən duaların etməklə balayır. Günün günorta çağında isə əhali bir yerətoplaşırlar və dharmasanti ilə salamlşırlar.Nyepi mərasiminin əsas normaları edilən zaman bütün hinduistlər bunu etməlidir. Amma bəzi istisna insanlar var. Bu insanlara aiddir: hamilə qadınlar, süd verilən körpələr, xəstələr və 5 yaşından aşağı olan uşaqlar. Bu insanların Nyepinin bütün mərasimlərini heç də eləməyə borclu deyillər. Onlar yalnız vacib olan bəzi mərasimləri eləməlidirlər. Bu mərasimlərdən biridə salamlamaqdır. Yəni yuxarıdakı qrupa daxil olan insanlar Dharmasatini salamlamalıdırlar. Təmizləmək mərasimi Hinduistlərin həyat fəlsəfəsində əsas sinvollardan biridir. Buna həqiqi təmizlik, anadan olmaq, və daxili dünya durur. Həmin təmizliyin məqsədində səhv düşüncə tərzi, təbii fəlakətlər, epidemiyalar, yanğınlar, əzab, ölüm, insan əxlaqını murdarlamamaq, məhsul itkisindən azad olmaq, konfliktlərdən təmizlənmək daxildir. Bunların hamısı kəndlərdən, evlərdən, vilayətdən, və ya bütün İndoneziyadan təmizlənməlidir. Çünki həyat sistemi etikaya, budi pekertiyyə və daha yaxşı əxlaqa nail olmaq üçün təmizlənmək mərasimləri və ALLAHA qurban verməklə yerinə yetirilir. Nyepinin sinvolu həyat, pis düşüncələrdən azad olmaq, pis sözlərdən azad olmaq, sevgidən azad olmaq, tamahkarlıqdan uzaq olmaqdır. Bu həyat Başlanğıc ALLAHına və ya daimi Əbədi olan Allahdan bağışlanmaq mərasimini edilmək məqsədindədir. Sakit, sülh və dini ərazidə insanlar ilahi süarı görə bilir, ürəyinin səsini eşidə bilər. İnsanların

ETNOPSİKOLOGİYA

böyük olan Allaha- Hyang widhi yenidən birləşməlidir. Nyepinin müdrikliyi dini gerçəklik yadnya dindar olmaq, düzlük, sitayiş, mərasimi, karma, (iş, öz vəzifənin yerinə yetirmək), hədiyyə (sədəqə, ehsan, töhfə), tapa (müqəddəs düşüncələr) və brata (oruc tutmaq, nəfəsdən və istəklərdən təmizləmək) ilə edilməlidir.

İndoneziyanın qorxunc adət-ənənəsi. İndoneziyanın Tana Toraja kənd sakinlərinin qəribə, eyni zamanda qorxunc adət-ənənəsi var. Belə ki, kəndlilər ölümlərinə hörmət əlaməti olaraq onları mummyalayrlar, daha sonra hər üç ildən bir meyitləri məzarlarından çıxarıb, paltarlarını dəyişirlər. Paltarları dəyişdirilmiş cəsətlər sonradan kənd meydanına gətirilir və tədbir təşkil edilir. Hansı ki, bu tədbirdə toplu olaraq yürüyüş həyata keçirilir.

İndoneziyanın dini və inanclar sistemi. İndoneziya əhalisinin böyük əksəriyyəti (87,5 %) müsəlmanlardır. Müsəlmanlar əsasən sünniliyin şafii məzhəbinə etiqad edirlər. Şiələr Hindistan və Pakistandan gələnlərin bir hissəsidir. İslam indoneziyanın yerli xalqları arasında çox geniş yayılıbl. Xristianlar əhalinin 7 faizini təşkil edir. Protestantlar (6 mln. nəfər), katoliklər (3 mln. yaxın), eyni zamanda bir sıra müstəqil kilsələr mövcuddur: Xristian batak protestant kilsəsi (1 mln-dan artıq), Timor kilsəsi (650 min nəfər), Maluku protestant kilsəsi (275 min nəfər), minaxaların xristian evanqelist kilsəsi (500 min nəfər) və s. Bu ölkə planetdə ən böyük arxipelaq olan Malay arxipelaqının 13677 adasını təşkil edir. İndoneziya bir-birindən kəskin fərqlənən ayrı-ayrı sivilizasiyaların – buddist, hindusit, islam və Avropa sivilizasiyaları ilə şərtlənmişdir. İndoneziyada da əhali həm dünyəvi, həm də yerli dinlərə etiqad edir. İndoneziya konstitusiyası din azadlığına təminat verir. Bununla belə İndoneziya hökuməti rəsmi olaraq islam, protestant, katolik, induizm, buddizm və konfutsçiliyi qəbul etmişdir.

İndoneziyada müxtəlif dinlərə sitayiş edilir və bu dinlər də İndoneziyanın siyasətinə, iqtisadiyyatına, mədəniyyətinə öz təsirini göstərir. 2010-cu ilin statistikasına əsasən İndoneziya əhalisinin

ETNOPSİKOLOGİYA

87.18% islam, 6.96% protestant, 2.91% katolik, 1.69% induizm, 0.72% buddizm, 0.05% konfutsi və 0.13% digər dinlərə etiqad edir. Indoneziya Konstitusiyasına əsasən hər bir vətəndaşa sərbəst dini etiqad seçimi verilir. Buna baxmayaraq, Indoneziyada hökumət rəsmi olaraq 5 dini yəni İslam Buddizm Hinduizm Konfutsçilik və Xristianlığı tanıyır. İndoneziyada qədim dövrlərdə müxtəlif dini icmalar yaşamışdır. Bu zaman əhali Totemizm, Animizm, Fetişizm, kimi inanclara etiqad edirdilər. Bu ölkədə hələ də qədim inanclara, xüsusilə kənd yerlərində etiqad edənlər qalmaqdadır. İndoneziyanın şərqində yerləşən bəzi ərazilərdə hələ Animizmə etiqad edənlər var. İslam yaranana qədər Hinduzim və Buddizm dinləri mövcud olmuşdur. II-III əsrlərdə İndoneziyanın Sumatra, Yava və Sulavesi adalarında əvvəl hinduizm və buddizm dinləri yayılmışdır. İndoneziyada hinduizmin yayılması üçün iki əsas səbəb mövcud idi. Birincisi Cənubi Hind dənizi vasitəsilə Hindli ticarətçilərin İndoneziyaya gəlməsi idi. İkinci bir səbəb isə, İndoneziyada kral ailəsi üzvlərinin Hindistan mədəniyyətini və dinini qəbul etməsi idi.

Hətta bu gün də İndoneziyanın ən mənimsənilmiş adası olan Bali adasında hinduizmə etiqad edilir. Buddizm Indoneziyada ikinci ən qədim dindir. Buddizm, Mataram və Şrivicaya kimi güclü imperiyaların dövründə yüksəlmişdir. Bu dövrdə Hindistandan və Çindən gələn tacir və zəvvarlar buddizimə də öz növbəsində təsir göstərmişdilər. Hazırkı dövrdə isə əsas buddizm mərkəzləri Sumatrada yerləşən Palembang, Riau, Jambi əyalətləridir. Həmçinin mərkəzi və şərq Yavanı da qeyd etmək olar. Buddizm və induizmdən başqa, İndoneziyada islam və xristianlıq dinləri də geniş yayılmışdır. İslam dininə etiqad edənlərin sayına görə İndoneziya dünyanın ən böyük müsəlman ölkəsi sayılır.

Bu ölkədə təxminən 200 milyondan çox müsəlman var. İndoneziyada əhəlinin çoxu sünni müsəlman olsa da İslamın digər qollarına mənsub olan müsəlmanlar da var. Nümunə kimi şiəliyi qeyd etmək olar. Əhəlinin təxminən 1 milyonu şiyədir. Ümumilikdə, bu ölkədə müsəlman cəmiyyəti iki kateqoriyaya

ETNOPSİKOLOGİYA

ayrılır:

- Modernistlər – ortodoks nəzəriyyəsinə əsaslanan və müasir təlimi qəbul edənlər;
- Ənənəçilər – yerli dini liderlərin şərhçilərini və İslam internat məktəblərindəki (pesantren – internat məktəbləri) dini bilikləri öyrədən müəllimləri izləyənlər.

İslam dini XII əsrdə İndoneziyada yayılmağa başlasa da hələ buddizm və induizm hakim dinlər kimi qalmaqda idi. Bu dinlər öz əhəmiyyətini XV əsrdə islam dinin təsiri ilə itirməyə başladı. İslam qayda-qanunları İndoneziya dilində syariah adlanır. İndoneziyada islam dini digər islam dövlətlərində olduğundan fərqlidir. İlk növbədə, burada islam modernist yönümlüdür. İndoneziyada Məhəmməd peyğəmbər ilahiləşdirilmir. O, Allah tərəfindən seçilən Allahın kəlamı olan Quranı insanlara çatdıran və islam dinini yayan bir müqəddəs şəxs kimi qəbul edilir. Ölkənin yalnız Açe adlı hissəsində idarəçilik islam qayda-qanunlarına uyğun olaraq həyata keçirilir. Açəhdə qumar, spirtli içki, ictimai yerlərdə islam dininə və əxlaq normalarına zidd hərəkətlər yoverilməzdir. Qadınların hicabdan istifadəsi məcburidir. Sumatranın Padanq şəhərində də hicabdan istifadə məcburi sayılır. 1985-ci ilin statistikasına əsasən əhalinin 143 milyonu (86.9%) islam dininə etiqad edirdi. 1992-ci ildə müsəlmanların sayı 190 milyon olaraq qeyd edilirdi. İndoneziyada bir neçə islam yönümlü partiyalar fəaliyyət göstərir. Onlar da ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayır. Bu ölkədə dini təşkilatlar da – Nahdatul Ulama və Muhammadiyah var. Bu təşkilatlar təxminən 30 milyon insanı öz ətrafında birləşdirir.

Xristianlıq İndoneziyada yeni ərazilər ələ keçirməyə çalışan avropalıların təsiri altında yayılmağa başlamışdır. Avropalıların bu ölkənin təbii sərvətlərinə olan marağı onları İndoneziyaya gətirdi. İndoneziyada xristianlığın (katolik) yayılması ilk olaraq portuqalların adı ilə bağlıdır. . Hollandların müstəmləkəçiliyi dövründə xristianlıq daha geniş ərazidə yayılmışdır. İndoneziyada xristianlığın yayılmasında xristian missionerlərinin rolu böyük idi.

ETNOPSİKOLOGİYA

Lakin xristianlıq bu ölkədə geniş miqyasda kök sala bilmədi. Şimali Sumatrada Batak etnosu xristianlığa sitayiş edir. Onların çoxu protestantdır. Qərbi, Mərkəzi və Şərqi Kalimantan ərazisində isə Dayak etnosunun böyük bir hissəsi xristianlığa etiqad edir. İndoneziyada dünyəvi dinlərlə yanaşı yerli dinlərə də az da olsa inam qalmaqdadır. Bunu insanların gündəlik həyat-tərzində görmək mümkündür. Kəndlərdə, xüsusilə təcrid edilmiş ərazilərdə bu inancların elementləri ilə qarşılaşmaq olar. İndoneziyada qədim zamanlardan bəri müxtəlif səma cisimlərinə, ruhlara və əcdadlara inananlar var.

5.1.7. Ərəblərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Ərəb ölkələrində şəriət qanunların bir çox sahələrə təsirini nəzərə alaraq, xüsusi olaraq qeyd etmək olar ki, uşaqların tərbiyəsində də islam dinin rolu böyükdür. Ərəb ölkələrində müsəlman ailələrin xüsusiyyətindən biri çoxuşaqlılıqdır. Ailədə uşağın anadan olması böyük bir bayrama və xoşbəxt bir hadisəyə çevrilir. Uşaqların doğulması bir sıra rituallarla müşayiət olunur. Uşağın saq qulağına əzan oxunulur, uşaqlara xoş adlar qoymaq lazımdır ki, onun taleyi də gözəl olsun. Oğlan uşaqlarını sünnət etmək də lazımi adətlərdən biridir.

Uşaqların tərbiyəsizlə təbii ki analar daha çox məşğul olur. Lakin həm ana, həm də ata uşaqlar üçün şəxsi nümunə olmalıdırlar. İlk tərbiyəni ana verir çünki o daha çox vaxtı evdə keçirir və ona qulluq edir. Ana uşağın sağlamlığına, qidalanmasına fikir verməlidirlər. Valideynlər uşaqların dostların seçiminə də diqqətlə yanaşmalıdırlar və dostların pis təsirindən qorunmalıdırlar. Uşaqları çox erkən yaşdan təmizkarlığa öyrədirlər. Təbii ki, erkən yaşdan da şəriət qanunları izah edilir. Valideynlər uşaqlar arasında ayrışeçkilik qoymamalıdırlar.

Bir çox ərəb ölkələrində martın 21 analar günü qeyd olunur. 1956-cı ildə Misirdə Mustafa Amin adlı bir jurnalistin təşəbbüsü ilə analar gününü qeyd etməyi təklif etmişdir. Sonra digər ərəb ölkələri də bu ənənəyə qoşuldular. Mustafa Aminin həbsindən sonra bu

ETNOPSİKOLOGİYA

günü ailə gününə dəyişdirdilər ki, bayram bu jurnalistin adı ilə bağlı olmasın. Bu bayram hər iki valideynə həsr edilmişdir. Lakin insanlar 21 martı yenə də analar günü kimi qeyd etməyi davam edirdilər. Sonralar uşaqların tərbiyəsində ataların rolunu göstərmək üçün atalar gününü də ayrıca bir bayram kimi qeyd etməyi təklif etdilər. Beləliklə, Liviya, Misir, İordaniya, Suriyada 21 iyun atalar günü kimi qeyd olunur. Bütün ərəb ölkələrində uşaqların tərbiyəsilə analar daha çox iştirak edirlər və bu bayram isə xəbərdarlıq edir ki, onlar da uşaqların tərbiyəsində iştirak etməlidirlər.

Ərəb xalqının adət-ənənələri. Ərəb ölkələrinin adət ənənələrində şəriət qanunlara uyğun olaraq formalaşmışdır və islamın təsiri də böyükdür.

İordaniyada toy adətləri. Cavan oğlan və qızlar adətən qohumların evində, hansısa məclisdə ilk dəfə görüşürlər. Əgər qız oğlanın baxışına zəif təbəssümlə cavab verirsə bu oğlandan xoşlandığını bildirir. Oğlan evi qız haqqında hər bir şeyi ərtaflı öyrənməyə başlayır (ailənin cəmiyyətdə vəziyyəti, ailənin statusu və s). əgər cavblar onları qane edirsə qıza elçi göndərirlər. elçiləri çay və şirniyyatla qarşılayırlar. Qızın atası ondan cavabı soruşur. Nadir halda elçilər yox cavabı alırlar. Bütün ərəb ölkələrində oğlan evi gəlin üçün kalım odəməlidir. Çox vaxt bu pul, qızıl zinyət əşyaları və geyimlərdən . sonra nigah müqaviləsi bağlanılır. Qeyd etmək lazımdır ki, nigah müqaviləsinin bağlanması qədim ənənədir. Bu müqavilədə belə bir punkt da qeyd olunur ki, əgər toy hansısa səbəblərə görə təxirə salınırsa kompensasiya hansı şəkildə ödəniləcək. Toya dörd gün qalmış artıq hazırlıqlar gedir. Toy özü bir –birindən maraqlı və zəngin adətlərdən ibarətdir. Toy həm məsciddə, həm də evdə qeyd olunur.gəlinin geyimi islama dininə uyğun olmalıdır. Gəlinin əlləri və ayaqları xna ilə bəzədilir, dəridə ənənəvi ornament olmalıdır. Adətə görə bəy və gəlin özləri çimməmədirlər . toyda kişilər və qadınlar ayrıca otaqda şənlik keçirirlər.

Suriyalılar üçün isə əsas ruhi komfortdur. Vəziyyətdən,

ETNOPSİKOLOGİYA

statusdan asılı olmayaraq onlar həmişə yaxşı, pozitiv əhval-ruhiyyəyə olmağa çalışırlar, çox qayğısız görünürlər. Suriyada yol qaydalarına riyaət etmirlər, yolun ortasında avtomobili saxlamaq normaldır. Bəzən mağazalarda pulsuz mallar verə bilirlər. Gündəlik ünsiyyəti suriyalılar sağlamlıq, uşaqlar, əhval-ruhiyyə, xeyir-dualarla zəngin olur. Hər gün görüşən suriyaların söhbəti illər ərzində görüşməyən qohumların görüşünü xatırlayır. Bir-birlərinə qarşı çox səbrlidirlər, təmkinlidirlər, sakitdirlər, leksikonlarında kobud ifadələr yoxdur, konfliktdə meyilli deyillər. Suriyalılar çox qonaqpərvərdilər, onların evlərinə istənilən vaxt və dəvətsiz gəlmək olar. Onlar öz xoş münasibətlərini bildirmək üçün qonaqlara tünd bədəvi qəhvə təklif edirlər. İmtina etmək olmaz, onu yavaş-yavaş içmək lazımdır. Nahara dəvət olunmuş qonaq çox səbrli olmalıdır, çünki bir neçə saat ərzində sadəcə söhbət edəcəklər. Sonra gecəyə yaxın masa arxasına dəvət edəcəklər və ən böyük, ən yaxşı tikələri sizə təklif edəcəklər. Həmçinin ev yiyəsi sizə əllə qulluq edəcək. İmtina etmək olmaz, hər bir şeyin dadına baxmaq lazımdır.

Ərəbistan yarımadasında yerləşən BƏƏ-də evlilik adət-ənənələri özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə seçilir. Öncə onu qeyd etmək yerinə düşər ki, şəriətə görə, arvadları arasında heç bir fərq qoymayaraq, ədalətli davranan müsəlman kişi dörd qadınla evlənə bilər. Lakin müasir dövrdə ərəb cəmiyyətində nadir hallarda iki və ya üç arvadı olan kişilərə rast gəlinir. Çox arvadı və böyük "külfət yiyəsi" olanların əksəriyyəti yaşlı nəsildən olan kişilərdir. Çağdaş zamanımızda isə cavan nəsildən olan yerli ərəb kişiləri birinci evlilikləri uğursuz olduqda və ya həyat yoldaşı dünyasını dəyişdikdə, "yüz ölçüb bir biçərək" ikinci dəfə evlənməyə qərar verirlər.

Müasir dövrdə ərəb ölkələrində kişilər 23-25 yaşda, qızlar isə 17-18 yaşda ailə həyatı qururlar. Bir çox ailələrdə qızlar erkən yaşda rəsmi nigaha daxil olsalar da, ailələrinin tələbi ilə təhsillərini bitirənə qədər ər evinə gəlin köçmürlər. Ölkədə əvvəllər qəbilə daxili izdivaclara, qohum evliliklərinə xüsusi önəm verilirdi. Lakin son onillikdə bu tendensiya artıq öz aktuallığını itirməkdədir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Qız bəyənmədə əvvəlcə qızın ailəsinin nəsli, nəcabəti öyrənilir. Qızın hansı qəbiləyə mənsub olması, atasının nəsildə tutduğu mövqe, hörməti oğlan evində əsas meyar kimi dəyərləndirilir. Oğlanın atası və anası qızın özü, valideynləri, eləcə də yaxın qohum-qardaşı barədə ətraflı məlumat toplayırlar. Bu proses uğurlu başa çatarsa, yəni qızın özü və ailəsi arzulan "meyarlara" uyğun gələrsə, oğlan evindən olan xanımlar qızın anasına və ya nənəsinə niyyətləri barədə xəbər göndərirlər.

Suriyalılar adət və ənənələrə çox sadıqdırlar və bu özünü qəhvənin hazırlanmasından tutmuş toy adətlərinə qədər hər bir şeydə göstərir. Toy adətləri bütün ərəb ölkələrində oxşardır. Toy ayrıca bəy və gəlinin evində keçirilir. Çox təmtaraqlı, qonaqlı-qaralı olur. Toy günü güllər və balaca suvenirələr hədiyyə olaraq gətirirlər. Əsas hədiyyələr isə toydan sonra 5-ci gün verilir.

Nigaha çox ciddi yanaşırlar, cəmiyyət uğursuz ailələrin yaranmaması üçün kompleks addımlar fikirləşib: 1) evlənmək istəyi fikri bütün qohumlar tərəfindən müzakirə edilməlidir, 2) qızın da fikri nəzərə alınmalıdır, 3) oğlan evlənmək fikrini maddi tərəfdən də təsdiqləməlidir. Ev, qızıl almağa pulu olmalıdır, ailəni saxlamaq üçün iş sahibi olmalıdır. Çox vaxt oğlanlar 25-30 yaşdan sonra evlənmək haqqında düşünülür, qızları isə erkən ərə verirlər. Cavanlar dərk edirlər ki, nighah onların xarakterlərinin yoxlanılması deyil, gələcək həyatlarını müəyyənləşdirən hadisədir. Boşanma nadir hallarda baş verir. Rəsmi boşanma sadə bir prosesdir, ər 3 dəfə "talak" deyəndən sonra arvad ənənəyə uyğun olaraq həmin gün evi tərk etməlidir. Qanuna görə o, əynində nə varsa onunla çıxmalıdır. Buna görə ərəb qadınları bütün qızıllarını həmişə taxırlar.

Yas mərasimləri də oxşardır. Cənazəni çox saxlamaq olmaz, həmin gün və ya səhər basdırırlar. Ailədə çox təmkinlə mərasimi keçirirlər, çox ağlamaq, qışqırmaq olmaz. Başsağlığını üç gün ərzində saat altıdan səkkizə qədər qəbul edirlər.

İslam rəsmi din hesab olunur və hər bir müsəlmanın həyatı, hərəkəti, davranışı, fikirləri şəriət qanunları ilə tənzimlənir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Ərəblərlə tanışlıq prosesində bir sıra rituallara əməl etmək lazımdır. Öz yaşından və statusundan asılı olmayaraq kişi birinci özünü digərlərinə təqdim etməlidir. Yaşda kiçik olanlar böyüklərə özlərini təqdim etməlidirlər. Əgər insanlar eyni status və vəziyyətdədirlərsə, bu zaman evlənməmiş kişi evli kişiyə özünü təqdim edir, subay qadın isə ərlə qadına özünü təqdim edir. Mütləq sağ əllə görüşmək lazımdır, çünki qədimdə kişilər xəncəri sağ əldə tuturdular və öz xoş niyyətlərini göstərirdilər. Görüş zamanı ərəblər bir-birinin üzünə toxunaraq, əllərini çiyinlərinə qoyurdular.

Ərəb etiketi və zaman. Ərəblər avropalılardan fərqli olaraq zamana çox təmkinlə yanaşırlar, görüşə həmişə gecikirlər, ləngiyirlər və bunu normal sayırlar. Ərəblər üçün ünsiyyət çox vacibdir, məsələn, mağazada ərəb üçün alverin nəticəsindən də daha vacib və xoş olan alıcı ilə söhbət etməkdir. Ərəblər həmişə otağa, evə, ofisə qonaqdan əvvəl daxil olurlar. Bunun da qədim açıqlaması var. Qədimdə bədəvi öz çadırına qonağı dəvət edərkən birinci daxil olurdu ki, qonaqda təhlükəsizlik hissini nümayiş etdirdin. Ərəblərin çox danışmaları bəzən avropalıları bezdirir. Onların boş söhbətlərini anlaya bilmirlər, ərəblər ailə, ev, uşaq, sağlamlıq, hava hər bir şey haqqında və hər yerdə söhbət edə bilirlər. Ərəb ölkələrində sol əlin çirkli olması fikri var, ona görə pul, hədiyyə, vizitka sağ əllə vermək lazımdır, hətta plovu da sağ əllə yemək lazımdır. Son zamanlar bir çox ərəb ölkələri qərb mədəniyyətin təsirinə məruz qalıblar, cavanlar arasında xüsusilə avropalaşma gedir.

Ərəblər çox diqqətçil insanlardır. Müasir ərəblər səhranı çox sevirilər və istirahət günlərində ora şahin ovlamağa üz tuturlar və ya cip ralli yarışları təşkil edirlər. Ərəblər dəvə yürüşlərini seyr etməyi xoşlayırlar. Onlar poeziyanı çox sevirilər.

Ərəblərlə ünsiyyət zamanı ayağı ayaq üstə aşırmaq olmaz. Bu hörmətsizlik kimi qavranıla bilər. Uyğun və rahat poza seçilməlidir. Ayaqlarınızı aşırıtsaz onlar yerə baxmalıdırlar, amma bu, qəbul edilməzdir. Ərəblər sizin üzünüzlə güləcəklər amma siz gedəndən sonra bu hərəkətinizi müzakirə edəcəklər. Ərəblərin mimika və

ETNOPSİKOLOGİYA

jestləri məhduddur, kasaddır, əllə çox danışmayın, onların jestləri çox incə və zərifdir, gözəyatımlıdır.

Ərəblərin özgələrinə münasibətləri sevgi və nifrət hissələri əsasında formalaşan münasibətlərdir. Ərəblər üçün ABŞ və Böyük Britaniya iki nəhəng imperiyadır. Müasir ərəb dünyasının formalaşmasına təsir edən ölkələrdir. Qərbin təsirini bəziləri çox dəstəkləyir, televiziya, səyahət vasitəsilə qərb yaşam tərzilə tanış olurlar və qəbul edirlər. Digərlərini bu proses qorxudur, çünki milli identikliyin itirilməsi təhlükəsi var.

Ərəb evi iki hissəyə ayrılır: kişi və qadın hissəsi. Faktiki olaraq isə bu belə deyil, əslində ev şəxsi və ictimai hissələrə ayrılır. Şəxsi zona ev yiyəsi öz ailəsi ilə oturur, ictimai zonada isə qonaqları qəbul edirlər, buna məclis deyilir. Statusdan asılı olaraq bu məclislərin quruluşu da dəyişir. Qadın məclisləri 1001 gecə nağıllarını xatırladır.

Ərəblərin milli xarakteri. Ərəblərin milli xarakteri bir sıra amillərin təsiri altında formalaşmışdır. Bura təbii ki, islam dini, təbiəti, ərəb dili və s. aid etmək olar. Şərqdə ərəblər adı altında birləşən etnik qrupların nümayəndələrində oxşar milli xüsusiyyətlər mövcuddur.

Bunlardan biri əməksevərlikdir. Yalnız ərəblərdə özünü göstərən əməksevərlik qərb dünyasındakı əməksevərlik anlayışından çox fərqlidir. Ərəblər çox ağır şəraitdə, müxtəlif havada işləməyə məcbur idilər. Buna görə də onlar heç vaxt işdən zövq almırdılar. Ərəblərin şüurunda əməksevərlik xüsusi mənə daşıyır və ciddi intizamlılıq, təfərrüatlara diqqət, məsuliyyət kimi keyfiyyətlərlə heç də uzlaşmır.

Lakin ağır həyat şəraiti, iqlimin xüsusiyyətləri ərəblərdə səbrlilik, təmkinlilik, müxtəlif şəraitlərə asanlıqla uyğunlaşmaq kimi keyfiyyətləri formalaşdırır. Ərəblər şən, pozitiv, nikbin, həyatı sevən, gümrah, ünsiyyətçil, qonaqpərvər insanlardır. Gözəl yumor hissəsinə malikdirlər.

Ərəb dilinə məxsus leksik və sintaktik təkrarlar, metaforalar, nitqin ritmik və intonasiya xüsusiyyətləri ərəblərin ətrafda olanların

ETNOPSİKOLOGİYA

necə qavranılmasına təsir etmişdir. Belə ki, ərəblər hər şeyi şişirtməyə meyillidirlər. Onlar alınan informasiyanın məntiqə uyğun olub-olmamasına deyil, danışanın daha çox natiqliq qabiliyyətinə, ifadələrin formalarına və nitq üslubuna fikir verirlər. Ərəblər ümumiyyətlə ciddi məntiqi sevmirlər, abstrakt konstruksiyalardan uzaq olmağa çalışırlar. Daha çox təəssüratların müxtəlifliyi və rəngarəngliyinə önəm verirlər. Ərəblər çox cəld, reaktivdirlər, bəzən hövsələsiz, impulsiv, hiss və emosiyalarını kontrol etməkdə çətinlik çəkirlər.

Ərəb mədəniyyəti çox fərqli bir mədəniyyətdir. Əgər bizim mədəniyyətdə insan söz verirsə, hökmən sözün üstündə durmalıdır, yəni söz bizi sanki borclu edir. Ərəb mədəniyyətində isə söz bir bəzəkdir, sözlər burada kommunikasiya üçün deyil, ornament kimi işlədilir.

Yalançılıq ərəb dünyasında çox geniş yayılmış bir haldır. Əgər ərəb yalan bahasına öz məqsədinə çatırsa o, heç də bununla bağlı vicdan əzabı çəkməyəcək. Ərəblər ən çox öz hisslərinə qulaq asmağa meyillidirlər, nəinki hansısa faktlara, sübutlara. Ərəb başqa insanda xoş təəssürat yaratmaq üçün yalan danışa bilər, nəyisə şişirdə bilər. Hətta ərəb dilinin xüsusiyyəti mübaligələr üçün imkanlar yaradır. Qəribdər ki, ərəb dilində yalan və hiyləgərliyi bildirən sözlər olduqca çoxdur.

Ərəblərin fikrincə isə, onlar sizi aldatmır, sadəcə olaraq onlar həqiqətin qiymətini bilirlər. Ərəb heç vaxt bildiklərin hamısını sizə deməyəcək, əgər bütün bildiklərini və həqiqəti deyərsə, deməli o, situasiya üzərində nəzarəti itirmiş olur. Situasiya üzərində nəzarət isə ərəb üçün çox dəyərlidir. O, sizə həqiqəti sata bilər.

Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət və qarşılıqlı təsir zamanı ərəblər açıq, sülhsevər, istiqanlı və kontaktlara meyillidirlər. Xoşladıqları insanlarla ünsiyyəti davam etməyi sevirlər. Əgər həmsöhbət olan insan ərəbin xoşuna gəlibsə və maraqlı bir insandırsa, bu halda ərəblər həmin insana qarşı keçirdikləri hissləri heç gizlətməyəcəklər. Ünsiyyət məsafəsi ərəblər arasında çox qısadır. Söhbət edənlər bir-birlərinə toxuna bilirlər, buda qarşılıqlı etibarlılıq

ETNOPSİKOLOGİYA

hissinə dəlalət edir. Ərəblər söhbət zamanı müəyyənlik və dəqiq cavablardan qaçırlar, konkret “Hə” və “Yox” cavablarını vermirlər.

Ərəb milli psixologiyasının digər bir ziddiyyətli xüsusiyyəti isə onların heçnədən çox orijinal miflər yaratmaqdır. Sübutlarla deyilən sözlər, imzalanmış kağızlar ərəb üçün o qədər də əhəmiyyətli deyil, amma reallıqdan uzaq olan və özünün yaratmış bir ideyası ərəb üçün çox inandırıcıdır. Ümumiyyətlə, ərəb xalqın milli xarakterində ziddiyyətli xüsusiyyətlər çoxdur.

Ərəb müstəqilliyini çox sevir, bu onun yeganə sevincidir. Ərəblər heç bir hakimiyyəti sevmirlər. Onlar intiqama, qisas almağa meyillidirlər. Namus, şərəf ərəb üçün çox dəyərlidir. İstehza, təhqirə qarşı ərəblər çox həssasdırlar. Belə halları heç götürmürlər. Əgər avropalı biri tənqiddə qulaq asıb bir nəticə çıxartmağa çalışsa, ərəb dərhal sizdən inciyəcək.

Ərəblər peşmançılıq hissindən uzaqdırlar. Keçmişdə baş verənlərə görə ərəb heç vaxt peşman olmur.

Evə kişi qonaq gələndə, qadın ona heç vaxt xidmət etmir. Çünki heç bir özünə hörmət edən ərəb, qadınının başqa kişiyyə qulluq etməsinə icazə verə bilməz. Buna görə də qonaq gələn zaman, ər özü qonağa qulluq edir. Misirlilər çox dindar xalq olsalar da, Quranda haram buyurulan ərzaqları satışda görə bilərsiniz. Məsələn, spirtli içki, donuz əti, siqaret və s. Misirlilər çox inanlı millətdirlər. Onlar gözdəyməyə həddindən çox inanırlar. Burada hər yerdə müxtəlif gözmuncuqlarına rast gələ bilərsiniz. Bir misirli ilə söhbət əsnasında onu həddindən çox tərifləyib iltifat etməyin. Onlar nəzərdən qorxduqları üçün bunu heç sevməzlər. Uşaqlarını da nəzərdən aşırı dərəcədə qoruyurlar. Oğlan uşaqlarının qulaqlarını deşirlər və üz gözünü hislə qaraldırlar ki, diqqət çəkib gözə gəlməsin. Gecəyə yaxın saç, dırnaq kəsmək olmaz. Ayaqqabılarını da heç vaxt xaçvari şəkildə üst-üstə qoymurlar. Bunların pis əlamət olduğuna inanırlar.

Əgər qadın təhsil almaq istəyirsə, bu, qadağan deyil. Bir çox qızlar hətta xaricə təhsil almağa gedir. Məsələn, İordaniyada qadınların yalnız 14 faizi savadsızdır. BƏƏ-də orta məktəbi

ETNOPSİXOLOGİYA

bitirdikdən sonra qızların 77 faizi ali məktəblərə daxil olur və Əl-Ayn milli universitetinin tələbələrini ümumi sayının 75 faizini təşkil edir.

Təsərrüfatın aparılması qadınların çiyinləri üzərinə düşür, lakin zəngin ailələrdə xadimələr bu vəzifəni üzərinə götürür, arvadın əsas vəzifəsi isə dünyaya uşaq gətirmək və nəsil artırmaqdır.

Stereotiplər. Ərəb xalqı ailə yönümlüdür. Uşaqlar evlənməyə qədər öz valideynlərinin evlərini tərk etmirlər. Onlar valideynlərini qocalar evlərinə nadir halda yerləşdirirlər.

Misir Stereotipləri. Misir xalqı çox dostcanlıdırlar. Sosiallaşmağı sevirlər və ünsiyyətdə olduqları zaman tez-tez gülümsəyirlər.

Yaxşı yumor hissi: Misirlilər komediya filmləri səbəbiylə ərəb bölgəsində olduqca məşhur olan bir stereotipə sahibdir. Əhalisinin 10%-i xristian, böyük əksəriyyəti isə müsəlmanlar olan misirlilər çox dindardırlar..

Əlcəzayir, Mərakeş və Tunis Stereotipləri. Tunis, Əlcəzayir və Mərakeş, Afrika'nın Şimal hissəsində yerləşən üç Ərəb ölkəsidir. Bir çox insan bütün afrikalıların qara dərilili olduğunu düşünür. Bu səhvdir; Əlcəzayirlər, Mərakeşlilər və Tunislilər cənub Avropadan daha bəyaz dəri rənginə sahibdirlər. Bu üç ölkə çox oxşardır və ərəb dünyasının qalan hissələrindən fərqli olaraq, əsasən, dillərində və mədəniyyətlərində güclü Fransız təsirinin mövcudluğu ilə seçilirlər. Ərəb dünyasının əksəriyyəti üçün anlaşılması çətin olan bir vurğu ilə danışırlar. Cəsur və dürüstdirlər. Ölkələrin hər üçü fransız dilində çox sərbəst danışırlar. Bu ölkələrin hər birinə aid bəzi stereotiplər mövcuddur: Livan və Tunislər hər iki ölkə arasında uzaq coğrafi məsafəyə baxmayaraq güclü bir əlaqəyə sahibdirlər. Bu, hər iki xalqı birləşdirən Finikiya tarixi ilə bağlıdır. Mərakeş qadınları gözəldir.

İraq Stereotipləri. Təbii ki, İraq ərəb keyfiyyətlərinin əksəriyyətini özündə əks etdirir (ailəyönümlü və qısqanc olmaq). İraqlıların əksəriyyəti özlərini ağıllı, çalışqan, yaradıcı və komik

ETNOPSİKOLOGİYA

kimi görürlər.

Somali Stereotipləri. Somali ilə əlaqəli əsasən dörd əsas stereotip var.

Yoxsulluq bütün Somali millətinin vəziyyətini əks etdirməsə də 90-cı illərdə Somalidə aclıq çəkən uşaqların şəkilləri əbədi olaraq yaddaşlardadır.

Quldurluq çox haqsız yaradılmış bir stereotipdir. On milyon Somali vətəndaşı az sayda fərdin hərəkətindən məsuliyyət daşıya bilməz. Somali əhalisi müsəlman və ərəb mədəniyyətinin bir parçası olmaqdan çox məmnundur. Düyü ilə banan yeməyi sevirilər.

Yəmən Stereotipləri. Yəmən, Orta şərqdə ən çox əhalisi olan 7-ci ölkədir. Yəmən xalqı çox dindardır. Yəmən xalqı cadugərdir.

Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Oman, Qatar və Bəhreyn Stereotipləri. Son 30 il ərzində Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Oman, Bəhreyn və Qatar ciddi islam səudiyyə mədəniyyətinə sahib bir imic formalaşdırmışdır. Qətər, Oman, BƏƏ və Bəhreyn vətəndaşları qonaqpərvər və mehriban dostluqları olan , vətənpərvər bir xalq kimi yaxşı bir şöhrətə sahibdirlər.

Sudan. Sudan ərəb regionun ən yoxsul ölkələrindən biri olduğuna və insan inkişafı indeksi ən aşağı olan ölkə olduğuna görə onunla bağlı yoxsulluq stereotipi qaçılmazdır. Sudanlılar sadə, mehriban və qonaqpərvər insanlardır.

Səudiyyə Ərəbistanı və Küveyt. Səudiyyə Ərəbistanı və Küveyt ərəb dünyasının ən dini ölkələrindəndir. Bu ölkələrdə yaşayan vətəndaşlar və qürbətçilər çox ciddi İslam qaydalarına riayət etməlidirlər. Hər iki ölkə böhran dövründə ərəb dünyasına kömək edib və ərəb dünyasından olan bir çox vətəndaş daha yaxşı iş imkanları tapmaq üçün Küveytə və Səudiyyə Ərəbistanına köçmüşdür.

Ərəb kişiləri qısqanc və hökmetmə ruhludurlar. Ümumiyyətlə bu stereotip həqiqətdir və ərəb kişilərində ümumi keyfiyyətdir. Lakin bu xüsusiyyətlər bir insandan digərinə və bir ölkədən və ya bir cəmiyyətdən digərinə dəyişir. Din, ənənələr və şəxsi təcrübə bu xüsusiyyətlərə təsir göstərən amillərdəndir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Ərəblər qeyri-ərəb xalqları ilə evlənirlər. Ərəb cəmiyyətlərinin əksəriyyəti çox mühafizəkardır. Gənclərin əksəriyyətinin eyni dindən olan kimlərlə evlənməsi ölkədə çoxluq təşkil edir. Ancaq bir çox istisna var; yeni nəsillər daha az mühafizəkardır və bir çox gənclər valideynlərinin gözləntilərinə sadıq qalmırlar, sosial norma və ənənələri pozurlar.

Ərəblər yüksək səslə danışıq və ərəb dili kobuddur. İnsanlar ərəb dilində söhbət edərkən sanki bir-biri ilə döyüşürlər. Onun dialektləri çox fərqli olsa da, ərəb dili ümumiyyətlə kobud sayılır; bəzi səslər və ya hərflərdən istifadə edildiyinə görə qeyri-ərəb dilli xalqlar üçün hətta tələffüz etmək demək olar ki, mümkün deyil. Ərəb dünyasının digər bölgələrindən olan ərəblərin əksəriyyəti Livan, Suriya, Fələstinlilər və İordaniyalılar arasında ərəb vurğuları arasında fərq qoya bilmirlər. Çox qonaqpərvər, sosial və dostcanlıdırlar. Türkiyə və Cənubi Avropanın regionları ilə bir çox ortaq keyfiyyətlərə sahibdirlər.

5.1.8. İsrail xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

İnsan xarakteri haqqında, xüsusilə bütöv bir xalq haqqında fikir söyləmək son dərəcə məsuliyyətli və subyektiv işdir. Yəhudi xarakterində səbatlılıq, daimilik digər xalqlarla müqayisədə daha güclüdür. Onlar zamanın tələblərinə, dəyişkənliyə başqa millətlərlə nisbətən daha az məruz qalırlar. Buna kömək edən vasitələrdən biri onların assimilyasiyaya meyl göstərməmələri ilə bağlıdır.

Yəhudilər bəlkə də dünyanın yeganə millətidir ki, onlarda etnik-milli psixoloji xüsusiyyətlər məkanla, coğrafi ərazi ilə deyil, dini etiqadla bağlıdır. Dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşamalarına baxmayaraq yəhudilər həmişə özünəməxsusluqlarını qoruyub saxlamaqla digərlərindən fərqlənmişlər. Yəhudilər bir xalq kimi əsrlər boyu sürgünlərə, soyqırımlara məruz qalmışlar. Təbiidir ki, bu onların xarakterinə təsir etmişdir. Bunu biz onların birlik hissində görə bilərik. Həmçinin bütün bu hadisələri yaşasalarda gizlənmiş və əzmlə vuruşmuşdular. Bunun nəticəsidir ki, hal-hazırda dünyada inkişaf etmiş ölkələr sırasında tanınan İsrail dövlətinin

ETNOPSİKOLOGİYA

qurucusudurlar. İsrail yüksək inkişaf etmiş texnologiyası, bəşəriyyətə elm sahəsində töhfə verən alimləri ilə seçilir. Bu səbəbdəndir ki, Yəhudilərlə bağlı "ağıllı xalq" stereotipi geniş yayılmışdır. Hələ İsrail dövləti yaranmamışdan əvvəl yəhudilər Misirdə məşkunlaşmış və fironun zülmələrinə məruz qalaraq qul kimi işlədilmişlər. Tarixən yaşadıkları keşməkeşli proseslər onların xarakterində müsbət keyfiyyət kimi özmarqlıq, dözümlülük və səbirliliyi, eyni zamanda xarakterin mənfi keyfiyyətlərini sirr verməz, hiyləgər, öz mənfəətlərini güdən kimi xüsusiyyətləri formalaşdırmışdır.

Yəhudilər tək Allaha sitayiş edirlər. Çünki iudaizm monoteist dindir. Bu gün İsraildə nigah, boşanma, dəfn, sünnət və s. məsələlərlə bağlı olan problemlər demək olar ki, həmişə dini qaydalarla tənzim olunur. Yəni nigah və boşanma yalnız dini məhkəmənin icazəsi ilə həyata keçirilir. Heç şübhəsiz, bütün dünya xalqlarında olduğu kimi yəhudilər arasında da bəşəri yolla ailə qurulara, eləcə də boşananlara rast gəlinir.

Talmud qanunlarına görə tək olmaq yalnız Allahın hüquq və ixtiyarıdır. Yəhudilərin xarakterinin formalaşmasında din və dini inancların çox böyük rolu vardır. Dini kitabları olan Tövrata bağlı yaşayırlar. Ancaq müasir dövrdə bəzi qaydalara əməl etməyən yəhudilər daha da çoxalmışdır. Qatı dindarlar, ortodokslar, reformistlər isə hələ də tövratın bütün əmrlərinə qayda və qadağalarına riayət etməyə çalışırlar.

Yəhudilərdə yalan danışmaq normal qarşılanır. Tərbiyə prinsipləri millidir və öz aralarında etibarlıdır. Yad insanlara qarşı daha fərqli davranış sərgiləyirlər. Onlar, iqtisadiyyat və ticarət sahəsində tarix boyunca vərdiş bacarıqlar qazanmış, özlərinə güvənən biz xalq olmuşlar. İntizam onlarda mühüm yer tutur və bunu hələ erkən yaşlardan uşaqlarına tərbiyə edirlər. Həmçinin təşkilatçılıq, idarəçilik, mühafizəkarlıq kimi xarakter keyfiyyətlərinə sahibdirlər. Bu Yəhudilərin idarəçilik keyfiyyətini hal-hazırda dünyanı idarə edən dövlət kimi tanınmaqlarında görə bilərik. Dini kitablarda da yəhudilərin xarakteri haqqında müxtəlif

ETNOPSİKOLOGİYA

məlumatlar verilir. Qurani kərimdə və öz dini kitabları olan Tövratda onların inadkar olduqları yazılmışdır.

Yəhudilər digər millətlər tərəfindən təqiblərə məzuz qalmışdırlar. Bu antisemitizm yüz illər boyu davam etmiş və ikinci dünya muharibəsindən sonra daha da artmışdır. Hal-hazırda yəhudilərlə bağlı yayılmış acgöz, xəsis, tez-tez pul sayan, pulgir, almaz yığankimi yayılmış bir çox stereotiplər ayrı-ayrı karikaturalarda, cizgi filmlərində, elanlarda təsvir olunmuşdur. 1747-ci ildə Amerikalılar tərəfindən anket hazırlanmışdır. Bu anketə görə əhalinin 12%-i yəhudilərin digər iş adamları qədər dürüst olmadığını demişdilər. Onların həmçinin suala-sualla cavab vermələri də özünəməxsus xüsusiyyətləri kimi göstərilmişdi. Holokost yəhudi psixologiyasında dərin iz qoyan etnopsixoloji hadisədir. XX əsrdə xristian Avropanın həyata keçirdiyi qırğın statistik formada 6 milyon yəhudinin həyatına son qoymuşdur. Bu hadisə dünya tarixində yeganə haldır ki, dövlət yaşından, cinsindən, peşəsindən, fiziki və psixi durumundan, yaşadığı ərazidən, etiqadından asılı olmayaraq bir xalqı məhv etməkdən ötrü çalışmışdır. Yeganə hadisədir ki, yəhudi genosidi heç bir siyasi və ərazi məqsədi güdülmədən gerçəkləşdirilmişdir. Xolokostun miqyasının rəqəmlə ifadə olunması əslində bu faciənin dərəcəsinin sırf riyazi ifadəsidir. Antisemitizmin sosial-siyasi və dərin psixoloji səbəbləri var. Bu səbəbləri təhlil etsək onları iki qrupda birləşdirə bilərik. Birincisi, şüurla bağlı olan yəni, dərk olunan, ikincisi isə dərk olunmayan, şüurlu qatla bağlı olan səbəblər.

Antisemitizm adlı psixi xəstəliyə tutulmuş insanlar və insan qrupları üçün səciyyəvi cəhət odur ki, onlar zəif olduqları üçün sağlam rəqabətdən, qorxur, çəkinir və ehtiyat edirlər. Bu xəstəliyə həm də antintellektualizm adı da vermək olar. Çünki, əksər hallarda ağıllı adamlar müvafiq keyfiyyətlərdən məhrum olmuş adamları qıcıqlandırır. Əgər hər hansı bir sahədə yəhudi millətinə mənsub olan adam ağılı, çevik təfəkkürü, praktik dərrakəsi, inadçılığı, səbri, zəhmətkeşliyi və mehribanlığı ilə səndən üstün mövqe qazana bilirsə və sən uğursuzluğunun səbəbini

ETNOPSİKOLOGİYA

özündə deyil , yəhudi qonşunun , rəqibinin guya ki , əlahiddə hiyləgərliyində , yaxud hansısa ümümdünya qəsdinin iştirakçısı olmasında, sionizmdə axtarırsansa, deməli antisemitizm bundan qaynaqlanır,qidalanır və tədricən daha da güclənir.

Antisemitizm yəhudilər və iudaizm durduqca yaşayacaqdır. Antisemitizmin qalmasında və yaşamasında yəhudilərin özləri bəlkədə maraqlıdır. Əks təqdirdə bu yalnız tarixin səhifələrində acı xatirə və tarixi hadisə kimi həkk olub qalardı. Antisemitizmin yəhudilər üçün pozitiv funksiyası onunla bağlıdır ki, yəhudilər daima bu gerçək və uydurulmuş qorxu ideyası ətrafında birləşir, özlərini birləşdirməyə nail olurlar.

Antisemitizm konyuktiv hisslərin yaranmasına və tədricən daha da təşəkkül tapmasına rəvac verir. Etnopsixologiya mütəxəssisləri konyuktiv hiss dedikdə bir etnos daxilində insanların daima birləşməsini, yaxınlaşmasını təmin edən birləşdirici hisslər başa düşülür. Dizyunktiv hisslər isə psixoloji virus kimi parçalanmaya, ayrılmaya səbəb olan və milli özünüdərk və milli birlik hissini zəiflədən, yerliçilik və qrupbazlıq kimi xırda hisslərdir. Antisemitist idealogiyanın varlığı müasir yəhudiləri daima öz üzərində çalışmağa, daha da savadlı olmağa , yeni elmi kəşflər etməyə özünü başqalarında fərqli hiss etməyə istiqamətləndirir.

Yəhudilik ata xətti ilə deyil, ana xətti ilə müəyyən olunur. Ananın yəhudi olması yetərlidir ki, dünyaya gələcək körpə yəhudi hesab olunsun və sünnət edilsin.Uşaqlar yəhudi ailəsinin affektiv mərkəzi hesab olunur.Formasından asılı olaraq, dünyəvi yəhudi ailəsində uşaqların sayı az olur. Amma ortodoksal yəhudi ailələrində uşaqların sayı 4-5 nəfərə çatır. Yəhudi psixologiyasında uşağı sünnət etdirmək , ona Tövratın irəli sürdüyü Toranı öyrətmək , hər hansı peşə və ya sənət vermək, evləndirmək valideynin müqəddəs borcu hesab olunur. Müsəlman aləmindən fərqli olaraq yəhudilər oğlan uşaqlarını səkkiz günlüyündə sünnət edirlər. Bu ritual yəhudiliyin əsas şərtlərindən hesab olunduğu üçün, onu qəbul edən şəxslər sünnət edildikdən sonra yəhudi sayıla bilər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Yəhudilərin uşaq tərbiyyəsinə yanaşması da özlərinə məxsusdur. Yəhudi analar digərlərinin yanında uşaqlarını qoruyan, sevgi dolu və həddindən artıq qürurlu kimi davranırlar. Onlar heç vaxt uşaqlarına onların özünəgüvənini sarsıdacaq fikirlər demir, fiziki cəzayı qətiyyən qəbul etmirlər. Uşaqların yəhudi mədəniyyətində tutduğu yüksək sosial status , onun hər bir təzahüründə diqqəti cəlb edir. Yəhudilər ailədaxili münasibətlərdə uşaqların tərbiyyəsi prosesində aşağıdakı xalq psixologiyası prinsiplərinə əməl etməyi vacib sayırlar. Onlar beş yaşına kimi uşaq - ağa; on yaşına kimi –qulluqçu; on beş yaşından isə dost kim ünsiyyət qurur və bu aspektlərdən münasibət bəsləyirlər. Daha sonra onun dost və ya düşmən olması aldığı tərbiyədən asılıdır.

Yəhudi ailələrində uşaqlara olan hörmət və qayğını, həm də valideynlərin öz qocalığı üçün gördüyü qış tədarükü kimi də səciyyələndirmək olar.

Bir ata on oğul böyüdür, on oğul isə bir ataya baxa bilmir. Yəhudi atalar sözü

Yəhudi ailələrində uşaqlara qarşı maksimum diqqət və qayğı göstərilir. Ailədəki tərbiyə sistemi onun tam şəkildə öz yəhudi mədəniyyətinə daxil olmasına (inkulturasiya) şərait yaradır. Yaşından asılı olmayaraq ana övladlarının nazı ilə oynayır , onların həyatlarının bütün sahələrinə müdaxilə edirlər.

Göründüyü kimi nigahda kişi və qadın arasında olan bağlar, valideynlə olan bağdan daha sıxdır. XIX əsr Tanaxa təfsirçisi Y.S.Meklenburq yazır : “insana tək olmaq yaxşı deyil “ o cür başa düşülməlidir ki, insan heç kimə sevgisini, məhəbbətini vermədikdə onun daxilən xeyirxahlıq hissi baş qaldırmayacaq “ (ha-Ketav və ha-Kabbala) Subaylıq oğlanlar və kişilər üçün arzu edilən sosial durum deyildir. Çünki, kişilinin tək olması onun sağlamlığına da mənfi təsir göstərir. Belə ki, tək kişilər arasında xəstələnmə, ölüm faizi ailələrlə müqayisədə çox yüksəkdir. Ümumən isə tək və ya tənha kişilər, subay oğlanların çoxalması cəmiyyət üçün özünəməxsus sosial-psixoloji və kriminaloji problemlərin artması ilə müşayət olunur. Bu mənada qadın analıq funksiyası ilə yanaşı,

ETNOPSİKOLOGİYA

həm də kişi üçün fistulaedici fuksiyanı da yerinə yetirir. Evlənməyə, ailə qurmağa belə bir münasibət həm də cəmiyyətin sosial –psixoloji durumunun avtomatik olaraq tənzimlənməsinə xidmət göstərən psixologiyadır.

C.Qilderın yazdığına görə subaylar evli adamlarla müqayisədə ruhi xəstəliklərə 22 dəfə çox, yuxusuzluqdan isə 3 dəfə çox əziyyət çəkirlər. Subaylar əhalinin 14 % -dən çoxunu təşkil etdikdə törədilmiş ağır cinayətlərin 90 % onların payına düşür.

İudaizmin mahiyyətində dayanan dörd əsas şərtədən biri ailə məsələləri ilə bağlıdır. Bunlar aşağıdakılardır :

İşlərində haqqı , ədaləti gözləmişinmi ?

Tövrəti öyrənməyə vaxt ayırmısanmı ?

Həyata uşaq gətirmisənmi ?

Dünyanın xilasını üçün çalışmışınmı ?

Yəhudilikdə ailə qurmaq, uşaq böyütmək insan üzərində Tanrı borcudur. Uşaqların sayı ilə bağlı xüsusi bir şərt olmasa da, ailənin maddi durumunun çətin olduğu vaxtda uşaq dünyaya gətirilməsi tövsiyyə olunmur.

Yəhudilərin kişi ilə qadın arasında olan ər -arvad münasibətlərini rəsmiləşdirilməsinin ən azı 1500 il tarixi var. İudaizmdə nigaha xüsusi olaraq diqqətin yetirilməsi, ilk növbədə yəhudilər üçün ailə həyatının müqəddəsliyi ilə bağlıdır. Xristian Avropasında vətəndaş nigahı əsasında ailələrin qurulmasına üstünlük verilməsinə baxmayaraq, müdrək Şərqi dünyası, onun islam və iudaizm mənəviyyatlı insanları ailə və nigahı yalnız iki sevən gəncin şəxsi məsələsi hesab etmir. Bu məsələdə yaşlı nəslin iştirak etməsi, yalnız və yalnız təməli qoyulacaq ailənin xoşbəxt və uzunömürlü olmasını təmin etmək məqsədi güdülür.

İvrit dilində nigah “ ktuba “ adlanır. “Ktuba”da ailə həyatının bütün tərəfləri, toy mərasimindən tutmuş, intim həyatın ümumi prinsiplərinə qədər hər sahəyə dair məlumat verilir. Evlənmək qərarına gələn şəxslər, öz istəklərini toya bir qalmış bildirməlidirlər. Çoxəsrlik ənənəyə görə toy böyük xupanın altında keçirilir. Gəlin yeddi dəfə bəyin başına dolandıqdan sonra, bu

ETNOPSİKOLOGİYA

mərəsimi keçirən ravvinin qarşısında dayanırlar. Sonra bəy üzüyü gəlinin barmağına keçirir. Nigah mərəsimi ravvinin arami dilində ucadan oxuduğu dualarla başa çatır.

Yəhudi adətinə görə oğlan doğulanda sidr ağacı, qız doğulanda isə şam ağacı əkilməlidir. Onların toyunda, həmin ağacların budaqlarından Baldaxin hörülür. Ortodoksal yəhudilər həyat yoldaşlarına bəzən “başert” – taleyin qisməti də deyirlər. Torada poliqamiyaya icazə verilməsinə baxmayaraq, adi həyatda bu bəyənilmədi.

Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq, hər bir övladın müqəddəs borcu hesab olunur. Lakin, valideynlərin uşaqlara olan məhəbbəti, ata-anaya olan övlad məhəbbətindən həmişə üstün olur. Atalar sözündə deyildiyi kimi “ Valideyn məhəbbəti övladlara, uşaqların məhəbbəti isə öz uşaqlarına ünvanlanmış olur.

Ortodoksal yəhudi ravvini bu barədə belə yazır: “Oğul atasını itirir. Çox kədərlənir və üzülür. Görəsən oğul bilsə ki, atasından çoxlu miqdarda var-dövlət qalmışdır, onda özünü necə hiss edər? Kədərlə birlikdə sevinc hissi baş qaldırır. Materialist tələbatdan doğan sevinc hissi kədəri arxa plana keçirir. Hər şey tərsinə də ola bilər. Oğul ölür. Ondan atasına xeyli var-dövlət qalır. Görəsən atanı həmin var-dövlət sakitləşdirə bilərmi? Əlbəttə ki, yox. O bütün varını –yoxunu qurban verərdi, tək oğlu sağ olaydı. Budur ata sevgisi ilə övlad sevgisi arasındakı fərq.

Yəhudilərin etnik psixoloji xüsusiyyətlərinin təzahürünü onların dillərində görə bilərik. Hər bir yahudi mənşəli etnik qrupun aid olduqları dil qrupları olsalarda ən geniş yayılmış dil qrupu İvrit dilidir. İvrit- sami dillərinin *Kənan dilləri* qrupuna daxildir. 1948-ci ildən İsrailin rəsmi dövlət dilidir. B.e.ə2-ci minilliklərdə Fələstin yəhudiləri bu dildə danışmışlar. Qədim yəhudi dilinin mühüm abidəsi olan “Bibliyanın “ “Əhdi-ətiq” adlı birinci hissəsi ivrit dilində olmuş və e.ə. 13-12 əsrlərə aiddir. Eramızın əvvəlində arami dilinin sıxışdırıldığı ivrit dili mədəniyyət və dini dil kimi qalmışdır. Orta əsrlərdən bədi, fəlsəfi, elmi və dini

ETNOPSİKOLOGİYA

ədəbiyyat dilidir. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlindən yenidən danışq dili kimi istifadə olunmağa başlamışdır. Müasir ivrit dili qədim yəhudi dilinin morfoloji xüsusiyyətlərini saxlamaqla , semantik və sintaktik cəhətdən idiş , və digər german dillərinin , habelə slavyan dillərinin təsirinə məruz qalmışdır. Ərəb dili İsrailin ikinci rəsmi dövlət dili olduğu üçün ivrit dilinin lüğət tərkibi ərəb mənşəli sözlərin hesabına da xeyli dərəcədə zənginləşmişdir. Hal-hazırda İsrail vətəndaşlarının əksər hissəsi hər iki dövlət dilində (yəhudi və ərəb) danışirlar. İvrit dilinin yenidən dövlət dili kimi bərpa olunmasına daha çox çalışanlar Elizer Ben-Yehuda və yazıçı –publisist Aşer Qinsberq olmuşdur.

İvrit dilini izlərinə qədim qərb dünyasının bəzi səhifələrində rast gəlinir. Məsələn , orta əsrlərdə Leypsihdən tutmuş Paduiə qədər bir çox tibbi təhsil mərkəzlərində yəhudilər ivrit dilində təhsil almışlar . 1620 ildə Amerikaya gələnələr Allahın sözü olan Bibliyanın ivrit dilində olduğunu üçün onu öyrənmişlər. Onların xələflərinin yaratdıqları Harvard və Yel universitetlərdə ivrit dili tədris olunmuşdur. Hələ də həmin bu universitetlərin gerbində ivrit dilində mətn mövcuddur.

Müasir dövrdə israillilər sözləri düz gəlməyəndə , mübahisə edəndə (qeyd edək ki, mübahisə etməyi yəhudilərin milli idman növü hesab etmək olar) istifadə etdikləri sözləri iki kateqoriyaya bölürlər.

- pis sözlər

- çox pis sözlər

Pis sözlər kimi xarakterizə olunanlar , ivrit dilində olan və ordu sıralarında eləcə də küçələrdə yaranır. İkinci qrupa daxil edilən sözlərin isə əsasən ərəb dilindən keçdiyi bildirilir. İsrail vətəndaşı Aviv Ben Zeevin yazdığına görə ərəb dilində söyüşmək daha şirəli olduğu üçün yəhudilər ondan daha çox istifadə edirlər.

“İna-al...” ilə başlayanlar –pis sözlər, “ssssss” və yaxud “ksssss” ilə başlayan ifadələrlə isə ən pis sözlər söylənilir.

Etnik psixoloji xüsusiyyətlər içərisində bayramların, adət və ənənələrin özünəməxsus yeri vardır. Onlar xalqın psixi simasının

ETNOPSİKOLOGİYA

formalaşmasında , milli xarakterin möhkəmlənməsində müstəsina əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir xalqa məxsus olan etnik-psixoloji xüsusiyyətlər məhz bayramlar, adət -ənənələr vasitəsilə nəsildən – nəsilə ötürülərək yaşadırlar və qorunub saxlanılırlar.

Bayram sözü –ivrit dilində “xaq“ mənasını ifadə edir.Yəhudiliyin əsas kitabı olan Tövratda xaq adı ilə yalnız Pesaxın , Şavoutun və Xanukanın adı çəkilir.Hər üç bayram öz məzmununa görə , bit tərəfdən yəhudilərin tarixini , dinini digər tərəfdən isə onların təbiətə ,əməyə münasibətini ifadə edən bayramlardır.Xalqın öz tarixində baş verən hadisələrdən nəyi əbədiləşdirməsi , yadda saxlaması və gələcək nəsllə ötürməsi həmin xalqın psixologiyasından xəbər verir.Belə demək olar ki . hər bir xalqın öz bayramlarını yaşatması və qeyd etməsi , eləcədə onların gələcək nəsllə ötürülməsi həmin xalqın özünüdərk üçün ən yaxşı vasitədir. Gənc nəsillər üçün isə bu həm də etnik identifikasiya və inkulturasiya prosesidir.İmperialist təmayüllü dövlətlərin bəzi ölkələrə və xalqlara qarşı apardığı etnosid siyasət əksər hallarda milli və dini bayramların gerilik, çəhalət halları kimi təqdim olunması ilə müşayiət olunur.Bayramlar sosial mahiyyət kəsb edən psixoloji hadisədir. Belə ki qrup psixologiyası üçün səciyyəvi olan sosial-psixoloji hadisələr bayramlarda özünü göstərir.Yəhudi bayramlarında ailənin bütün üzvləri yaşlılardan tutmuş uşaqlara qədər hamı yaxından iştirak edirlər.Bayram ərəfəsində hər bir kəsin təmiz və yaraşıqlı paltarlar geyinməsi , uşaqlara pul və başqa hədiyyələrin verilməsi , qonaq qəbulu və qonaq getmək, xüsusi olaraq bayram süfrələrinin bəzədilməsi əslində qan yaddaşının möhkəmləndirilməsinə və tarixin nəsildən-nəsillə ötürülməinə xidmət edən vasitədir.

Şabbat- sözü “ hər cür fiziki fəaliyyətin dayandırılması “ mənasını ifadə edir. İş həftəsinin sonunda hər bir yəhudidən icra olunması tələb olunan dini ritualdır.Şabbatı yəhudilər özlərinin həftəlik bayramı hesab edir və onu il ərzində 53 (54) dəfə qeyd edirlər. Yəhudi təqvimini ilə sutka günəş batdııdan sonra başlayır. Ona görə də Şabbata cümə günü günortadan sonra hazırlıq görülür

ETNOPSİKOLOGİYA

və günəş batdıqdan sonra başlanır.Yəhudi şüurunda və psixologiyasında Şabbat önəmli yer tutur. Bu heç də təsadüfi deyildir. Belə ki , Hz.Musaya Sina dağında Allah tətəfindən verilən on əhdin dördüncüsü Şabbata riyayət etməklə bağlıdır. Şabbat iudaizmin və yəhudinin ən əsas atributudur.Onu yəhudi inamının dirəyi və yəhudiliyi bu günkü günə qədər qoruyub saxlayan ən əsas vasitə hesab etmək olar.Şabbat –iudaizmin ən əsas anlayışı kimi Tövratda və Talmudda ən çox təkrar olunan dini ritualdır. Şabbat - insanlardan öz fəaliyyətlərini dayandırmasını və istirahət etməsini tələb edir. Hal-hazırda İsraildə insanlar Şabbatın icra olunması məsələsində iki mövqeydən çıxış edirlər.Birinci qrupa daxil olanlar hətta telefon zənginə də cavab vermir , bütün məişət məsələlərini proqramlaşdırılmış texniki imkanlar daxilində gerçəkləşdirən ortodoksal yəhudilər daxil edilir.İkinci qrupa isə həyatını adəti üzrə davam etdirən və öz fəaliyyətini məhdudlaşdırmayan dünyəvi yəhudilər daxildir. Təbii olaraq ortodoksal yəhudilərin sıx yaşadığı şəhərlərdə, dünyəvi yəhudilərin şabbatı gözləməmələri ucbatından tez-tez konfliktlər baş qaldırır.

Şabbatın - Allah buyruğu olaraq yalnız istirahət günü kimi başa düşmək düzgün deyildir. Bu cür yanaşma onun daha dərin qatlarda yerləşən psixoloji məqamlarının dərk olunmamasına səbəb olar. Belə ki ,6 gün ərzində işləməyən şəxsin istirahət etməsi nə dərəcədə düzgündür ? Ona istirahət lazımdır mı ?

Şabbat Yəhudilərin ən qədim və köklü bayramıdır. Yəhudilər üçün şabbat Allahın istirahətinin simvoludur.Yəni Tanrı altı gündə yaratdıqlarına yeddinci gün nəzər saldı.Şabbat- Allaha ibadət , sitayiş günüdür.O həm də insanın özünün özü qarşısında fəaliyyət hesabatıdır desək heç də yanılmırıq.Yəhudi üçün həftə Şabbatla başlayır və Şabbatla da qurtarır.Psixoloji aspektdən yanaşdıqda aydın görünür ki, burada məqsəd həm də insanın hər həftə öz fəaliyyətini əvvəcdən planlaşdırması , məqsədini müəyyən etməsi və fəaliyyətin nəticəsini təhlil etmək bacarığını formalaşdırmaqdan ibarətdir. Şabbatın dini aspektdən psixoloji əsasında belə bir fikir insanlara çatdırılır ki , insan ömrü əbədi

ETNOPSİKOLOGİYA

deyildir və hər bir an o, bu həyatla vidalaşa bilər. İudaizm Şəbbat vasitəsilə yəhudilərin fəaliyyət göstərmələrini onlara təhrik və təbliğ edir. Şəbbat psixoloji təsir vasitəsi kimi insanları daima çalışmağa və Allah qarşısında həftəlik hesabat verməyə səsləyir.

Şəbbat- həftənin şənbə gününə düşdüyü üçün, yəhudilərdə iş həftəsi bazar günü ilə başlayır. Bütün digər bayramlar ildə bir dəfə Şəbbat isə hər həftə qeyd olunur. Adı günlərdə insan fəaliyyət göstərməli, özünü və ətraf aləmi dəyişdirməlidir, eləcə də tələbatını ödəmək üçün hərəkətdə olmalıdır. Şəbbatda isə o, hər cür hərəkəti, fəaliyyətini saxlamalı, adı günlərdə gördüyü işlərlə bağlı öz-özünə hesabat verməlidir. Şəbbat –sadəcə olaraq, fəaliyyətsizlik, istirahət kimi başa düşülməməlidir. Yəhudi psixologiyasında o uğurlu iş həftəsinin bayram edilməsi kimi qəbul edilir. Hər bir fəaliyyət müəyyən nəticə ilə başa çatmalıdır. Belə olmazsa o hər cür mənasını itirir. Nəticə sərf olunan əməyi, zamanı təsdiq edir. İnsan nəticəli fəaliyyətdən , başa çatdırılan işdən daha çox razı qalır.

Fəaliyyət məntiqinə görə onun nəticəsi olmalıdır. Psixoloji aspektdən fəaliyyətin nəticəsini həm işin sonunda, həm də fəaliyyət prosesində, yəni işin gedişində də qiymətləndirmək olar. Şəbbat məhz yəhudinin hər həftə gördüyü işin nəticəsini məqsəd baxımından qiymətləndirməsinə imkan yaradır. Belə bir imkan hər şəxsə daha səmərəli fəaliyyət göstərməyə kömək göstərir. Şəbbat həm də insanlar arasında birlik, kollektivçilik hissinin təşəkkül taparaq inkişaf etməsinə, yəhudiliyə aid olma tələbatının yaranmasına və möhkəmlənməsinə təsir göstərir.

5.2. QƏRB XALQLARININ ETNOPSİKOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ:

5.2.1. İngilislərin etnopsixoloji xüsusiyyətləri

İngilislər ən qədim tarixi olan xalqlardan biridir. Dünyada bir çox müstəmləkələrə məhz ingilislər sahib olmuşdur. Onlar zəhmətkeş, tarazlıqlarını saxlayan, dostcanlı, ehtiyatlı və ləyaqətli insanlardır. Onların ideali müstəqillik, təhsilli olmaq, daxili

ETNOPSİKOLOGİYA

özünəhərmət, dürüstlük və fədakarlıq, xeyirxahlıq, zərif davranışlı, kübarlıq, yaxşı iş üçün zaman və pul xərcləyən, idarə etməyi və tabe olmağı bacaran, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaqda əzmlı, səs-küyü və öyünməyi sevmirlər.

Bununla bərabər, ingilislərlə gündəlik ünsiyyətdə ingilis milli karakterini anlamaq çox vaxt çətin olur. Burada konformizm və individualizmin, qəribəlik və yatımlılıq, xoşüzlülük və qapalılıq, yadlaşma və şəfqətlilik, sadəlik və fəxrillik (snobizm) kimi paradoksların qəribə birləşməsi vardır.

İngilis milli karakteri alman və fransızdan əsaslı şəkildə fərqlənir. İngiltərənin siyasi fəaliyyəti, sərbəst möhürü, dənizdə ağalığı və nəhəng sənayesi o qədər genişləndirilib ki, hər bir milli karakterini daşıyan insan ən sakit qərar verməklə bərabər enerjili və həlledici işgüzarlıqları ilə seçilir (F.Engels).

Böyük Britaniyanın sakinlərinin mühüm psixoloji xüsusiyyəti onların yüksək praktikliyidir. Müşahidələrə əsasən qeyd edilir ki, onlar həyat və fəaliyyətlərində hədəf tutduqları praktik məqsədlərdən başqa heç nə görmür. Sənaye-ticari fəaliyyətlə uzunmüddətli fəal iştirakı həm yüksək praktiklik, həm də nəzəri və mücərrəd biliklərə məlum laqeydlik gətirdi. Bu isə, öz növbəsində, abstraklıq hesabına vizual qabiliyyətlərin və obrazlı düşüncənin güclənməsinə kömək etdi. Bir çox tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, ingilislərin qeyri-maddi (gözlə görülməyən) kateqoriyalar ingilislərə aydın deyil, onlar yalnız görüb və duyduqlarını anlayırlar, ingilislərdə təsəvvür zəifdir və abstraklaşdırma bilmirlər. İngilislərin bütün elmi fənnləri onların praktik əhəmiyyətinə görə nəzərə alınır. Həqiqət onlar üçün yalnız konkret ifadə formasında mövcuddur. Əgər yüksək praktiklik, əməksevərlik və işgüzarlıq, mübahisəsiz olaraq, ingilislərin milli xarakterinin müsbət cəhətləridirsə, onda nəzəriyyəyə laqeydlik, zəif təsəvvür və abstraklaşdırmayı bacarmamaq onların kompromisə meyilliliyini gücləndirir. Tarix göstərir ki, qismən də olsa, lakin əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək üçün ingilislər uzaq perspektivdə onlara zəif təsvir olunan mücərrəd prinsipləri qurban verməyə hazırdırlar.

ETNOPSİKOLOGİYA

Ticari sahədə uzunmüddətli və davamlı fəaliyyəti ilə və digər dövlətləri zəbt etməklə, ingilislərin milli psixologiyasında quru hesablama və məharətlilik, təmkinlilik, dözümlülük və özündən əminlik xüsusiyyətlərini yaratmışdır. BuYaxın keçmişdə olan puritanlıq da özünə sahib olmaq bacarığı və özünə intizam tələb edən prinsipləri ilə buna təkan verdi. İngilislər üçün əsas həyati dəyərlərdən biri də maddi rifahdır. Heç kimin sərvəti bu şərəfdən istifadə etmir. Böyük Britaniyadakı bir şəxsin sosial mövqeyi nə olursa olsun, alim, hüquqşünas, siyasətçi və ya bir din xadimi olsun, ilk növbədə bir tacirdir. Hər hansı sahədə, onun ilk narahatlığı mümkün qədər çox qazanmaqdır.

İngiltərədə ənənələr fetişə, kulta çevrilmişdir, ondan zövq alırlar. Hər bir millətdə olduğu kimi, ingilislərin də bir çox adətləri vardır. Bunların arasında bədən tərbiyəsi, ailədə, məktəbdə, universitetdə, fabrikdə, zavodda ənənəyə çevrilmişdir. İngilislərin sadə, rahat gündəlik geyimlərə ənənəvi marağına əsasən onlar hətta kostyumları ilə fərqlənməyi belə hörmətsizlik kimi qəbul edirlər.

İngilislər qida qaydalarını düzgün şəkildə yerinə yetirirlər. Birinci yeməyi səhər yeyirlər, saat birdə ikinci səhər yeməyi, saat 17-də çay, saat 19-20-də nahar. İngilislər şam yeməyini sevmirlər. Yemək zamanı qadalar ciddi əməl edilir, beləcə də ölçülmüş həyat və iş rejiminə ciddi əməl olunur. İngiltərədə özgələrlə gülünc, hətta qəribə görsənən ənənələrə inadla riayət edirlər. İnsanların həyatını korlayan ənənələr də az deyildir.

Qrupdakı İngilislər yüksək psixoloji tutumlara sahibdirlər. Eyni zamanda, onlar bir-birlərinə hisslərini ötürmək və hiss etmək üçün deyil, hərəkət etmək üçün bir araya gəlirlər.

İqtisadiyyatda uzunmüddətli qeyri-bərabər inkişaf və müstəmləkə siyasətinin davamlı inkişafı, təcrid olunma, İngiltərəni başqa dövlətlər və xalqlardan üstün tutan, millətin mövqeyinin və bütövlüyünün təhlükəsizliyinin dərkisi - bütün bunlar yüksək qürur, təkəbbürlük və hətta itağıllılıq kimi milli xüsusiyyətlərin inkişafına kömək etdi. İngilislər öz vətənlərində hər şeyin başqalarından daha yaxşı olduğuna inanırlar. Ona görə də əcnəbilərə üstünlüklərini çox

ETNOPSİKOLOGİYA

şışirdilmiş bir halda yuxarıdan aşağı baxırlar. Bir çox tədqiqatçılar belə hesab edirlər ki, ingilislər bu səbəbdən qapalı, az danışan və asosialdır. Eyni zamanda, ada dövlətinin sakinlərinin xarici nəzarəti və sakitliyinin altında emosionallığını və nadir daxili həssalığını tapmağı öyrənmək lazımdır.

İngilislər ətrafdakı hadisələrə və insanlara qarşı, eyni zamanda özlərinə qarşı yüksək yumor hissi, yumşaq, istehzalı, ironiyalı və tənqidi cəhətdən təvazökar münasibətə sahibdirlər. Amma bu fransızın burada parlaq, uğurlu, gülməli və ağıllığın incəliyini və ixtiraçılığını, müvəffəqiyyətliliyini, kəskin ifadəliliyini göstərən parlaq yumoru deyil, əşyaların real vəziyyətini əks etdirən düşüncələrin sadəliyi və yüngül skeptisizmdir.

Təbiətinə görə ingilislər fleqmatikdirlər, lakin bu, onların macərə marağını, yeni və orijinal ideyalara həvəslə cəlb olunmasının qarşısını almır. İncəsənət sahəsində ingilislər orijinallığı və möhtəşəmliyi sevirlər. Bu özünü onların iri ölçülü körpülərində, parklarında, abidələrində və digərlərində özünü göstərir. İngilislər çox səhayət edirlər və hər zaman çalışırlar ki, ölkələrlə olduqca əhatəli tanış olsunlar, lakin insanları ilə az yaxınlıq edirlər. Əcnəbilərlər yad torpaqda yaxınlıq etməyə etiket qaydalarını, qürur, yad ənənələrə hörmətsizlik imkan vermir.

İnsanın "yad" mədəniyyətdə uğurlu mövcudatı və bu mədəniyyətin nümayəndələri ilə uğurlu ünsiyyəti o zaman mümkün olur ki, həmin insan şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə mədəniyyətə uyğun olan strategiyadan istifadə etsin.

Bir şəxsin "yad" mədəniyyətdə uğurlu mövcudluğu və bu mədəniyyətin daşıyıcıları ilə uğurlu ünsiyyəti yalnız o zaman mümkündür olar ki, həmin mədəniyyət üçün münasib olan şəxsiyyətlərarası münasibətlər strategiyalarından istifadə etsin. Ünsiyyətdə, konkret şəraitdə bir mədəniyyətə üçün uyğun olan ətrafdakı insanlar ilə birgə fəaliyyəti qurmaq yollarını şüurlu şəkildə seçmək və tətbiq etmək lazımdır. Bunun üçün xalqın milli xarakterinin xüsusiyyətlərini öyrənmək məqsədəuyğundur. Məlumatın əsas mənbəyi xalq haqqında stereotiplər, eləcə də onun

ETNOPSİKOLOGİYA

adət və ənənələri ola bilər.

Siyasi cəhətdən azad bir vətəndaş kimi, hər bir britaniyalı ictimai intizama tabe olması və kök salmış ənənələrə riayət edilməsini öz öhdəliyi sayır. Bu fakt ingilis xarakterinin əsas xüsusiyyətlərini – ənənələrə sadiqlik, tarixən qurulmuş həyat tərzini qorumaq arzusunun nümayiş etdirir. Universitetlər, məsələn, XVI ya da XVII əsrlərdə ortaya çıxmış ritualların saxlanması çox ciddi yanaşırlar.

Sağ sükan və sol tərəfdən hərəkəti idarə haqqında hər kəs bilir. Lakin ölkənin sərin iqliminə baxmayaraq, köhnə evlərdə pəncərələrin və qapıların dəyişdirilməsinin qadağan olunması hər kəsə məlum deyil. İsti və soyuq suyu ayrı-ayrı kranlardan təchiz olunmuş ingilis santexnikası xüsusilə maraqlıdır.

Britanlar haqqında ən məşhur stereotiplərdən birinə çevrilən söz birləşməsi, “sərt ingilis” ifadəsidir. Amma burada əsas məsələ ingilislərin tanımadığı insanlarla qapalı və ünsiyyətsiz olmalarına məcbur edən onların sərtliyi deyil, həssaslığıdır.

İngilislərin düşüncəsinə görə, insan xarakterinin əsas üstün cəhətlərindən biri özünə sahib ola bilməkdir. “Özünü ələ almağı bacar” sözləri bu millətin şüarını hər şeydən daha yaxşı ifadə edir. Həyatı situasiyalardan asılı olmayaraq, insan ən azından xaricən, daha yaxşı olar ki, daxilən də soyuq və təmkinli olmalıdır.

İngilislər ünsiyyətdə çox mühafizəkardırlar. Onların meteoroloqları hər gün hava temperaturunu uzun illər bundan qabaq olduğu kimi həm Selsi şkalasıyla, həm də Farengeyt ilə bəyan etməyə davam edirlər. Onlar hələ də kral hakimiyyətinə və kral ailəsinə etiram edirlər, baxmayaraq ki, onları tez-tez istehza mövzusunda da çevirirlər. İngilislər öz evlərini yüksək qiymətləndirirlər, onu çağırılmayan ziyarətçilərdən və yorucu qayğılardan gizlənməyə kömək edəcək bir qala hesab edirlər. Onların milli ehtirası bağbançılıqdır, hobbiləri isə ev heyvanlarıdır.

İngilislər olduqca çevikdirlər, sərt tələlərini yumşalda bilirlər, qarşı tərəfin təşəbbüsünə həvəslə cavab verirlər, belə hesab edirlər ki, tərəfdaşlarının mövqeyini nəzərə almaqla düzgün həll yollarını

ETNOPSİKOLOGİYA

axtarıb tapa bilirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, yumor Böyük Britaniyanın həyatında çox vacib rol oynayır. Buna görə də, ingilislərlə görüşə hazırlaşarkən, zarafatlara və məzəli hekayələrə üstünlük vermək məsləhətdir. İngilislər özünü tənqid etmək üçün, hakim dairənin ünvanına birbaşa və yumşaq tənqidlər üçün yumordan istifadə edirlər. İngilislər dəqiqdirlər. Onların dürüst sözünə etibar etmək olar.

İngiltərədə söhbətə hava şəraitinin, idman xəbərlərinin, hobbilərin və s. müzakirəsi ilə başlamaq məsləhətdir. İngilis xalqına, onların ideallarına və dəyərlərinə yaxşı münasibət göstərməyi xüsusilə qeyd etmək vacibdir. Həmsöhbətin meylləri və verdişləri haqqında əvvəlcədən məlumat əldə etmək məsləhətdir. İngilislər ünsiyyətdə ilk öncə, olduqca rəsmi olaraq davranırlar, amma ilk 2-3 görüşdən sonra adı ilə çağırmağa başlayırlar və özlərini rahat hiss edirlər: pencəklərini çıxarırlar, qollarını qatlayırlar və s. Yalnız ilk görüşdə əl verib görüşmək qəbul edilir, sonra isə şifahi Salamlaşma kifayət edir.

İngilislərin daha bir əsas xüsusiyyəti odur ki, həmsöhbətini səbrlə dinləyir, onun sözünü kəsmir, tərəfdaşa etiraz etməmək, həmişə onunla razılaşmaq demək deyil, onu inandıra bildiyinə dəlalət etmir. Buna görə də ingilislərlə səssiz qalmaqdan qorxmaq lazım deyil. Əksinə, uzun-uzadı, fasiləsiz və dayanmadan danışmaq ünsiyyət qaydalarını kobud şəkildə pozmaq və öz fikrini zorla qəbul etdirmək kimi dəyərləndirilir.

İstənilən hər hansı bir şəxsiyyətlərəarası qarşılıqlı münasibətlər kommunikasiyada iştirak edənlərin məqsədlərinə çatdırın və ya mane olan amillərin təsirinə məruz qalırlar. Belə ki, bir mədəniyyətin daşıyıcıları arasında kommunikativ gözləmələrin normaları az və ya çox dərəcədə eynicinsli olsa da, fərqli mədəniyyət daşıyıcıları arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olur. Buna görə də müxtəlif mədəni məkanlardakı bu və ya digər uğurlu qarşılıqlı təsir strategiyaları eyni və ya universal ola bilməz. Məqsədin əldə olunmasına mane olan və ya onu çətinləşdirən risk

ETNOPSİXOLOGİYA

amilləri də universal olaraq təsvir edilə bilməz. Bundan əlavə, risk amilləri “uğur amilləri” ilə birbaşa qarşı-qarşıya qoyulmayıb və kommunikasiyanın müəyyən bir qarşılıqlı təsir üçün müvəffəqiyyət şərtlərinə riayət edilməməsinin qaçınılmaz nəticəsi deyildir.

İngilis dilinin daşıyıcıları və onların mədəniyyətini qəbul edən, ingiliscə yazan əcnəbilər hətta faktları təsdiq edərkən, qiymətləndirərkən də öz müşahidələrinin subyektivliyini daima qeyd edirlər. Mətnə müəllifin “məni” hər zaman açıq və aydın ifadə olunur və tez-tez qeyd edilir: “Mən hesab edirəm”, “Mənə elə gəlir”, “Mən düşünürəm”. İngilis dilində yazanların hamısı yalnız öz şəxsi təcrübəsindən və təsvir olunan gerçəkliklərin fərdi qavraması barədə danışır, hekayənin bu şəxsi komponentini hər cür vurğulayır. Onların heç biri öz fikirlərinin obyektindən uzaqlaşmırdı. Bəlkə də buna görə heç kəs belə bir çətin təhlil üçün elmi məqalənin janrını məqbul seçməyib, bununla belə, demək olar ki, hər kəs şəxsi kommunikasiyasında bu problemlərlə bağlı yazmağın nə qədər çətin olduğunu qeyd edirdi.

Belə bir fərdi yanaşma hekayəni çox canlı, itiəğillı, tez-tez ironik və özünü gülməli, həm də emosional edir, amma bu, rus emosionallığından fərqlənir: müəlliflərin mətnə ifadə etdiyi duyğuları, ümumiyyətlə əgər onlar adını çəkirlərsə, əsasən bir yerdə, müxtəlif səviyyədə ifadə olunan təəccübdə birləşir. Belə bir təəssürat formalaşır ki, bütün bu ifadələrin arxasında böyük bir hiss və emosiya durur (Mən təəccübləndim, Mən çox təəccübləndim, Mən həddindən artıq çox təəccübləndim, Mən qarmaqarışq oldum), sadəcə fərqli ifadə olunurlar və onları anlamaq üçün uyğun mədəni baza tələb olunur ki, bunu da xüsusi tədqiqat mövzusu hesab etmək olar.

Göründüyü kimi, bütün bu sözlərin arxasında (təəccübləndim, çox təəccübləndim, çox təəccübləndim, təəccübləndim) duyğu və duyğuların geniş hissəsi var - onlar sadəcə özlərini fərqli ifadə edirlər və onların anlayışı müvafiq mədəni bazanı tələb edir. Şübhəsiz ki, xüsusi tədqiqat üçün başqa bir mövzu hesab edilə bilər.

ETNOPSİKOLOGİYA

İngilislər Böyük Britaniya adasında yaşayırlar. Bu həmçinin şotlandların və valların vətənidir. İngilislər bir çox etnik qrupların qarışığından formalaşmışdır – qədim iber əhalisi hind-avropa mənşəli xalqları ilə, kelt tayfaları, anqların german, saks, friz, yut tayfaları, qismən də skandinavlar, nəticədə isə frank-normanlar.

Hər bir millətin milli xarakteri sarsılmazdır. Lakin ingilislərdə olduğu qədər heç bir xalqda bu qədər üstün deyildir. Göründüyü kimi öz təbiətlərini sanki patentləşdirmişlər. Beləliklə, bu millətin ilk və ən aydın xüsusiyyəti onun fərdlərini təşkil edən xarakterinin sabitliyi və davamlılığıdır. Onlar digərlərinə nisbətən dəblə keçən zamanın təsirinə daha az məruz qalmışlar. Əgər ingilislər haqqında yazan müəlliflər bir-birlərini təkrarlayırsa, bunun səbəbi, hər şeydən əvvəl ingilis xarakterinin təməllərinin dəyişməzliyidir. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, bütün sabitliyinə baxmayaraq xarakter tamamilə əks, hətta paradoksal xüsusiyyətlərdən ibarətdir və bəziləri çox aydın, digərləri isə çətin əldə ediləndir. Beləliklə, ingilislərə aid hər bir ümumiləşdirmə haqqında asanlıqla mübahisə aparmaq olar.

İngilislərin heç vaxt dəyişmədiyi iddia edilə bilməz. Dəyişikliklər hər zaman baş verir, lakin kənardan görünən bu fərqlər millətə təsir etmir.

Yaxşı və ya pis, lakin ingilis təbiətinin kökündə olan xüsusiyyətləri hələ də ümumi bir məxrəc olaraq qalır, milli xarakterə və ümumi həyat tərzinə böyük təsir göstərir.

Hisslərin açıq aşkar ifadəsini pis davranış hesab edir, ingilislər həmin anda əcnəbilərin davranışını mühakimə edir, eləcə də əcnəbilər ingilislərin davranışını mühakimə edir, özünü ələ almaq maskasını şəxsin özü kimi və ya əsl daxili vəziyyətin belə maska altında nə üçün gizlətməli olduqlarını dərk etmədən qəbul edirlər.

İngilislərin adətən hündürboylu, qırmızıya çalan, enli sifəti, yumşaq sallanan yanaqları, böyük kürən bakenbardları və mavi gözlərində sönük baxışları vardır. Qadınlar da kişilər kimi çox vaxt hündürboylu olurlar. Hər iki tərəfin uzun boynu, bir az uzunsov

ETNOPSİKOLOGİYA

gözləri və bir qədər önə gələn dişləri vardır. İngilislərin arasında tez-tez ifadəsiz üzlərə rast gəlinir. Onlar həm işdə, həm də zövq seçimlərində astagəl olmaqları ilə seçilir. İngilislərdə “özünü göstərmək” xüsusiyyəti demək olar ki, yoxdur. Onlar, hər şeydən öncə və daha çox özləri üçün yaşayırlar. Səliqəyə, rahatlığa, zehni fəaliyyətə sevgisi onun təbiətinə xas xüsusiyyətdir. O, yaxşı nəqliyyatı, təzə kostyumu və zəngin kitabxananı sevir.

İnsanların arasından əsl ingilisi seçmək çətin deyildir. Heç bir səs, hay-küy ona təsir edə bilməz. İngilis bir dəqiqə də olsa dayanmaz. O, harda lazım olarsa ordan da ehtiyatını gözləyər, trotuardan dönər, kənardan gedər və öz dəyərləri fizionomiyasında azacıq da olsa qorxu və ya təəccübünü bildirməz.

İngilislərdə aşağı təbəqənin nümayəndəsi olduqca dostcanlı və qulluq etməyi sevəndir. Əcnəbi hər hansı bir adi sualla müraciət etdikdə ingilis məsələnin həllini öz boynuna götürər və müxtəlif tərəflərdən ona yolu izah edər, eyni şeyi dəfələrlə təkrar edər, sonra isə uzun müddət arxasınca baxar ki, özü də inanmadan, qarşı tərəf sualın cavabını necə oldu ki, belə tez başa düşdü.

İngilislər həm bütün maneələri keçər, qırıqlardan qaça bilir, həm də işlərini tamamilə sakit görürlər, belə ki, hətta ən yaxın qonşu da qonşuluğunda çox nəhəng bir işin görüldüyünün fərqinə varmır.

Güclü küləklərin, yağışın və dumanların olduğu ölkədə elə bir şərait yaradılıb ki, insan heç yerdə burda olduğu kimi öz yaxınlardan uzaq düşməyib və öz evi ilə birləşməyib.

Avropada elə bir xalq yoxdur ki, adətlər ingilislərdə olduğu qədər toxunulmaz qanunlarda əks olunsun. Əgər adət varsa, o nə qədər qəribə, qarışıq və original olsa da, heç bir yaxşı tərbiyə olunmuş ingilisin onu pozmağa cürət etməz. Baxmayaraq ki, ingilis siyasi baxımdan azaddır, o, ictimai nizamə və köklü adətlərə ciddi əməl edir.

İngilislər yad fikirlərə qarşı səbrlidirlər. Bu xalqın bəhs etməyə olan sevgisinin nə dərəcədə güclü olduğunu təsəvvür etmək çətinidir. Klubların sayının artması da fenomen sayılır. Klub

ETNOPSİKOLOGİYA

sirlərini heç kimin cəzasız qarşı gələ bilməyəcəyi bir ev, ailəvi, müqəddəs yer sayılır. Klubdan qovulmaq ingilis üçün biabırçılıq sayılır.

İngilis cəmiyyətə yüksək tələbat hiss edir, lakin heç kim onun qədər çoxsaylı insanların arasında özünü təcrid edə bilmir. Mədəni qaydaları pozmadan böyük bir toplumun içərisində özüylə ola bilir, düşüncələrinə dalır, özünü və başqalarını utandırmadan özünə sərf eləyəni edə bilir.

Heç kim ingilis qədər öz vaxtını və pulunu düzgün bölə bilmir. O, həddindən artıq çox işləyir, lakin hər zaman istirahət etməyə də vaxt tapır. İş saatlarında əyilmədən işləyir, bütün əqli və fiziki gücünü ortaya qoyur, asudə vaxtlarında isə həvəslə həzzə qapılır.

Harada yaşamağından asılı olmayaraq hər bir ingilisin üzərinə onun milliyətinin möhürü vurulmuşdur. Fransız italyandan və ya ispanadan fərqləndirmək hər zaman asan deyildir, lakin ingilisi kiminləsə səhv salmaq çətinidir. Hara gedir getsin özüylə adətlərini, davranış tərzini daşıyır, heç yerdə və heç kimə görə öz vərdişlərini dəyişmir, hər yerdə özünü evindəki kimi aparır. Bu, original, özünəxas, yüksək səviyyədə bütöv xarakterdir.

İngilis çox şöhrətpərəstdir. O, inanır ki, onun ata yurdunda hər şey başqalarından daha yaxşıdır. Buna görə də onlar əcnəbilərə yuxarıdan baxır, üzülərək, çox zaman isə laqeyd yanaşırlar. Bu qüsurlu cəhət ingilislərdə ünsiyyətin olmaması nəticəsində və digərləri üzərində özünün üstünlüyünü şüurunda böyütmüşdür.

Pul ingilisin sitayiş obyektidir. Heç kim zənginliyə bu cür hörmətlə yanaşmır. İngilisin ictimai mövqeyi nə olur olsun, istər alim, vəkil, siyasi xadim və ya kahin ilk növbədə tacirdir. Hər addımında vaxtının çox hissəsini pul qazanmağa sərf edir. Onun ilk qayğısı hər zaman və hər yerdə mümkün qədər daha çox qazanmaqdır. Lakin pul qazanmağa belə bir həvəs və hərisliyin olmasına baxmayaraq ingilis xəsis deyildir: rahat yaşamağı və istədiyi kimi xərcləməyi sevir.

İngilislər çox səyahət edirlər və hər zaman daha çox fakt

ETNOPSİKOLOGİYA

öyrənməyə çalışırlar, lakin səfər etdikləri ölkələrin xalqlarının nümayəndələri ilə çox az yaxınlıq qururlar. Onlara əcnəbilərlə yaxınlıq etməyə etiket qaydaları, qürur, anlaşılmazlıq və yad adətlərə hörmətsizlik imkan vermir. İngiltərədə heç nə xarabalığa çevrilmir və heç nə öz istifadə müddətini keçmir: qədim yerlərin yeniliklərlə əhatə olunub.

İngilis anadangəlmə macərə axtarışına meyllidir. Təbiətə fleqmatikdir və hər yeni, əzəmətli, original olanlarla həvəslə maraqlanır. Əgər ingilisin həyatı yerli maneələrlə ağır mübarizə aparmaqdan məhrum olarsa, o, dözülməz sarsıntıdan əziyyət çəkəcəkdir. O zaman sıxıntıdan ən qərribə macərələri axtarmağa başlayırlar.

İncəsənət sahəsində ingilis ilk növbədə, orijinallığı və möhtəşəmliyi sevir. Bunu əsasən körpülərin iri ölçülərində, parklarda, abidələrdə və s. görmək olar.

Müstəqillik, təhsillik, şərəf, düzgünlük və təmənnasızlıq, etik qaydalara riayət etmək, zərif davranış, nəciblik, yaxşı iş üçün vaxtını və pulunu qurban vermək, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün inadkarlıq, idarə etməyi və tabe olmağı bacarmaq, şöhrət-pərəstliyin olmaması ingilislərin arzuladıqları ideal keyfiyyətlərdir.

İngilislər tarixən formalaşmış xarakteri olan unikal bir xalqdırlar. İngilis adət-ənənələri bütün dünyada məşhurdur. İngilislər ilk rastlaşdıqları insanlara öz emosiyalarını nümayiş etdirmirlər. Onlar quru və hətta insanlardan aralı, məsafəli duran insan təəssüratı bağışlaya bilər. Əslində bu əkstəsirdi. İngilislər çox nəzakətlidirlər, məhz bu səbəbdən onlar emosiyalarını sürətli şəkildə, anında bildirməyi sevmirlər.

Onlar hətta sizdən razılaşmasalar da, çox incə şəkildə deyəcəklər “Oh, I'm afraid it's impossible (Oh, qorxuram ki bu mümkün olmasın)”. İngilislər heç vaxt qəti şəkildə “No” demirlər. Hər bir işdə onlar incəlik və sağlam düşüncələrini qoruyub saxlayırlar. Əgər bu ölkədən olan biri ilə münasibər qurursunuzsa, hər zaman məntiqi düşünmək lazımdır. Məsələn, əgər onlar anlasa ki, biznesdə 100% dürüst deyilsiz, həmin anda neqativ buraxır.

ETNOPSİKOLOGİYA

Belə olduğu hallarda ingilis incə gülüşüylə sizinlə əməkdaşlıq münasibətlərini kəsə bilər. İngilislər hər zaman özlərini ələ ala bilir və şərəfini uca tuturlar. İngilis adətləri özlüyündə ideal tərbiyə qaydaları daşıyır.

İngilislər çox intizamlı və qaydalara riayət edən xalqdırlar. Onlar çox pozitivdirlər. Ailə Böyük Britaniyada mədəni dəyərdir, onlar vaxtlarını ailəsinin ətrafında keçirməyi sevirlər. Ənənəvi ingilis evində çoxlu ailə şəkilləri vardır.

İngilis mədəniyyətində bağbançılıq əsl britaniyalının həyatının əsas, ayrılmaz hissəsidir. Onlar sevimli hobbilərinə ürəklərini və enerjilərini qoyurlar, ona görə də onların evlərinin ətrafı səliqəli olur və baxan gözlərə xoş gəlir. Xüsusi qayğıni ingilislər yalnız bağda deyil, ev heyvanlarına da göstərirlər. Onlar balaca heyvanlarının qeydinə qaldıqları üçün qürur duyurlar və onları dəbli geyim və ya saç kəsimi ilə əzizləyirlər.

İngilislər əsasən rahat bağ evində sobanın yanında bazar günlərini keçirməyi sevirlər. Böyük Britaniyanın istirahət günü adətləri təmiz hava, barbekyu hazırlamaqla keçirməkdir. Piknikə onlar xüsusi dəqiqliklə hazırlayırlar, lazım olanları praktik və gözəl şəkildə hazırlayırlar. Pikniki onlar şəhər parklarında, evlərinin yaxınlıqlarında qururlar. Cambridge və Oxford kimi məşhur universitetlərin tələbələri cütlüklər olaraq tənəffüslərin arasında məmnuniyyətlə özlərinə piknik qururlar.

Şənbə günü ingilislər istənilən digər ölkələrin nümayəndələrinin əksər hissələrində olduğu kimi keçirir. Ev işləri, idman zalı, qohum əqrəbaya baş çəkmək onların adətləridir. İngiltərədə qidalanma adətləri. İngiltərənin yemək adətlərinə gəldikdə onların da digər ölkələrin olduğu kimi kökündən qalan yeməkləri vardır. İngilislərin əsas qida qəbulu səhər yeməyindədir. Əsasən bekon (donuz əti), yumurta, tostlar və bir fincan qəhvə və ya çay. İngilislər yeməkdə fərqliliklərin tərəfdarı deyillər, buna görə də eyni yeməyi hər səhər yeyə bilərlər. Çay ingilislərin qida mədəniyyətinə daxil olan bir ünsür kimi qeyd etmək lazımdır. İngilis ənənələrin çayın bir çox formaları daxildir. Belə hesab edilir

ETNOPSİKOLOGİYA

ki, südlü çayı ingilislər çayın dad xarakteristikalarını dəyişmək üçün ixtira ediblər. Bir qismi belə olsa da, əslində çaya südü əlavə ediblər ki, içki tez soyusun və farfor çatlamasın. Saat 5-də çay saati dünyada məşhur olan ifadədir və İngiltərədən gəlmişdir. Adətən onu saat 16:00-18:00 arası kiçik buterbrodla qəlyanaltı kimi içirlər. Çay britaniyalı üçün sadəcə içki deyildir, bütöv bir ritualdır. İngiltərənin mədəniyyətini çaysız təsəvvür etmək mümkün deyildir. Hətta mümkündür ki, çay icməkdə ingilislər çinlilərlə yarışa girə bilərlər.

Lanç gündüz qida qəbuluna daxildir. Lanç zamanı əsasən tərəvəz və hər hansı ət və ya balıq məhsulu verilir. Böyük Britaniya mədəniyyətində qəbul olunan ənənəvi ingilis deserti qaynar verilən alma piroqu və ya südlü pudinqdir. Ailə xaç stoluna yığışanda süfrələrinin şahı sayılan yeməkləri düzülür: quzu qabırğa, tərəvəz, pudinq.

Axşam yeməyi “supper” sayılır. Öz tərkibinə görə lanç yeməyinə bənzəyir. Yüngül qəlyanaltılar olur, ağır və ya zərərli yeməklər olmur. Futbol oyunlarında tez-tez alınan ənənəvi çərəzləri “balıq və çipsi” (fish and chips). İngilislər haqqında çoxlu həqiqi və yalan stereotiplər mövcuddur.

İngilislər haqqında həqiqi stereotiplər. Çaya olan qarşısız sevgi. Hava haqqında danışmayı sevirlər, hava haqqında diaqloqda hər bir qeyri-adi pauza edə bilərlər. İngilislərdə solğun dəri olur. Bu həmçinin ölkənin iqlim şərtləri ilə də təsdiq olunmuşdur. İngilislər üçün nəzakət hər şeydən öncə gəlir. İngilislər mətbəx qeyri-adi yeməklərin tərəfdarı deyillər, sadə yeməklərə üstünlük verirlər. İngilislər haqqında yalan stereotipləri. Hər bir ingilisin bütöv ailəsi üçün rahat evi vardır. Bu mifdir, onların çox hissəsi kirayə evdə qalırlar, onu qonşuları ilə bölürlər, bir yerdən başqa yerə köçürlər. Böyük Britaniyada hər yerdə qırmızı telefon köşkləri qoyulmuşdur və kişilər küçələrdə şlyapa gəzirlər. Bu da uydurulmuşdur. Sözsüz ki, bunlar Böyük Britaniyanın simvolları sayılır, köşklərin sayı o qədər də çox deyildir, kişilər şlyapada küçələrə əsasən bayramlarda çıxırlar.

ETNOPSİKOLOGİYA

İngilislərin hamısı çox ağıllıdırlar, çünki onların Kembric və Oksfordları vardır. Xeyr, xeyr və bir daha xeyr. Təəssüf ki, ingilislərin hamısı özünü elmə həsr eləmir, Oksford və Kembricdə də onların hamısı təhsil almır.

Bütün bu stereotiplərlə tanış olmaqla yaxşı ifadəni xatırlamaq olar: “Geyiminə görə qarşılıyıb, ağılına görə yola salırlar” (Kitabı üz vərəqinə görə mühakimə etməyin. Don’t judge a book by it’s cover). İnsanları görünüşünə görə mühakimə etmək düzgün deyildir, bütün millətlər unikaldır, hər bir insan təkrarsızdır. İngilislərin mədəniyyəti eyni zamanda digər ölkələrdən fərqlidir. İngilislərin adət və ənənələri təkdir və təkrarolunmazdır. Qaydalarda və stereotiplərdə hər zaman istisnalar mövcuddur.

5.2.2. Fransızların etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Avropada etnik cəhətdən fransızlara bənzəyən xalq çətin ki, tapılsın. Fransada hətta şimallılarla cənublular nəinki xarakterlərinə görə, hətta xarici görünüşlərinə görə də bir-birlərindən xeyli fərqlənirər. Məsələn, Şimalda əsasən hündür boylu, açıq mavi gözlü və sarışın saçlı adamlar üstünlük təşkil edir, cənubda isə daha çox alçaqboylu, enlikürəkli, əsmər, qarayanız adamlara çox rast gəlinir. Fransada bir-biri ilə tanış olduqları zaman əsasən sənətini və vəzifəsini deyil, harada doğulduqlarını soruşurlar. Bu daha çox paytaxtda yaşayanlarda özünü göstərir. Çünki Fransanın müxtəlif əyalətlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bununla da onlar kiminlə və necə ünsiyyət qurmağın, rəftar etməyin üsullarını təyin edə bilirlər. Yəqin ki, fransızların xarakteri ona görə ziddiyyətlidir ki, onlar özlərində müxtəlif əyalətlərin müxtəlif xüsusiyyətlərini daşıyırlar.

Başqa xalqlardan fərqli olaraq fransızlar əsasən oturaq xalq hesab olunur. Fransa tarixində kütləvi emiqrasiya halına az rast gəlinir. Hətta xaricdə yaşayan fransızlar da qocalanda vətənə dönməyə üstünlük verirlər.

Etiket qaydaları və ünsiyyət. Fransızlar bir qayda olaraq əl ilə görüşürlər. Xüsusilə də, kimsə başqa bir şəxsi onlara təqdim

ETNOPSİKOLOGİYA

edəndə, onlar bir-birinin əlini möhkəm sıxırlar. Dostlar da, həmçinin bir qayda olaraq əllə görüşürlər, lakin qadınlar qucaqlaşır və bir-birini öpürlər. Məsələn, ailə daxilində olanlar görüşərək bir-birini qucaqlayırlar. Başqa regionun əhalisi görüşərək 2-3, bəzən də 4 dəfə bir-birlərinin yanaqlarından öpürlər. Fransızlar ailə daxili müraciətdə bir-birlərinə “sən”, kənar şəxslərə “siz” deyə müraciət edirlər. Kənar şəxslərə “sən” deyə müraciət etmək nəzakətsizlik hesab olunur. Amma yaşlı adamlar uşaqlara, uşaqlar da öz aralarında bir-birlərinə “sən” deyə müraciət edirlər.

Fransız xalqının milli hissləri. Cənublu fransızların hərəkətlərinin arxasında çox vaxt təbii fikirlər və hisslər durur. Burada şəxsi münasibətləri, insanların bir-biri ilə əlaqəsi əsasən tanışlıq üzərində qurulur. Bu qarşılıqlı əlaqələrdən də adətən “müşəri” termini yaranır ki, bu da bəzən dairəvi formada rüsvətxorluqla əlaqələrə gətirib çıxarır. Onun bəhrəsini də yerli klanlar və mafiya qrupları görürlər. Demək olar ki, bütün cənub fransızlarının sifətində sadələvh cizgisi var. Lakin onlar hiyləgər, lağlağı və danışqan adamlardır. Çox tündməcəz olurlar.

Şimalla Cənub arasındakı fərq onların tarixi taleləri ilə də müəyyən edilir. Ölkənin Cənub hissəsi Roma Qalliyasından əmələ gəlib. Əsasən rum mənəbələrində qallar cəsəratli, zirək, fərasətli, gözəl danışmağı bacaran, ünsiyyətçi, lakin ehtiyatsız, şöhrətpərəst, qərarlı, tamamilə qayda-qanuna riayət etməyən xalq kimi təsvir olunmuşdur. Əlbəttə ki, fransızlar öz xüsusiyyətlərini yaxşı bilir, özlərinə hesabat verməyi bacarırlar.

Fransızların təbiətə münasibəti. Fransanın bənzəri olmayan ərazisində çoxlu təzadlar və müxtəliflik görmək mümkündür. Fransada yolun hər döngəsində mənzərə dəyişir. Aralıq dənizinin Cənubunda bütün rənglər açıq çalarlıdır. Burada çoxlu şam və zeytun ağaclarına da rast gəlinir. Fransa müxtəlif balıq növləri ilə də zəngindir. Bu ərazinin sıldırım dağları, təpələri vardır. Fransanın Cənubu isti iqlimə mənsub olduğundan, aydın təbiət buranın insanların da təbiətinə uyğun gəlir. Fransanın şimalında isə əksinə, heç nə günəşli cənubdakı kimi deyildir. Səma tez-tez yağışlı

ETNOPSİKOLOGİYA

buludlarla örtülür, soyuq küləklər Atlantik okeandan və La-mañ boğazından əsir, hər yeri duman bürüyür. Yol qırağında hər iki tərəfdə cərgə ilə alma bağları, qovaq və cökə ağacları salınıb. Uzaq, Şimal-Şərqdə Nord (Şimalda) və Pa-de-Calé (Kale limanı) əhalisi əsasən kartof və çuğundur əkməklə məşğul olur.

Fransızlar alma şərabına daha çox üstünlük verdiklərindən, şimalda üzümlüklər artıq yox olmaq üzrədir. Üzüm tənəklərinin yerini maya göbələyi əvəz edir. Şimalda yaşayan insanların təbiəti də cənubdakılardan tamamilə fərqlənir.

Fransızların temperamentinin təzahür xüsusiyyətləri. Fransanın cənubunda olan aydın təbiət buranın insanların temperamentinə də uyğun gəlir. Cənublular cəld, çevik, ünsiyyətçi insanlardır. İsti iqlimə mənsub olduqlarından onlara evdə oturmaq darıxdırıcı gəlir, həyəətə, kafeyə getməyə can atırlar. “Günəş vannası” qəbul edir, çay stolu arxasında son yerli mətbuatı müzakirə edirlər. Kəndlərdə və şəhərlərdə əsasən yaşlı kişilər möhtəşəm Çinar ağaclarının kölgəsində və fantanların kənarında yığışaraq, kart və ya domino oynamaqla günlərini keçirirlər.

Cənubla şimal insanların temperament fərqi də böyükdür. Şimalda yaşayan fransızlar az ünsiyyətli və az danışan olurlar, lakin onlar işdə çox ciddi və bacarıqlı, dostluqda isə çox möhkəm və davamlı olurlar. Onlar öz keçmiş ənənələrini də qoruyub saxlayırlar. Şimalda yaşayanlar cənubdakılardan fərqli olaraq küçədə vaxt keçirməyi xoşlamırlar. Onlar havanın soyuq keçməsi ilə əlaqədar olaraq rahat evdə oturmağa üstünlük verirlər.

Fransızların adət-ənənələri. Fransızlar öz keçmiş adət-ənənələrini qoruyub saxlamağı bacarırlar. Burada çoxlu həvəskar (fan) klublar, folklor dərnəkləri fəaliyyət göstərir. Bayram günlərində şəhərin küçələrində möhtəşəm karnavallar keçirilir.

Ənənəvi xalq kostyumu olan qadın kostyumu bürüməli geniş ətək, qollu köynək, önlük və papaqdan ibarətdir. Kişi kostyumu isə şalvar, köynək, jilet, gödəkcə boyun dəsmalı və şlyapadan ibarətdir. Kənd kişilərinin və fəhlələrinin baş örtüyü kimi indi də beretlərdən istifadə edirlər. Kostyumun əsas elementləri bütün Fransada

ETNOPSİKOLOGİYA

eynidir. Ənənəvi vilayət kostyumlarının fərqi yalnız müxtəlif önlük və örtüklərlə seçilir.

Fransızlar özlərinin milli mətbəxləri ilə də fəxr edirlər. Hər bir fransız əyalətində ənənəvi xörəklərin olmasına baxmayaraq, fransızların qidasında ümumi xarakterik xüsusiyyətlər daha çoxdur. Onlar çoxlu tərəvəz və meyvələrdən istifadə edirlər. Pendir istehsalında fransızlar böyük ustalıq nümayiş etdirirlər. Fransız stolunun ayrılmaz atributu çaxır olduğundan, fransızlar çaxır istehsalına görə də dünyada birinci yerdə durur. Ən çox alma şərabına üstünlük verirlər.

Fransız xalqının başqa xalqlara münasibəti. Fransızlar daim özünü təsdiqə çalışırlar. Başqalarının qeybətini qırmağı sevirlər. Bununla belə, başqalarının özləri haqqında fikirlərinə həssaslıqla yanaşırlar. Onlar qapalı ingilisdən, ciddi almandan daha ünsiyyətçil, italyanlara nisbətən daha ciddidirlər, lakin fransızların ünsiyyətçilliyi heç də birmənalı deyil. Əgər amerikalı tanışlıqdan yarım saat sonra əlini sənin ürəyinə vurur və evinə qonaq dəvət edərsə, fransız bunu etməz. Fransıza “sən dey” müraciət etmək uzun vaxt tələb edir. Fransızların işgüzar həyatında şəxsi əlaqə və tanışlıq böyük rol oynayır. İşgüzar tanışlıq zamanı fransız hökmən vizit kart verilir. Onlar tanışların təhsilinə də xüsusi fikir verirlər. Ona görə də vizit kartda təhsil aldığı müəssisənin adının göstərilməsi vacibdir.

Fransızlar o qədər də dəqiq deyillər. Onların qəbullarının öz qaydası var. Daha yüksək statuslu şəxs bir qayda olaraq görüşə gec gəlir. Tutaq ki, siz firmanın prezidenti ilə şam yeməyinə dəvətli-sinizsə, arxayın ola bilərsiniz ki, o, ən azı yarım saat gecikəcək. Stol arxasında ənənəvi mövzu teatr, kino, sərgilər haqqında danışılardan ibarət olur.

Fransızlar özlərini təqdim etmək qaydalarına xüsusi əhəmiyyət verirlər. Geyimə qarşı mühafizəkardırlar. Adətən zövqlə geyinirlər. Açıq, parlaq rənglərə üstünlük verirlər. Onlarda əzilmiş, ütüsüz paltarda gəzmək qəbahət sayılır. Qadınlar daş-qaş, zinət əşyaları taxmağı o qədər də xoşlamırlar.

ETNOPSİKOLOGİYA

Hər kəsin cəmiyyətdə mövqeyi, sosial statusu asanlıqla gözə çarpır. Görüşərkən əl tutur və bir anlığa bir-birilərinin gözlərinin içinə baxırlar. Adətən işgüzar görüşlərdə yemək verilir. Yemək zamanı siqaret çəkmirlər, belə hesab edirlər ki, siqaret yeməyin dadını qaçırdır.

Əgər siz fransızca danışmasanız, gərək bu dili pis bildiyinizi söyləyə, üzrxahlıq edəsiniz. Fransızlar mahir natiqdirlər. Söhbət zamanı tez-tez mövzuya uyğun zarafatlar edirlər. Fransızların ilk dəfə tanış olduqları adama ilk sualları bu olur: “sən hardasan?”. Bu sualla əsasən onlar digər bölgədən olan fransız müraciət edirlər ki, həmsöhbətinin xarakterik xüsusiyyətlərini müəyyən edə bilsin.

Fransızların ailəyə, uşaqlara münasibəti. Fransızların ailəyə münasibətinin də özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Övlad məhəbbəti, ona öz nəslinin davamçısı kimi baxmaq istənilən insanın genetik xüsusiyyətidir. Bununla belə, hər bir xalq bu məhəbbəti müxtəlif şəkildə təzahür etdirir. Burada təbii ki, valideynin xarakteri, sosial mühiti, milli xüsusiyyətləri, əxlaq dəyərləri və s. öz təsirini göstərir.

Fransız uşağa məhəbbətini italyanlar kimi hay-küylü şəkildə bildirmir. Ümumiyyətlə, fransızlar rəşional düşüncəli sentimental xalqdırlar. Fransızlar uşağa qarşı çox da ürəyi yumşaq deyillər. Uşağa qarşı biganə və sərt olurlar. Onlar uşağın erkən qabiliyyətini daha çox qiymətləndirirlər. Fransada ictimai yerlərdə bərkdən ağlayan uşağa nadir hallarda rast gəlinir. Onlar uşağı həddən artıq əzizləyərək, nazını çəkərək yedizdirməyi xoşlamırlar. Ümumiyyətlə, Fransada öz qabında yemək saxlamaq mədəniyyətsizlik hesab olunduğundan, uşağa da öz yeməyini sonadək yeməyi öyrədirlər. Fransızlar uşağa soyuq dəyməsin deyə onu heç vaxt qalın geyindirmirlər. Anaya hörmət 1-ci dərəcəli vəzifədir. Böyük uşaqlar ev işlərində anaya kömək edirlər. Yad adamların yanında uşaqlar özlərini ciddi və sakit aparır, heç vaxt böyüklərin sözlərini kəsmirlər. Onlara müraciət edilməzsə söhbətə qarışmırlar. Bir sözlə, onlar özlərini inamlı və böyük adam kimi aparırlar. Fransızlar amerikalılar kimi uşaqların pul qazanmaq üçün qəzet

ETNOPSİKOLOGİYA

paylamağını, maşın yumağını səmərəli vasitə hesab etmirlər. Fransızlar ev işlərində yaxından iştirak etməyi kişi işi hesab edirlər, yəni stol açmaq, qab yumaq, zibil atmaq, ev yığışdırmaq və s. kimi işlərdə kömək etməyi normal qəbul edirlər.

Nənələrin öz nəvələrinin daim qayğısına qalması qəbul edilmir. Yalnız şənbə və bazar günləri nəvə ancaq bir neçə saatlığa nənənin yanında qala bilər. Bundan başqa əgər nənə kənddə yaşayırsa, nəvə yay tətilini nənəsi ilə birgə keçirə bilər.

Fransızların həyat tərzi. Fransızlar pula qarşı çox tələbkardırlar, pul yığmağı xoşlayırlar. Bəzən bu hal onlarda xəsisliyə çevrilir. Fransızlar riskli işə pul yatırmaqdan sonra onu qoruyub saxlamağı üstün tuturlar.

Fransızların işgüzar həyatında şəxsi tanışlıq və şəxsi münasibətlər mühüm yer tutur. Fransızların xarakterindəki fərdilik ünsiyyətli olmaq halına üstün gəlir. Onlar çay stolu arxasında oturaraq hər mövzuda səmimi söhbət etsələr də, öz qəlblərini başqalarına açmağı xoşlamırlar. Fransızlara “sən” deyərək müraciət etmək uzun vaxt tələb edir. Onlar özləri ilə başqaları arasında həmişə müəyyən məsafə saxlayırlar.

Fransızlarda ali təhsilə xüsusi diqqət yetirirlər. Ölkənin ən görkəmli iş adamları və elitası əsasən məşhur ali təhsil müəssisələrinin məzunları arasından çıxır.

Fransızlar öz ölkələrinin tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə çox ehtiramla yanaşırlar. İşgüzar görüşlər zamanı gərək fransızca danışmağa çalışsalar, bu dili bilmədikdə isə, üzr istədikdən sonra başqa dildə danışa bilərlər.

Onlar çox dəqiqdirlər və qonağı da təyin edilmiş vaxtda qarşılamağı xoşlayırlar. Fransızlar mətbəxi özlərinin milli fəxri hesab etdiklərindən, masanın üzərindəki yeməklərin və içkilərin keyfiyyətinə də xüsusi fikir verirlər. Stola çox tünd içkilər qoyulur, sağlq deyilmir, hesabı da dəvət edən şəxs ödəyir. Söhbətə əsasən kofe verildikdən sonra başlayırlar. Adətən masa arxasında kino, sərgilər, kitablar, Fransız mədəniyyəti və incəsənəti, turizm kimi mövzulardan söhbət edirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Fransanın mədəniyyəti və dini. Fransanın şimalı ilə cənubu onların tarixi talelərində də fərqlənir. Ölkənin Cənubu Roma Qalliyasından əmələ gəldiyindən, burada Roma mədəniyyətinin böyük təsiri vardır. Burada mədəniyyətin əsasını Antik Roma mədəniyyəti təşkil edir. Bəzi Cənub şəhərlərində hələ də antik amfiteatrlar, həmçinin rum qullarının tikdikləri möhtəşəm azverduklar qalmaqdadır. Marselin əsasını da qədim yunanlar qoymuşlar. Fransız ənənəvi mədəniyyəti özünəməxsus cəhətlərini yaşayış məskənlərinin xarakterində, yaşayış evlərinin tiplərində və milli mətbəxində saxlamışdır. Ölkənin Şimal-Şərq hissəsinin Pikardiya, Şampan, Lotoringiya və Elzasın düzənlik və təpəlik rayonları üçün küçə və cərgəvi planlı böyük kəndlər xarakterikdir. Əkin sahələri az olan hissələrdə isə Bretan, Normandiya, Akvitanıya və Pravansda kiçik qəsəbələr üstünlük təşkil edir. Burada kəndli mülkləri bir-birindən hasarlar vasitəsilə ayrılırlar. Fransa kəndlərində əsasən küçə və paralel sırada düzülmüş birmərtəbəli evlər geniş yayılmışdır. Fransanın dağlıq rayonlarında Alp tipli yaşayış evləri geniş yayılıb.

Fransanın əsas dini xristian dinidir. Fransada xristianlığın qolları protestant və katolikdir. Fransızlar həftənin bir günü kilsəyə gedərək ibadət edirlər. Fransanın şimalında dinə etiqad cənuba nisbətən daha çox yayılmışdır. Bundan əlavə Fransada islam dininə də etiqad edənlər çoxdur. Hal-hazırda Fransa əhalisinin 10%-ni müsəlmanlar təşkil edir. Bunlar əsasən Afrikadan gələn ərəblər, misirlilər, tümənlər və əlcəzairililərdir.

İxtisas ölkə xalqlarının dili. Milli xüsusiyyətlərin formalaşmasının öz qanunauyğunluqları var və ondan yan keçmək olmaz. Bunların içərisində xalqın dili ilə onun ruhu arasında birbaşa bağlılıq vardır. Dil hər bir xalqın öz düşüncəsinin, təfəkkürünün aynasıdır.

Bir ailəyə daxil olan dillər (dil ailəsinə) öz aralarındakı müxtəlif dərəcəli qohumluqlarını saxlayırlar. Bununla əlaqədar olaraq dil ailələri budaqlara, onlar da öz növbəsində qrup və yarımqruplara ayrılırlar.

ETNOPSİXOLOGİYA

Hind-Avropa dil ailəsi. Bu dil ailəsi 12 budağa ayrılır: Hind, İran, Slavyan, Baltik, Alman, Kelt, İtalyan, Roma, Alban, Yunan, Anadolu, Toxar.

Roman dilləri budağı Roma imperiyasının dağılmasından sonra latın dilinin danışıq dialektlərindən əmələ gəlmişdir. Bunlar: İspan, Portuqaliya, Katalon, Fransız, Provansal, İtalyan, Sardin və Retoraman (Fransız, İtalyan və Alman dilləri ilə yanaşı, İsveçrənin dövlət dili), Rumin, Moldav dilindən ibarətdir.

German tayfaları olan Frankların, Almanların, Burqunların hücumları Qalliyada Roma hakimiyyətinə son qoydu. Burada Franklar daha möhkəm dövlət yaratmağa müvəffəq oldular. Fransanın ərazisi Frank dövlətinin əsası oldu. 843-cü ildə Karlın (Charle le Man) imperiyasının 3 hissəyə bölünməsi etnik xüsusiyyətləri və dildəki dəyişiklikləri əks etdirir. Müasir Fransanın ərazisini əhatə edən Qərbi Frank krallığının əhalisi latın dili əsasında formalaşmış roman dilində, Şərqi Frank Krallığının əhalisi isə german dilində danışır. Roman dili burada vahid dil deyildir.

Hazırda fransız dilində (ana dili və dövlət dili kimi) 90 mln-dan çox əhali danışır. Bundan başqa Belçikanın Valloniya əyalətində Hunsemburqda, İsveçrədə, Kanadanın Kvebek (Quebec) əyalətində fransız dilində danışirlar. Keçmişdə Fransanın əsarətində olmuş Afrikada, Asiyada Okeaniyada və Karib dənizi sahillərində də fransız dilində danışan əhali az deyil.

Fransızların işğüzar üslubu. Fransada həyat şəraiti çox yüksəkdir. Qərbi Avropa, eləcə də dünya mədəniyyətinin inkişafında Fransızların müstəsna rolu olmuşdur. Fransada təhsilə xüsusi əhəmiyyət verirlər. Burada 400-ə qədər ali təhsil müəssisəsi vardır. Parisdə 13 universitet fəaliyyət göstərir. Fransada ailəyə gəlir gətirən maddi şeylərin 30-dan çox adı var: maaş, yardım, qonorar, gəlir və s. Fransızlar yazıçının dövlət qonorarını dövlət qulluqçusunun maaşından daha mötəbər hesab edirlər (hətta dövlət qulluqçunun gəliri dəfələrlə çox olsa belə).

Fransızların pula, var-dövlətə özünəməxsus münasibətləri vardır. Onlar qənaətçilliyi daha düzgün hesab edirlər. Bəzən isə bu

ETNOPSİKOLOGİYA

“xəsisliyə” çevrilir. Qənaət edib pul toplamaq və qocalıqda həyatını təmin etmək çoxlarının azusudur. Balzak heç də təsadüfi demirdi ki, “Yoxsulluq qurtaranda xəsislik başlayır”. Fransızlar riskli maliyyə avantürası etməkdənsə qənaət etməyi üstün tuturlar.

Fransa yüksək sürətdə inkişaf etmiş aqrar-sənaye ölkəsidir. O, ən yüksək inkişaf etmiş “Böyük yeddilərdən “biridir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalına görə Fransa ABŞ və Kanadadan sonra 3-cü yerdədir. Fransa Avropada ən çox taxıl, ət və süd məhsulları, kərə yağı və pendir istehsal edən ölkələrdəndir. Ölkənin Cənub və Cənub-qərbində günəbaxan, qarğıdalı əkilir, eləcə də, balıqçılıq əsas sahələrdən sayılır. Ölkə kifayət qədər dəmir, uran, boksit və s. kimi təbii ehtiyatlara malikdir. Burada maşınqayırma, aviakosmik, radioelektronika, dəmirçilik sənayesi yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

Meşə təsərrüfatı sənayesi də burada əsas sahələrdən sayılır. Bununla yanaşı ölkənin cənub-qərbində, Bordo yaxınlığında zəngin neft yataqları da vardır.

Fransa yüksək elmi-texniki potensiala malikdir. Ölkə əhalisinin təxminən yarısı xidmət sahələrində səhiyyə, təhsil, maliyyə işi, turizm və s. sahələrində də çalışır. Fransa xarici ticət sahəsində dünyada ABŞ, Almaniya və Yaponiyadan sonra 4-cü yeri tutur. Milli gəlirin 30%-i sosial sahədə ayrılır. Ölkədə televiziya və kino sənayesi də çox yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

Fransız filmlərinin bir çoxu dünyanın qızıl fonduna daxil edilmişdir.

Fransızlar hesab edirlər ki, həyatda uğur qazanmaq əməksevərlik yolu ilə mümkündür. Bir qisim fransıza görə düzlük və çeviklik insana uğur qazandırır. Fransızların yarışı hesab edir ki, çox böyük pullar düz yolla qazanılmır. Ona görə də fransız milyardərləri qəzətdə, televiziya da tez-tez görünməkdən çəkinirlər.

İxtisas ölkəsi xalqının cöğrafi mühiti və söykökü haqqında (fransızlar). Fransızlar. Avropa kontingentində ən qədim və bənzəri olmayan, zəngin tarixə və mədəniyyətə malik olan xalqlardandırlar.

ETNOPSİKOLOGİYA

Fransanın məhdud ərazisində çoxlu təzadlar və müxtəliflik görmək mümkündür, nəinki Avropanın digər ərazilərində. Bəzi ölkələrdə 100 kmlərlə yol gedirsən, lakin yol boyu dekarasiya dəyişilmək qalır. Lakin Fransada yolun hər döngəsində mənzərə dəyişilir.

Aralıq dənizinin cənubunda bütün rənglər açıq-çalardır-mavi səma, qızılı günəş, qırmızımtıl torpaq: uzun və yumşaq iynələri olan cənub Şam ağaclarının budaqlarından və zeytun ağacının yarpaqlarından süzülən gümüşü rənglər, üfüqə yüksələn sıldırım dağlar, təpələr və s. Havadan bəzən yaşıl otların iyi, bəzən də meşə yağından əmələ gəlmiş otların iyi gəlir: bəzən isə zeytun yağında qızardılmış balıq iyi gəlir.

Aydın təbiət buranın insanların temperamentinə də uyğun gəlir. Cənublular cəld, çevik insanlardır.

Fransanın Şimalında isə, əksinə heç nə günəşli cənubdakı kimi deyildir. Səma tez-tez yağışlı buludlarla örtülür. Soyuq küləklər Atlantik okeanından və La Manşdan əsir, hər yeri duman bürüyür. Yol qırağında hər iki tərəfdə cərgə ilə alma bağları, qovaq ağacları və cökə ağacları salınıb. Südündən məşhur normand pendiri hazırlanan inəklər, sanki saqqız çeynəyirlər.

Daha uzaqda şimal şərqdə Nordda (Şimal) və Palekaledə (Pa-de Kale) əsasən tarlalardan yığılmış kartof və çuğundur təpələri piramida şəklində ucalır, evlərin bacalarından tüstülər qalxır. Burada çox hissəsi tərک edilmiş evlərin paslı damları görünür.

Şimalda üzümlüklər yox olur. Üzüm tənəklərini maya göbələyi sıxışdırıb aradan çıxarır. Əslində fransızlar üzüm şərabına deyil, alma şərabına üstünlük verirlər. Şimalda adamlar cənublilardan fərqli olaraq küçələrdə oturacağı xoşlamırlar, onlar pis hava şəraiti ilə əlaqədar olaraq rahat evlərində, mənzillərində olmağı xoşlayırlar. Şımallı fransızlar az ünsiyyətli və az danışan almalarına baxmayaraq, işdə çox ciddi və bacarıqlı, dostluqda isə çox ümidverici və inanılmış olurlar.

Şımallı cənub arasındakı fərq onların tarixi taleləri ilə də müəyyən edilir. Ölkənin cənub hissəsi Roma qalliyasından əmələ gəlib. Burada mədəniyyətin əsası antik (yəni Yunan və Roma

ETNOPSİKOLOGİYA

dünyası, onun mədəniyyəti və tarixi) – qonşu İtaliyanınkına əsaslanır. Bəzi cənub şəhərlərində hələ də antik amfiteatrlar (qədim Yunan və Romalılarda dairə və yarım dairə şəkilli açıq tamaşaxanalar) həmçinin Rum qullarının tikdikləri möhtəşəm akveduklar (çay, dərə üzərində körpü şəklində çəkilən su kəmərləri) qalmaqdadır. Marselin əsasını da qədim yunanlar qoymuşlar. Provansda kəndlərin sakinlərinin üzü, sanki orta əsrlərdə yaşayan Afrika müsəlmanlarının sifətini xatırladır. Həmin ərəb =sarasin-burada uzun müddət-xaç yürüşünədək hökmranlıq etmişlər. Əsasən Rum mənbələrində Qallar cəsarətli, zirək, fərasətli, gözəl danışmağı bacaran, ünsiyyətli, lakin ehtiyatsız, şöhrətpərəst, qərarsız, tamamilə qayda-qanun riayət etməyən xalq kimi, təsvir olunmuşdur. Əlbəttə ki, fransızlar öz xarakter xüsusiyyətlərini yaxşı bilik və özlərinə hesabat verməyi bacarırlar. Ona görə də, indiki fransızlar tarixdəki öz keçmiş qəhrəmanlarını dövlətin maraqlarına əzmlə qulluq etmiş adamlarını (öz çatışan və ya çatışmayan cəhətləri) sevərək yad edirlər. Ona görə də, qadın düşgünü və qadınların sevimlisi olan, lakin çox dözümlü və ehtiyatlı olan IV Henrix əfsanəvi döyüşlərin qəhrəmanı və diplomatik bacarığa malik Kardinal Rişelye və ya Fransaya pərəstişi olan general De Qoll (Charle de Goll).

Şimalda fransızların mənşəyi buranı öz əsarətində saxlamış bir çox tayfaların, almanların, keltlərin, vest qotların, frankların, burqundların, normanların mənşəyinə əsaslanır. Ona görə də, fransızlar əvvəl özlərini fransız, sonra isə digər tayfaların törəmələri hesab edirlər. Yəqin ki, fransızların xarakterləri ona görə ziddiyyətlidir ki, onlar özlərində müxtəlif əyalətlərin əhalisinin müxtəlif xüsusiyyətlərini cəmləşdirirlər. Qədim fransız atalar sözündə deyildiyi kimi, "Hər şeydən bir az olmalıdır ki bütöv dünyanı yaradasan".

Başqa xalqlardan fərqli olaraq, fransızlar əsasən oturaq xalq hesab olunurlar. Fransa tarixində kütləvi şəkildə emmiqrasiya olunmaq halına az rast gəlinir. 1685-ci ildə XIV Rüdoviqin "dini azadlıqların ləvğ edilməsi" qərarını verməsindən sonra dini təqib-

ETNOPSİKOLOGİYA

lərdən qaçaraq Almaniyaya, İsveçrəyə, Hollandiyaya, İngiltərəyə fransız-protestantlarını göstərmək olar. Bir də, XVI əsrdə Jak Kartın Kanadanın Kvebek əyalətini işğal etməsindən sonra buraya süni yerləşdirilən xeyli sayda fransızları misal çəkmək olar. Bu günədək burada-Kvebekdə 6 milyona qədər insan fransız dilində danışır. Hazırda xaricdə yaşayan fransızların sayı 1,5 milyonu ötmür ki, onların da çoxu qocalanda “vətəndə ölməyə” qayıdırlar.

5.2.3. Almanların etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Almaniya Federativ Respublikası Mərkəzi və Qərbi Avropada yerləşən federativ parlamentli respublikadır.

Tərkibində 16 müttəfiq əyalət mövcuddur. Ərazisi 357 021 kv. km. təşkil edir. Təbiəti kifayət qədər mülayimdir. Əhalisinin sayı 82 milyon olan Almaniya Avropa İttifaqının ən çox insan yaşayan ölkəsidir. Almaniya dünyada ABŞ-dən sonra ən çox miqrant qəbul edən ikinci ölkədir. Paytaxtı və ən böyük şəhəri Berlindir. Almaniya şimalda Şimal dənizi, Danimarka və Baltik dənizi, şərqdə Polşa və Çex Respublikası, cənubda Avstriya və İsveçrə, qərbdə isə Fransa, Lüksemburq, Belçika və Hollandiya ilə həmsərhəddir. .

Almaniya XXI əsrdə dünyada yerləşən ən qüdrətli iqtisadiyyata malik ölkələrdəndir. O, dünyada ÜDM həcminə görə dördüncü, alıcılıq qabiliyyətinə görə beşinci yeri tutmaqdadır. Almaniya yüksək həyat şəraitinə malik ölkədir.

Almaniyanın iqlimi mülayim-dəniz iqlimi hesab olunur. Həm qış, həm də yay mövsümləri üçün sərin, buludlu və rütubətli hava xarakterikdir. Ölkə boyunca rütubətli qərb küləyi hakimdir. Ölkənin şimalı və şimal-qərbində hava çox rütubətlidir və ilin demək olar bütün fəsillərində burada çoxlu yağış yağır.

Alman xalqının formalaşması. Alman xalqının etnik olaraq formalaşmasının Skandinav bürünc əsrində, təxminən e.ə 1700-cü illərdə baş verdiyi güman edilir. Eramızdan əvvəl 1-ci əsrdə German tayfaları Cənubi Skandinaviya və Şimali Almaniyadan tədricən cənuba, şərqə və qərbə doğru yayılmağa başladılar. Bu

ETNOPSİKOLOGİYA

prosesdə onlar baltik, irandilli, slavyan və yunanxalqları ilə təmasda olmağa başladılar. Roma imperiyasındakı alimlərin tədqiqatlarına baxmayaraq, german tayfalarının ilkin dövrlərdəki fəaliyyəti haqda müasir elmə çox az məlumatlar əldə olunmuşdur.

Almanlar romalıların təsiri altında xristianlığı qəbul edirlər. Daha sonra yaranan Müqəddəs Roma imperiyasında almanlar əsas rolu oynayan xalq olurlar. XI və XII əsrlərdə Müqəddəs Roma imperiyası İtaliya və Burqundiyanı öz ərazisinə qatır. XII əsrdən etibarən isə almanlar Şərqi Avropada yaşayan slavyanları əsarət altına almağa başlayırlar. Ostsiedlung adını alan bu proses nəticəsində almanlar Şərqi Avropada çoxlu sayda koloniyalar yaratmağa başlayırlar.

XVI əsrdə Almaniyada keşiş Martin Lüterin başçılığı altında reformasiya hərəkatı başlanır. Katolik kilsəsindən ayrılan Lüteran kilsəsi 1530-cu ildən etibarən bir çox alman dövlətlərində rəsmi dinə çevrilir. Məzhəblərarası qarşıdurma 30 illik müharibəyə (1618-1648) gətirib çıxardı, bu müharibə Almaniyaya çox böyük ziyan vurdu, Almaniyanın əhalisi 30% azaldı. 1740-cı ildən etibarən alman torpaqları Habsburqlar Sülaləsi və Prussiya arasında rəqabət meydanına çevrilir. 1806-cı ildə Napoleon Almaniyanı işğal edərək Müqəddəs Roma imperiyasına son qoydu.

Alman dili. Almaniyada rəsmi dil Alman dilidir. Bu dil Almaniyada ən geniş yayılmış dildir və demək olar ki, ölkədə yaşayan hər bir insan bu dili yüksək səviyyədə bilir. Alman dili Avropa Birliyinin 23 rəsmi dilindən biridir, həmçinin 3 işçi dillərdən biridir. (digər iki işçi dili İngilis dili və Fransız dilidir). Yerli etnik azlıqların dili kimi danimarka dili, sorbiya dili, friziya dilləridir. Həmçinin son illərdə Almaniyaya köç etmiş miqrantların istifadə etdiyi dillər kimi Türk dili, Polyak dili, Rus dili və Balkan yarımadasından olan xalqların dilləridir.

Bütün dünyada alman dili 100 milyon nəfər üçün əsas dil, təxminən 80 milyon nəfər üçün isə ikinci dildir. Alman dili Avropa Birliyində olan 90 milyon (18%) nəfər üçün ana dilidir. Almaniya əhalisinin 67% alman dilindən başqa daha bir dil, 27% isə alman

ETNOPSİKOLOGİYA

dilindən başqa daha iki dil bilir. Ölkədə daha geniş yayılmış xarici dil ingilis dilidir. Xarici dil bilən almanların 51%-i ingilis dilini, 15%-i fransız dilini, 5%-i isə rus dilini bilir.

Almaniyada din. Alman xalqının 30% protestantlar (lüteranlar), 30% katoliklər, 5% müsəlmanlar təşkil edir. Maraqlı amillərdən biri də son illərdə Almaniyada xristianların sayında azalmalar nəzərə çarpsada, ateistlərin sayı artmaqdadır.

Xristianlıq Almaniyada Roma İmperiyası və Frank Krallığı dövründə yayılmağa başlayıb. İlk dövrlərdən Almaniya əhalisi Roma Katolik kilsəsinə sadıq olsa da, reformasiya hərəkatı başlanan zamandan etibarən Almaniya katolik kilsəsindən ayrılmağa başladı. 16-cı əsrdən etibarən daha çox alman protestanlığı qəbul etdi. Hal-hazırda da Almaniyadakı xristianların əksəriyyəti protestant olmaqdadır.

İslam barədə Almaniya tarixində az məlumat var. Almaniya torpağına ilk gələn müsəlmanlar 1683-cü ildə Vyana mühasirəsi zamanı əsir düşmüş türk əsgərləri olmuşdular. Daha sonra onların bir çoxu ya xristianlığı qəbul edərək Almaniyada qalmış, ya da öz vətəninə qayıtmışdılar. Daha sonra rus-osmanlı muharibələrində əsir düşmüş türk əsgərləri bir neçə dəfə Almaniyaya gətirilmişdi. Almaniyada ilk məscid 1779-cü ildə tikilir. Hal-hazırda da müsəlmanlar ateistlərlə birgə sayı sürətlə artan qruplardandır.

Almaniya həmçinin yəhudilərin ənənəvi olaraq yaşadığı ölkələrdən biri sayılıb. Almaniyanın birləşməsindən əvvəl, 1989-cu ildə burada 30.000 yəhudi yaşayırdısa, SSRİ-nin dağılmasının ardından bir çox yəhudinin bura köçməsi onların sayının çoxalmasına səbəb olmuşdur. Verilən statistik məlumatlara görə 2004-cü ildə Almaniyada 200.000-ə yaxın yəhudi yaşayır. Bundan başqa ölkədə təxminən 250.000 buddist yaşayır ki, bunların da yarısı Asiya ölkələrindən bura gəlmiş immiqrantlardır.

Alman milli xarakteri. Hər bir etnosun özünə mənsub olan yaxşı və pis özəllikləri onların xarakteristikası olaraq digərlərindən fərqləndirir. Həqiqət ondadır ki, Avropa coğrafiyasında yaşayan

ETNOPSİKOLOGİYA

xalqların içərisində digərlərindən fərqlənən almanlar özəl xarakterə mənsubdur. Milli mənsubiyyətinə üstünlük verən, öz adət ənənələrini qoruyub və inkişaf etdirən, hər yaş dövrünə görə özəl həyatlarını yaşayan, dəqiqliyi və sərtliyi sevən xalqların önündə gedirlər.

Dünyanın ən üçqar diyarlarında yaşlı turistlərlə qarşılaşacaq oluruqsa, onların çox ehtimal ki, alman ola bilər deyə düşünürük, belə ki, almanlar dünya gəzintisinə təqaüd yaşı çatanda çıxırlar. Bunun bir çox səbəbləri var, belə ki, almanlar işləməyi çox sevirilər və nə qədər ki, canlarında qüvvət var, yaşları imkan verir onlar işə daha inamla yanaşırlar.

Alman millətinin özəl xüsusiyyətlərindən biri də səyahətə çıxmayan insanların bağ evlərində yaşamağa üstünlük verilməsidir. Onlar yaşlaşanda sanki bağbanlıq peşəsinə yiyələnirlər və vaxtlarının çox hissəsini torpaqla ünsiyyətə, əkib-becərməyə, insanlardan daha çox digər canlılara həsr etməyə başlayırlar. Şəhər həyatının stresindən, səs-küyündən uzaqlaşan almanlar kiçik ərazidə özlərinə məxsus cənnət guşəsi yaradırlar. Statistika görə Almaniyada yaşlıların saldıdığı 2 milyona yaxın kiçik bağçalar var və bu bağçalar öz füsunkarlığı ilə göz oxşayır. Yaşlı almanlar bu kiçik məkanlarda dostları və yaxınları ilə görüşür, dincəlir, öz həyatlarını yaşamağa davam etdirirlər.

Almanlar hər yerdə qanunlara hörmətlə yanaşır və digərlərində bu qanunlara əməl etmələrini istəyirlər. Sadə bir misal olaraq göstərə bilərik - əgər qırmızı işıqda kimsə cəhd etsə yolu keçməyə, mütləq arxandan səni səsləyirlər: “qırmızıdır, hara keçirsən”! Almaniyada tıxacda və ya da sürücülərin törətdikləri hər hansı bir qayda pozuntusu, yanlışlıqlar digərləri tərəfindən qınanılır, lazım olan distansiyaya çatdırılır. Bunu özləri üçün vətəndaş borcu sayır və içtima “Radar” adlandırırırlar.

Almaniyada eyni düşüncəyə və yaşam tərzinə uyğun insanlar dəyişməz məkan seçirlər. Buna almanlar "Stammtisch", yəni “Her zamankı masa” adlandırırırlar. Bu dəyişməz masa görüşlərində ədəbi-bədii maraqlarından başlayaraq, siyasi, idman və

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyətlə bağlı söhbətlər edirlər, eləcə də gündəlik hayat hadisələrindən danışrlar. Almanlara məxsus deyim var “ingilislerin çayı varsa, Almanların da pastası var”! Pasta-kəhvə mədəniyyəti almanların dəyişilməz və əvəz olunmazlar sırasında gedir, üstelik sadəcə digər xalqlarda olduğu kimi özel günlərdə de deyil, adi vaxtlarda da istifadəyə üstünlük verirlər. Onlarca pasta çeşidinin yer aldığı Alman mətbəxi hər bir turistin və qonağın xoşuna gəlir.

Alman fəlsəfəsi dünyada öndə gedir. Bəs alman fəlsəfəsi derdikdə insanlar nə düşünür? Kimlər göz önünə gəlir? XVIII əsrdən başlayaraq almanların dünyaya baxışı dəyişdi, onlar elmin daha dərinliyinə nüfuz etməyə başladılar. Alman fəlsəfəsinin simaları olan Kant, Hegel, Marks, Nitçe, Heydeger və başqaları öz dünyaviliyi ilə elmin dəyərini, insanlığın varlığını anladanlar arsında böyük bir məktəb yaratdılar.

Alman dəqiqliyi hər bir etnosun özünə mənsub özəlliyi var. Almanları təyin etdikləri vaxta, zamana daim diqqət edirlər. Onlar istər dövlət səviyyəsində, istərsədə ictimai münasibətlərdə daha dəqiq olmağa üstünlük verirlər. Dəqiq olmayan insanlardan xoşları gəlmir və onlardan uzaq durmağa çalışırlar. Belə insanlarla biznes əlaqələri ümumiyyətlə yaratmırlar.

Almanlar 1-ci və 6-cı günlər saat 13:00-15:00 arası və 22:00-07:00 arası hündür səslə musiqi dinləməkdən, maraqlı olsa da iş alətləri ilə, ev əşyaları ilə səs çıxarmaqdan qaçırlar. Səbəb olaraq digərlərini narahat etməmək üçün bu addımı atırlar, əks təqdirdə mədəniyyətdən kənar sayılır, özlərinə rəva bilmirlər.

Alman ailəsində ata arxetipi. Alman ailəsi dedikdə ilk olaraq biz ata obrazı haqqında düşünməli oluruq. Ata ailənin birinci şəxsi olaraq bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürür. Bir çox millətlərdən fərqli olaraq alman ailəsində ata həm sevən, həm də cəzalandıran rolunu oynayır. Dünya xalqlarının çoxunda vətənlərinə “Ana Vətən” səsləndirdikləri halda almanlar “Ata Vətən” deyirlər. Övladların tərbiyəsində alman xarakterinin “hərb dili “ termini öz rolunu göstərir. Uşaqların tərbiyəsi bir başa atanın əsas vəzifəsi sayılır. Almanlarda oğlan uşağı uzun müddət atanın diqqət

ETNOPSİKOLOGİYA

mərkəzində saxlanılır. Oğlanlardan fərqli olaraq qızların tərbiyəsi ilə ana məşğul olur. Oğlanlar Vətənə, milli dəyərlərə, torpağa bağlılıqda, dünyanın harasında olsa da öz milli mənsubiyyətini (almanlığını) unutmamalı olduğunu artıq kiçik yaşlarından özlərində formalaşdırırlar. “Alman harda olsa da, almandır” deyimini milli təfəkkürdə həkk olunub. Alman yazıçısı F.Kafkanın “Atama məktub” əsərində milli təfəkkürün təzahüründə ata obrazına münasibəti görmək olar. Ata öz soyuqqanlılığı ilə oğlan uşaqlarına sanki bir məktəb yaradır.

Almaniyada təhsil. Almaniyada elm orta əsrlərdən bəri sürətlə inkişaf etməkdədir. Hal-hazırda da Almaniyada elmə çox yüksək səviyyədə maddi vəsait ayrılır və bu məqam ölkə iqtisadiyyatının sürətlə inkişafına əsas təkan verən amillərdəndir. Nəticə olaraq indiyə kimi 103 alman Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Müasir dövrdə Almaniyada elmin inkişafına sənaye, universitetlər və dövlət tərəfindən böyük həcmdə yardımlar ayrılır.

Almaniyada təhsil almaq bir çox gənclərin arzusu sayılır və bunun üçün çoxlu səbəblər vardır. Almaniyada 380-ə yaxın universitet və tətbiqi yönümlü ali məktəblər (Fachhochschulen) mövcuddur ki, gənclər uzunmüddətli əmək və yüksək akademik səviyyəsi ilə seçilən bu təhsil ocaqlarında təhsil ala bilərlər. Alman universitetləri texniki cəhətdən çox yaxşı təşkil olunmuş laboratoriyalarla yanaşı, həmçinin zəngin kitabxanaya malikdirlər. Dünya səviyyəsində kitabxana dedikdə alman kitab evlərini və oxu zallarını göz önünə gətirmək olar. Bu məkanlar sanki dünyanın ən sakit bir guşəsidir, insanların davranış tərzlərində alman hegemonluğu burada hiss olunmur.

Hər bir tələbənin aylıq xərci üçün təqribən 800 Avro hesablamalıdır ki, buraya qidalanma, qalma və sığorta xərcləri də daxildir. Hazırda Azərbaycan üzrə DAAD-nin bakalavr təhsili üçün təqaüd təklif etmədiyinə baxmayaraq Almaniyada təhsil almağa dəyər. Almaniya beynəlxalq tələbələr arasında ən çox sevilən təhsil ölkələri siyahısına daxildir.

Almaniyada yüksək səviyyəli və keyfiyyətli təhsil

ETNOPSİKOLOGİYA

mövcuddür. Burada təhsil ilə əlaqədar işlərə mərkəzi hökumət deyil, federal əyalətlər cavabdehdir. Uşaq bağçalarına gediş könüllü olsa da, orta məktəbdə 9 illik təhsil ölkədəki bütün uşaqlar üçün məcburi xarakter daşıyır. Bu gün Almaniyanın ali məktəblərində 1,98 milyon tələbə təhsil alır. Onların demək olar ki, yarısı, 48 faiz qadınlardır. Ümumilikdə 376 ali məktəb ali təhsil təklif edir və bunlardan 102-si universitet, 170-i ali peşə məktəbi və 69-u özəl ali məktəbdir. Ötən illərdə xarici tələbələrin sayı hiss olunacaq dərəcədə artmışdır.

Bu gün Almaniyanın ali məktəblərində 1,98 milyon tələbə təhsil alır. Onların demək olar ki, yarısı, 48 faiz qadınlardır. Ümumilikdə 376 ali məktəb ali təhsil təklif edir və bunlardan 102-si universitet, 170-i ali peşə məktəbi və 69-u özəl ali məktəbdir. Ötən illərdə xarici tələbələrin sayı hiss olunacaq dərəcədə artmışdır. 160-dan çox şəhərdə 376 ali məktəb gənclərə ali təhsil verir. Elmi cəhətdən güclü olan məktəblər yalnız Berlin və Hambuq kimi böyük şəhərlərdə deyil, Haydelberq kimi balaca şəhərlərdəki təhsil məktəbləri də bütün dünyada tanınır.

Alman ədəbiyyatı. Alman ədəbiyyatı Mərkəzi Avropada yaşayan almanca danışan xalqların ədəbiyyatıdır. Almaniya, Avstriya, İsveçrə və bunların yanındakı xalqların ədəbi yaradıcılığını əhatə edir. Digər Avropa ədəbiyyatı ilə müqayisə edildikdə Alman ədəbiyyatında nisbətən daha çox fərqlilik görsənir. Burada əsas amil kimi XVIII əsrdə paytaxtı Berlinin meydana gəlməsi və buna qədər almanca danışan xalqların fransızların Parisi, ya da ingilislərinin London kimi bir paytaxtlarının olmaması idi. Daha doğrusu Almaniya uzun müddət ayrılıqlar və bölünmələr halında yaşamışdır. Bu tip bölünmələr 1600-cü illərdəki dini döyüşlər boyunca 1900-cü illərin ortasından başlayan Soyuq müharibələr vaxtı sıx yaşanmış idi. Bildiyimiz kimi Almaniya Reformasiya deyilən dini hərəkatın mərkəzi olması səbəbi ilə 1500-cü illərdə Protestantlıq ortaya çıxdığı yerdə.

Alman humanizmi 1350-ci illərdə universitetlərin yaradılması Bohemyada başladı. Bu dövrün ən bilinən Alman əsəri olan,

ETNOPSİKOLOGİYA

Johannes von Telp tərəfindən yazılan əsərdir. Humanizmin əsas nöqtəsi 1480-ci ildən 1530-cu ilə kimidir. İnsanlıq üçün yeni ideallar axtarışı içində humanistlər köhnə Yunan tarixini və fəşəfəsini kəşf etdilər. Əsrlərinin çoxunu almancadan çox latınca yazırdılar. Ən məşhur alman humanistləri İbranicənin ən öndə gedən ustalarından Johannes Reuchlin və Reformu başlandıdan Martin Luterin baş köməkçisi Phillip Melanchtondur.

Alman klassizminin banilərindən Frans Kafka, Tomas Mann, Yohan Höte, Şiller, Erik Remarque, Robert Musil, Stevan Svinq, Henrux van Kleist, Günter Qrass, Fredrix Höldern və başqaları dünya klassizminə öz töhfələrini vermişlər. Necə deyərlər Şeksperin İngilis klassizminə etdiyini Şiller öz yaradıcılığı ilə alman mədəniyyətini zənginləşdirmiş və dünyaya bəxş etmişdir. Şillerin böyük tarixi dramları da Alman ədəbiyyatında klassik tərz olaraq səhnədə qalmışdır. Şillerin sonrakı əsərləri, eləcə də bir çox mübahisələrə səbəb olan fəlsəfi mövzuları, Avropa tarixinin qarmaqarışıqlığı, adi düşüncələri, böyük bir ədəbi məktəb yaratmışdır. Onun ən məşhur əsərləri tarixi dramlardır.

Alman xarakteri haqqında maraqlı məlumatlar. Ölkə ərazisində dialekt müxtəlifliyi var, şimalda yaşayanlar cənubdakıları çətinliklə başa düşür. Almaniyada işləmədən sosial yardımla yaşamaq mümkündür. Demək olar ki, bütün polislər “Mercedes” maşınlarından istifadə edir. Almanlar alman istehsalı olmayan pıvəni çox az hallarda qəbul edirlər. Alman qadınlarının bir çoxu yemək hazırlaya bilmir. Alman qadınları kosmetikadan demək olar ki, istifadə etmirlər. Almaniyada sınımış və ya xarab olmuş əşyanın təmirindənsə, yenisini almaq daha ucuz başa gəlir. Alman mentalitetinə görə onlar mübahisəyə birinci başlanırlar. Başladılsa da, son nəfəsə kimi davam edirlər. Almaniyada məmurlar vergi ödəmirlər. Almanlar çox zaman “R” səsini tələffüz edə bilmirlər. İdman alman həyatının ayrılmaz hissəsidir.

Alman atalar sözü və məsəlləri. Ağıl danışanda çox söz gərək deyil. Ağıllı güzəştə gedər. Ağıllı üçün bir söz axmağa verilən uzun nəsihətdən mənalı olur. Ananın ağlamağındansa, uşağın ağlamağı

ETNOPSİKOLOGİYA

yaxşıdır. Atalar sözündə həqiqət deyilir. İşiq kölgəsiz olmur. Kor doğulan işığa inanmaz. Mərd düşmən namərd dostdan yaxşıdır. Mərdliyin itirən hər şeyi itirir. Nifrəti bacarmayan, məhəbbəti də bacarmaz. Uşaqların körpəsi diz ağrılar, böyüyü - ürək ağrılar.

Alman bayramları. Dünya xalqlarında olduğu kimi alman xalqının da milli və həmçinin beynəlxalq xarakter daşıyan bayramları mövcuddur:

11 Noyabr karnavalı (fevralın sonundan martın əvvəlinə qədər),

1 May – Zəhmətkeşlər Günü, may və iyun aylarında keçirilən Ruhlar Günü, Bavariya və Saarda keçirilən Məryəmin qeydi günü,

3 oktyabr – Birləşmə günü,

31 oktyabr – Reformasiya Günü,

1 noyabr – yalnız katoliklərin keçiridiyi “Müqəddəslər Günü”,

25 oktyabr – Hz.İsanın anadan olması,

6 dekabr – Nikolaus Günü,

14 iyul – Məhəbbət paradı,

1 sentyabr – Bilik Günü,

23 aprel Uşaqlar Günü.

Almanların toy adətləri. Toy mərasiminin əsas mərhələləri elçilik, nişan, toydan əvvəlki axşam (polterabend) və 3-4 gün davam edən toy şənliyindən ibarətdir. Müasir Almaniya da artıq bu adət və ənənələr özlərini o qədərdə doğrutmur. Elçi adətən, ya qohum ya da bəyin dostu olurdu. Keçmişdə elçi qızın ailəsi ilə hər hansı bir malın alınması haqqda məsələni isti sıyıq haqqında və s. haqqında danışıqlar aparmalı idi. Əgər ailə ona yox cavabı vermək istəyirdisə, elçiyə boş səbət verirdilər. Amma nişan taxılmıydısa, toy mütləq idi və əgər nişan pozulardısa, pozan tərəf pul təzminatı ödəməli idi. Bəzən nişan taxıldıqdan sonra toy bir neçə il də gec ola bilərdi. Bu o zaman ola bilərdi ki, bu müddət ərzində bəy özünə yeni ev, təsərrüfat və ya iş qurmalı idi. XIX əsrin sonlarınaqə nıqahlar yalnız kilsədə bağlanılırdı. Sonralar vətəndaş nıqahları da bağlanmağa başlandı. Polter Abendi qız öz evində, oğlan isə

ETNOPSİKOLOGİYA

dostları ilə keçirirdi. Mərəsimin sonunda “xoşbəxtlik” üçün qablar sındırılırdı. Əvvəllər toya qonaqların dəvət olunması üçün hazırcavablığı və ağılı ilə seçilən bir şəxs təyin edilirdi. XIX əsrin ortalarında hətta dəvət üçün şeirdə yazılırdı. 1930-cu illərdə dəvət edən şəxsin hətta xüsusi geyimi də mövcud idi. Silindr papaq, ağ rəngli boğaz yaylığı köynəyin altından bağlanılırdı, yaxasmda rəngli lentlərlə bəzədilmiş kiçik gül dəstəsi bağlanılırdı. Kasıb ailələrdə isə toya dəvəti bəy və gəlin özləri edirdilər. Kəndlərdə toy bütün kənd əhalisinin işi hesab edilirdi və toy xərcinin bir qismini öz öhdələrinə götürürdülər. Adətə görə, bəy və gəlin kənd əhalisindən un, yağ, yumurta və s. toplayırdılar. XX əsrdən isə yalnız qonşulardan toplayırdılar. Toy günü gəlinin cehizinin bəy evinə aparılması ilə başlayırdı. Toy süfrəsi oğlan evində açılırdı. Şəhərlərdə isə adətən kiçik yeməxanalarda toy süfrəsi açılırdı. Toyda gəlinin qaçıldılması, onu geri almaq üçün ödənilən pul, gəlinin bəyin qohumları ilə rəqs etməsi, evlilik həyatına keçməsi ilə bağlı gəlinin başının bağlanması və s. adətləri həyata keçiridilər. Toyda adətən gələcək həyat üçün fala baxmalarda olurdu.

Uşaqlarla bağlı adət və ənənələr. Uşaqların anadan olması ilə də bir sıra adətlər də vardı. Çətin doğuş vaxtı qapı, qıfıl və ya düyün açılırdı. Adətə görə ana və yeni doğulmuş uşaq xaç suyuna çəkilərək pis qüvvələrdən və bəd nəzərdən qorunmalı idilər. Bunun üçün nə ana, nə də uşaq evdən bayıra çıxmamalı idi. Dağlıq rayonlarda hətta gənclər. pis ruhlardan qorunmaq üçün havaya atəş də açırdılar. Xaç suyu mərasimindən sonra evdə böyük bayram süfrəsi açılırdı. Xaç atası və xaç anası seçməyə böyük diqqət verilirdi. Xaç valideynlərinin sayı 2-3, 5-6 nəfər ola bilərdi. Oğlanlarda xaç atası, qızlarda isə xaç anasının sayı çox olurdu. Xaç valideynləri uşağın həyatındakı əlamətdar günlərdə məsələn; ad günü, məktəbə gedərkən və ya bitirərkən və s.hallarda mütləq hədiyyələr verirdilər. Katoliklərdə adətən uşağın anadan olduğu günə yox, xaç suyuna çəkilərəkən ad qoyulan günə daha çox diqqət verilir. Protestantlarda isə anadan olduğu gün qeyd olunur ki, indi də bu adət bütün almanlarda geniş yayılıb. Ad günlərində

ETNOPSİKOLOGİYA

hədiyyələr bağışlanır və şamlar yandırılır ki, şamın sayı yaşın sayı qədər və bir dənə də əlavə olunur. Bəzən ad günləri həmin gün deyil, daha əlverişli günə və ya bazar gününə keçirirlər. Lakin, bu gün mütləq ad günündən sonrakı günə aid olmalıdır. Çünki, anadan olduğu gündən tez keçirilərsə, bunun bədbəxtlik gətirəcəyinə inanırdılar.

Gənc oğlanlar və qızların həyatında 2-ci əsas hadisə kilsədə yeniyetməliyə qəbul olunmalı idi. Bu mərasimə protestanlar “konfirmasiya”, katoliklər isə “kommonion” deyirlər. Həmin gün yeniyetmə gənclər ya təzə paltar, ya da ən gözəl paltarlarını geyinirdilər. Kilsədə keçirilən mərasimdən sonra evdə bayram süfrəsi açılırdı.

Almanlarm yas adətləri. Almanlarda yasla, ölü ilə bağlı çox az adət və inanclar saxlanılmışdır. Qeyri-adi səslər, gurultu, güzgünün sınması, saatın xarab olması bədbəxt hadisə kimi və ölümün yaxınlaşması kimi qəbul olunurdu. Kəndlərdə ev yiyəsinin ölməsi xəbərini birinci heyvanlara və bar verən ağaclara söyləyirdilər. Axirət dünyasına inam olduğu qəbrə ölən insanın əşyaları qoyulurdu. Bayram günlərində mütləq qəbirsanlığa gedib, ölüləri yad edirdilər. Orta əsrlərdə varlı insanlar yas mərasimlərini dəbdəbəli təşkil edirdilər. Basdırma adətlərini çətinləşdiridilər. Dəbdəbəli sərdabələr tikdirir, kilsə ətrafında basdırır, qəbir daşlarının üzərinə epitafiya yazdırırdılar. Hələ XX əsrdə də imkana görə birinci, ikinci və üçüncü dərəcəli dəfn mərasimləri keçirilirdi. Bəzi bölgələrdə ruhları qovmaq üçün qəbirlərdən taxtalar götürərək, körpülərin, yol ayrıclarının, kiçik kilsələrin üzərinə bərkidirdilər.

5.2.4. Amerikalılar və ispanidilli xalqların etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Şimali Amerika ölkələrinin siyahısı Şimali Amerika qitəsində yerləşən 23 dövlət və əraziyə verilən ümumi addır.

Şimali Amerika sahə baxımından Asiya və Afrikadan sonra dünyanın ən böyük üçüncü, əhali baxımından isə Asiya,

ETNOPSİKOLOGİYA

Afrika və Avropadan sonra ən böyük dördüncü qitəsidir. Təxminən 24.247.039 km² sahəsi ilə dünya torpaqlarının 16,5%-ni əhatə edir. 500 milyondan çox əhalisi vardır.

Amerika xalqının bayramları. Bir çox xalqlarda olduğu kimi amerikalıların da milli bayramlarına Pasxa, Milad və Yeni il daxildir. Amerikalıların bir sıra özünəməxsus bayramları da var.

Əmək bayramı (Labor Day) əmək bayramı olaraq tanınan bu xüsusi gün hər ilin iyul ayının ilk bazar ertəsi günü qeyd edilir. Bu gündə iş yerləri və məktəblər tətil edirlər. Kolumb günü (Columbus Day) Xristofor Kolumbun yeni qitə Amerikaya ayaq basmasının il dönümü olaraq hər il 1492-ci il 12 oktyabr ayının ikinci bazar ertəsi günü qeyd olunur.

Halloween (Halloween) cadugərlər bayramı olaraq hər il 31 oktyabrda böyük şənliklərlə qeyd olunur. Bu gün hər evdə gözləri və ağızı kəsilmiş, içi oyulmuş boş balqabaq olmalıdır. Bayramın ən məşhur adətlərindən biri budur ki, uşaqlar karnaval paltarlarını geyinib, qapı-qapı gəzib şirniyyat istəyirlər. Əgər evin sahibi xəsis olarsa, uşaqlar intiqam ala bilirlər.

Veteranlar günündə (Veterans Day) Birinci dünya müharibəsində vuruşanların xatirəsi yad edilir. Hər il 11 noyabr tarixində bu müharibədə olan veteranlar xüsusi olaraq təbrik edilir.

Minnətdarlıq günü (Thanksgiving) Minnətdarlıq günü olaraq bilinən bu xüsusi gün 1621-ci ildən qeyd olunur. Həmin dövrdə gerçəkləşən qorxunc bir qıtlıq və ölümlərdən sonra yenidən qayıdan bərəkətə minnətdarlıq etmək fikrindən yaranmış bir bayramdır. Hər il noyabr ayının dördüncü çərşənbəsində qeyd olunur. Bu günün ən böyük xüsusiyyəti ailə üzvlərinin bir araya gəlməsidir. Ailə böyüyü evində hinduşka bişirir, bütün ailə süfrəyə toplaşır Amerikan futbolunu izləyirlər. Bu gün əsasən süfrədə hinduşka, kartof və balqabaq bişirirlər. Bütün ailə süfrənin arxasında toplaşaraq əldə etdiyi məhsula görə tanrıya dua və şükür edir. Amerikada dostlarla görüşmək üçün o qədər səbəb var ki manqal, qril qonaqlıqları tez-tez təşkil olunur. Bağda qonaqların qəbulu da çox populyardır. Qrildə ətdən və tərəvəzlərdən tutmuş

ETNOPSİKOLOGİYA

meyvəyə kimi hər şey bişirmək mümkündür. Amerikan barbekü qonaqlığında adətən müxtəlif souslarla verilən qabırğalar və toyuq qanadları istifadə olunur. Amerikan mətbəxində salatlardan da çox istifadə olunur. Kahi ilə Sezar salata, vineqret, və ya tərəvəzlər və bərk bişirilmiş yumurta ilə Şefin salata da çox populyardır. Başqa populyar salatların sırasında mayonezli kələm və yerkökü salata və kərəviz, alma və qozdan hazırlanan Valdorf salatlarıdır. Duzdur, sağlam və qidalı xörəklərin hazırlanması müəyyən vaxt və səyləri tələb edir. Lakin, bunuda unutmamalıyıq ki, qidanın hazırlanması həmçinin cəhd və fantaziya tələb edən incəsənətdir. Milad və Yeni il bayramı (Christmas day and New Year's Day) Bir Xristiyan bayramı olan Noel baba, Həzrət İsanın doğum günü olaraq hər il 25 dekabrda qeyd olunur. Hər kəs evində bir şam ağacı bəzəyir və altına hədiyyələr qoyurlar. Bunun yanında insanlar bir-birinə təbrik kartları yollayırlar, küçələr və evlərin ətrafı işıqlarla bəzənir. Yeni il sabahı hədiyyələr verilir və 24-dən 25-inə başlayan axşam ailə üzvləri bir araya gəldiyi evdə yemək yeyirlər, sonra da kilisələrdə dua etməyə gedirlər. Bütün dünyanın qeyd etdiyi yeni ildə hər kəs evini işıqlarla doladır və gecə saat 12:00-də möhtəşəm fişəng olur. Yeni il günü hər yerdə tətil olur və ertəsi gün hər yerdə böyük endirimlər olur. Pasxa günü (Easter day) Pasxa bayramı olaraq tanınan bu bayramın tarixi hər il dəyişir. Əsasən bahar mövsümündə bir bazar gününə uyğun gəlir. Xristiyan dünyası üçün Həzrəti İsanın yenidən dirilişi mənasını daşıyan bu xüsusi gündə yenə ailələr bir araya gəlir və yemək yeyib, dua edirlər. Bu özəl gün baharın gəlişini də bildirir. Şəhidlər günü (Memorial Day) May ayının son bazar ertəsi günü qeyd olunan bu gün Amerikan şəhidlərini anma günüdür. Müstəqillik günü (Fourth of July) Amerikan bayramları arasında ən önəmli olan bu bayram, Amerikanın müstəqilliyinin elan edilməsi ilə bağlı qeyd olunur.

Amerikada din. ABŞ Konstitusiyasına edilən birinci dəyişiklik dinin azad həyata keçirilməsinə zəmanət verir və quruluşuna uyğun olaraq Konqres qanunlarının qəbul edilməsinə

ETNOPSİKOLOGİYA

qadağa qoyur. Din Amerikan mədəniyyətində əhəmiyyətli bir rol oynamaqdadır. İnkişaf etmiş ölkələr arasında Amerika Birləşmiş Ştatları ən dindar ölkələrdən biri kimi qəbul edilir. 2002-ci ildə edilən Pew Global Attitudes Project anketinə görə ABŞ-ın dünyadakı inkişaf etmiş ölkələr arasında vətəndaşlarının əksəriyyətinin dinin həyatlarında çox əhəmiyyətli bir rol oynadığını ifadə etdiyi tək ölkə olduğu ortaya çıxmışdır.

Din və dövlət iki ayrı hörmətli quruluşdur. Rəsmi işlərdə İncil üzərinə and içmək, “Tanrı Amerikanı qorusun” duası ABŞ-da dinə və ya dövlətə bağlı bir zəiflik meydana gətirməz, iki sahədə bir-birinə müdaxilə etməz.

Ümumi milli din şəxsiyyətində dünya xeyr və şər qüvvələrinin vuruşduğu bir sahədir. ABŞ yaxşılığın və demokratiyanın qoruyucusudur, şər qüvvələrə qarşı düşmənlərə meydana gəlmə halında belə hücum edə bilər. Armageddon Döyüşü, dünyanın sonunu gətirəcək döyüş, Qüdsə 90 km uzaqlıqdakı Megiddoda ediləcək və şər qüvvələr məğlub olacaqdır. Tanrı azadlığı qoruma vəzifəsini ABŞ-a vermişdir, onlar seçilmiş millətdir.

Din olaraq isə , ABŞ-da ümumi ; % 73 Xristian (% 48 Protestant , % 22 Katolik , % 2 Mormon , % 1 Ortodoks), % 19,6 ateist ya da heç bir dinə bağlı olmayan, % 1,7 Musevi , % 5,6 digər inanclar, 0,7% Buddist, % 0,6 Müsəlman, 0,4% hindu, % 0,3 unitar universalist, % 0,1 Pagan, Vika və Druid yaşamaqdadır. Şinto, Kaodaizm, Sikhism, Jainizm, Taoizm, Bəhailik, Ekankar, Amerikan yerli dini və Kemetizm kimi digər bir çox din də Amerikada təmsil olunur.

Amerikan xalqının stereotipləri. Müsbət stereotiplər. Alicənablıq və Əliaçıqlıq: Amerikalı siyasətçi olan Uillam Bennetə görə Amerikanların müsbət xüsusiyyətləri onların əliaçıq olmasıdır. O, qeyd etmişdir ki, Amerika Birləşmiş Ştatları bir çox ölkəyə kömək və təchizat göndərir və amerikalılar xeyriyyəçi və ya könüllü insanlar kimi qəbul edilə bilər. 2010-cı ildə xeyriyyə yardımını komitəsini araşdırması nəticəsində müəyyən olunmuşdur

ETNOPSİKOLOGİYA

ki, amerikalılar 55%-lə dünyadakı digər insanlara kömək etmək istəyən digər ölkələr arasında 5-ci yeri tutmuşdur.

Pozitivlik: amerikanlar çox müsbət və pozitiv düşünməyə meyilli xalqdır və bu da onların ən böyük gücüdür.

Çalışqanlıq: amerikanlar işlərinə çox böyük diqqət yetirirlər və bütün işlərdə çalışırlar ki, uğur qazansınlar.

Mənfi stereotiplər. Obezite (piylənmə, həddindən artıq köklük) Amerika xalqının 3-də biri piylənmə xəstəsi olması, onların ayaqüstü yeməkdən (fast food) çox istifadə etməsi və kök olmaları kimi stereotipin yaranmasına gətirib çıxartmışdır. 2014-cü ildə aparılmış statistika görə ABŞ-dakı heç bir ştatda piylənmə xəstəliyi olan əhalinin faizi 20%-dən aşağı olmadı. Bəzi ştatlarda (Arkanzas, Luiziana, Mississipi, Texas və qərbi Virciniya) bu göstərici hətta 35% olaraq qeydə alındı.

Silaha aludəçilik. Amerika Birləşmiş Ştatlarının silahlar üçün tarixi bir sevgisi vardır və bu tez-tez amerika mətbuatında təsvir olunur. Amerikalıların böyük bir hissəsi odlu silahlara malikdir və burada baş verən ölümlərin əsas səbəbi odlu silahlardır.

Materializm, istehlak və həddindən artıq kapitalizmə meyillilik. Bəlkə də amerikalıların ən ümumi stereotipi iqtisadi materializmdir. Onlar puldan başqa heç nəyə bu qədər dəyər vermir, hər şeyi iqtisadi dəyərlərinə görə qiymətləndirir.

İrçilik və ayrı seçkilik. Amerikalılar irqçi millət kimi tanınır, əksər hallarda azlıqlara qarşı ayrı seçkilik edirlər. İrçilik amerika tarixinin əhəmiyyətli bir mövzudur və bu gün də çox aktualdır. A.Eynşteynin sözlərinə görə qeyd etsək irçilik amerikanın ən pis xəstəliyidir. Amerikaya “rəngli” bir cəmiyyət kimi baxılır, amma amerikalılar arasında ayrı seçkilik və qərəzlilik hələ də mübahisəlidir.

Özündən razılıq və egoistlik. Amerikalılar təkəbbürlü insanlar kimi görünür. Onlar tez-tez xarici mətbuatda milliyətçi və həddindən artıq vətənpərvər kimi təsvir edirlər.

Əsgərlik həvəsi. Digər geniş yayılmış stereotip budur ki, amerikalılar “dünya polisləri” olmaq istəyir və bütün dünyanın

ETNOPSİKOLOGİYA

onların köməyinə ehtiyacı olduğuna inanırlar. Bu hətta hərbi müdaxiləyə gətirib çıxartsa belə - heç nədən çəkinmir və müdaxilə edirlər. Belə ki onlar böhran vəziyyəti yaradır və həmin böhranı həll edərək özlərini qəhrəman adlandırırlar.

Çox çalışqanlıq. Çalışqanlıq müsbət stereotip olsa da, amerikalılarda bu həddindən artıq çox olmuş və burada karyera həvəsi günlük həyatı məhv etmişdir. Burada iş saatları daha uzun, tətillər daha qısaadır. Bütün bu stereotiplərlə yanaşı amerika bütün dövlətlər tərəfindən çox güclü dövlət kimi tanınır. Soyuqqanlılıq, təkəbbürlülük onların əsas stereotipləridir.

Amerikan mətbəxi. Amerikan mətbəxinin tarixi XVII-XVIII əsrlərdən başlayaraq İngilis mətbəxindən gəlmişdir. Daha sonra Şimali Amerika mətbəxi İngilis mətbəxini mənimsəmişdir. Daha sonralar amerika mətbəxinin formalaşmasında ispan, fransız, italyan, slavyan və buraya mühacir kimi gələn başqa ölkələrin mətbəxləri ilə qarışmışdır. Buna görə də amerikan yeməkləri dedikdə bura pizza, sosiska, hamburger daxildir. Həmçinin amerikanlar tərəvəz salatlarını da sevirlər. Məhz XX əsr amerikan mətbəxinin tam formalaşması dövrü hesab edilir. İlk növbədə bu dövrdə Amerikan mətbəxinin formalaşmasının səbəbi şəhər əhalisinin kəskin surətdə artması, kənd əhalisinin isə azalmasıdır. Sənaye sahələrinin inkişafı və bu inkişafda Amerikanın rəqabət aparması üçün çoxlu güc və vaxt tələb edirdi. Buna görə də çətin yeməklərin hazırlanması çox da vacib deyildi. Daha çox tez hazır olan “fastfood” üstünlük təşkil edirdi. “Fastfood”un yaranması çoxda asan olan bir proses deyildir. İnsanlar çox vaxt aparmayan yeməkləri ixtira etmək istəyirdilər. Nəticədə yarımfabrikatlar və daha sonra konservalar yarandı. Onlardan soyuq şəkildə isitmədən də qida kimi istifadə edilirdi. Bu kateqoriyaya hamburger, hot-doq, kartof free və başqaları daxildir. Hal-hazırda Amerika cəmiyyətində insanların qidasının əsas hissəsini “fastfood” və ya təbii məhsullardan hazırlanmış milli yeməklər təşkil edir. İnsanların “fastfood”u seçmələrinin əsas səbəbi dadlı və qiymətinin sərfəli olmasıdır. Bununla yanaşı əgər siz hər hansı bir amerikanlının

ETNOPSİKOLOGİYA

evinə getsəniz, masanın üzərində fastfood yox amerikanların milli mətbəxinə aid bir yemək görəcəksiniz. Hər hansısa bir yeməyin resepti ştatdan asılı olaraq dəyişə bilər. Məsələn, şimal ştatlarına xarakterik olan yeməklər əsasən: kartof, mal ətindən bifşteks və şokoladlı tort. Həm də orta qərbe italyanlar çox təsir etdiyinə görə burada milli yeməklərə pizza da aid edilir. Cənub-qərbin milli yeməklərinə isə meksikanlar təsir etmişdir. Belə olduqda amerikanın cənub-qərb hissəsinin milli yeməklərinə: faxitos, takos, burritos daxildir. Amerikan yeməklərində əsasən düyü qarnir kimi verilir. Həmçinin amerikan mətbəxini və yeməklərini özəlləşdirən bir səbəb də onların ədviyyatlardan geniş istifadə etməsidir. Xüsusilə də, burada istiot, sarımsaq, zəncəfil, darçın, qərənfil, vanil kimi ədviyyatlardan istifadə edilir. Amerikan mətbəxinin əsas simvolu olan yemək almalı piroqdur. Amerikan mətbəxi öz rəngarəngliyi ilə və müxtəlifliyi ilə insanları heyran edir. Hətta Amerikan mətbəxi çox da uzun və dərin tarixə malik olmasa da, hal-hazırda Amerikan reseptləri bütün dünya mətbəxlərinə təsir etməsi tamamilə inkar edilməz faktdır. İspanlar yalnız adı ərzaqlardan istifadə edərək yeməklər yaratmamışdılar. Onlar həm də meksika-hindularının fikirləri ilə öz fikirlərini birləşdirmiş və Amerikan mətbəxinin bir hissəsini formalaşdırmışdılar. Quldarlıq Amerika tarixində bir faciədir. Quldarlıq Amerika mətbəxinə çox güclü təsir göstərmişdir. Qara dərililər Amerikaya ekzotik kulinar komponentləri (araxis, okru) gətirmişdilər. Halbuki, bu komponentlər birinci Peruya daha sonra Şimali Amerikaya Afrikadan gətirilmişdir. Afrika qulları əsasən donuz əti ilə qidalanırdılar. Donuzun yaxşı hissələrini qulların sahibləri yeyirdi, qalan yerləri isə qullar dadlı yemək vəziyyətinə salıb yeməli idilər. Amerikaya çin və italyan mühacirləri də gəlmişdilər və bu mühacirlərin də Amerika mətbəxinə güclü təsiri olmuşdur. Əgər siz Amerikaya getsəz hansısa böyük restorana girsəz orada yeməklərin İtalyan və Çin mətbəxinin elementlərini görəcəksiniz. Əlbəttə, Çin mətbəxi Amerikada İtalyan mətbəxindən sonra ikinci yer tutur. Çin mətbəxini Amerikaya dəmir yolunda işləmək üçün gələn

ETNOPSİKOLOGİYA

mübacirlər gətirmişdir. Əslində Çin mətbəxi Amerikaya tez bir zamanda yayılmamışdır. Onlar ilk əvvəl ərzaq məhdudiyəti olduğuna görə sadəcə tərəvəzlərdən ibarət sadə yeməklər bişirirdilər. Daha sonra bu yeməklər böyük şəhərlərə yayıldıqca çin-amerikan mətbəxini formalaşdırmışdır. Hal-hazırda çin-amerikan mətbəxinə misal olaraq tərəvəzli rulet, pelmen (xəngəl) supu, bişmiş düyü göstərmək olar.

Amerikalılarda ailə. Uşaqlar 16 yaşına çatdıqda evdən ayrılırlar, onlar bizə görə çox erkən yaşda işləməyə başlayırlar. Orada universitetlərdə təhsil haqqı çox bahalı olduğu üçün uşaqlar məktəbi bitirdikdən sonra universitetə girməyə çalışmırlar, təhsil almaq istəmirlər. Universitetdə oxuyan uşaqların çoxu isə yay aylarında müxtəlif işlərdə işləyərək təhsil haqqlarını ödəməyə çalışırlar. Azərbaycan ailələrindən fərqli olaraq onlarda ata-anaya münasibət tamamilə fərqli olur. Ana övladını hər dəqiqə müdafiə etməyə çalışmır, psixoloji olaraq ona dəstək durur, lakin həyatın çətinliklərindən müstəqil olaraq keçməsinə daha məsləhətə uyğun hesab edirlər. Kaliforniyada demək olar ki, hər evin qabağında limon ağacı əkilir. Onların əksəriyyəti evlərinin ətrafında özləri üçün lazım olan hər şey edirlər. Əksər amerikalıların həyatları evlərini, evləri isə həyatlarını dəyişir. Meqapolislərdən uzaqlarda yaşayan amerikalıların ailələrində uşaqlar valideynlərinə ev işlərində kömək edir. Bir çox yeniçetmələr xəstəxanalarda işləyərək özlərinin ehtiyaclarını ödəməyə çalışırlar. Amerikalılar qayda qanuna qarşı çox diqqətlidirlər. Siqaret çəkilməyən yerdə siqaret çəkmək, yerə zibil atmaq, qırmızı işıqda yol keçmək, iş vaxtında gəlməmək kimi qanun pozuntularına görə çox ağır cəzalanırlar. İş həyatında çox ciddi qanunlar vardır. Onlar üçün xüsusi iş həyatı və iş əxlaqı vardır.

İnsan münasibətləri. Amerikada insanlar çox gülərüzdürlər, xüsusən də başqa ölkələrdən gələnlərə qarşı çox mehribandırlar, diqqətlidirlər. İngilislər və fransızlar kimi özündən razı və soyuq deyillər. Tanımadığınız bir insan sizə tezdən Salam verə və ya necəsən soruşa bilər, bu sizi təəccübləndirməsin. Onlar hər an

ETNOPSİKOLOGİYA

sizinlə dialoq qurub, münasibət qura bilərlər. Amerikalılar avropalılara nisbətən daha istiqanlıdırlar. Hər bir amerikalı gün ərzində 50 nəfərlə çox qısa və lakonik danışır, münasibət qura bilərlər. Balaca uşaqları sevləmək, başını sıgallamaq onlar üçün adət edilməz bir şeydir. Tanımadıqları insanların uşaqlarına kənar bir adam yaxınlaşarsa bunu çox pis qəbul edərlər. Hətta onu təcavüz belə adlandıra bilərlər. Ona görə də bu məsələdə ehtiyatlı olmaq lazımdır. Amerikalıya necəsən deyər soruşduqda həmişə müsbət cavab verməyə çalışırlar. Çünki onlar öz problemləri ilə heç kəsi yükləmək istəməzlər. Problemi olan insanlara isə psixoloqa müraciət etməyi tövsiyyə edirlər. Avropalı və amerikalını müqayisə edərkən çox sıx istifadə edilən bir cümləni qeyd etmək yerinə düşərdi. “Avropalılar üçün 100 km çox uzun məsafə, amerikalılar üçün 100 il çox uzun zamandır”. Bunun mənasını belə açmağa bilərəm ki, amerikalının qərblə münasibəti çox uzun bir tarixi əhatə etdiyi 100 il çox, avropalıların ölkələri kiçik olduğu üçün 100 km çox uzun məsafəni ifadə edir.

Şiddət bir çox amerikalının həyatının bir hissəsidir. Hər hansı bir qalmaqal zamanı amerikalılar həmişə əl-qol davasına başlanırlar. Haqlı olduqda belə polislər tərəfindən nəzarətə götürülə bilərlər. Amerikalılar pis ifadələrdən istifadə edirlər, amma əl qol davası etməzlər. Amerikalılar həyatda hər şeyin ən yaxşısına sahib olmaq üçün çox işləyə bilərlər və çox şeyi fəda edə bilərlər. Amerikalılar onların bacarıq və uğurlarına lağ edən insanları sevməzlər. Amerikalılar çox zaman gülümsəyirlər, onlar sizi sevməsələr belə gülümsəyirlər. Metroda sizi tanımayan biri belə sizə salam verib, gülümsəyə bilər. Amerikada əgər ingiliscə danışmasanız üzünüza baxar və heç bir şey anlamaz. Bu vəziyyət onlar üçün qərribə gəlir. İspan dili orada çox yayılırsa belə onlar yenə də ingiliscə danışmağa üstünlük verirlər. Amerikalılar ABŞ-ın vətəndaşı olan hər bir kəsə qarşı hörmətlə yanaşır və onun keçmişini axtarmırlar, çünki orda yaşayan hər bir insanın kökü onsuz da başqa-başqa yerdəndir.

Daha sonra amerikada barda, oteldə və digər yaşayış yerlərində

ETNOPSİKOLOGİYA

bəxşiş vermək qəbul edilməzdir.

Amerikada yaşamaq üçün çox çalışmaq lazımdır. Daha çox çalışırlar, qazanırlar və xərcləyirlər. Necə deyərlər, Nyu Yorkda insanlar yerimir, qaçır. Həyat burda çox tez keçir. Hər kəsin gedəcək bir yeri var. Avtobusdan istifadə edən amerikalılar mütləq kartlarını pulla təmin edirlər. Çünki, avtobusda “mənim yerimə pul verərsiniz”, “mən pulunu verərəm” deyə bir məntiq yoxdur. Amerikada avtomobil yolları çox səliqəlidir. Amerikada avtobuslar heç vaxt gecikmir, hər avtobusun dayanacağından keçmə vaxtı vardır. Əgər siz 2 dəqiqə gecikmisinizsə növbəti avtobusu gözləməli olacaqsınız. Onlarda Google Maps sistemi çox güclü işləyir.

Amerikan xarakteri. Dəqiqlik çox önəmlidir. Onlar birinə saat 5-də görüşməyə söz veriblərsə, deyilən vaxtda orda olacaqlar. İşə gecikdikdə müxtəlif bəhanələr gətirib özlərini vəziyyətdən çıxaracaqlar kimi bir məsələ yoxdur. Müdiriyyət bu bəhanələrin heç birini qəbul etmir və işçiyə töhmət verirlər. Amerikalılar müstəqil düşüncəyə malikdirlər. Onlar üçün ən önəmli şey xoşbəxt olmaqdır. Bir amerikalı üçün Suriyada nələr baş verdiyinin heç bir mənası yoxdur, əgər xoşbəxtdirsə deməli hər şey yaxşıdır.

Amerikalılar avropalılarla müqayisədə kütlə psixologiyasına malikdirlər. Əgər hər hansı bir məsələ kütləvi informasiya tərəfindən pislənsə (məs: müsəlmançılıq) ətrafda hamı bir mənalı olaraq bunu qəbul edir və heç bir araşdırma aparmır.

Amerikalılar marginal düşüncələrə qarşıdırlar. Onların yanında terror, kommünizm, antimilitarizm kimi fikirlər söyləməz amerikalı sizə qarşı çıxar. Onlar sizi anlamaz, sizi dinləməz. Hər bir amerika vətəndaşı öz ordusunu sevir və onun ordusunun dünyaya sülh gətirdiyinə inanır. Amerikalı başqa irqdən olan insana qarşı daha tolerantdır, çünki özü də başqa irqdəndir. Amerikada bir yerli amerikalıdan çox çinli və meksikalı görə bilərsiniz.

Amerikalılar idmanın bir şou olduğunu düşünür. Orada bütün insanlar bacardıqları qədər idmanın müxtəlif növlərindən istifadə edirlər. Hətta səhərlər böyük bir insan kütləsinin qaçmasını görə

ETNOPSİKOLOGİYA

bilərsiniz. Bu səhər yürüşü adlanır. Şəhərdə hər yerdə böyük televizorlar vardır və onlarda spor kanalları açıqdır. Amerikalılar çox rahat geyinməyə üstünlük verən insanlardır. Onlar tərləkdə, cinsdə gəzər, həyata gülümsəyər, gecələr kartof yeməyi çox sevdələr və bunda zövq alırlar.

Amerikada kütləvi informasiya vasitələri çox vaxt xalqa uydurma informasiyalar çatdırır. Bunu əgər bir kanal edirsə, digər kanallar da eyni informasiyanı təkrar edir. Məsələn, “Amerikada terrorist var” xəbəri bütün kanallarda görə bilərsiniz. Bunula da amerika xalqı çox asanlıqla idarə olunur. Amerika xalqı materialist xalqdır. Xüsusilə də, onlar pulu olan adama qarşı insan kimi davranırlar, yox əgər kasıbdırsa amerikan kütləsi sizi əzə bilər. Ona görə də ən yaxşı variantda onlar pullarının olmadığını heç kimə söyləməzlər.

Amerikan ailəsində tərbiyə. Kiçik amerikalılar özünü doğuşdan azad hiss edirlər: valideynlər özüylə əyləncə gecələrinə, restoranlara və muzeylərə onları həvəslə götürürlər. Bütün ictimai yerlərdə paltarını dəyişmək və uşağı yedizdirmək imkanı var və ətrafdakı heç kəs onun davranışına nə olursa olsun qəzəblənməyə başlamayacaq. Əgər valideynlər körpəni cəzalandırmağı zəruri hesab edirlərsə, onlar adətən onun hansısa bir sevinclərindən məhrum edirlər: kinodan, oyuncaqlardan və ya gəzintilərdən. Lakin oğulu və ya qızı necə lazımdır cəzalandırmaq bütün amerikalılar tərəfindən inkar edilmir.

Təhsil. Amerikan valideynləri çox narahat olurlar, əgər məktəbə daxil olan zaman uşaq hələ oxuya və yazma bilmirsə onlar əmindirlər ki, onların oğulu və ya qız dəqiq savadsız qalmayacaqlar. Hazırlıq siniflərində müəllimlər həmçinin körpələrə xüsusilə təlim vermirlər, onlarla mahnı əzbərləyir, plastilini formaya salırlar, şəkil çəkirlər, nağıllar yazırlar. Lakin əgər yuxarı sinif şagirdində oxumağa həvəs yaranmırsa heç kim ona təzyiq göstərməyə başlamayacaq, amerika müəllimləri bu seçimə hörmət edirlər. Əgər insan cəbri və ya ədəbiyyatı öyrənmək istəmərsə, onda bunu etməmək hüququna malikdir. Uşağın müvəffəqiyyəti

ETNOPSİKOLOGİYA

haqqında müəllim fərdi görüş zamanı valideynlərə deyir, ona görə əlaçı sinif yoldaşını oğluna və ya qızına nümunə göstərmək şansı yoxdur. Əxlaq və mədəniyyət haqqında anlayışları şagirdlərə öyrətmək üçün böyük insanların aforizmlərindən ibarət müxtəlif plakatlar məktəbin divarlarında asılır.

Böyükərlə ünsiyyət. Valideynlər həmişə məktəbin həyatında praktik olaraq iştirak edirlər və öz uşaqlarının işləriylə daim maraqlanırlar. Uşağın istənilən nailiyyəti, məktəb konsertində çıxışı və ya yaxşı qiyməti bütün ailənin sevincinə və heyranlığına səbəb olur. 8 düşüncəsinin təzahürü xüsusilə qiymətləndirilir. Demək olmaz ki, amerika məktəblərində dərslərdə tam kaos hökm sürür, onlardan çoxunda elə qaydalar var ki, riayət etmək lazımdır. Tamamilə sərt intizam da var, lakin uşağın şəxsiyyətinə, onun fikirlərinə, onun inanclarına böyükərlər həmişə hörmət edir.

Azadlıq. Amerika uşaqları, öz Avropa həmyaşıdlarıyla müqayisədə, gecə təxminən bir-iki saat daha gec yatırlar. Burada vaxtda fərqi yoxdu valideynlər oğulların və qızların arzularına daha azad yanaşırlar, müəllimlər üçün öz şagirdlərinin qərarlarına baxmaq sadədir: məsələn, hamilə yeddinci sinif şagirdi, heç vaxt "məktəbin utancı" olmayacaq, ona sadəcə məktəbin tibb bacısı diqqət ayıracaqdır. Amerikalılar tez sərbəst olurlar və doğma ailədən ayrılırlar, qohumlardan kömək gözləmirlər amerika nənələri və babaları, məsələn, səyahət etməyə və şəxsi işlərlə məşğul olmağa üstünlük verərək heç vaxt nəvələr ilə oturmurlar.

Amerikada uşaqların tərbiyəsinin əsas xüsusiyyətləri:

1. Ata uşaqlarla oturur, ana ailəni təmin edir. Amerika üçün tamamilə normal hadisədir.

2. Uşaqlar pərəstiş etmənin və heyran olmanın predmetidir. Məktəb və uşaq baxçası bayramları ənənəvi bütün ailəylə getdikləri hadisələrdir.

3. Uşaq ailənin bütün üzvləriylə bərabər səsvermə hüququna malikdir.

4. Uşağa hörmət edirlər və toxunulmazlıq hüququna malikdir.

5. Uşaqlara hərəkətlərin tam azadlığı çox tez verilir. Beləcə

ETNOPSİKOLOGİYA

onları müstəqilliyə öyrəşdirirlər. Əgər uşaq palçıqda oynamağı arzu edirsə, ana hirsələnməyəcək və ata qayığını çəkməyəcək. Çünki hər kəsin öz səhvləri və təcrübə hüququ vardır.

6. Nənələrlə və babalarla nəvələr nadir hallarda görüşürlər, bir qayda olaraq onlar başqa ştatlarda yaşayırlar.

7. Amerikalılar üçün uşağın ətrafında mənəvi atmosfer əhəmiyyətlidir. Məsələn, çimərlikdə hətta balaca qız çimərlik geyimində hökmən olacaqdır.

8. Şəxsi həyata hüquq. Bu qaydaya riayət etməyi amerikalılar hətta körpələrdən tələb edir. Uşaqlar valideynlərdən ayrı otaqlarda yatırlar və hər halda körpə gecə su içmək istəsə və ya valideynin yorğan-döşəyində kabuslardan gizlənmək istəsə də ana- ataya toxunmaq olmaz. Heç kim hər beş dəqiqədə uşaq çarpayısına qaçmır.

9. Uşaq doğulana kimi mövcud olan həyat tərzini doğuşdan sonra da davam edir. Uşaq dostlarla səs-küylü əyləncə gecələrindən və görüşlərdən imtina etmək səbəbi deyil, onlar bu yerlərə körpəni özüylə götürürlər və onun ağıllığına baxmayaraq, hər bir qonağa saxlamağa verirlər.

10. Uşaq tibbinin əsas şüarı "tələşə düşməyin". Təzə doğulmuş körpənin müayinəsi qısa ola bilər "çox gözəl uşaqdır!" deyirlər və kütləsini çəkirlər. Həkimlər tərəfindən sonrakı müşahidəyə gəlincə körpənin zahiri görünüşü həkim üçün əsas amildir. Əla görünür? Deməli, sağlamdır.

Cənubi Amerikada ibtidai insanların mədəniyyəti bir-birindən ayrı şəkildə yaşayan tayfa qruplarının məişət və əmək fəaliyyətində təzahür edirdi. Onlar Cənubi Amerika və Odlu Torpaq rayonunun tropik meşəlikləri və düzənliklərində məskunlaşmışlar. Hündür dağlar, böyük çaylar, təsəvvürə gəlməz düzənliklərlə əhatələnmiş bu məkandan insanlar öz ibtidai məişətlərindən irəliyə addımlaya bilməmişlər.

Odlu Torpaq rayonu, Şərqi Braziliya, Argentina, Boliviya, Paraqvayda yaşayan tayfalar cəmiyyət və mədəniyyətin ibtidai inkişafında idilər. Onların həyat tərzini dinamik xarakter kəsb edirdi.

ETNOPSİKOLOGİYA

Başlıca məşğuliyyət növlərinə dəniz ovu (delfin, molyuska, balıq ovu), quru ovu (meymun, tısbağa, yaquar) və yığıcılıq (meyvə və giləmeyvələr, bitki kökləri və s.). Qədim tayfalar birlik halında yaşayırdılar. Hər bir ailənin ya öz örtüyü, ya da yumru formada koması vardır. Qida hazırlamaq üçün xüsusi qab-qacaqdan istifadə olunurdu: məsələn, molyuskaları balıqqulaqlarında bişirir, əti daş və kömürdə qızardır, balıq, quş və yumurtanı isə sobalarda hazırlayırdılar. Buranın sakinləri bəzək-düzəyə biganə deyildilər: alt dodaqları və qulaqlarına taxta tıxaclar vururdular. Şərqi Kolumbiya, Venesuela, Argentina və Uruqvay düzlərində yaşayan insanların da həyat tərzı eyni idi. Onların evləri, komaları yox idi, ov zamanı xüsusi daşlardan istifadə edirdilər.

Orinoko və Amazonka çaylarının hövzələrində yerləşən Cənubi Amerikanın tropik meşələrinin sakinləri öz inkişaflarında nisbətən irəli getmişlər. XVI əsrdə burada çoxsaylı xalqlar – tupi qarani, aravaklar, kariblər yaşayırdılar. Bu xalqların etnik mənsubiyyəti haqqında indiyədək dəqiq məlumat yoxdur. Bu tayfa və xalqların dünyagörüşü ibtidai insan üçün tipik səciyyə kəsb edirdi. Həyat və məişət tərzı miflərlə, ruh və fəvqəltəbii qüvvələrlə bağlı idi.

Braziliya haqqında düşünən zaman sözsüz ki, ağla gələn ilk fikir möhtəşəm Rio-de-Janeyro karnavalıdır. Braziliyanın ən böyük bayramı hesab olunan karnavalda hər il on minlərlə turist iştirak edir. Festival zamanı sanki bütün şəhər canlanır: Diqqət cəlb edən geyimlər, Samba (məşhur Braziliya rəqsi) və musiqi al-əlvən rənglərdən və dərin emosiyalardan ibarət sehri bir mühit yaradır. Karnaval şənliklərinə Braziliyanın hər bir guşəsində təsadüf olunur.

Braziliyanın bu şəhəri maraqlı karnavalları, qeyri-adi festivalları ilə məşhurdur. 28 fevraldan başlayan Rio karnavalı dünyada səbirsizliklə gözlənilənən dəlisov mərasimlərdən biridir. Bu karnavalı cürbəcür parlaq rənglərin, qeyri-adi, əcaib kostyumların, çılğın rəqslərin, dəlisov rəqqasların, sehrbazların qaynar “kokteyli” də adlandırmaq olar. Mərasimin dəqiq tarixi

ETNOPSİKOLOGİYA

məlum olmasa da, onun qədim ənənələrə bağlı olduğu bəllidir. Rio de Janeyronun Turizm Nazirliyi hər il karnaval ərəfəsində məktəblər arasında samba rəqs yarışları keçirir. Tədbir ölkənin bütün telekanalları vasitəsilə canlı yayımlanır. Bu yarışlarda hər bir məktəb özünün hərəkət edən meydançasında fərqli geyimlər, musiqilər və rəqslər nümayiş etdirir. Yarışmanın sonunda qaliblər elan olunur və mükafatlandırılır. Sao Paulo və Salvordada bu bayramı qeyd edənlər də çoxdur. Xüsusilə, Salvador şəhərindəki karnaval şəhərin bütün küçələrində, eləcə də pulsuz izlənilə bilər. Lakin ən böyük və ən möhtəşəm karnaval Rio-de-Janeyroda qeyd olunur.

Braziliyada ictimai bayramlar həm dövlət, həm ştatdaxili, həm də bələdiyyə səviyyəsində qanuni olaraq qeyd olunur. Əksər bayramlar ümummilli formada qeyd edilsə də, bəziləri yalnız ştatdaxili qeyd olunur.

İllik rəsmi bayramlardan başqa Braziliya hökumətinin qəbul etdiyi konstitusiyaya görə, ölkədə keçirilən seçki günləri də milli bayram hesab edilmək-dədir. Hər il ümumi seçkilərin birinci turu oktyabr ayının ilk bazar günü, ikinci turu isə son bazar günü keçirilməkdədir. Bundan başqa Braziliyada müxtəlif milli və etnik bayramlar da qeyd olunur.

Argentində təşkil edilən festivallar ölkənin mədəniyyətini bilmək üçün əla bir yoldur. Argentinanın yeni ili qeyd edən “Milli Festival” musiqilərin, ənənəvi yemək və içkilərin, Argentinanın folklor ənənələrinin sərgiləndiyi canlı və bənzərsiz bir festivaldır.

Yanvar və Mart ayları arasında ölkəni ziyarət edərsinizsə, ölkənin hər yerində qeyd olunan karnaval sizi gözləyir deməkdir. İnsanlar ölkənin hər yerindən gəlirlər. Bu bayramda zirehli geyimlər, köpüklü geyimlər, fantaziya geyimləri, içkilər, rəqslər, musiqi və əyləncələr hamısı bir araya gəlir.

Beynəlxalq Tanqo Günü. Argentinada dekabrın 11-i məşhur argentinalı və kino aktyoru, “Tanqo kralı” Karlos Qardelyanın ad günündə Beynəlxalq Tanqo Günü (International Day of Tango) qeyd olunur.. Bu, fəlsəfi daimi mübarizəyə əsaslanan rəqs

ETNOPSİKOLOGİYA

bayramıdır. Tanqoda həyat bütün çalarını ilə təcəssüm edir, onun mərkəzində isə Qadın və Kişi dayanırlar. Onların qarşılıqlı münasibətləri, ehtiras, konflikt, güzəştləri, qısqanclıq və nifrəti – insan həyatının əsasını təşkil edən hissələrdir.

Venesuelanın ən məşhur bayramı Tövbə günü münasibəti ilə keçirilən karnavalıdır. Bütün ölkədə təmtəraqlı tədbirlər keçirilir.keçirilir. Hər region bayramı özünəməxsus qeyd edir. Bir yerdə körpə İsanın yatdığı yalançı beşiyi oğurlayırlar ki, sonra onun qaytarılmasını qeyd etsinlər, birində təntənəli yürüşlər və maskaradlar keçirirlər, başqa bir yerdə çoxlu musiqili tamaşalar təşkil edirlər. Venesuelada katoliklər çox olduğundan milli bayramların əksəriyyəti xristianların qeyd etdikləri bayramlarla eynidir. Dini bayramlar ərəfəsində İsanın iztirablarını əks etdirən tamaşalar göstərilir, xaç yürüşləri təşkil edilir, ”şeytanın rəqsi” adlı tədbir keçilir. Milad günü ərəfəsində (“La-noçe-buena”) geridə qalan ilin problemlərini təmsil edən iri kuklalar düzəldilir. Yeni il gecəsi yeni başlanğıcın başlanması kimi həmin kuklları yandırırırlar. Karakas hər il iyulun 21-dən 29-a kimi təməlinin qoyulduğu günü qeyd edir. Bu günlər ərzində teatr tamaşaları, heykəl və şəkil sərgiləri, konsertlər və küçə nümayişləri olur. Bundan başqa, ölkədə Müstəqillik günü (5 iyul), Əmək günü (1 may), Simon Bolivarın anadan olduğu gün (24 iyul), Kolumb günü (12 oktyabr) qeyd edilir.

Oruro karnavalı. Boliviya zəngin bir mədəniyyətə sahibdir. Buna görə də ölkədə bir çox karnaval və festivallar təşkil edilir. Bunlardan ən əhəmiyyətli fevral ayında hər il təşkil edilən Oruro Karnavalıdır. Oruro şəhərində bir həftə davam edən karnavalda rəngli kostyumlar geyinmiş rəqqaslar və musiqiçilər festival zamanı su döyüşləri təşkil edərəkən küçələri doldururlar. Festivalda qaçırılmaması ən vacib olan şey Diablada deyilən şeytanın rəqs hissəsidir.

Tarabuco karnavalı. Başqa bir böyük karnaval Tarabucodur. Tarabuco hər martın üçüncü bazar günü keçirilir. Ən məşhur xalq festivalı olan Tarabuco ispan koloniyaları üzərində qələbəni qeyd

ETNOPSİKOLOGİYA

edir. Folklor rəqsləri və mərasimləri festivalda nümayiş etdirilir.

Boliviyada ən xüsusi festivallardan biri də hər il 9 noyabrda La Paz qəbiristanlığında keçirilir. Aymara ənənəsinə əsaslanan festivalda simvolik olaraq əllərdə parlaq şüşə qutularda kəllə təqdim edilir. Qədim Aymara mədəniyyətinə əsaslanan festivalın hekayəsi belədir. Aymara inancına görə, adamın yeddi ruhu var və sonuncu ölümdən sonra bir skelet olaraq qalır. Buna görə skelet kəllə evlərdə saxlanılır və şans gətirdiyinə inanılır.

Aymara Yeni ili ölkənin ən orijinal bayramlarından biridir. İyunun 21-də keçirilən festival Tiahuanacu küçələrini işıqlandırır. Boliviya küçələri 21 İyun tarixində qış dönüşünün ən uzun gecəsi kimi işıqlandırılır. İsti koka və alkoqol içkisi bayramın atributlarındanır. Bayram günəşin çıxmasına qədər davam edir.

Dünyanın müxtəlif bölgələrində bir-birindən fərqli və qəribə adətlər mövcuddur. Başqaları tərəfindən mənasız və bir o qədər də qorxuducu gələn bu adətlər o bölgəyə məxsus insanlar üçün sevimli bir adət kimi qəbul olunur. Cənubi Amerika çox böyük bir regiondur, fərqli mədəni xüsusiyyətlərə malikdir. Cənubi Amerika bir neçə etnik qruplardan ibarətdir və bu qrupların hər biri müxtəlif mədəniyyətlərdən, adət-ənənələrdən ibarətdir.

- Braziliyada heç kəs və heç vaxt vaxtında gəlmir, əgər siz axşam saat 6-da qonaqları dəvət etdinizsə, gözləyin ki, onlar 8-9dan tez olmayaraq yavaş-yavaş yığılmağa başlayacaqlar. Hətta televizorlarda xəbərlər və seriallar 10-15 dəqiqə gec başlanır.

- Pulla nəgd ödəmək qəbul edilmir, praktik olaraq hər şeydə və həmişə kredit kartlarından istifadə edirlər.

- Əgər siz nəgd pulla hesablaşmağa qərar verdinizsə, ona hazır olun ki, dəqiq təslim etməni sizə burada verməyəcəklər.

- San-Paulo sakini üçün qorxunc tıxaclar normal şeydir. Hər bir sakinə 11-milyonluq şəhərdə ən azı 3 maşın düşür.

- Braziliyalılar Havaianasın (Xavayanas) rezin şap-şaplarında küçədə gəzməyi xoşlayırlar. Hətta bahalı restoranlarda və gecə klublarında da şap-şaplarda olan insanlarla qarşılaşmaq olar.

- Quarana və koka-kola — ən məşhur alkoqolsuz içkilərdir.

ETNOPSİKOLOGİYA

• Suala: "İşlər necədir (Tudo bem)?", yalnız bir cavab variantı mövcuddur "Hər şey yaxşıdır (Tudo)". Hətta əgər hər şey tamamilə yaxşı deyilsə və ya hətta pisdisə, cavab vermək lazımdır "Hər şey əladır".

• Braziliyada meymunları tapmaq çox çətindir.

• Küçələrdə çox təhlükəlidir, buna görə heç kəs və heç vaxt axşamlar qaranlıq döngələr üzrə gəzmir. Uşaqları ümumiyyətlə bəzi küçələrdə gəzməyə buraxmırlar.

• Hamıda, hətta çox kasıblarda, qulluqçu var, hansı ki, mənzili təmizləyir və yemək hazırlayır.

• Evdə heç kimdə döşəmədə xalça və divarlarda divar kağızı yoxdur.

• Hər mənzildə ən azı 2–3 vanna otağı var, braziliyalılar təssəvür edə bilmirlər ki, ruslar bir vanna otağı olan mənzildə necə yaşayırlar.

• Braziliyada yemək çox monotondur düyü, bişirilmiş paxla, qızardılmış kartof, salat və qızardılmış mal əti gündə iki dəfə hər gün yeyilir.

• Küçədə həmişə və hər yerdə çox dilənçi və bomj olur. Nəzir istəmək, hətta əgər sən gəncsənsə və sağlamsansa, əmək fəaliyyətinə yararlı braziliyalı, biabırçı hesab edilmir.

• Braziliyalılar çox söhbətçil və ünsiyyətli xalqdır, onlar bir-biri ilə küçədə, mağazada, ictimai nəqliyyatda yüksək səsle danışmağı xoşlayırlar.

• Digər tərəfdən, cavan insanların küçədə «Ay qız, gəl tanış olaq» kimi təklifləri ciddi hesab edilir.

• Braziliyalılar pivəni və kaşasanı (şəkər çuğundurundan ara) sevirlər.

• Qiymətlər Braziliyada dünya qiymətlərindən 2-3 dəfə yuxarıdır. Bütün idxal mallarına vergi qoyulur.

• Braziliyada əhalisinin 15% yazıb-oxuya bilmir, amma təxminən 30% əhali funksional savadsız hesab edilirlər.

• Braziliyalılar günün və gecənin istənilən vaxtı qəhvə içməyi sevirlər, hətta balaca uşaqlara belə tez-tez qəhvə içməyə icazə

ETNOPSİKOLOGİYA

verirlər.

- Braziliyalılar şirniyyata çox düşkündlər.
- Hətta Braziliyada çox köhnə yaşayış evləri içəridə çox yaxşı vəziyyətdə dəstəklənir, çünki hər bir kiryaçı məcburi surətdə kondominat ödəməlidir.

- Orta statistik braziliyalısının sevimli məşğuliyyətləri:

1. dostlarla futbola baxmaq və çox pivə;
2. şuxasko (bizim kababımızın braziliya növü) yeməsi və çox pivə;

3. çimərlik (harada pivənin istifadəsi həmçinin çıxarılmamışdır, bəzi hallarda pivə kokos suyuyla əvəz etmək olar);

- İldə ən əhəmiyyətli bayram — Miladdır. Yeni İl burada ayrıca qeyd etmirlər;

- Braziliyalıların əksəriyyəti — katoliklərdir, təxminən 70% əhali hər bazar kilsəyə gedir;

- Ənənəvi Braziliya səhər yeməyi — pendir çörəyidir (pão de queijo), yetişmiş papaya və yoqurt və ya bir fincan qəhvə;

- Braziliyalılar heç vaxt donuz ətini praktik olaraq yemirlər, dini inanlara görə yox, sadəcə onlar donuz ətini piyli və ağır qida hesab edirlər;

- Braziliyanın cənubunda daha çox sarısaçlı və göyqöz braziliyalılar olur, bütün braziliyalılar qarasaç və qarabuğdayı deyil;

- Serialar və futbol televizorda heç vaxt bir vaxtda göstərilir, çünki enli ekranlı sənətin hər iki şah əsərinə baxış braziliyalının gündəlik məişətinin ayrılmaz hissəsidir;

- Yüksək qiymətlərə görə hətta supermarketdə məhsullar üçün möhlətli kredit kartıyla 2-3 ay ödəməyi qəbul edilmişdir;

- Braziliyalılar əsl vətənpərvərlərdir. Brasil yazısıyla futbolka və Braziliya bayrağı hər bir braziliyalının şkafında var;

- Ailədə 3-cü uşaq, bu minimumdur, ailədə 2 uşaq olmaq praktik olaraq yoxdur;

- Böyük miqdarda kasıb insana və problemə baxmayaraq, braziliyalılar planetdə ən xoşbəxt millətlərdən biridirlər;

ETNOPSİKOLOGİYA

• Karnaval vaxtı bütün ölkə dincəlidir (Karnaval milli bayramdır);

• Braziliyalılar çox temperamentli və qısqancdır;

• Braziliyalılar ailələrə çox bağlıdırlar, hətta uzaq qohumlarla belə çox yaxın və sıx münasibətdədilər;

Adət-ənənələr. Braziliya. Zəhərli qarışqa adəti: Braziliyanın Amazon meşələrində yaşayan Satare-Maşə qəbiləsinin olduqca ağırılı bir adəti mövcuddur. Belə ki, oğlan uşaqları yetkinlik yaşlarına çatdıqlarını göstərmək üçün əllərinə içində zəhərli qarışqalar olan əlcək geyinməlidirlər. Qəbilənin üzvləri bunu bir tədbir halına gətirib və illərdir ki, davam etdirirlər. Cəsarət edib o əlcəyi geyinməyənin hələ də böyümədiyinə inanılır.

Ölüm ritualı: Venesuela və Braziliyada yaşayan Yanomami qəbiləsinin özünəməxsus adətləri var. Ölülərini yandıran Yanomami qəbiləsi daha sonra qalan külləri hazırladıqları şorbanın içərisinə qatıb, içirlər. Bu inanca görə ölənlərin ruhu onu içən adamın bədəninə keçir. Üstəlik bu şorbanı ölünün ən çox sevdiyi insan içməlidir

Yeni il adət-ənənələri: Yeni ilin ilk günü bütün evlərdə ya mərci şorbası içilir, ya da plov yeyilir. Həmçinin, Yeni il axşamı, içi güllər və şamlarla dolu kiçik qayıqlar İpenama çimərliyində okeana buraxılır. 1992-ci ildən bəri adət halına çevrilmiş digər ayin isə minlərlə hava şarını səmaya buraxmaqdır

Argentina. Yeni il adət-ənənəsi: Argentinada yeni il günü gecə saat 12 olmadan lobyə yeyilsə, bunun yeni ildə uğur gətirəcəyinə inanılır. Bu səbəbdən həmin gün bütün evlərdə bu yemək bişirilir. Bəziləri isə gecəyarısı evlərinin qarşısında çamadanla gəzirlər. Bunun növbəti ildə çox səyahətə çıxmalarını təmin edəcəyini söyləyirlər.

Tango günü: Argentina adət-ənənələrini bütün rəqslərin kralı olan tanqosuz təsəvvür etmək olmur. Bu ad XIX əsrdə yaranıb, lakin ehtiraslı və şəhəvətli rəqs daha əvvəl ortaya çıxmışdı. Onun hərəkətləri Afrika xalqlarının ritual rəqslərindən əmələ gəlmişdi. Amerika qitəsinə onun nümayəndələri qul kimi gələnələr idi. Bu gün

ETNOPSİKOLOGİYA

Argentina və tango – sinonim sözlərdir. Ölkədə Milli Günü tango qeyd edilir. Həmin gün uşaqdan yaşlı adama kimi bütün insanlar küçəyə çıxır və rəqs edirlər. Tanqo Montevideo və Buenos-Ayresin yoxsul məhəllələrində yaranmış, lakin sonradan bütün dünyaya yayılaraq dünya rəqs incilərinin sırasına qoşulmuşdur. Xorxe Luis Borxes tanqonu Uruqvay rəqsi milonqanın oğlu və habaneranın nəvəsi adlandırmışdı, lakin tanqo öz mənşəyini milonqa və habanera ilə yanaşı, həm də polka rəqsindən götürür. Bu rəqs və musiqinin hal-hazırda Argentina tanqosu, Uruqvay tanqosu, fin tanqosu və bal tanqosu kimi geniş yayılmış növləri var. Yaşanan müharibələr, aclıq və susuzluq əhalini depressiyaya salırdı. Bu zaman əhalinin depressiyadan çıxmasının tək səbəbi tanqo olurdu. İnsanlar tanqo ilə hirsələrini, yalnızlıqlarını, sevgilərini və qıscası həyatlarını anladırtdılar. Məşhur argentinalı müğənni və kinoaktyor Karlos Qardelin doğum tarixi olan 11 dekabr Argentinanın paytaxtı Buenos-Ayresdə hər il “Tanqo günü” kimi qeyd edilir.

Fevral-mart aylarında Argentinada iki həftəlik ölkənin hər yerində karnavallar keçirilir. Müxtəlif geyimlər geyinilir, qrimlər edilir, maskalar taxılır, rəqslər oynayırlar, şoular göstərilir, milli mətbəx nümayiş etdirilir.

10 noyabr Argentinada adət-ənənə günüdür və həmin gün hamı küçələrə çıxaraq Argentina adət-ənənəsini nümayiş etdirir.

Venesuela. Toy adəti: Venesuelada bəyin evlənməsi üçün xaç atası icazə verməlidir. Əvvəlcə adi toy keçirilir, iki həftədən sonra isə kilsədə nikah mərasimi təşkil olunur. Hər iki mərasim yeyib-içməklə bitir. Amma kilsə nikahından sonra daha böyük banket keçirilir. Evlənənlər isə toydan heç kimin diqqətini cəlb etmədən qaçmalıdırlar. Guya bu hərəkətlərilə onlar mütləq xoşbəxt olacaqlar.

Rəqs edən şeytanlar: Hər il pisliklərə qarşı, yaxşılığın dini və sehrli inanclarının təkrar təsdiqləndiyi Corpus Christi qeyd etmələrində, ölkənin fərqli bölgələrində rəqs edən “şeytanlar”ın oynadığı bir rəqs hazırlanır. Onlar fərqli libaslar geyinir və üzlərinə bir maska taxırlar. Qrup və ya toplu şəkildə dualar edir və

ETNOPSİKOLOGİYA

üzərlərində təsbehlər, xaçlar və ya hər hansı bir dini birşeylər daşıyırlar. Qırmızı şalvar və köynək geyinirlər. Ölkə daxilində çox məşhur adət-ənənələrdən biri sayılır və ölkənin hər bölgəsində müxtəlif cür rəqs edən belə qruplar tapa bilərsiniz.

Peru. Peru Cənubi Amerikanın zəngin adət-ənənələrə malik ölkələrindən biridir. Karnavallar, yeməklər və dini mərasimlər kimi bir çox adət-ənənələri vardır.

Yun parçadan istifadə etmək Perunun ənənələrindən biridir. Peruda qadınlar İspanların dövründən öncə toxuculuğa meyl ediblər və toxuduqları bir çox şeylər həqiqətən möhtəşəmdir.

Oktyabr ayında qaradərili insanlar Mərhəmət tanrısı bayramında və digər dini bayramlarda rəqs edirlər və bu ayın sonuncu bazar gününü qeyd edirlər. Ancaq bu bayramda kişilər həftə boyunca ağ geyinirlər.

Müxtəlif adətləri: Milad gecəsi əsasən 24 Dekabrda yemək, qeyd etmə və hədiyyələr üçün gecə saat 12-yə qədər gözləyirlər. Buna əlavə olaraq onlar bişmiş hindi və ya donuz, isti şokolad, alma püresi yeyirlər. Bir çox peru kilsəsində 24 dekabr axşamı saat 10:00-da “La missa del gallo” adında bir roma katolik kütlələri tərəfindən qeyd olunur.

Hər bir xalqın ədəbiyyat və incəsənəti onun mədəniyyəti, psixologiyası, adət və ənənələrinin ən açıq nümunəsidir. Ədəbiyyat və incəsənət xalqın keçmişi, adətlərini, vərdişlərini, digər xalqa olan münasibətini göstərir. Eyni zamanda o xalqın nümayəndələrinin bir-biriləri ilə hansı münasibətdə olduğunu da nümayiş etdirir. Latin Amerikası ədəbiyyatı əsasən ispan, portuqal və Amerikanın bir çox yerli dillərindədir.

Braziliyada musiqiyə böyük önəm verilir. Buna görə də burada 2 illik təhsil sisteminə əsaslanan konservatoriyalar vardır. Burada tələbələrə piano, gitara, bas və davul kimi alətlər çalmağı, vokal texnikalarını, musiqi nəzəriyyəsini öyrədirlər.

Bütün şəhərlərdə və hər yaş kateqoriyasına uyğun olaraq rəqs etmək və ya peşəkar rəqqas olmaq istəyənlər üçün Braziliyada bir çox rəqs məktəbi var. Braziliyada məktəblər əsasən

ETNOPSİKOLOGİYA

Samba, Choro, Maracatu, Carimbo, Lambada və Latın rəqsləri kimi ritmləri öyrədirlər.

Televiziya və filmlərdə Latın Amerika xalqı haqqında stereotiplər adətən mənfi şəkildə təqdim olunmuş və bütövlükdə etnik qrupun əxlaqına, iş etikasına, ağına və ləyaqətinə hücum formasında təzahür etmişdir. Hətta sənədli filmlərdə, mətbuatda, Latın amerikalılar haqqında naliyyətlərdən daha çox sui-qəsd, immiqrasiya və ya narkotiklə əlaqəli hekayələrin köməyi ilə məlumat verilir. Bu stereotiplər kişilər və qadınlar bərsində olub-olmamasından asılı olaraq fərqli ola bilər. Latın amerikalı kişilər, ağılsız, gülməli, aqressiv və qeyri- peşəkar kimi stereotipləşdirilmiş və təlxəklər, cinayətkarlar kimi adlar qazanmışlar. Bu hal tez-tez bu şəxslərin daha az hörmətli işlərdə işləmələri, narkotiklərlə əlaqəli cinayətlərə cəlb olunmaları və ya təhsilsiz immiqrantlar kimi xarakterizə olunmaları ilə nəticələnmişdir. Latın amerikalılar digər bəyaz dərililərdən fərqli olaraq daha aşağı statuslu xarakterləri canlandırmışdır. Məsələn, narkotiklərlə əlaqəli cinayətkarlar. İspan və Latina qadınları, eyni şəkildə, adətən tənbel və iş etikasız olmayan kimi təsvir olunurlar. Bu stereotiplər yüksək və aqressiv səsinə istehza edilən və zəngin bir adamla evlənən immiqrant qadın kimi təsvir olunan Sofiya Vergara adlı xarakterdə öz əksini tapmışdır.

5.2.5. Skandinaviya xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Hər bir insan ölkə xalqlarının mədəniyyətinə bələd olduqda onlarla sıx ünsiyyət saxlaya bilər, təmsil etdiyin ölkəsinin mədəniyyətini, siyasətini həmin xalq üçün daha anlaşılıqlı, məqbul formada çatdırmaq imkanına malik olur. Araşdırmalar müəyyən etmişdir ki, Skandinaviya xalqlarının elm və mədəniyyət tarixi, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, ədəbi qaynaqları psixoloji fikir və ideyalarla zəngindir. Onları sistemli şəkildə öyrənmək, psixoloji təhlil etmək və cəmiyyətə çatdırmaq məqsədəuyğundur.

Skandinaviya regionuna daxil olan ölkələr arasında

ETNOPSİKOLOGİYA

etnopsixoloji baxımından bir sıra oxşarlıqlar olsa da, onların hər biri güclü və müstəqil milli “mənliyə” sahibdirlər. Onlar vətənpərvərdirlər və ölkələrinin vətəndaşı olmaqdan qürur duyurlar. Buna görə də bu regionun xalqlarına “skandinaviyalılar” demək əvəzinə, hər birinə ayrılıqda adı ilə müraciət etmək məqbul sayılır. Məşhur rus yazıçısı və jurnalisti G.Fiş qeyd etmişdir ki, İsveçlilər Skandinaviyanın ingilisləri, danimarkalılar Skandinaviyanın fransızları, norveçlilər isə Skandinaviyanın ruslarıdır. Skandinaviya xalqlarının etnofərqləndirici əlamətlərini və stereotiplərini danimarkalı yazıçı V.Bornholst “Skandinaviya vikinqi bu gün” əsərində özünəməxsus yumor hissi ilə əks etdirib. Etnopsixoloji xüsusiyyətlərin formalaşmasına təsir edən amillərin təhlili müasir Skandinaviya xalqlarının mentaliteti haqqında dəqiq təsəvvürlərinin yaranmasına imkan verə bilər.

Norveç xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri uzun müddət ərzində bir qrup amillərin təsiri altında əmələ gəlmişdir. Soyuq qış, qısa yay, rütubət və sərt küləklər “nordik xarakterinin” formalaşmasına səbəb olmuşdur. Norveç milli ədəbiyyatında təsvir edilən “nordik insan” obrazı yavaş-yavaş müasir norveçlinin psixoloji portretindən uzaqlaşır.

Norveçi çox vaxt Avropanın zirvəsi adlandırırlar, çünki o Skandinaviya yarımadasının şimal-qərb qurtaracağında yerləşir. Norveç şimal ölkələrin içərisində ən cavan ölkədir. XX əsrin əvvəllərinə qədər Norveç, Danimarka, sonra isə İsveçlə bir ittifaqda olmuşdur. 1905-ci ildə Norveç öz müstəqilliyini elan edir. Hər bir xalqın inkişafında milli özünüdərk etmə hissi çox vacibdir. Norveçlilər öz milli özünüdərk etməsini gücləndirmək üçün soyköklərini vikinqlərlə bağladılar və bütün dünyaya elan etdilər ki, Norveç sakinləri skandinaviya ağacında tamamilə ayrıca bir budaqdırlar və onların mədəniyyətləri və dili saqalarda təsvir olunub. Norveç sakinlərinin fikrincə məhz onların ölkələri bütün şimalın mədəni mərkəzi olmuşdur.

Norveç xalqının milli mədəniyyətinin inkişafında “şimal elementlərinin” çox böyük rolu olmuşdur. Bu da təsadüfi deyildir,

ETNOPSİKOLOGİYA

çünkü norveçlilər digər xalqlar tərəfindən şimal xalq kimi qavranılırdı və bu cür qavrayışda ölkənin coğrafi vəziyyəti əsas rol oynamışdır. XVIII əsrdə Avropada Şimal ölkələrinə maraq güclənmişdir. Fransız maarifçilərinin əsərlərində norveçlilərə xüsusi keyfiyyətlərə mənsub olan millət kimi çox böyük yer ayrılmışdır. Məs., Ş.Monteskye öz əsərində yazırdı: "...norveçlilər çox güclü sinir sisteminə malikdirlər, ağrıya qarşı çox dözümlüdürlər. Onların xarakterinin gücü iqlimin təsiri altında, xüsusilə sərt qışın təsiri altında formalaşmış". Qədim dövrlərdə Şimal ölkələri sivil Avropada zülmət və soyuq ölkələri, vəhşilərlə, cadugərlərlə və qeyri-adi heyvanlarla məskun edilmiş dünyanın qurtaracağı kimi qavranılırdı. Hələ XVIII əsrin ikinci yarısında italyanlar norveçliləri eybəcər insanlar hesab edirdilər. Lakin maarifçilik dövründə qədim skandinaviya mətnlərinin tərcüməsi nəticəsində norveçliləri hündürboylu, sağlam, cəsarətli və qürürlü insanlar kimi tanımağa başladılar. Ş.Monteskye xüsusilə Norveç qadınlarını və onların cəmiyyətdə azad olmalarını və bir çox hüquqlara malik olmalarını vurğulamışdır. Bu zamandan artıq şimal sakinlərinin obrazları qərbi Avropa mədəniyyətində pozitiv, müsbət ideal mənə əldə edir. XVIII əsrin Norveç mədəniyyətinin görkəmli xadimi Gerxard Şyoninq Norveç milli mədəniyyətinin əsas elementi kimi "şimal" elementini göstərmişdir. Norveçlilər öz skandinaviya qardaşlarından fərqli mənşəli olduqlarını vurğulayırlar. Əgər isveçlilər və danimarkalılar cənubdan gəliblərsə, norveçlilər şimaldan gəlirlər (nordmenn). Norveç identikliyinə və milli mədəniyyətinə vacib tərkib hissəsi kimi qış idman oyunları adət-ənənələrdə qeyd edilmişdir.

Norveç milli özünüdərkətməsinin əsasını təşkil edən şimal elementi XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində xüsusi əhəmiyyət daşımağa başladı. Bu, Norveç xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətlərinin formalaşması dövrü idi. Şimal və sərt qış obrazları patriotik təbliğatlarda geniş istifadə olunmağa başladı. Norveç milli özünüdərkətməsinin vacib tərkib hissələrindən biri xizək idman növü olmuşdur. Qədim dövrdən xizəklər Norveç

ETNOPSİKOLOGİYA

mədəniyyətin bir hissəsi idi. Xizəklər sırf Norveç xalqının icadı deyil, amma müasir Norveç xizək idmanının vətəni oldu.

Norveçlilər özləri haqqında çox yüksək fikirdədirlər. Onlar vikinqlərin nəslindən olduqları üçün ən güclü və ağıllı, mülahizələrində isə demokratik və müstəqildirlər. Norveçlilər öz şəxsi firavanlıqlarına çox böyük diqqət yetirirlər. Şimal dənizində neft tapıldıqdan sonra ölkə çox varlandı və Norveçdə digər ölkələrdən fərqli olaraq 1990-cı ildə gələcək nəsillərin inkişafı üçün xüsusi fondun təşkil edilməsi barədə qərar qəbul olundu. Norveçlilər öz mədəniyyətləri ilə çox fəxr edirlər. Hesab edirlər ki, hər kəs onların məşhur İbsenini, Qamsunununu, Qriqini tanımalıdır. Onlar başqalarını mühakimə edə bilərlər, onları isə heç kim mühakimə edə bilməz.

Heç bir ölkədə Norveç kimi öz dövlət atributlarına bu qədər həssas yanaşırlar. Norveçlilər hər bir yerdə öz bayraqlarını fəxrlə asırlar. Hər evin həyatında bayraq üçün xüsusi bir yer var və hər səhər sakinlər bayrağı qaldırırlar, axşamlar isə endirirlər.

Sərt iqlim və heybətli təbiət əhatəsində yaşayış norveçlilərin xarakterində bir çox keyfiyyətlər formalaşıbdır: təmkinlilik, müxtəsərlik, qətiyyətlilik, dözümlülük, lənglik, soyuqqanlılıq və s. Norveç xarakterinin vacib xüsusiyyətlərindən biri sülhsevərlikdir. Digər bir xüsusiyyət isə biganəlikdir. Lakin norveçlilərin biganəliyi neqativ çalarlar daşımır. Onların biganəliyində neqativ heç bir şey yoxdur, çünki norveçlilər hər kəsin istədiyi kimi hərəkət etmək hüququnu başa düşürlər. Norveçlilər düzgünlüyü sevir. Onlar həmsöhbətlərinə müəyyən vaxt ərzində gözləri ilə süzür, öz emosional reaksiyalarını dərhal bildirmirlər və ilk baxışdan insana qiymət verirlər. Eyni zamanda onlarda çox gözəl yumor hissi və reaksiyaların cəldliyi insanları təəccübləndirir.

Norveçlilərin xarakterində səliqəlilik də əsas xüsusiyyətlərdən biridir. Onların qayda-qanunlara riayət etməsi hətta almanların pedantikliyi üstələyir. Norveçlilərin fleqmatikliyi və təmkinliliyi məhz qayda-qanuna sevgilərinin nəticəsidir. Onlar ekstravaqantlığı (qeyri-adiliyi), çərənçiliyi, lovgalığı sevmirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Norveçlilər yüngül xasiyyətli, ünsiyyətçi insanlardır. Onlar qonaqlara öz ölkələrinin gözəllikləri barədə, Norveç dövlətinin ədalətli quruluşu barədə, Norveç xalqının gücü, cəsarəti və ağılı barədə saatlarla danışa bilərlər.

Norveçlilər həm ünsiyyət, həm də həyat tərzində çox sadədirlər. “Siz” yalnız kral ailəsinin üzvlərinə deyirlər. Norveçlilər müxtəlif ictimai və siyasi təşkilatların, musiqi və ədəbi cəmiyyətlərinin, idman klublarının üzvləridir. Norveç qadınları çox iradəli və özünə güvənən qadınlardır. 1978-ci ildə qanun qəbul edildikdən sonra qadınlar kişilərlə bərabər hüquqlara malik oldular. Hətta Norveçdə cinslərarası bərabərlik üzrə məhkəmə təsis edilmişdir. Norveçlilər xəsis deyillər, sadəcə özlərini çox sevirlər və düşüncülər ki, niyə görə özlərinə əziyyət verməlidirlər. Norveçlilər özlərini etiket qaydalarından tamamilə azad ediblər. Onlar “siz” əvəzliyindən imtina ediblər və hər kəsə “sən” deyər müraciət edirlər. Norveçlilər qucaqlaşmağa və əllə görüşməyə üstünlük verirlər. Onlar bəzən 3 dəfə yanaqlarını bir-birlərinə sürtürlər. Norveçlilərin fikrincə bu görüşməyin ən gigiyenik üsuludur. Norveçlilər sözü üzə deyəndilər. Onlar üçün ən əsası həqiqəti üzə deməkdir. Norveçlilər üçün qadağan olunmuş mövzular yoxdur. Onlar çox səmimi olaraq öz ailə problemləri, intim mövzular, siyasətlə bağlı mövzularda söhbət edirlər. Lakin maaş və gəlir barədə danışmaq ədəbsizlik sayılır. Norveçlilər cəsarətlə öz dövlətini və onun siyasətini tənqid edə bilərlər. Lakin xarici vətəndaşların onların haqqında bunu etməsi qəbul edilməzdir. Norveçlilər ünsiyyətdə demokratik və qeyri-rəsmidirlər. Onların dilində “zəhmət olmasa” sözü yoxdur. Bu sözü “vaer saa snil” və ya “vaer saa gad” (mehriban ol, nəzakətli ol) əvəz edir. Norveçlilər birlikdə keçirdikləri vaxta görə minnətdarlıqlarını bildirilməyə qarşı çox həssasdırlar. Norveçlilər öz sağlamlıqlarına çox həssaslıqla və diqqətlə yanaşırlar. Norveçlilər heç vaxt evdə oturmurlar. Onlar müxtəlif kurslara, dərnlərə, teatra, kinoya gedirlər. Norveçlilər səyahət etməyi çox xoşlayırlar.

ETNOPSİKOLOGİYA

Norveç mədəniyyəti egalitarizm (bütün insanların bərabərliyi) prinsipi üzərində qurulub. Norveçlilər düzgünlüyü, pragmatizmi, tədbirliliyi, yumoru, təbiətə qayğını, öz gücünə inamı və güvənməni, söhbətdə təmkinliyi və dinməzliyi qiymətləndirirlər. Quru və dənizdə həyat uğrunda mübarizə onların xarakterində fərdliliyi formalaşdırıb. Bu keyfiyyətlər uzun illər ərzində sərt iqlim və bütpərəst adətlərin təsiri altında formalaşmışdır. Belə şəraitdə yalnız cəsarətli, təbiətlə harmoniyada yaşayan və yalnız öz gücünə güvənən insanlar sağ qala bilərdilər. Bunun üçün tədbirli olmaq, az danışmaq çoxlu işlər görmək lazım idi. Hətta xalq yaradıcılığında bu keyfiyyətlər atalar sözlərində öz əksini tapıb: “Mal-qara qırılır, krallar vəfat edir. Hər şey fanidir, lakin xoş sözlər həmişəlik qalacaq”, “Uzun dillə xeyir tapmazsan”, “Hər kəs bilməlidir ki, qış üçün nə qədər odun yığmaq lazımdır”.

Norveçli üçün onun ölkəsi onun dünyasıdır. Onun vikinqlərlə bağlı keçmişi, gələcəyini təmin edə biləcək nefti, başqa krallardan fərqlənən kralları var və nəhayət darıxmamaq üçün onlar trollar və cırtanlar aləmini də yaradıblar. Norveçlilər müasir dövrdə də troll və cırtanlara inanırlar. Trollardan biri Oslo şəhərində Ekeberg dağında yaşayır. Hətta Norveçdə troll və cırtanlarla özünü aparmaq qaydaları tərtib olunub.

Norveç çox feminləşmiş ölkədir. Dövlət anaların və uşaqların, xüsusilə də tək yaşayan anaların qayğısına qalır. Dövlət onlara ikiqat yardım verir, mənzil və kommunal xidmətlərinin ödənilməsində güzəştlərə gedir və s. Norveç qadınları gec ailə qururlar, 30-40 yaşında. Onlar həyatda öz məqsədlərinə nail olduqdan, özlərini reallaşdırdıqdan sonra ailə qururlar. Norveçlilər öz münasibətlərini rəsmiləşdirməyə tələsmirlər. Onlar illərlə vətəndaş nigahında yaşayırlar. Norveçdə toy mərasimi sevgililər və onların dostları üçün təşkil edilmiş bir bayramdır. Vətəndaş nigahında yaşayanlar üçün xüsusi termin var, samboere (birlikdə yaşayanlar). Birlikdə yaşayanlar nigah müqaviləsi bağlayırlar.

Norveçdə “Ana uşaq üçün vacibdir!” yönəlişliyi yoxdur. Boşanma zamanı uşaq qalmaq istədiyi valideyni seçir. Lakin digər

ETNOPSİKOLOGİYA

valideyn uşağın tərbiyəsində iştirak etməlidir. Bu dövlət tərəfindən tənzimlənir. Əgər valideynin biri uşaqla görüşməyə icazə vermirsə onu məhkəməyə vermək tam hüququ var. Əgər valideyn ümumiyyətlə uşağın yanına gəlmək və ya onu görmək istəmirsə, məhkəmənin qərarı ilə həmin valideyn uşağın psixikasına zərər verməmək üçün mütəmadi olaraq onun yanına gəlməlidir.

Qocalar Norveçdə müstəqil və təmin olunmuş bir təbəqədir. Onlar uşaqlarından ayrı öz şəxsi evlərində yaşayırlar. Birlikdə yaşayan övladlar öz valideynlərini qocalar evinə göndərirlər. Son zamanlar Norveç dövləti bu barədə düşünməyə başladı. Bütün həyatı boyu norveç təqaüdçiləri öz maaşlarından pensiya fondlarına faiz köçürürlər. Təqaüdə çıxdıqdan sonra isə əsl nağıldakı həyatı yaşayırlar. Norveç təqaüdçiləri evdə oturmurlar. Onlar üçün müxtəlif endirimlər tutulub (ictimai nəqliyyat, muzey və konsertlərə getmək, kurslar, səyahət və s.). ümumiyyətlə qocalara çox hörmətlə yanaşırlar. Amma ictimai nəqliyyatda onlara yer vermirlər. Çünki yaşlı insanlar bu hərəkətdən inciyə bilərlər.

Norveç monoxron mədəniyyətə malikdir. Yəni hər bir vaxt ərzində onlar işlə məşğuldurlar, plan, cədvəllərə ciddi riayət edirlər. Onlar üçün punktuallıq vacibdir. Gecikmə isə ictimai normaların pozulmasının ən ciddi forması hesab olunur.

Norveç aşağı kontekstli mədəniyyətə malikdir. Yəni burada şəxsiyyətlərarası əlaqələr ciddi surətdə bölünür. İnsanlar ünsiyyətə girərkən əvvəlcə məlumatlanırlar. İnformasiyanın əksəriyyəti sözlərdə, şifahi və yazılı nitqdə əks olunur, detalların müzakirəsinə çox önəm verilir. Belə mədəniyyətlərdə açıq və aydın ünsiyyət üslubuna üstünlük verilir.

Norveç mədəniyyəti feminist mədəniyyətə aiddir. Belə mədəniyyətlərdə diqqəti və qayğıyı yüksək dəyərləndirirlər. Kişilər inadkar olmamalı, uşaqların tərbiyəsində iştirak etməlidirlər. Cəmiyyətdə cinslərarası bərabərlik təbliğ olunur.

Norveç dili alman dili qrupuna daxildir. Qədim norveç dili islandiya və farer dillərinə yaxın dil olmuşdur. Lakin Danimarka dilinin böyük təsiri və eyni zamanda İsveçrə dilinin bir qədər təsiri

ETNOPSİKOLOGİYA

altında norveç dili bu dillərə bənzəməyə başladı. Daha müasir təsnifata uyğun olaraq norveç dili danimarka və İsveçrə dilləri ilə birlikdə skandinaviya dilləri qrupuna daxildir. Norveç dilində təxminən 4 mln insan danışır. Norveç dili iki müxtəlif dialektlərdən ibarətdir: bukmol və nyunorsk. Hər iki dialekt rəsmi dialekt hesab olunur. Bukmol (ədəbi, kitab dilidir) daha çox şəhərlərdə, qəzetlərdə, radio və televiziya istifadə olunur. Bu dialekt danimarka dilinə çox bənzəyir.

Norveç dialektləri 5 əsas qrupa bölünür: nurnoşk (şimali norveç), tryondyoşk (mərkəzi norveç), vestlannsk (qərbi norveç), estlannsk (şərqi norveç). Beşinci qrup isə innlandsmel adlanır. Bura norveçin ucqar kəndlərində geniş yayılmış dialektləri daxildir.

Müasir Norveçdə ədəbi dilin iki forması mövcuddur. Birinci forma Danimarka ədəbi dilinin və Oslo şəhərində yayılmış ləhcənin qarışığından yaranmışdır. XIX əsrdə bu forma Danimarka-Norveç dili adlanırdı. 1890-cı ildə məşhur norveç yazıçısı Byornstyerne Byornsonun təklifi ilə bu forma riksmol adı aldı. 1929-cu ildə isə rəsmi adı bukmola çevrildi. Ədəbi dilin ikinci forması isə yerli dialektlərin süni sintezinin nəticəsidir. Bu formanın yaradıcısı isə norveç dilçisi İvar Osendir. Bu formanın rəsmi adı nyunorskdur.

Öz mürəkkəbliyinə görə norveç dili orta mürəkkəb dil hesab olunur. Bu dilin xarakterik xüsusiyyəti onun ahəngdarlığıdır. Bir sıra hecaların və ayrı-ayrı hərflərin tələffüzündə özünəməxsus spesifiklik vardır. Bu dili hər bir xarici vətəndaş asanlıqla öyrənə bilməz, çünki bu səslərin tələffüzü dil və qırtlağın xüsusi quruluşunu tələb edir. Norveç dilinin feillər sistemi çox asandır. Norveç dilinin qrammatikası o qədər də mürəkkəb deyil. Rus dilində olduğu kimi isimlərin üç cinsi var: kişi, qadın və orta cinslər. İsimlərin çoxu həm kişi, həm də qadın cinsində işlənə bilər. Sifətlər güclü və zəif sifətlərə bölünür, eynilə feillər də. Məs, skitt (atmaq) güclü feildir, viste (göstərmək) isə zəif feildir.

İsveç və Danimarka xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri. İsveç milli xarakterinin formalaşmasına bir sıra amillər təsir edir. Onlardan biri də beynəlmilləlləşmədir. İsveç əhalisinin 10%-ni

ETNOPSİKOLOGİYA

immigrantlar təşkil edir. İsveçli və qeyri-isveçlilər arasında qarşılaşma milli mənsubiyyət problemini ortaya qoyur. Bu qarşılaşma onların düşüncə tərzində və hərəkətlərində özünü göstərir. İsveç mədəniyyəti öz daxilində olan müxtəlif etnik qruplar arasında əlaqələr sayəsində daha da güclənmişdir. Bəs immigrantlara qarşı ayrı-seçkiliyə yol açan ən sadə İsveç dəyərləri hansılardır? Bu məsələ ilə bağlı onu demək olar ki, milli xarakter və milli mənsubiyyət üçün əsas səbəblərdən biri 1980-ci illərdə bir kökə doğru fərdi olaraq deyil, mədəni olaraq yönələn böyük maraqdır. Bu anlayışı psixoloji olaraq “daxili trend” də adlandırmaq olar.

İsveçlilər arasında sosial əlaqələr problemlidir. Bu məsələ bir çox səbəblərdən qaynaqlana bilər. Məsələn, sosial muxtariyyət arzusu, təklivə (tək qalmağa) pozitiv münasibət bəslənməsi, şəxsi və ictimai həyat arasında ciddi sərhədin olması və s. Amerika və İsveç tələbələrin araşdırmasına görə, amerikalıların həyə, utancaqlığa münasibəti neqativdir. Onlara görə, utancaq insanlar daha az intelligentdir və onlar hər şeyi olduğu kimi qəbul edirlər, yəni savaşçı ruhları yoxdur. Ona görə amerikalılar utancaqlığı gizlətməyə və ya utancaqlığa qalib gəlməyə çalışırlar. İsveçlilərin isə utancaqlığa münasibəti pozitividir. İsveçdə utancaq insanlar pozitiv görünürlər və onlar həssas və reflektiv insanlar hesab olunurlar. İsveçlilər digər xalqlarla müqayisədə çəkingən insanlardır, bu onların içinə qapanıq və ya introvert olmalarından irəli gəlir. Hətta onlar ailə və yaxın dostlarından başqa heç kəslə heç vaxt şəxsi mövzuları müzakirə etmirlər. Onların özəl və sosial həyatları arasında ciddi sərhəd var. Onlar yaxın dostları və ailə üzvləri ilə əylənməyi sevirlər. İsveçlilər özlərini bacarıqlı və təhlükəsiz hiss elədikləri yerdə danışmağı sevirlər. Orta təbəqə insanların xüsusilə bu cür yelərdə nitq söyləməsi adət halını almışdır. İsveçlilər bütün hərəkətlərinə, geyimlərinə, sözlərinə xüsusi diqqət yetirirlər. Çünki bütün bu elementlər onların şəxsiyyətini göstərir. Əks halda bunlara görə başqaları tərəfindən mühakimə və tənqid oluna bilərlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

İsveç mədəniyyətində şəxsi müstəqillik Finlandiya, İtaliya və ABŞ-la müqayisədə daha çox inkişaf edib. Bu müstəqillik İsveçdə yalnızlığa, təkliyə olan pozitiv münasibətin səbəbi kimi çıxış edir. Onlar tək gəzməyə, tək yaşamağa meyil edirlər. İsveç tələbələri də tək yaşamağa üstünlük verirlər. İsveç uşaq tərbiyəsində müstəqillik və özü-özünü təmin etmək kimi xüsusiyyətlər aşılanır.

İsveçlilər üzbəüz qarşıdurmadan qaçırlar. Onlar aralarında olan problemi yaponlar kimi razılaşma, sülh yolu ilə həll edirlər. Hətta vasitəçilik etmək və danışıqlar aparmaq da İsveç tərzinə aiddir. İsveçlilər özlərini dürüst hesab edirlər, amma vergidən yayınma hallarını da inkar etmirlər. Belə ki, onlar hər şeyi dəqiq və şişirtmədən detallarına kimi deyirlər. İsveçlilərdə rasionallıq üstünlük təşkil edir. Onlarda emosionallıqdan daha çox dəqiqlik özünü göstərir. Onlar özlərini zaraftıl hesab etsələr də əslində belə deyil. Zarafatçıl amerikalılara müqayisədə onlar ciddidirlər. Əcnəbilərin gözündə qəmgin və şən olmayan insanlardır. Qəmginlik onların xarakterində əvvəldən mövcuddur. Bunun iki səbəbi var, şimalın soyuq iqlimi və lüteran kilsəsi. Onlara görə həddindən artıq şadlıq günahkarlıq hissi doğurur.

İsveçlilərin milli xarakterinin müsbət tərəfi xüsusi punktuallıq və həddindən artıq dəqiqlikdir. İsveçlilər heç vaxt əmin olmadıqları işə görə söz vermirlər. Hər bir addımlarının mümkün olan nəticələrini proqnozlaşdırırlar və bu onlarda xarici ləngliyə səbəb olur. İsveçlilərin həddindən artıq dəqiqliyi qonşu ölkələrdə lətifələrin mövzusu olub. İsveçlilər gecikməyi heç xoşlamırlar. Başqa insanların gecikməsi onları qıcıqlandırır.

Danimarkalılar sakit və təmkinlidirlər. Amma onları fleqmatiklərə də aid etmək olmaz. Nəzakətlik və sözü üzə demək onların xarakterinin əsas keyfiyyətlərindəndir.

Danimarkada konstitusiyadan başqa yazılmamış bir qanun da var. Bu qanunu ilk dəfə Axel Sanderose təsvir etmişdir. Bu “Yanteloven” qanunu adlanır. O, öz vətəninə qrup təfəkkürü və konformizmlə qarşılaşdığı üçün Norveçə köçür və orda uydurulmuş şəhər Yante haqqında hekayə yazır. Bu qanun on maddədən

ETNOPSİKOLOGİYA

ibarətdir. Əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, sən özünü mənsub olduğun qrupun üzvlərindən üstün tuta bilməzsən. Məs, “Sən bizdən daha yaxşı olduğuna görə aldanmamalısan”, “Bəlkə sən bəzilərdən ağıllısan, amma bu o demək deyil ki, sən hamıdan yaxşısan”.

Norveç, Danimarka və İsveçin dilləri linqvistik cəhətdən bir-birinə çox bənzəyir. Bu Skandinaviyanın bütün tarixi ərzində bu ölkələr arasında sərhədlərin tez-tez dəyişməsilə bağlı olmuşdur. Bu dövlətlərin vətəndaşları bir-birlərini asanlıqla başa düşə bilirlər, hətta “Skandinav danışığı” ifadəsi də mövcuddur.

Danimarkalıların etnopsixoloji xüsusiyyətlərini müzakirə etməli olsaq, onların ünsiyyətə həvəsli olmaması, gəlmələrlə xüsusən ehtiyatla davranmasını amma dostlaşdıqdan, yaxşı tanıdıqdan sonra çox etibarlı, güvənli bir dosta çevrildiyini deyə bilərik. Bizim ölkə də daxil olmaqla bir çox ölkələrdə insanlar dostlarla görüşərkən opüşməyi adi hal sayırlar, amma bir danimarkalı üçün bu çox qəribə görünə bilər. Bir danimarkalı üçün yad birini öpmək qəribə gələ bilər. Ümumiyyətlə, Skandinaviya ölkələrində insanlar görüşərkən əksər hallarda əl verirlər, xüsusi hallarda isə qeyd etdiyimiz kimi qucaqlaşma da bilirlər.

İsveç, Norveç və Danimarkada insanlar tək qalmağa, bəzən heç kimlə danışmamağa, ünsiyyətdən tam qaçmağa, dağlara çəkilib (çox zaman hər bir ailənin dağlarda, meşələrdə Norveçlilərin *Hytta* adlandırdıqları hər cür şəraitli bağ evi olur) özünü yoldaşlardan, dostlardan, ailədən təcrid etməyə meyillidirlər. Belə tənha qalmağa ehtiyac o qədər inkişaf edib ki, onların dilində bəlkə də dünyanın heç bir ölkəsində rast gəlinməyən bir söz *einsteing* (tənhalığa qapılan, tək yaşayan) sözü meydana gəlmişdir. İsveçli bir yaxınınızı ailənizə qonaq dəvət etsəniz, ona yüksək səviyyəli qonaqpərvərlik, mehriban münasibət göstərsəniz o bundan çox məmnun qalacaq və davranışınızı qiymətləndirəcək.

Skandinaviya ölkələrinə ilk dəfə gələn, bu ölkəni ötəri, səthi tanıyan biri onun sakinlərini çox soyuq və nəzakətsiz kimi xarakterizə edə bilər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Ümumiyyətlə skandinavlar avtobusda, metroda hər tanımadığı adamla ciddi-cəhdlə söhbət edən deyildir. Onlar çox vaxt tanımadıqları adama gülmürlər, hal-əhval tutmurlar, bu baxımdan onlar amerikalılardan və italyanlardan bəlkə də çox fərqlənirlər. Bu onlardan daha nəzakətsiz olması anlamına gəlirmi? Xeyr, bu belə deyil. Sadəcə insanları narahat etmir, onları hüzur içində buraxırlar. Bunun özü elə Norveç nəzakət nümunəsidir: adamları narahat etməmək. Norveçlilər həqiqətən də köməyə ehtiyacları olmadığı halda heç zaman kimdənsə kömək də istəməzlər. Məsələn, çoxları üçün eyni süfrədə əyləşən Norveçlinin “mənə duzu, yaxud istiotu ötürə bilərsinizmi?” deməməsi danışmamağa meylik, quruluq kimi qiymətləndirilsə də əslində bu belə deyil. Norveçlilər məhz belə tərbiyə alıblar. İnsanları bacardıqları qədər az narahat edirlər. Tanımadığı insanlarla ünsiyyət qurmaq da onlar üçün bir çox hallarda narahat etmək nümunəsi kimi sayılır. Təbii ki, dünyada nəzakətin yaxud davranışın konkret standartı yoxdur, amma yaxınlaşıb tanımadığınla hal-əhval tutmaq, tanışlığa ilk addımı atmaq, bu yolla sosiallaşma skandinaviya standartlarından kənar qalır. Bir çox oxşar situasiyalarda sadə, quru tərzdə “Ha det” (qısa sağollaşma etiketi) deyərək ayrılacaqlar. Kiməsə hədiyyə verərkən norveçlilər hədiyyə alan zaman yenə də lakonik Takk (təşəkkür edirəm) kəlməsi ilə kifayətlənəcək. Təbii ki, nümunələri uzatmaq da olar, ancaq yuxarıdakı nümunələr də Skandinaviya xalqlarının etnopsixologiyasındakı bəzi özünəməxsus cəhətləri aşkar etməyə yetər. Onlar quru, soyuq, ünsiyyətə az meyilli ola bilərlər, amma heç bir halda kobud, qaba və nəzakətsiz deyildir.

İlin böyük bir hissəsini təbii işıqdan məhrum qalan skandinaviyalılar üçün günəş olduqca vacibdir. Qədim zamanlarda Allahların günəşi geri qaytarmaq gücü olduğuna və lazımınca dua edilməzsə günəşin qayıtmayacağına inanılırdı. Belə insanlardan üçün bir çox Skandinaviya bayramları günəş və işığın qeyd edilməsi ilə bağlıdır. Buna Midsummer, Santa Lusiya, Pasxa kimi bayramlar nümunədir.

ETNOPSİKOLOGİYA

İsveçdə Pasxa zamanı daha aydın və canlı rənglərdən istifadə olunur, sanki rənglərin partlayışı zamanı hesab edilir. Ənənəvi olaraq belə güman edilirdi ki, ağcaqayın budaqları yazın gəlişini tezləşdirir. Buna görə Pasxadan əvvəlki həftələrdə isveçlilər bu budaqları vazalarda yerləşdirərək onlara rəngarəng lələklər bağlayırlar. Bunlar Pasxa budaqları və ya paskris adlanır və İsveçin mağazalarında çoxsaylı alıcılar tərəfindən satın alınır. Ənənəvi olaraq belə inanırlar ki, Pasxa cadugərlərin uçaraq mavi dağda şeytanla görüşdüyü bir müddətdir. Müasir dövrdə isə bu inanc kiçik qızların yanaqlarını çəhrayı rənglə boyayıb qara rəngli nöqtələr qoyaraq qonşulardan öz kofe qablarını şirniyyatlarla doldurulmasını istəmələri ilə əvəz edilmişdir.

Danimarkalıların həyatında ən çox sevdiqləri üç şey vardır: pivə, doğma şəhər Kopenhagen və Şahzadələri. Onlar hər il Şahzadənin doğum gününü milli bayram səviyyəsində qeyd edir. Danimarkada vintergakker adlı çiçək bitəndə insanlar ailə üzvləri və dostlarına gaekkebrever göndərirlər. Gaekkebrever üzərində kiçik bir şeir yazılmış təbrik kartıdır. Bu məktublar onu göndərən şəxs tərəfindən imzalanmır sadəcə üzərinə iynəni batırmaqla yazan şəxsin adı qoyulur. Bu məktubu alan ailə üzvü və ya dost müəyyən olunmuş vaxt ərzində adı tapmalıdır. Əgər tapa bilsə ona şokolad və pasxa yumurtası hədiyyə olunur.

Skandinaviyaşünaslıqda Norveç, İsveç və Danimarkanı müəyyən coğrafi, tarixi, sosial-iqtisadi və mədəni amillərin təsiri altında formalaşan vahid bir birlik kimi qəbul edirlər. Skandinaviya regionuna daxil olan ölkələr arasında etnopsixoloji baxımından bir sıra oxşarlıqlar olsa da, onları hər biri güclü və müstəqil milli “mənlilyə” sahibdirlər.

Skandinaviya xalqlarının milli xarakterlərinin etnopsixoloji təhlili göstərir ki, ümumi mədəni inkişafa, dillərin, əxlaqi-mənəvi dəyərlərin oxşarlığına baxmayaraq bu xalqlar etnopsixoloji xüsusiyyətlərə görə fərqlənirlər. Ən çox fərqlər norveç və isveç milli xarakterlərində müşahidə olunur.

5.2.6. Şərqi Avropa və slavyandilli xalqların etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Slavyanlar tarixən Mərkəzi və Şərqi Avropada yaşayırdılar. VI əsrdən başlayaraq isə Slavyanlar bir çox ərazilərdə məkunlaşmışlar. Bu səbəbdən Slavyanlar 3 qrupa bölünürlər:

1. Qərbi slavyanlar: çexlər, polyaklar, slovaklar;
2. Cənubi slavyanlar: bolqarlar, serblər və keçmişdə Yuqoslaviya parçalandıqdan sonra yaranan və hal-hazırda Avropa İttifaqına daxil olduqlarına görə formal olaraq cənub slavyanlar hesab edilməyən xorvatlar, boşnaklar, makedoniyalılar, çernoqoriyalılar, slovenlərdir. Onlar Balkan yarımadasında məskunlaşdıqları üçün həmçinin balkan slavyanları da deyilir.

3. Şərqi slavyanlar: ruslar, ukraynalılar və belaruslar.

Slavyanların fərqli millətlərə məxsus olmasına və dillərinin fərqli olmasına baxmayaraq onlar bir-birlərini qarşılıqlı olaraq anlaya bilmə bacarığına sahibdirlər. Lakin, bu xalqların tək oxşar xüsusiyyəti də elə budur. Slavyan dilli xalqların çox olmasına baxmayaraq onların əksəriyyəti zamanla məhv olmuşdur.

Polyaklar. Polyaklar Hind-Avropa dil ailəsinin slavyan qrupunun lexit budağının polyak dilində danışan xalqdır. Dünyada yaşayan 60 milyondan çox polyakdan 36 milyondan çoxu Polşada yaşayır. Polşa tək millətli xalq olub əhalisinin 98%-ni polyaklar təşkil edir.

Polşada milli identikliyin və etnik mənşəyin formalaşması X əsrə təsadüf edir. Siyasi cəhətdən birləşən bu etnik azlıqlar, Mazovilər, Silezyanlar, Kaşubilər, Qorallar və s. Polşanın milli xarakterinin formalaşmasına öz təsirini göstərmişdir. Müasir Polşada bu etnik qruplardan ibarət azlıqları tez-ez görmək mümkündür.

Polyaklar mədəniyyətə və incəsənətə olduqca yüksək qiymət verirlər. Hətta 1490-cı ildə Leonardo da Vinçi tərəfindən çəkilən “*Ermine ilə bir qadın*” adlı rəsm Polşanın mədəni irsini əks etdirərək, polyaklar üçün qiymətli xəzinə hesab edilir. Tənqidçilər

ETNOPSİKOLOGİYA

onu “psixoloji portret sənətində nailiyyət” adlandırırlar. Rəsm əsəri Polşa qadınlarının psixoloji xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək, onların necə kübar və elit olduqlarını çatdırır.

Moda Polşanın milli identikliyinə vacib bir ünsürüdür. Polyakların milli geyimləri maqnatlarla bəzədilən və oriental stilə bənzər yüksək kübarlıq əks olunan paltarlardır. Polyaklar binalarında və geyimlərində əsasən qırmızı və ağ olmaqla, açıq rəngləri çox sevirlər və istifadə edirlər.

Polyakların dini şüuru lap kiçik yaşlardan formalaşdırılır. Polyaklar arasında aparılan sorğuya əsasən əhalinin 93%-i tanrının olduğunu və katolik kilsəsinin onu təmsil etdiyini düşünür. Polşa məktəblərinin ibtidai siniflərində dərsi müəllimlər yox, birbaşa Vatikandan təhkim olunmuş rahiblər aparır. Bu da uşaqların şüuraltına “şeytana” qarşı tədbirlər görülməsi və xristian dininin onları qoruması barədə məlumatları yerləşdirmələrinə səbəb olur. Əgər uşaqlardan hansısa bazar günü kilsəyə getməzsə, rahib digər uşaqların qarşısında nəyə görə kilsəyə gəlmədiyini soruşaraq psixoloji təzyiq göstərmiş olur. Polşada doğum günü ilə ad günü ayrı günlərdə qeyd edilir. Bu isə yenə də din ilə bağlıdır.

Polyakların nigah adətləri kifayət qədər maraqlıdır. Belə ki, adətə görə toy iki gün davam edir. İlk gün ənənəvi mahnı sədələri altında keçirilən toy və həmin gün artıq qalan yeməklərlə səhər keçirilən toyun ikinci günü. Gəlin və bəy toy salonuna girərkən çörək və duz yeməli, stəkan qırmalıdırlar. Bu adətlərin psixoloji mənası belə izah olunur ki, evinizdən çörək və duz əksik olmasın, stəkanın parçaları qədər il birlikdə yaşayın.

Əksər polyak ailəsində uşaq sayının az olduğunun və ya heç olmadığını şahidi oluruq. Buna səbəb polyakların maddi problemləridir.

Çexiya. Çex sözünün mənşəyinin uzun bir tarixi var və bunun elmi izahını verməyə ilk dəfə Yozef Dombrovski cəhd göstərmişdi. "Çex" sözünün daxili forması «nəslin bir üzvü» mənasını daşıyır. Çexiya xalqının etnopsixoloji xüsusiyyətləri də məhz elə ilk dəfə onun adının verdiyi mənə ilə izah olunur. Mənəyə görə çexlər

ETNOPSİKOLOGİYA

burada yaşayan bir çox etnik xalqları sıxışdırıb sıradan çıxarmır, əksinə öz torpaqları ətrafında birləşdirərək vahid bir ölkə kimi baxır.

Çexiya əhalisinin 92%-i çexlərdən, qalanı isə slovaklar, almanlar kimi etnik azlıqlardan ibarətdir. 1992-ci ilə qədər Çexiya və Slovakiya ölkələri bir ad altında birləşdikləri üçün etnik adət-ənənələrində və milli identikliyin formalaşmasında hər iki ölkə arasında oxşar xüsusiyyətlər kifayət qədər çoxdur.

XX əsrin birinci yarısına qədər Çexiyada dini şüurun formalaşmasında bir sıra müxtəlif fikirlər yaranmışdır. Ənənəvi olaraq xristianlıq üstünlük təşkil edirdi. Müasir zamanda Çexiyada dindarların faizlə sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalıb və indi Çexiya dinə ən az inanan ölkələr sırasındadır.

Çexiyada da Polşada olduğu kimi spirtli içkilərə güclü meyl vardır. Hətta Çexiyada pivə çəkmə sənəti geniş yayılıb. Çexlərin qədim psixoloji düşüncəsinə görə pivə nəsilləri birləşdirən dəyər kimi qiymətləndirilir.

Çexlər öz istehsal etdiyi məhsullara yüksək qiymət verir. Kroye Çexlərin və Slovakların milli geyiminin ümumi adıdır. Milli geyimdə (xüsusən də başa bağlanan yaylıqlarda) qotik üslubun güclü təsiri hiss olunur. Çexiya bir-birindən zəngin mədəniyyət, memarlıq və incəsənət nümunələri ilə doludur. Bu nümunələri yaradan məşhurlardan IV Karl, Franz Kafkanı və Yan Amos Komenski və b. hər kəs tərəfindən tanınan məşhur şəxslərdir. Çexiyada təhsilə xüsusi əhəmiyyət verilir. Burada təhsilin əsası IX əsrdə Kiril və Methodis tərəfindən qoyulmuşdur.

Hər şeydən əvvəl çexlər həm ev, həm də çöl heyvanlarının qayğısına xüsusilə qalır. Heyvan haqlarına əhəmiyyət verən vətəndaşlar, heyvanlar üçün yaradılmış Milli Parklarda onlara zərər verməmək üçün hər cür profilaktik tədbirlər görmüşlər.

Çexiyada yeni uşaq doğulduqda ona heyvan, bitki və hətta əşya adlarından ibarət soyadlar verilir. Bu bir qədər maraqlı və təəccüblü gələ bilər. Çexlər özləri bu halı təbiətə və heyvanlara verdikləri dəyər ilə əlaqələndirirlər. Eyni zamanda Çexiyada ailə

ETNOPSİKOLOGİYA

dəyərlərinə də olduqca yüksək qiymət verilir. Nəsli davam etdirmək, hələ də ailənin əsas funksiyası hesab edilir. Ənənəvi ailə tipi ilə yanaşı, nuklear və natamam ailələr də geniş yayılmışdır. Evli cütlüklərin 8%-i övladsızdır, lakin normalda ailədə uşaqların sayı artmaqdadır. Çexiyada ailə dəyərlərinin qorunmasına dair bütün haqların 70%-i qadınlara aiddir. Lakin, boşanma haqlarının qanuniləşdirilməsi boşanma sayının iki dəfə artmasına səbəb olmuşdur. Çex ailələrinin ən böyük narahatlığı ailədə əmək bölgüsü, sosial stereotiplərin qadın və kişilərin rollarının bölüşdürülməsidir. Lakin, hələ də ailədə məsuliyyətin ağırlığı qadın üzərində qalmaqdadır.

Slovakiya. Slovakların milli-identikliyi onların dini və dili ilə formalaşmışdır. Böyük şəhərlərdən kənarında yerləşən Slovakiya olduqca ənənəvi katolik cəmiyyətdir, dini inancları Çexiyada yayılan ateistliyə nisbətən daha çox və Polşaya nisbətən isə daha azdır. Lakin Slovakiya yeganə ölkədir ki, burada roman katolik, rum katolik, protestan, evanjelist, kalvenist və s. kimi qarışıq dini inanca sahib insanlar bir yerdə yaşayırlar. Hətta onlar arasında müsəlmanlar və yəhudilər də vardır. Slovakiyanın dini mahınları daha çox çobanlara, təbiətə, mədəniyyətə həsr olunmuşdur. Bunun əsas səbəbi isə slovakların dini inancları ilə bağlıdır.

Slovaklar eyni dilə sahib olsalar da, regionlarda dialektlə bağlı problemlər vardır. Belə ki, Slovakiyanın qərbində yaşayan biri ilə, şərqində yaşayan biri dialektləri fərqli olduğu üçün birlərini anlamaqda çətinlik çəkirlər.

Slovakiyanın coğrafi şəraitinə baxdıqda millətin etnopsixoloji xüsusiyyətləri haqda da geniş məlumat vermək mümkündür. Onların əksəriyyəti çox istiqanlı, onlardan kömək istəyən hər kəsə köməklik edən, üzlərindən təbəssüm əksik olmayan və yadlara qarşı yaxın münasibət göstərəndirlər. Slovak insanların yadlara qarşı nadir hallarda hansısa xələl gələ bilər. Eyni zamanda Slovak xalqı əziyyətdən və zəhmətdən qorxub qaçmayan, əksinə əziyyətin sonunda tanrının onları mükafatlandıracağına inanan şüuraltı düşüncəyə sahibdirlər.

ETNOPSİKOLOGİYA

Slovaklar bir-birilə salamlaşarkən əl verib görüşməkdənsə bir və ya iki dəfə üzdən öpməyi daha üstün tuturlar. Bu onlarda yaxınlıq münasibətini göstərməkdən irəli gəlir. Lakin yenə də kişilərin bir-birilə görüşərkən, qadınlara nisbətən daha çox əl verib görüşdükləri məlumdur. Burada hansısa cinsi fərqləndirməkdən söz gedə bilməz.

Slovaklar olduqca çox qonaqpərvər və sülhsevər xalqdır. Günorta yeməyi onlar üçün əsas yemək vaxtı hesab olunduğundan süfrəyə bir neçə yemək və içki qoymağı sevirilər. Qonağın ilk dəfə çağırıldığı evə gedərkən əlində gül dəstəsi, şərab və ya hansısa hədiyyə aparması hörmət əlaməti kimi qəbul edilir. Lakin, pul verilməsi hörmətsizlik kimi qəbul edilir. Bir qədər təcəübli olsa da, restoranda qonağın ailəsi ilə birlikdə yemək yeyilən vaxt ödəniş çəkinin götürülməsi onlarda adətdir. Ümumiyyətlə slovaklar israfçılığı sevmirlər.

Slovakiyada valideynlər, xüsusilə atalar üçün övlad ilə nə qədər çox vaxt keçirdisə, onunla nə qədər oyunlar oynayır, gəzintiyə çıxırsa bu uşaqlara verilmiş ən yaxşı mirasdır.

Slovaklar mehriban olmaqla yanaşı, eyni zamanda yeni tanışlıqları insanlarla dostluq qurmaqdan çəkinirlər. Bu qurulan dostluq münasibətində daha çox güvənməyi üstün tutduqlarını göstərir.

Slovakiyanın küçələrində sahibsiz heyvan görmək çox çətindir. Çünki, dövlət küçədə qalan bütün sahibsiz heyvanlara nəzarət edir. Çox sayda olmasa belə Slovak xalqı evlərində it, pişik və ya digər ev heyvanlarını saxlamağı üstün tutur.

Slovakiyanın milli suvenirləri milli kostyumlarda olan taxta kuklalar, büllurdan şüşələr, keramikadan hazırlanmış əşyalar, oyulmuş taxta fiqurlar, taxta küpələr, fujaras (xalq musiqi aləti), dekorativ milli yumurtalar və s. xalqın etnik adət-ənənəsini özündə əks etdirən əşyalar hesab olunur. Slovaklar öz tarixi keçmişinə verdikləri qiymətdən asılı olaraq, tarixi binaların qorunmasına qarşı yüksək həssaslıq göstəririlər. Slovakiyada taxta ev nümunələrini ən yaxşı halda Vikolinec kəndində görmək mümkündür. Lakin ölkənin

ETNOPSİKOLOGİYA

digər kəndlərində də bu nümunələrə az da olsa rast gəlmək mümkündür. Bu evlər 1993-cü ildə YUNESKO-nun Dünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir.

Slovaklar 1993-cü ildə öz müstəqilliklərini elan etdikləri üçün öz tarixləri ilə qürur duyurlar, bu səbəbdən onlar bu mövzuda edilmiş söhbətlərə qarşı olduqca həssasdırlar.

Bolqarıstan. Bolqarlar milli etnik kökünə və adət-ənənəsinə sadıq millət kimi tanınırlar. Cəsarət mövzusunun geniş yayıldığı bölgədir.

Bolqarıstan əhalisinin 90%-ni xristianlar, ikinci böyük dini qrupu isə müsəlmanlar təşkil edir. Lakin orta məktəblərdə müsəlmanların baş örtüyü ilə məktəbə gəlməsinə ciddi narazılıq vardır. VII əsrdən başlayaraq Bolqarıstana olan hərbi təcavüzlərin sayı durmadan artmaqda olduğu üçün cəmiyyət daxilində etnik və mədəni cəhətdən fərqlilik yarandı. Nəticədə isə etnik identikliyin formalaşması prosesində fərqlilik müşahidə edildi. Xüsusilə Osmanlıların bolqarların milli identikliyinə güclü təsiri olmuşdur. Lakin, xarici təsirlərə baxmayaraq etnik və mədəni cəhətdən fərqli insanlar Bolqarıstanın ümumi dini, dili və əlifbası altında birləşərək milli şüuru formalaşdırdı.

Bolqarıstanda valideynlər uşaqları liberal üsulla böyütdükləri üçün uşaqlar ictimai yerlərdə çox sərbəst davranırlar. Tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, Bolqarıstanlı valideynlər Almaniya gedərkən öz uşaqlarını burada əməl etməli olduqları qaydalar barədə məlumatlandırılırlar. Valideynlərin çoxu uşaqlara qarşı zorakılıq aktını qınayır, uşağın üzərinə qışqırmaq, onu vurmaq, cəzalandırmaq kimi halların uşağın şəxsiyyətini və ləyaqətini alçaldacağını bildirirlər.

Bolqarıstanda “Bəli” və “Yox” cavablarını bildiren jestlər Avropada qəbul olunan variantın tam tərsidir. Belə ki, başın sağa-sola sallanması “Bəli”, aşağı-yuxarı sallanması isə “Xeyr” kimi bilinir. Bolqarlar öz qonaqpərvərlikləri və qonşuluqları ilə qürur duyurlar. Dəvətsiz qonaq giriş qapısında ya əllə, ya da sözlü olaraq salamlanır, daha sonra səbəbə əsasən içəriyə dəvət edilir.

ETNOPSİXOLOGİYA

Qonaqpərvərliyin qəbul edilməməsi və qonaq gedilən evə əldə gül və ya şirniyyat aparmamaq hörmətsizlik kimi qəbul edilir.

Serbiya. Serbiya əhalisinin çoxu xristiandır, lakin onların arasında müsəlmanlar, hətta ateistlər və aqnostiklər də vardır. Serbiya azadlığı uğrunda 1 milyondan çox insanı qurban vermişdir. Elə bu səbəbdəndir ki, xalq öz tarixinə yüksək qiymət verir. Türklərin təsirindən asılı olaraq serbiya xalqında mübarizlik, cəsarətlik, mərdlik kimi milli xarakter keyfiyyətləri formalaşmışdır.

Serbiyada hər bir ailənin özünün müqəddəsləri vardır və həmin şəxslərin doğum günlərini, onlar xüsusi dini ayinlərlə bayram günü kimi qeyd edirlər. Bu müqəddəslərin meydana çıxmasının səbəbi Savvanın adı ilə bağlıdır. Savva ilk müstəqil serb kilsəsinin yaradılmasına nail olmuşdur və eyni zamanda həm ölkə daxilində, həm də ölkə xaricində bir sıra siyasi məsələləri dini yollarla həll etməyə müvəffəq olmuşdur. .

Serb xalqı itləri çox sevir və heyvanların qayğısına qalırlar. Lakin pişiklərin uğursuzluq gətirə biləcəyini düşündükləri üçün pişik saxlamırlar.

Serbiyada nigah adətləri yüksək psixoloji əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, gəlin ilk dəfə ailə qurduğu evə girərkən qapıda dayanır və bir körpə uşağı götürərək üç dəfə qaldırır. Bu cütlüyün uşaq sahib olmasının arzu edilməsinə dair adətdir. Nigah zamanı qadınlar eyni bərabər hüquq qazandıqları üçün boşanmaların sayı daha da artmışdır. Serbiyada bir neçə ailə eyni dam altında yaşamağa öyrəşmişdir. Hətta əmilər, bibilər, yaxın qohumlar və ailənin digər üzvləri bir evdə yaşamasalar belə onlar bir-birinə yaxın ərazilərdə yaşayırlar.

Serbiyada görüşərkən üç dəfə öpüşmək adətdir. Serb xalqı olduqca qonaqpərvərdir.

Belarusiya. Belarusiya etnopsixoloji səbəblərdən rusiyadan təsirlənsə də xalq öz milli-identikliyinə formalaşdırmaq üçün həddən artıq səy göstərir. Göllər, çaylar, meşələr (40%) Belarusiyanın ərazisinin ən geniş sahələrini əhatə edir. Hətta bu göstərici Belarusiyanın bayrağının yaşıl rəng olmasında da öz əksini

ETNOPSİKOLOGİYA

tapmışdır. Bu səbəbdən Belarusiya “Avropanın ağ ciyərləri” adlandırılır.

Rəsmi məlumatlara görə Belarusiya xalqının 85,9%-i dini inanca sahibdir. Onlardan təxminən 82%-i ortadoksal xristanlığa, yerdə qalanları isə katolik, protestanlıq, islam və müsəvilik dini inanclarına sahibdirlər. Rusiyadan fərqli olaraq Belarussiyada insanlar başqalarına qəsdən zərər vermək və ya oğurluq kimi hallardan uzaqdırlar.

Belarusiya uzun müddət SSRİ-nin bir hissəsi olaraq, sovet mədəniyyətindən təsirlənsə də, Belarussların milli xarakterində olan əsas xüsusiyyətləri silə bilmədi. Avropanın mərkəzində yerləşən Belarussiya orta əsrlərdə qonşu ölkələrin bir-biri ilə olan mübarizəsində “Tranzit nöqtə”yə çevrildi. Belarussiya bu ölkələrlə mübarizə aparmaq yerinə kiçik fədakarlıqlar edərək danışıqlar aparır və sülhə nail olurdu. Əsrlər sonra bu vəziyyət belarussların milli xarakterinə çevrildi. Hətta Belarussiyanın himninin sözləri belə “biz, belarusslar sülh insanlarıyıq” sözləri ilə başlayır.

Həmçinin belarusslar sonsuz xeyirxahlıq və mehribanlıq göstərən insanlar kimi tanınırlar. Əgər bir insanın pulu yoxdursa və o acdırsa Belaruss vətəndaşı həmin şəxsədən pul almadan ona yemək verir. Əgər onun əynində olan son köynək belə kiməsə xeyirxahlıq etmək üçün vacibdirsə, onlar heç düşünmədən öz köynəyin həmin şəxsə verərlər. Belarusslar məsuliyyətli və işinə həssas yanaşan xalqdır. Xalqın milli xarakterində tənbellik arzu olunmayan keyfiyyətdir. Bu həmçinin xalqın yaşadığı coğrafi və iqlim şəraiti ilə də bağlı olaraq da yaranmışdır.

Ukrayna. Ukrayna adı köhnə slavyan dilində “sərhəd ölkəsi” mənasını verir. Ukraynalıların etnik kökü ilə bağlı müxtəlif fikirlər vardır. Belə ki, ruslar tərəfindən ukraynalılara edilən təzyiqlə nəticəsində ruslar öz mədəniyyətini və dilini ukraynalılara aşılamağa çalışmışdır. Hətta ukraynalıların ayrı, müstəqil bir xalq olduğunu düşünmək və bu dildə danışmaq belə ölüm cəzası ilə nəticələnirdi. Müstəqil olduqdan sonra ukraynalılar uzun müddət ayrı bir xalq olduqlarını və öz dillərinin olduğunu başqa xalqlara

ETNOPSİKOLOGİYA

çatdırmaq ilə bağlı bir sıra problemlərlə üzləşmişlər. Hal-hazırda ölkədəki rəsmi dil Ukrayna dilidir, lakin ictimaiyyətin bütün sferalarında rus-dilindən istifadə edilir və Kırım əhalisinin 12%-i kırım-tatar dilində danışır. Nəticədə isə bütün bu uzun müddətli problemlər ukraynalıların milli identikliyinə formalaşmasına mənfi təsir göstərdi.

Hal-hazırda ukraynada etnik nüfuzun 77,8%-ni ukraynalılar, yerdə qalan hissəsini isə ruslar, belaruslar, maldovalılar, kırım-tatarları, ermənilər, azərbaycanlılar və s. bir çox etnik millətlər təşkil edir.

Ukrayna mədəniyyəti və folkloruna qonşu ölkələrin təsiri çox olduğundan yalnız, ukraynalıların milli xüsusiyyətlərini müəyyən etmək çətindir. Paltarların üzərində olan rəng seçimi də qədim köklərə və psixoloji mənaya malikdir. Ukrayna qızlarının başlarına qoyduqları gül çələngləri milli geyimlərin ayrılmaz hissəsidir. Ukrayna xalqı bu güllərin psixoloji mənasını qadınların sahib olduğu gözəllik rəmzi ilə əlaqələndirirlər.

Ukrayna xalqının milli xarakterində mehribanlıq və istiqanlılıq xüsusiyyətləri vardır. Eyni zamanda yüksək qonaqpərvərlik keyfiyyətlərinə sahibdirlər. Qonaq üçün əllərindən gələnləri köməyi əsirgəməz və qonağın məmnun qalması üçün çalışırlar. Həmçinin çox sadə və mənəviyyətə dəyər verən xalq olduqlarını insanların davranışından tutmuş yaşayış tərzinə kimi görmək mümkündür. Qonaq gedilən evdə ev sahibinin qonaq üçün hazırladığı yeməklərdən yeməmək hörmətsizlik kimi qəbul olunur.

Ukraynada salamlamaq qeyri-adi səbəblərlə izah olunur. Belə ki, iki insan salamlaşarkən heç vaxt qapıda dayanıb salamlamır. Bu uğursuzluq əlaməti hesab olunur. Bu səbəbdən hər iki şəxsin də eyni tərəfdə olmasına diqqət edirlər. Eyni zamanda hava şəraitinin çox soyuq olduğu bilindiyi bu ölkədə, əldə əlcək olmasına bəmayaraq əlcək ilə salamlamaq hörmətsizlik əlaməti kimi qəbul edilir. Asiya mədəniyyətində geniş yayılan üzdən görüşərkən iki yanaqdan da öpmək adəti həm ruslarda, həm də ukraynalılarda yoxdur.

ETNOPSİKOLOGİYA

Rusiya. Rusiya əhalisinə görə dünyada səkkizinci yeri tutur. Bu isə slavyan xalqları içərisində sayına görə ən çox olan ölkədir. Əhalinin 80,9 %-ni ruslar, ikinci yerdə 3,87%-tatarlar, üçüncü yeri isə ukraynalılar təşkil edir. Bunlardan başlıca olaraq başqırdlar, çuvaşlar, azərbaycanlılar, saxalar, qumuqlar və digərlərdir. Lakin, ruslar bu azlıqların dilin başa düşməsinə baxmayaraq heç vaxt onların dilində danışmağı sevməz və öz ölkələrində bu dildə danışan şəxsləri isə tənqid edirlər.

Rusların dini inancı çoxluq etibarını ilə Ortadoks xristian dinidir. Lakin, rusiyada 23 milyon müsəlman vardır. Hansı ki, bu vəziyyət ruslar tərəfindən heç də müsbət qarşılanmır. Müsəlmanlıqla yanaşı buddizm və ateizm də geniş yayılmışdır. Ortadoks xristianlıq, buddizm, yəhudilik və digər etnik dinlər ölkənin “tarixi mirası” hesab olunur. 2017-ci ildə ABŞ-ın Beynəlxalq Din Azadlığı Komissiyası Rusiyanı din azadlığının məhv edilməsi üzrə yeganə ölkə adlanırdı. Bu isə tolerantlığın və multikulturalizmin məhv olmasına gətirib çıxardır.

Rusiya ayısı rusların şəxsiyyətinin milli identikliyi kimi müəyyən etdikləri heyvan simvoludur. Lakin, bu təsvirin qərb kökənli olması və rusların özlərinin sadəcə son dövrlərdə qəbul etdiyini göstərməkdədir. Hal-hazırda yerli rusiyanın milli şəxsiyyəti və ya milli ruhu “Ana Rusiya”dır. Bu identikliyi insanların şüuraltısında möhkəmlətmək məqsədi ilə rusların əksər əsərlərində və filmlərində ən xırda detal ilə belə göstərməyə çalışdıqlarının şahidi oluruq.

Milli xarakterin interpretasiyasına olan yanaşmalar içərisində aparıcı kimi sosial-tarixi yanaşmanı göstərmək olar. Milli xarakterin daha çox işlənmiş sosial-tarixi interpretasiyası “Mədəniyyət və şəxsiyyət” konsepsiyasının da məzmununu təşkil edir. Məsələn, Kardinerin “təməl şəxsiyyət” ideyası müxtəlif mədəni mühitlərin təsiri ilə yaranan köklü şəxsiyyət fərqləri haqqında təsəvvürlərə əsaslanır.

Nümunə kimi “gizli rus ruhu” tədqiqatını göstərə bilərik. Məlum səbəblərə görə ikinci dünya müharibəsindən sonrakı ilk

ETNOPSİKOLOGİYA

illərdə rus milli xarakteri qərb antropoloqlarının maraq dairəsinə daxil olmuşdur. Bəzi alimlərin fikrincə, Rusiyada məhz uşaqların tərbiyəsindəki möhkəm sıxışdırılma çarizm və stalinizm avtokratik siyasi institutlarının əsas səbəbi olmuş və ya məhz bu amil rus xalqının maniakal depressiv təməl şəxsiyyətinin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Amerikan psixoloqu Erikson möhkəm sıxışdırılmanın bütün dünya mədəniyyətləri üçün universal ənənə olduğunu bildirərək bunun məhz Rusiyada uşaqların erkən sosializasiya xüsusiyyətlərinin rus mədəniyyətinin digər elementləri ilə sinxronizasiyası hesabına daha da gücləndiyini xüsusi qeyd etmişdir. O, rus mədəniyyətində eyni formaya malik bir neçə çaları fərqləndirir – tam passivliklə çılğın emosionallığın növbələşməsi. Beləliklə, onun fikrincə rus insanın şəxsiyyətinin formalaşmasına soyuq iqlimdə kəndli həyatının ritmi – uzun qış aylarında nisbi fəaliyyətsizlik və passivliklə yazda periodik iş dövrünün növbələşməsi təsir göstərmişdir. Rus və qərb mədəniyyətini müqayisə edərkən psixoloqlar rus ruhunun əsasına provaslav dininin xüsusi təsirini də qeyd etmişlər. “Rusların milli ruhunda orta hal yoxdu. Rus insanı ziddiyyətlərdən ibarətdir, burada həm kobudluq, həm zəriflik, həm qəddarlıq, həm həssaslıq, həm günahkarlıq, həm müqəddəslik vardır”.

Psixoloji antropologiyada uşaqların tərbiyə üsullarının və uşaq təcrübəsinin xüsusiyyətlərinin təhlili əsasında yalnız rus xalqı tədqiq olunmamışdır. İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində və ondan sonrakı dövrlərdə ABŞ-da yapon və alman milli xarakterlərinin tədqiqinə həsr olunmuş bir çox işlər yaranmışdır.

Rus xalqı barədə yaranan bir neçə etnik stereotip vardır. Onlardan ilki rus xalqının içkiyə meyl etməsi və səhərləri belə içki içməyi sevdikləri barədə olan məlumatdır. Hətta qəbir və ya tabutun başında içki içərlər. Bu, ölüyə hörmət və yaxınlarının kədərini paylaşmaq mənasına gəlir. Bu səbəbdən rus qəbirlərinin yanında balaca stol və stul qoyulmaqdadır. İçki ilə bağlı yaranan başqa bir etnostereotip isə rusların “meşə camaatı”

ETNOPSİKOLOGİYA

adlandırılmasıdır. Bu isə keçmiş dövrdə çox içdiyi üçün meşədə ölən və həmin yerdə basdırılan kimsəsiz şəxsləri bildirir. Digər bir etnostereotip isə rus xalqının milli xarakterində olan soyuqluqdur. Lakin, əksəriyyəti ilə təhsil və ya siyasət barədə söhbət etdikdə məlum olur ki, onlar mehribandırlar.

Rus xalqının əksəriyyəti idman və musiqi ilə məşğul olur, kitab oxumağa və təhsilə meyilli olurlar. Ev heyvanlarına xüsusi qayğı göstərir, evlərində it və ya pişik saxlamağı sevirlər. Pul yığmağı əsla sevmirlər. Əllərində olan pulu gələcəkdəki maddi qayğılara deyil, gəzmək və əylənmək üçün sərf edirlər. Bəzi məlumatlara görə yeni dünyaya gələn uşaqlara “gümüş qaşiq” hədiyyə edirlər. Bu isə yoxluq görməsin, ac qalmasın mənası daşıyır.

Valideynlərin uşaqları liberal üslubda tərbiyə etdikləri düşünülərsə də, əslində valideynlərin nəzarəti daim uşaqlar üzərindədir. Bu nəzarət valideynlərin uşaqların fikir və düşüncələrinə müdaxilə etmədən həyata keçirildiyi üçün uşaqların daha özünəinamlı şəxsiyyət kimi formalaşmasına şərait yaradır. Avropadan fərqli olaraq ruslar öz uşaqlarının nizam-intizama əməl etməsinə daha çox diqqət yetirirlər. Məsələn: əgər uşaq başladığı məktəbə getmək istəmirsə valideynlər uşaqlarına bu məktəbdən çıxmaq üçün icazə vermirlər. Çünki, son nəticədə bu hadisənin uşaqların iradə və xarakterində formalaşacaq bir xüsusiyyət olacağına inanırlar. Qadınlar kişilərin hansısa öhdəliyi həyata keçirtməsinə gözləməirlər, əgər kişilər buna təşəbbüs edərsə onlar xoşbəxt olurlar. Eyni ilə kişilər qadınlara təlimat vermirlər. Lakin, bunlara baxmayaraq atalar öz uşaqları ilə vaxt keçirir və onların tərbiyəsi ilə məşğul olurlar.

5.2.7. Balkan xalqlarının etnopsixoloji xüsusiyyətləri

Sloveniya. Sloveniyanın bir çox qonşu ölkələri vardır. Nəticədə bir çox stereotiplərə tabedir. Balkan ölkəsi hesab olunur. Sloveniyalılar bir çox Avropa xalqının qarışığıdır. Amma

ETNOPSİKOLOGİYA

Slovenlər özlərini Balkanlar kimi görmürlər. Slovenlər bir qədər eqoist və qısqanc xalqdır. Onlar bununla yanaşı intizamlı, dürüst, eləcə də Skandinaviyalılar kimi çox soyuq, ancaq qonaqpərvər hesab olunurlar. Onlar azı 1-2dildə danışırlar.

Bolqarıstan. Bolqarların əksəriyyəti Slaviyanlı və Pravoslav hesab olunur. Blogger Marcus Pessoa görə, bir çox kişilər razılaşardı ki, Bolqarıstanlı qadınların cazibədar kimi tanınırlar, qəribədir ki, əksəriyyət qadınlar Şərqi Avropalı kişilər haqqında eyni şeyləri düşünmürlər. Bir az ədalətsizdir ki, Balkan kişiləri maço, kobud və aqressiv kimi təsvir olunur. Bir çox Avropa kişiləri kimi Bolqar kişiləri qısqanc, həm də həssas, xeyrxah və sadıq ola bilər. Bolqarların yalnız pomidor, xiyar və keçi pendirləri ilə qidalandığı deyilir. Onların rəngli ənənələrə sahib olduğu deyilir. Digər tərəfdən, birbaşa qonşu olan Romanlar, Bolqarları oğru kimi stereotipləşdirib.

Xorvatiya. Xorvatiya respublikası Balkan yarımadasında yerləşir. Xorvatların müsbət xüsusiyyəti kimi onların daha çox səmimi, mənfi xüsusiyyəti kimi isə onların çox danışan millət olması deyilir. Bunlardan başqa onlarda həmçinin kobudluq, hayküylülük bəzən də dalaşqanlıq kimi xüsusiyyətlər görülməkdədir. Bu kimi stereotiplər əsasən nədən irəli gəlir? Daha çox Qərbi Avropa ölkələrinin tarixlərində xorvatların "barbarlar" kimi adlandırması ilə bağlıdır. Belə ki, xorvatlar 1991-ci ildə azadlıqları uğrunda mübarizə aparmışlar və nəticə etibarilə digər millətlər onların milliyyətçi olduğunu düşünürlər. Həmçinin, başqa Avropa xalqlarından daha çox Xorvatlar özlərini patriot kimi tanıdırlar.

Serbiya. Tənbəl, çalışqan və batil inanlı bir qadın oğrusu? Serblər həyat yaşayışını yaxşılaşdırmaq üçün az və ya heç iş motivasiyası olmayan insanlar kimi tanınır. Bundan başqa Serblərin təşkilatçılıq bacarıqlarına sahib olmadığı da təxmin edilir. Avropalılar 1990-cı ildə baş vermiş Balkan döyüşlərini hələ də xatırlayırlar və serbləri əsl cəngavər kimi qəbul edirlər. Yetərinəcə gülməlidir ki, Serb kişilərini hələ də qadın ovçusu kimi təsvir edən

ETNOPSİKOLOGİYA

stereotiplər mövcuddur. Bir Serb bloggerinin dediyinə görə Serb kişilərinin qadınları aldatmaq kimi xüsusiyyətləri var, lakin bu hər kişiyyə aid deyil. Bir çoxları serblərin mövhumatçı olduğunu da deyirlər. Serblərin həm kişiləri, həm də ki qadınlarının ağır içki alüdəçisi kimi tanınır.

Bosniya və Herseqovina. Amerika aşıqları ağ müsəlmanlar? Stereotipə görə əgər Bosniyalı uzun və sarışın olsa, bu bir dağ kəndlisi olmalıdır. Bu əslində Bosniyalıların özləri haqqında stereotipdir və hər kəsin inandığından daha çox bir zarafata bənzəyir. Bəziləri Bosniyalıların ayaqqabılarını qapıdan çöldə çıxardığını, süni çiçəklər və çərçivələnmiş şalalə rəsimpləri dolu bir evə sahib olduqlarını deyirlər. Bütün qadınlar dəbli görünmək üçün saçlarını qırmızı rəngə boyayır və bütün kişilər Adidas idman şalvarı geyinir. Bosniyalılar, avropalılar tərəfindən Amerikalıları və Türkləri sevən ağ müsəlmanlar olaraq qəbul edilir. Ölkə əhalisinin 40 faizi müsəlmandır; Əhalinin qalan hissəsinin xristian və yəhudi kökləri vardır. Parisdə Bosniya və Herseqovinanadan daha çox müsəlman yaşayır. Son avropalılar Bosniyanı müharibə şəraitində olan, 1990-cı illərdə Bosniyada olan müharibəni xatırladan bir ölkə kimi ifadə edirlər.

Balkan ölkələrinin adət və ənənələri. Qədim yunanlar qansız qurban nəziri də verirdilər. Bunlardan ən çox yayılanı allah şərəfinə şərab, su, süd, bal kimi içkiləri qədəhlərdən yerə tökmək ayini idi.

Qədim yunanlarda soyad yox idi; adamlar çox zaman atasının adı ilə adlanırdı. Oğlu sözünü ifadə edən "id", "ion" şəkilçiləri idi. Laert oğlu - Laertid, Kron oğlu - Kronid və ya Kronion şəklində işlənirdi. Qadınları atasının adı ilə adlandırdıqda "ida" şəkilçisi əlavə edilirdi: Xrisey qızı - Xriseida, Brisey qızı - Briseida şəklində çağırılırdı.

Homer dövründə yad kişi ilə qadının, xüsusilə qızın yanaşı getməsi namussuzluq hesab edilirdi.

Homer zamanında varlı adamlar çox kölə saxlamırdılar.

Qədim yunanlarda evin müqəddəs yeri ocaq idi.

ETNOPSİKOLOGİYA

Orada kül üstündə oturmaq ev yiyəsindən kömək istəmək demək idi.

Homer dövründə ticarətlə əsasən, finikiyalılar məşğul olurdular. Yunan zadəganları bu peşəyə həqarətlə baxırdılar.

Qədim yunanların əqidəsincə ölən adamı üç kərə çağırırdıqda onun ruhu vətənə qayıdır.

Qədim yunanlar qurban kəsiləcək heyvanın üzərinə arpa səpərlərmiş. Arpa olmadıqda heyvanın üzərinə müqəddəs hesab etdikləri palıdın yarpağını səpələyirmişlər.

Qədim yunanlılar quşun sağ tərəfdən keçməsinə uğurlu fal hesab edirdilər, sol tərəfdən uçmasını uğursuzluq sayırdılar.

Asqırmaq qədim yunanlarda yaxşı əlamət hesab olunurdu; niyyətin yerinə yetəcəyinin müjdəçisi kimi qiymətləndirirdi.

Mehraba sığınan adam toxunulmaz hesab olunurdu.

O zamanın adətinə görə cavanlar matəm əlaməti olaraq saçlarını kəsib cənazənin üzərinə qoyurdular.

Yunanlar da digər xalqlar kimi qədim dövrdən bu günə qədər öz sevinclərini, kədərlərini musiqi və rəqslərdə yaşada bilmişdir. Hələ Homerin əsərlərində biz yunan musiqisinin və rəqsirinin təsvirinə rast gəlirik.

Kollektivizm elementləri ilə diqqəti cəlb edən Qadın və kişilərin birlikdə oynadıqları qrup rəqsləri daha çox məşhurdur. Onlar bir birilərinin əllərindən və ya çiyinlərindən tutaraq saat əqrəbinin əksinə doğru hərəkət edirlər. Sirtos adlanan bu rəqs növü çətin dönmə və tullanma elementləri ilə məşhurdur. Kalamatianos da demək olar ki bununla eyni formada oynanılır.

Yalnız təbiətin gözəlliyi və görkəmli memarlıq Xorvatiyada istirahət etmək üçün turistləri cəlb edir. Hər il böyük şəhərlərdə əyləncə və mədəni-maarifləndirici tədbirlər də keçirilir.

Xorvatiyanın ənənələri əyləncəli bayramlar, çay, duz və şərəbdir. Cinayət səviyyəsinə görə Xorvatiya, Avropanın ən mülayim ölkələrindən biri sayılır və bu ölkənin sakinlərinin yaxşı xarakterindən xəbər verir. Qapıları kilidləmək adət deyil və küçələrdə tez-tez açıq pəncərələrə malik boş avtomobilləri tapa

ETNOPSİKOLOGİYA

bilərsiniz.

Həmçinin, Xorvat ənənələri xüsusi qonaqpərvərlik və səxavətliliyi özündə birləşdirir. Xorvatiya bir katolik ölkədir və Xorvatiyanın ənənələri həm də dini bayramların qeyd olunması ilə bağlıdır.

Yaz aylarında bir çox musiqi festivalları olur, çünki Xorvatiyanın ənənələri musiqi və sevinc rəqsinə özündə ehtiva edir.

Ölkə zəngin tarixi, ədəbi istedadları və bədii yaradıcılığı ilə tanınır. Xorvatiyada, olduqca kiçik ərazilərə baxmayaraq, ölkənin ənənəsinə çevrilmiş və onun əlaməti halına gələn çox sayda festival və tətil keçirilir.

Albaniyadakı səyyahı maraqlandıran ilk şey albanların turistlərə qarşı münasibətidir. Albaniyalılar hər hansı bir xarici turistə çox səmimidirlər. Onlar çox mehriban və qonaqpərvərdir, səyahətiniz zamanı Albaniyalıların bütün işlərini tərک edərək, sizə kömək etmək arzusunu tez-tez müçahidə edə bilərsiniz.

Yunanların qəhrəmanı Axillesin anası Fetida (su ilahəsi) onun dabanından tutub yeraltı suda çimizdirərmiş. Odur ki, onun bütün bədənini daşbatmaz, dabanı isə zəif imiş. Bu, Axillesin ölümünə səbəb olur. İndi insanın zəif yerini "Axilles dabanı" adlandırırlar. Yunanlı Odissey Troyanı tutmaq üçün taxtadan nəhəng at düzəltdirir və içərisinə yunan döyüşçülərini doldurur. Troyalılar gecə atı şəhərə çəkib aparırlar. Döyüşçülər gecə atdan çıxıb darvazaları açır, yunanlar troyalıları məğlub edirlər. Buradan da "Troya atı" ifadəsi meydana gəlmişdir. Bu isə düşməndən hədiyyə qəbul etməyin təhlükəli olması deməkdir

Yunanıstan çoxdinli və çoxmillətli dövlətdir. Yunanıstan vətəndaşlarının əksəriyyəti etnik yunanlardan ibarətdir. Yunanlardan başqa bu ölkə vətəndaşları əsasən etnik türklərdən, slavyanlardan, rumınlardan və albanlardan, qismən isə ermənilərdən və qaraçılardan, az sayda isə digər etnik qruplardan ibarətdir.

Yunanıstanda əhalinin 95 % yunanlardır. Sərhəd bölgələrində yunanlarla yanaşı türklər və albanlarda yaşayır. Dövlət dili yunan

ETNOPSİKOLOGİYA

dilidir.

Tarix boyunca dəyişsə də, yunan mətbəxi öz əsrarəngizliyini saxlamışdır. Yeməklərində xaricdən gətirilən ədviyyatlardan istifadə etməyə üstünlük verirlər. Yunan mətbəxində əsasən zeytun yağı, tərəvəz və ədviyyatlar başlıca yer tutur. Balıq və zeytun yağını çox işlətdikləri üçün yeməklərinin sağlam olmasını deyə bilərik. Yunanıstan bir-birindən ləzzətli zeytun ağaclarına sahib olduğu üçün dünyanın öndə gedən zeytun yağı istehsalçısıdır. Yunan mətbəxi üçün balığın əhəmiyyətli bir qida olduğu artıq məlumdur. Qəlyanaltı mədəniyyətləri olduqca inkişaf etmişdir. Quru paxlanı çox sevirlər. Çörəkdən az istifadə edirlər. Pendir və kartof qızartmasını süfrələrindən əskik etməzlər. Türklərlə olan ən əhəmiyyətli orta q nöqtələrindən biri də yeməkdən sonra türk qəhvəsi içmələridir.

Yunanların əsas yeməyi günorta yeməyidir. Məsələn, şənbə və bazar günləri günorta yeməklərində ailələr bir yerə toplanar. Nahar yeməyinin menyusunda pita (yunanların xüsusi çörəkləri), ət, balıq və ya tərəvəzlə hazırlanan klassik yemək olur. Dünyada ən məşhur yunan yeməyi təbii ki, yunan salatıdır. Digər məşhur yunan yeməkləri çaçiki (yoqurt ilə sarımsaq və xiyar), musaka (badımcan ilə zapekanka) və suvlakidir (kabab).

Ümumiyyətlə, yunan mətbəxində tərəvəz və zeytun yağından çox istifadə olunduğu üçün onların yeməkləri ləzzətli olduğu qədər faydalıdır. Burada müxtəlif balıq növlərinin də dadına baxmaq mümkündür. Yunanıstan mətbəxi yağlı və ətirli yeməkləri üstünlük təşkil edir. Yunanlar sağlam qidalansalar da, fastfoqları da çox sevir. Məsələn, hamının tanıdığı şaurma burada da çox məşhurdur. Ümumiyyətlə, yunanların fastfoqları Avropada ləzzəti və keyfiyyəti ilə tanınır. Yunanlılar yaxşı yeməyi sevir və bu səbəbdən ləzzətli mətbəxi çox yüksək qiymətləndirirlər. Yunanlının ləzzətli suvlaki yemək üçün uzaq bir məsafədə yerləşən restorana getməsi adi bir haldır. Doyumlu nahar etdikləri üçün Yunanlıların səhər yeməyi yüngül olur. Peçenyə ilə bir fincan qəhvə normal səhər yeməyi sayılır. Preslənmiş kəsmik və qaymaqlı pendirlərdən

ETNOPSİKOLOGİYA

həmçinin çox istifadə olunur.

Yemək və şirniyyatlardan Pita çox sevilir. Ən ləzzətli şirniyyatlarından biri də çox uzaq tarixdən bəri onlarla olan südlü bürəkdir. Paxlava yunanların da çox sevdiyi şirniyyatlardandır.

Yunanlıların əksəriyyəti dini müqəddəs adlandırılır. Çox əhəmiyyətli bir ənənə, kilsə tərəfindən qeyd olunan müqəddəs bir addan gələn hər kəsin ilin bir günündə adını qeyd etməsidir. Birinin "ad günündə" dostu və ailəsi dəvətnamə olmadan onu ziyarət edir, istək və kiçik hədiyyələr təqdim edir. Evin sahibi qonaqlara yemək və şirniyyat təqdim edir. Yunanıstanda ad günləri doğum günlərindən daha vacibdir.

Ohi Günü. Oktyabrın 28-də yunanlar Yunanıstan diktatoru Metaxas II Dünya müharibəsi zamanı İtaliyanı ölkəni işğal etməyə icazə vermədiyi gününü qeyd edirlər. Bu qəhrəmanlıq bayramıdır: əksər Yunanlılar pəncərələrində və balkonlarında Yunanıstan bayrağı qoyurlar, şagirdlər ordunun iştirakı ilə parad keçirlər.

Xorvatiya mətbəxi. Regionların mətbəxi kimi tanınır, çünki Xorvatiyanın hər bir bölgəsi özünün xüsusi kulinariya ənənəsinə malikdir. Onun kökləri qədim dövrlərə aiddir. Ərzaq məhsullarının seçilməsi və bişirilmə qaydaları daxili və sahilyanı bölgələr arasında fərqlidir. Mərkəz bölgələrin mətbəxi Slavyan, daha çox Macarıstan və Türk mətbəxi ilə əlaqəli olmağı, qara bibər, bibər və sarımsaqdan istifadə etməsi ilə xarakterizə olunur. Sahil bölgəsi, Yunan və Roma, daha sonralar Aralıq dənizi, xüsusən İtaliya (Venesiya) mətbəxi ilə əlaqəliliyi ilə səciyyələnir.

Bolqar musiqi alətləri nəfəs, simli və zərb alətləri deyə üç yerə bölünür. Bolqarlar arasında ən məşhur olanı qavaldır.

Horo rəqsi kollektivizm elementləri ilə diqqəti cəlb edir. Xalq musiqisini ifa edərkən bir sıra rəqəmləri öyrənmək və onları əl hərəkətləri ilə birləşdirməkdən ibarətdir. Bəzən rəqqaslar bir-birinə qarşı duran qrup şəklində rəqs edirlər. Kəndin əsas meydanında bir rəqs partiyası zamanı bir-birinin gözlərinə baxdığına görə adətən iki nəfər bir-birlərini sevib, nikaha girərdi. Radio və televiziya olmadığı bir vaxtda horo rəqsi əyləncənin ən əsas forması idi.

ETNOPSİKOLOGİYA

Küçədə rəqs edərək böyük dairələr təşkil edən bolqarları görmək mümkündür. Bu əsrlik ənənə Bolqarıstanda və bir çox Balkan dövlətlərində qorunub saxlanılmışdır və hələ də insanı birliyə və sevincə çağırır.

Bayram ənənələri müxtəlif ölkələrdə paqan, xristianlıqdan əvvəlki və xristianlıq ənənələri, həmçinin folklor mənşəli müxtəlif ayinlər əsasında formalaşmışdır. Müasir bayram ənənələrinə hədiyyə vermə, Milad musiqisi və tamaşaları, Milad açıqcalarının verilməsi, kilsə mərasimi, xüsusi yemək, Milad ağacı, Milad işıqları, zınqırovlar da daxil olmaqla Milad bəzəkləri daxildir. Həmçinin bayrama xas olan, Milad ərəfəsində uşaqlara hədiyyələr paylayan və sabit görünüşü olan Milad ata, Müqəddəs Nikolay, Şaxta baba, Santa Klaus, Körpə İsa kimi fiqurlar da vardır. Hədiyyə bağışlama və digər ənənələrinə görə, Milad həm xristian, həm də qeyri-xristian ölkələrində iqtisadiyata ciddi təsir göstərərək, canlanma və inkişafa səbəb olur.

Müqəddəs Valentin bayramı Avropada və xristian dünyasında “Sevgililər günü” kimi tanınır. Başlangıç tarixi qədim Roma İmperiyası dövrünə təsadüf edən Katolik xristianların inancına görə bayram edilən tarixi gündür. Qədim Romada 14 fevral günü bütün romalılar üçün əhəmiyyətli bir gün idi. Bu gündə Roma xalqı tərəfindən qadınlıq və evlilik ilahəsi olaraq qəbul edilən ilaha hörmət əlaməti olaraq tətil və şənlik edilərdi.

15 fevral günündə isə Luperkalia Bayramı başlayırdı. Bu bayram xalqın gənc əhalisi üçün böyük əhəmiyyət daşıyırdı. Bunun səbəbi isə həyatları qəti qaydalar ilə məhdudlaşdırılmış, bunun təbii nəticəsi olaraq birlikdə həyata şansı olmayan bu gənclər yalnız bu bayram müddətində belə olsa bir-birlərinin partneri olurdular. Hansı gənc qadının hansı gənc kişi ilə bir cüt meydana gətirəcəyi köhnə bir ənənə olan və Lupercalia Bayramının ərəfə günü atılan bir püşk ilə müəyyən olurdu.

III əsrdə Roma imperiyasına başçılıq edən İmperator II Kladius tarix qaynaqlarında bu hallara son qoymaq istəyən əxlaqi dəyərlərə önəm verən bir imperator kimi xarakterizə olunub. Onun

ETNOPSİKOLOGİYA

hətta ordunun güclənməsi və nizam-intizamın qorunması üçün orduda xidmət edən gənclərə müvəqqəti olaraq evlənməyi qadağan etdiyi də tarixi qaynaqlarda yer tapmaqdadır.

O zamanlar Valentin Romada rahib idi. Valentin imperatorun Luperkalia bayramını qadağan etməsinə baxmayaraq, gizli şəkildə qızlarla oğlanları görüşdürməkdə, onların bu müvəqqəti görüşünü də xristianlıq qaydaları ilə guya qanuniləşdirməkdə davam edirmiş. (Katoliklər də bu fakta dayanaraq iddia edirdilər ki, rahib Valentin xristianlığı təbliğ etdiyi üçün öldürülüb.) İmperator da onun bu hərəkətlərindən xəbər tutaraq zindana atdırır və döydürərək öldürtdürür. Valentin 14 fevral tarixində xristian məzarlığında dəfn edilir. 14 fevralın “Valentin günü” adı altında açıq-aşkar qeyd edilməsi rahib Valentinin ölümündən təxminən 226 il sonraya təsadüf edir. Papa Gelasius tərəfindən 496-cı ildə Roma büt-pərəstlərindən qalan "Luperkalia" bayramının adı rahib Valentinin şərəfinə dəyişdirilir. Addəyişmənin səbəbinə gəlincə isə, xristian ruhanilər Romadakı büt-pərəstlərin "Luperkalia" bayramına xristian gənclərin də qatıldığından və büt-pərəst qızlarla əylənmələrindən narahat olduqlarından gənclərin heç olmasa xristianlığa bağlı adı olan bir şənlikdə - “Müqəddəs Valentin günü”ndə əylənmələrini təmin etmələri idi. Bununla da həmin bu “Valentin günü” meydana çıxdı. Başqa sözlə, Xristian kilsəsi Roma büt-pərəstlərinin 15 fevralda keçirdikləri kütləvi bayramlarını Papa Gelasiusun təşəbbüsü ilə 1 gün əvvəlki tarixə - 14 fevrala rəsmiləşdirdi. İllər keçdikcə yavaş-yavaş 14 fevral sevgililərin, aşıqların bir-birlərinə eşq mesajları göndərdiyi bir günə çevrildi. Bununla paralel olaraq "Müqəddəs Valentin" də xristianlar arasında bütün sevənlərin qoruyucu əzizi halına gəlib, belə xatırlanmağa başlandı. Sevgililər Günü, 1800-cü illərdən sonra Amerikada Ester Hovlandın ilk Sevgililər Günü kartını göndərməsindən bu yana indiki vaxtda daha çox sayda insanın qeyd etdiyi ictimai bir hadisə halına gəldi. Bunun təbii nəticəsi olaraq hadisənin ticarət istiqaməti çox inkişaf etdi. Az qala hər kəs hər il 14 fevralda sevgililərinə və ya yoldaşlarına bu günün ruhu ilə inteqrasiya olunan, qarşı tərəfə

ETNOPSİKOLOGİYA

sevgilərini izah edən hədiyyələr verir. Bu hədiyyələrin başında isə sadə, amma bir o qədər mənalı çiçəklər gəlir. Sevginizi şokolad və ya göndərəcəyiniz bir kart ilə də izah etməyiniz mümkündür. Bu xüsusi gündə yanınızda həqiqətən sevdiyiniz birinin olması və sevginizin qarşılığının olduğunu bilmək hər halda çox əhəmiyyətliyətlidir.

5.3. Afrika ölkələri

*Dənizin ağ qartalı aparır məni
Yad fransız “bu günündən”
Doğma Afrika sonsuzluğuna.*

L.S.Senfor

Hal-hazırda Afrikada 500-dən 8500-ə qədər etnik qrup və 2000 dil vardır. Bu dillər 29 dil ailəsinə bölünürlər.

Mədəni-etnoqrafik və etnopsixoloji xüsusiyyətlərinə görə Afrika 2 əyalətdən: Şimali Afrika (Misir, Liviya, Tunis, Əlcəzair, Mərakeş, Qərbi Saxara, Mavritaniya, Sudan Respublikası, Mali və Nigeriya) ərəb və bərbərlərdən; Tropik Afrika əyalətləri isə zəncioid irqindən ibarətdir. Əhalisinin 30%-i müsəlman sünni və 25%-i xristianlar Qərbi Afrika, Qərbi Sudan, Ekvatorial, Cənubi Afrika, Şərqi Afrika, Madaqaskar adalarında məskunlaşmışdır.

Afrikalılar qloballaşmanın təsirinə məruz qalsalar da, məkana identifikasiyalarını qoruyub saxlayırlar. Afrikalının zaman və məkan qavrayışı Avropalıdan çox fərqlənir. Afrikalı üçün zaman-indi, məkan isə buradır. Qavrayış proseslərinin etnik mədəniyyəti zamana rəşional həyat rəngləri verir, saati lazımsız ağır yük və zamanı dəyişməyən öz kölgəsi bilir.

Afrikada mövcud olan etnik qruplar ailə və nizamsız birləşmiş insan qruplarından ibarətdir. Bu ailələr içərisində ən böyüyü Bantu xalqının ailəsidir. Bantu xalqı dil yaxınlığı, mədəniyyət eyniliyi və özünüdərkə görə fərqlənir. Bantu xalqları Tropik və Mərkəzi Afrikada – Gana, Benin, Gabon, Togo, Keniya, Uganda, Kamevun, Zair, Kongo, Seneqal və başqa yerlərdə

ETNOPSİKOLOGİYA

yaşayırlar. Bantu dilində Afrika əhalisinin ¼-i danışır (Afrika əhalisi – 1.3 milyarddır).

Bantu ailəsinə Namibiyanın etnik qrupları, xüsusilə vambo qrupu daxildir. Mədəniyyətin və etnik özünüdərk tahlili göstərir ki, bu mədəniyyətlərdə meşə, savanna və ya səhra və çöllərdə yaşayan, ovçuluq və heyvandarlıqla, əkinçiliklə məşğul olan etnik qruplar biri digərindən fərqlənir. Onların dünyadərki, dünyanı qavraması tayfalarda, ailələrdə, hətta müxtəlif yaş qruplarında fərqlənir. Etnik özünüdərk həyat şəraitindən, tayfa içərisində mövqeyindən, hər hansı kastaya aid olmasından, peşəsindən, dinindən, özünün dəyərlər sistemindən və xarakterindən asılıdır. Dünyadərki dünyanın mifik mənzərəsi əsasında fərqli olaraq mövcud olur. Etnik şüur müxtəlif xarakterli sosial reallığı: mifi, illuziyanı, təsəvvürləri, ənənəni, ideyaları, qrupun ənənəvi biliklərini, dəyərlərini, normanı, qadağaları, ümumi simvolu və ritualları ehtiva edir.

Etnik şüur emosional formada ifadə olunur, yəni gerçəklik emosional olaraq inikas olunur. Tayfanın kollektiv şüuruna qarşı tənqidi mövqe tutmaq qəbuləilməzdir.

Zəncilər (Livingston) əməksevərdirlər, lakin onlar ruhi həyat yüksəkliyinə çox nadir hallarda qalxa bilirlər. Bu zaman mədəniyyət mahiyyətə stabil olaraq qalır.

Zənci evdə əla dəmirçi, dəri aşılaman, oymaçıdır. Şəraitin təsiri altında fiziki qabiliyyətlərin inkişafı ona dərk etməyə imkan verir ki, tərbiyənin təsiri ilə nəyə nail olmaq olar. Amerikada aşkar görünən odur ki, zəncilər daimi, ardıcıl işlərə az qabiliyyətlidirlər, lakin onlar sürət, güc, dözümlülüklə ağı dərililəri üstələyirlər.

Zənci başqalarına həvəslə işləmir, özünə isə lazım olan qədər çalışır. Onlara qarşı ədalətli və yaxşı münasibət zənciləri insanlara daha çox yaxınlaşmağa və mümkün olan hər şeyi etməyə sövq edir. Zənci olduqca realistdir, insani münasibətlərdə diplomatdırlar.

Zənci hər şeylə maraqlanır. Onlar öyrənməyə, oxumağa, xarici dilləri mənimsəməyə qabildirlər. Zənci atalar sözləri, məsəlləri, mahnıları çox dərin həyat təcrübəsi, incə müşahidələr və

ETNOPSİKOLOGİYA

həyat həqiqətləri ilə doludur.

Zəncinin xarakteri haqqında təsəvvürlər təzadlarla doludur. Onlar xeyirxahlıq və pisliliyin qarşılığını əks etdirirlər və ya digər insanlar kimi xeyir və şər in vəhdətindədir. Zənciləri bəzən fərasətli, sədaqətli, ailəcanlı və s. keyfiyyətlərlə, bəzən isə yalançı, tənbel, tamahkar, qəddar, vəfasız və heyvani hisslərə meyilli kimi xarakterizə edirlər.

Çoxuşaqlılıq zənci ailələri üçün xarakterikdir. Zəncilər hərəkətliyi, tükənməz həyat enerjisi ən ağır şəraitdə özünü göstərir. Ağır iş günündən sonra zəncilər tez-tez bütün gecəni rəqs edirlər, şənənirlər, səhər isə heç bir şey olmamış kimi yuxudan oyanırlar. Zəncilər hissi təəssürlərə meyillidirlər, bir əhval-ruhiyyədən digərinə çox sürətlə keçirlər. Sevinc və kədər arasında ciddi sədd yoxdur. Zəncilər daha çox sadələvhüdlər, sanqvinikdirlər, yersiz cəsarətə və təriflənməyə meyillidirlər. Onlar sülhpərvər, dinc, səbatlıdırlar.

Tayfaların əksəriyyəti, nigaha sədaqətsizliyə görə ciddi cəza verirlər. Kobudluq, qanunsuzluq Afrikanın mədəni xalqlarında – abissiyalılarda, nubiyalılarda, qallarda tez-tez rast gəlinir.

Sivilizasiyadan uzaq xalqlardan heç biri zənci kimi öz nəslini qorumur. Uşaq öldürmək Polineziya və Melaneziyaya nisbətən zəncilər arasında daha az rast gəlinir. Zənci yaxşı atadır və uşağı sevir. Ana məhəbbəti böyükdür və ananın uşaqlar üzərində böyük təsiri vardır. Yaşlılara hörmət Asiyada olduğu kimi çox güclüdür.

Qərbi Afrika

Qərbi Afrikada yaşayan xalqlar içərisində islamın yayılmasına səbəb olan enerjili və döyüşkən fulbe tayfaları yaşayır. Onlar Qərbi Afrikada mövcud olan müsəlman dövlətlərini təşkil edirlər.

Xarakterinə görə onlar səhranın mülayim tipli sakinləridir. Əksəriyyəti canlılar aləmindən tərki dünyaya olmuş insan xarakterinə malik olan, ümumilikdə götürdükdə isə əqli qabiliyyəti, xeyirxah ideyaları və poetik səs tonu ilə seçilirlər. Onlar əməksevər deyil, lakin davakardırlar: əmək, sənət və ticarət onların işi deyil. Onları

ETNOPSİKOLOGİYA

yaxşı davranış, şəxsi ləyaqət, milli heysiyyati hissi digərlərindən fərqləndirir. Onlar həddən artıq enerjili, ciddi, təmkinli zəncidən fərqlənirlər. Fulbe ilə iş görmək asandır, çünki, onlar müraciətdə məlahətlidirlər, başadüşəndirlər. Öz hisslərini qorumaqda və səbrlilikdə avropalıdan fərqlənmirlər. Bununla yanaşı fulbe ədavəti, kini çox güclü hiss edir və onu yumşalda bilir. Zəncidən fərqli olaraq bu əlamətlər onlarda dini fanatizmin inkişafına səbəb olur. Ərəb və bərbərlərin əksinə olaraq onlar çox namuslu və təmizdirlər. Çətin həyat onları çox dözümlü, güclü və cəsarətli edib. Bütün köçərilər kimi, onlar da köhnə ənənələrə sadıqdirlər.

Seneqallar, sererlər, tukuler, mandinqo, bambara, pomorlar, bijaroslar, solimaslar, tempelər, krular, uasillar, aşantilər (çanada), eve (Toro), beninin zənciləri biri digərindən xarakteri ilə seçilir.

Məsələn, Nigeriyanın cənub-qərbində yaşayan yorublar xeyrixah, verdikləri sözə sadıq, sadələvh və saf, əməksevər, birləşməyə, biliyə, yeniliyə meyilli, qonaqpərvər, xaraktercə şən və ünsiyyətlidirlər. Dilləri zənginliyi ilə digər zəncilərdən fərqlənir. Seneqallar əməksevər və dostcanlıdır, melanxolikdirlər. Sererlər yaxşı əkinçidirlər və qohumluq ana xətti ilə hesablanır. Əksəriyyəti islam dininə sitayiş etsə də, yuxarı təbəqə katolikdir.

Tukulerlər müsəlman fanatizmi ilə fərqlənir, ağıllı və enerjilidirlər. Bambara tayfası dinc, qonaqpərvər, ürəyiaçıq, zarafatçı, canlı mimikaya malik və ünsiyyətlidirlər. Bijaqoslar cəsur və qorxmazdırlar, hər hansı fiziki ağrının öhdəsindən gəlməyə adət ediblər. Biafadalar (Qviniya Bixen) dinc və sülhsevər xalqdırlar. Solimaslar – susu Qərbi Afrikanın ən sivil xalqlarından biridir, hörmət kodeksinə hamı tərəfindən ciddi əməl edilir. Tempelər (Syerra-Leone) zəhmətsevər əkinçidirlər, güclüdürlər, bacarıqlıdırlar. Seyera-Leonenin zəncilərinin əksəriyyəti qorxaqdırlar. Liberiyada yaşayan krular əməksevər, xeyrixah, məğrur, cəsur və intelligentdirlər, idmançı bədən quruluşuna malikdirlər, azadlıqsevəndirlər. Əla dənizçidirlər, əməksevərdirlər, çoxarvadlılığa meyillidirlər. Qohumluq əlaqələri güclüdür. Hər bir kru vətəninə özünə çox rahat hiss edir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Tuareqlər (Mali, Burkina-Eaco, Niger) inkişafa meyillidirlər, mürəkkəb ticarət əlaqələrini apara bilir, əqli cəhətdən qabiliyyətlidirlər, mühakimə etmək, müşahidəçilik onu səhrada istiqamətlənməyə kömək edir. Qadın sözü ailədə möhkəm və keçərlidir. Tuaregin hərislik, qaniçənlik, hədsiz qəddarlığı qonşu tayfalara bəllidir. Onlar müsəlmanların müstəqil ittifaqını yaradıblar və Fransanın təcavüzkarlığına qarşı müqavimət göstəriblər.

Cənubi və Şərqi Afrika

Saxarada yaşayan yerli əhali arıq, hərəkətli, aclığa, susuzluğa, yandırıcı günəşə və soyuğa davamlıdır. Daim bir parça çörək dalınca qaçmaq, sabahkı günlə bağlı qorxu, onlarda birləşməyə deyil, parçalanmağa, paxıllığa, inamsızlığa və fırldaqçılığa meyil formalaşdırır.

Tuareqlər çox cəsurdurlar, müsəlman qardaşına verdiyi sözlə sadıqdırlar, dostlarının ləyaqətinə hörmətlə yanaşırlar. Səhrada mövcudluq uğrunda qəddar mübarizə tuaregi bərkitmiş, tamahkar, qəddar yırtıcıya çevirmişdir. Sifətinin ifadəsini gizlətdiyi örtük həm də onu tozdan qoruyur. Hər hansı bir əşya və ya minik heyvanın hər hansı əşyasına görə tuareq adam öldürə bilər. Yalnız yaxşı silahlanmış və ya təmin olunmuş girov tuareqlərin yanından sağ-salamat qayıda bilər.

Tubu-te tayfaları köçəri və eyni zamanda xüsiləşmiş həyat yaşayır və digər xalqlarla zəif əlaqələr saxlayır. Derdeiq – tubu-te tayfasının ruhi rəhbəridir. Borku və Kanemin əhalisi yarımköçəri həyat yaşayır və ruhi rəhbərin ali hakimiyyətini qəbul etmir. Onların davranışında digər xalqlara qarşı aqressivlik və təcavüzkarlıq özünü göstərir. Tubular fransız müstəmləkə idarəçiliyində yaşayıb və digər tayfalardan mədəni davranışları ilə fərqlənirlər. Tubu hər hansı işdə ağılagəlməz bacarıq göstərir. Çətin həyat mübarizəsi onları mərhəmətsiz, acgöz və hər şeydən şübhələnməyə sövq etmişdir. Onları çox nadir hallarda gülən və ya yoldaşının qayğısına qalan görmək olur. Hərəkətliliyi, dözümlülüyü ilə fərqlənir. Ehtiyac tubular üçün sərt tərbiyəçidir, ehtiyac onun

ETNOPSİKOLOGİYA

yalnız fiziki deyil, həm də xarakterini də möhkəmlətməmişdir. Onlar ağıllı, bacarıqlı, hiyləgər olurlar. Öz eqoizmini təmin etmək üçün aldatmaqdan, oğurluq etməkdən və öldürməkdən çəkinmirlər.

Arıq və zəif inkişaf etmiş əzələlərinə baxmayaraq tubu öz gücünə, dözümlülüyü və hərəkətliliyinə görə digərlərindən fərqlənir. Üz cizgiləri aydındır, hətta qəşəngdirlər. Aclığın hakim olduğu səhrada tubu birlik hissini, başqalarına və qohumlarına qayğılıq hissini itirmişdir. Hər kəs özü üçün yaşayır, ictimai işdə və ictimai əyləncələrdə iştirak etmirlər. Onlar ancaq qorxu və hücum qarşısında birləşir, lakin təhlükə sovuşduqdan sonra bu ittifaq dağılır. Tubu heç kimə inanmadığı üçün silahlı gəzir. Onlar yaltaq, hiyləgər, vicdan əzabı çəkməyən minnətdarlıq hissi olmayan insanlardır. Qadınları daha çox müstəqildirlər, xaraktercə qətiyyətli, seçim azadlığına malikdirlər.

Maba (Çad Respublikası) kasıb, kobud, lakin əla idarə edilən tayfalarıdır. Maba (Vadailər) dalaşqanlığa, qəddarlığa meyillidirlər. Pivədən (alkoqollu içkilərdən) cuşa gələn vadailər sevgi münaqişələrinə sürüklənərək hər gün ölüm hadisəsi törədirlər. Bu işə ticarətin kəsilməsinə səbəb olur. Vadaidə kimsə borcu ödəməsə, kimsə – kimisə aldatrsa, cəza olaraq ölüm hökmü verilir. Çünki digər cəzalar onları qorxutmur.

Musqular (Kamerun, Çad) mədəniyyətə meyillidirlər, siyasi cəhətdən güclüdürlər, əkinçiliklə məşğul olurlar. Onlar əkin sahələrini çəpərləyib, kölgə verən ağaclar əkib, torpaqları gübrələyiblər, kəndin ortasında qazılmış bulaqlar var. Batta, margi, baya, tikar, falli tayfaları musqulara oxşayırlar.

Sarlar (Çad – bagirmi qrupuna aiddir) qonaqpərvər, əməksevər və fəaldırlar. Musiqini, rəqsi, əylənməyi, dostluğu və dalaşmağı xoşlayırlar. Sarlar sənətkarlığa meyillidirlər, onlarda şifahi xalq yaradıcılığı inkişaf edib. Bu xalq çoxlu miflərin daşıyıcısıdır və bu miflər nəsil-dən-nəsilə ötürülür.

Fanlar (Komerun, Gabon, Ekvatorial Gvineya) gözəl xarici görkəmə malikdirlər və müxtəlif incəsənət növlərinə qabildirlər. İnsan əti yemək onlar arasında az rast gəlinir, əgər varsa o gizli

ETNOPSİXOLOGİYA

saxlanılır.

Asira – patriarxal adətləri ilə fərqlənir, möhkəm bədən quruluşları var, zəhmətsevərdirlər, öz aralarında və qonşularla bacarıqla davranırlar.

Bakongo (Zair, Anqola, Konqo) surətli, cəld və satqındırlar. Anqolanın sahil zənciləri qorxaq, tənbel, etibarsız, intizamsız, hiyləgərdirlər, bu günlə yaşayır və gələcək haqqında düşünmür.

Vaqanların (Uqanda) ümumi mədəniyyəti yüksəkdir. Nizam-intizama və səliqəliliyə, insani dəyərlərə, mükəmməl idarəçiliyə, səbatlı xarakterə malikdirlər. Birlik hissi yüksək inkişaf edib, onların musiqiyə meylləri yüksəkdir. Qəddarlıq Uqandanın hakim dairələrində seçilən keyfiyyətdir. Çoxarvadlılıq Uqandanın demək olar ki, hər yerində yayılıb. Əkinçilik qadınların vəzifəsi hesab olunur və kişilər zərurət olduqda onlara kömək edirlər.

Nuerlər, dinkalar (Sudan) çoban tayfalarıdır, davakardırlar, lakin nubiyalılar tərəfindən sıxışdırılıb və davakarlıqlarına görə nubiyalılardan geri qalır.

Amxarlar Efiopiyanın əsas əhalisidir. Danışdığı dili amxar dilidir. Əhalinin sayı 18.2 milyondur. Onlar dağlıq rayonlarda və ölkənin şimali-qərbində məskunlaşıblar. Amxarlar əməksevər, dözümlü, vətənpərvərdirlər.

Abissiniyanın əhalisi ərəblər kimi davakar xarakterlidir, cəngavərlik onlara yad deyil. Silahla yaxşı davranmaq, mərdlik və cəsarət hər şeydən yüksək qiymətəndirilən keyfiyyətlərdir. Abissiniyalılar ağılları, xeyirxahlıqları, gülərüzlükləri, natiqlik qabiliyyətləri ilə fərqlənirlər. Qalların hücumları nəticəsində tam ictimai təhlükəsizlikləri olmadığına nəticəsində düşkünləşmiş abissinlər sağlam, dözümlü, kifayət qədər güclü və cəsurdurlar. Matəm vaxtı çirkli paltar geyinirlər və aylarla dəyişmirlər. Qəbirlərinə hörmətlə yanaşırlar. Abissiniyalıların adətləri elə də yumşaq deyil. Xəyanət və üsyan ölümlə cəzalandırılır. Oğrunu birinci dəfə qamçı ilə cəzalandırırlar, ikinci dəfə əlini, 3 dəfə ayağını kəsirlər. Belə cəzalar ordudan qaçanlara da tətbiq olunur. Qatili öldürülənin ailəsinə verirlər, hər qohum qatil ölənə qədər ona

ETNOPSİKOLOGİYA

zərbə endirməyi özünə borc bilir.

Cənubi Afrika.

Afrikanın cənubunda, Saxaradan cənubda yaşayan afrikalıların şüurunda real həyatın hissi assosiativ, bədii şəkildə özünəməxsus canlı obrazı yaranır. Zamana poetik, rasionallıq həyat rəngləri verməklə afrikalıları mədəniyyətlərinə uyğun olaraq saata lazımsız bir əşya, artıq yük kimi baxırlar. Zaman onun üçün daim dəyişməyən öz kölgəsidir. Zaman ulduzların hərəkəti, ilin dəyişən fəsiləri, gecə və gündüzün əvəzlənməsi, quraqlıq və musson yağışlarının sıralanması, uşaqların doğulub böyüməsi, fəsillərin, nəsillərin dəyişməsinin kölgələsinin qayıtmasıdır. Zaman indidir. Nə isə olubsa, nə isə olacaqsansa birbaşa “indi” təəssüratdan keçirilir. Zaman ölçüsüzdür. Onun qiyməti yoxdur.

Afrikalıları zaman anlayışına daha rahat və geniş münasibət bəsləyirlər. Ancaq avropalıları afrikalıları görə öz keçmişləri ilə psixoloji əlaqəni kəsmirlər, həyatdan zövq alırlar. Zaman təbiətin ritmi ilə diktə olunur. Məşhur şairi Bernar Bua Dadye qeyd edir ki, afrikalı həmişə avropalı üçün sırr olaraq qalacaq, çünki afrikalı “Günəşin uşaqlarıdır”. Afrikalı üçün zaman qavrayışı az əhəmiyyətlidir.

Afrika xalqları içərisində Əlcəzairlilər xüsusilə digər ərəblərdən fərqlənirlər. Ərazinin 80% -i Saxara səhrasıdır, 20%-i xalis Afrika cənnətidir. Ölkənin təkrarsız mənzərəsi var. Qədim şəhərlər, ağ rəngli minarələr, isti Aralıq dənizi sahili və çox çətin dərk olunan şərq mentaliteti.

Ölkənin yerli əhalisi bərbərlərdir, bu ərəzilər ərəblər tərəfindən işğal edilib. Ona görə Əlcəzairlilərin psixologiyası və mədəniyyəti ərəb və bərbər ənənəsinin qarışığıdır. Bu qarışıqda Fransanın müstəmləkə izlərini də görmək mümkündür. Əlcəzairlilər fransızlardan yaxşı nə varsa götürüb, lakin ərəb ənənəsini və mentalitetini qoruyub saxlamışlar.

Əlcəzair xalqlarının milli xüsusiyyətlərinin formalaşmasına islam dini, bərbərlərin ənənələri, ölkənin coğrafi xüsusiyyətləri və

ETNOPSİKOLOGİYA

iqtisadiyyatı təsir edir.

Əlcəzairilər xeyrixahdırlar, ürəyiaçıqdırlar, qonaqpərvərdirilər, qayğıkeşlik onların qanındadır. Digər ərəb xalqları kimi başqasının ağrısını üzərlərinə götürürlər, tanış adama kömək etmək istəyirlər. Ehtiyacı olana sonuncu tikəsini verməyə hazırdırlar. Ünsiyyətcildirlər və başqaları üçün açıq davranış nümayiş etdirirlər. Dostcanlıdırlar, hər hansı insanla “ümumi dil” tapır və tez dost qazanırlar. Dostluq Əlcəzairdə çox yüksək qiymətləndirilir.

Əlcəzair ərəbləri zirəkdiirlər, həyatsevərdirlər digər ərəblər kimi pul qazanmaq bacarığına malikdiirlər. Əlcəzairli əla tacirdir və ticari işlərdə çox bacarıqlıdırlar. Əlcəzairlilərin sahibkarlıqla və ticarətdə bacarıqları onlara imkan verir ki, ölkəni inkişaf etdirləsinlər. İsti və günəşli, tropik iqlim melanxolikliyə və qəmginliyə şərait yaratmır. Əlcəzairlilər müsəlman – sünnidirlər. Ramazan onlarda ən böyük bayramdır. Ali təhsil almaq şərəfli işdir, sosial cəhətdən təmin olunmuş ailələr öz uşaqlarını Avropaya, Amerikaya, Rusiyaya oxumağa göndərir.

Afrikanın ərəb ölkələri – Misir, Sudan, Liviya, Tunis, Əlcəzair, Mərakeş, Qərbi Saxaradır.

Misir ərəbləri də digər ərəblər kimi həyatsevərdirlər, sülhpərvərdirlər. Onlar çox yüksək səviyyədə siyasi karikaturalar tərtib etməyi bacarırlar. Siyasi yumor cəmiyyətdə yüksək nüfuzla qarşılır.

Misirililər digər ərəblər kimi coşğun xalq olub, davranışlarında reaktiv, impulsivdiirlər, hiss və emosiyalarını aydın ifadə edirlər. Ərəblərdə jestlərlə davranış danışığın aktiv köməkçisidir. Eyni jest avropalı və ərəb tərəfindən müxtəlif cür qarşılır.

Ərəblər şəxsi şərəf hissini çox üstün tuturlar, Şərəfə and içmək ərəbin ən güclü vədidir. Şəxsi ləyaqət və şərəfinin qayğısına qalan ərəb cəmiyyətdə və kollektivdə müəyyən standartları yaradıb. İş yerinə yetirən ərəb üçün ictimai rəy nəticədən çox üstündür. Sahibkarlıq, şəxsi mülkiyyətə hörmət ərəblərin stereotip davranışlarına daxildir. Ticarət müharibənin ən qızgın vaxtında belə ərəb üçün xobbidir. Ərəblər təmizkardırlar, qadınlar xüsusi

ETNOPSİKOLOGİYA

olaraq evlərinin qayğısına qalır.

Ehsan vermək hər bir müsəlmanın xeyirxah işidir və xeyirxahlıq xristian ərabə də aiddir. Yaşlılara hörmət çox böyükdür, qocalar evi yoxdur. Şən əhval-ruhiyyə və xeyirxahlıq, qonaqpərvərlik hər yerdə yayılıb.

Vayolar (Malavi, Tanzaniya, Mozambik) fəal və hərə-kətlidirlər. Daim hərbi vəziyyət onlarda dözümlülük və cəsarətlik formalaşdırıb. İdarəçilikdə despotik xarakterə malikdirlər. Öz arvadlarını ictimai mülkiyyət hesab edirlər.

Buşmenlər (Namibiya, Botsvana) fiziki cəhətdən dözümlüdürlər, inadçıldirlər, cəsarətlidirlər, təbiəti çox yaxşı tanıyırlar və əla ov etməyi bacaran xalqdırlar. Bütün tədbirlərində, işi sona çatdırmaqda qətiyyətlidirlər. Açıq döyüşə girməkdən çəkinən buşmenlər silahsız arxadan ox atmaq və ya təhlükəsiz yerdən zərbə endirməyi üstün tuturlar. Tənbəlliklərindən ac qalırlar, ac yatmağı işləməkdən üstün tuturlar. Hamilə qadınlar və kiçik uşaqlar zəruri qayğıdan uzaqdırlar.

Malqaşlar – sakit əkinçidirlər, əməyə meyillidirlər, sadə həyat adətlərinə dözümlüdürlər, şənəlməyə çox həvəlidirlər, musiqini çox sevirilər. Onlar qonaqpərvərdirlər, xeyirxahdırlar, arvad və uşaqlarına, həmçinin insani dəyərlərə hörmətlə yanaşırlar. Xristiandırlar, çoxarvadlığa meyillidirlər. Evlənməyə qədər qadına azadlıq verilir.

Afrika xalqları içərisində ən çox tədqiq olunan bantu tayfalarının fəlsəfi baxışlarıdır. Bantuların mifoloji dünyadərki, mədəniyyəti onların hansı etnik qrupa mənsub olmasından, onların həyat şəraitindən və davranışlarından ibarətdir. Onlarda tayfa kollektivinə qarşı tənqid mümkün deyil. Etnosun kollektiv fikri qrupun spontan özünüdərk kimi mövcuddur və ata-babalarının nəsihətləri bu davranışın bazasıdır.

Zəncilik ideologiyasını dərinəndən araşdıran L.S.Senqor zəncilər haqqında aşağıdakı fikirləri irəli sürmüşdür.

1. Zəncinin “xüsusi ruhu” mövcuddur.
2. Zəncinin şüuru gerçəklik arasındakı münasibətlərdən irəli

ETNOPSİKOLOGİYA

gələn ilkin şüura əsaslanır.

3. Cəmiyyətin ruhi təkamülündə Afrika cəmiyyəti xüsusi rol oynayır.

4. Zənci passiv obyekt deyil, mədəni assimilyasiyanın subyektidir.

5. Zəncini ağ dərililərdən fərqləndirən “təbii olanda qeyri-təbii olanları görmək qabiliyyəti, transendent olanı hiss etmək bacarığı, məhəbbət naminə antik fədakarlıq”dır.

6. Ənənəvi Afrika cəmiyyəti ideal sosial orqanizmdir.

Bu fikirlər Senqora imkan verdi ki, Afrika xalqlarının psixologiyası haqqında danışarkən onların gerçəkliyin dərk edilməsində “transendent hiss etmə” bacarığına və ifadəyə malik olduqlarını, planetar sivilizasiyanın və mədəniyyətin bir-birini tamamlaması fikrini və emosiya zənciyə, ağıl isə ellinlərə xas olması ilə bağlı fikirləri inkişaf etdirsin. Sengora görə enerjinin mahiyyəti kimi sevginin mənası da zəncinin ürəyinin nüvəsini təşkil edir. Müdriklik ağılda deyil məhəbbətdədir. Zənci günəş uşağıdır – onu anlamaq çətindir.

Afrika xalqlarının mifoloji şüurunda dünya vahid bir tam kimi var, orada hər şey qarşılıqlı əladədədir, biri digəri tərəfindən yaradılıb. Bütün dünya – kosmos, yer və səma cisimləri, minerallar, bitkilər, heyvanlar, insanlar biri digəri üçün səbəbdir. Hər şey vahid kosmik ritmə tabedir. Afrikalının ənənəsində ikiyə bölünmüş: səma-yer; ideal-maddi; canlı-cansız; fikirləşən-fikirləşməyən dünya mövcud deyil. Aristotel qeyd edirdi ki, həddən artıq isti və həddən artıq soyuq hava xalqları qəddar edir.

ETNOPSİKOLOGİYA

Suallar

1. İxtisas ölkəsi xalqlarının milli xarakterinin formalaşmasında oxşar və fərqli xüsusiyyətlər hansılardır?
2. İxtisas ölkəsi xalqlarının etnik identikliyinə formalaşmasına təsir göstərən amilləri müəyyən edin.
3. İxtisas ölkəsi xalqları barədə yaranan hansı etnostereotiplər vardır?
4. İxtisas ölkəsi xalqlarının ev heyvanlarına olan münasibətinə psixoloji əhəmiyyətini qeyd edin
5. İxtisas ölkəsi xalqları övlad tərbiyəsində hansı sosial-psixoloji amillərə üstünlük verirlər?
6. İxtisas ölkəsi xalqlarının xalqlarının bayram və adət-ənənələrinə psixoloji xüsusiyyətləri hansılardır?
7. İxtisas ölkəsi xalqları hansı nığah adət-ənənələrinə sahibdirlər?

ETNOPSİKOLOGİYA

ÜMUMİ ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayev K.M. Gizli Dədə Qorqud. Bakı, 1984.
2. Abbasov A.M. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı, 2013.
3. Babayeva Ş.R. Diplomatik xidmətin psixoloji əsasları. Bakı: ADPU-2019
4. Bayramov Ə.S. Etnik psixologiya. Bakı, 2001
5. Əliyev Ə. Fransa və fransızlar. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 340 səh.
6. Əliyev R.İ. Etnopsixologiya: qloballaşma və millilik. Bakı, 2007
7. Əliyev R.İ. Mentalitet. Bakı, 2009. 309 səh.
8. Əliyev R.İ. Şəxsiyyətin və onun formalaşmasının etnopsixoloji əsasları. Bakı, 2000.442 səh.
9. Əlizadə. Ə.Ə. Azərbaycan etnopsixologiyasına giriş. Bakı, 2003. 352 səh.
10. Əsədov A. Çin fəlsəfəsi Çin mədəniyyətinin özünüdərk forması kimi. – Şərq fəlsəfəsi problemləri. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. – Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası, 2002. – s. 7-1.
11. Əsədov A. Siyasətin fəlsəfəsi: mahiyyətin gerçəkləşməsinə yönələn iradə və onun tarixi taleyi spiritualist aristokratizm fəlsəfəsi işığında. Bakı: Təknur, 2010. – 416s.
12. Hacıyeva T. Azərbaycan müəllimi. Yaponiya təhsil sistemi haqqında. Bakı, 20
13. Həsənov E., Balkanların dostluq körpüsü boyunca. Azərneşr, Bakı, 2015.
14. Həsənova M.F. Psixologiya (sxemlər əsasında). Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2019, 220s.
15. Quliyeva Nərgiz. “Etnoqrafiya və Etnologiya” (dərs vəsaiti). Ali məktəb tələbələri üçün vəsait. Bakı, 2009, 157 s.
16. Quliyev H.H. Arxetipik azərilər: mentalitetin simaları. Bakı, 2010.
17. Məcidova L., Əlizadə Z., Serb xalqının tanınmış qadınları. Yovan, Belqrad, 2016.

ETNOPSIKOLOGIYA

18. Nuruzadə Ş. Etnik münacişələr. Bakı, 2015.
19. Psixologiya. S.İ.Seyidov və M.Ə.Həmzəyevin red. ilə. Bakı: Nurlan-2007, 626 s.
20. S.İ.Seyidov. Menecmentin psixologiyası. Bakı, 2011, 214 s.
21. Şükürov.A.H. Kulturologiya. Bakı: Adiloğlu-2003.
22. Агеев В.С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы.– М., 1990.
23. Альбедиль М. Индия: беспредельная мудрость, 2018.
24. Белинская Е.П., Стефаненко Т.Г. Этническая социализация подростка. М.; Воронеж, 2000.
25. Гришина Н. В. Давайте договоримся. – СПб., 1992.
26. Джон Шино. Особенности этнического самосознания африканцев. Развития личности, №2, 2006.
27. Дональдсон Майкл К., Дональдсон Мими. Умение вести переговоры для «чайников». / Пер. с англ. – Киев, 1998.
28. Дробижева Л.М. Национально гражданская и этническая идентичность: проблемы позитивной совместимости. 2008.
29. Ионин Л.Г. Культурный шок: конфликт этнических стереотипов // Психология национальной нетерпимости: Хрестоматия / Сост. Ю.В. Чернявская. – Минск, 1998. с. 104-114.
30. Кармин А.С. Конфликтология. СПб., 1999.
31. Крысько В.Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
32. Кузин Ф.А. Делайте бизнес красиво. – М., 1995.
33. Кулагина Я.М., Кубанев Н.А. Особенности британского национального характера. В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии: сб. ст. по матер. XXXIII междунар. науч. практ. конф. № 33. Часть I. Новосибирск: СибАК, 2014.
34. Лебедева М.М. Вам предстоит переговоры. – М., 1993.
35. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс - культурную психологию: Учебное пособие. – М.: Ключ-С,

ETNOPSİKOLOGİYA

1999.

36. Лебедева Н.М. Социально-психологические закономерности аккультурации этнических групп // Этническая психология и общество / Под ред. Н.М.Лебедевой. М.:Старый сад, 1997. С. 271-289.
37. Лебедева Н.М. Этническая и кросс-культурная психология. Под ред. В.Дружинина. Учебник психологии для студентов гуманитарных вузов. СПб.: «ПИТЕР», 2000.
38. Леопольд Сенгор. О негритюде. Психология негроафриканца. М., 2004.
39. Лурье С.В. Психологическая антропология. М.: Изд-во: Альма Матер, 2005.
40. Мид М. Культура и мир детства.М.: Наука, 1988.
41. Мосейко А.Н. Идеология в странах тропической Африки. М., 1985, стр.60-67.
42. Стефаненко Т.Г. Методы подготовки к межкультурному взаимодействию // М.: Изд-во Моск. ун-та, 1993. С.55-78.
43. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко. – М.: Аспект-Пресс, 2005.
44. Фаст Д. Язык тела. Как понять иностранца без слов. / Пер. с Англ. – М., 1995.Баранова Т.С. Психологическое исследование социальной идентичности // Социальная идентификация личности – 2. М., 1994. Кн. 2. С. 202-237.
45. Хотинец В.Ю. Этническое самосознание и его роль в развитии индивидуальности человека. Учеб. пособ. – Ижевск: Изд-во Удм.ун-та, 1996.
46. Эдвардс М. Древняя Индия. Быт, религия, культура. М.: АСТ: Астрель, 2011. 772 с.
47. Aslund, Anders, and Michael McFaul.Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough. 2006
48. Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., DasenP.R. Cross-cultural psychology: Researchand applications. Cambridge, 1992.
49. Kaare Dahl Martinsen (2002). "The Russian-Belarusian Union

ETNOPSİKOLOGİYA

- and the Near Abroad". Norwegian Institute for Defence Studies. 2007.
50. Skinner, Barbara. "Borderlands of Faith: Reconsidering the Origins of a Ukrainian Tragedy". 2005
 51. Smith, Peter B., Michael H. Bond (eds.) Social Psychology. Across Cultures. Analysis and Perspectives. – N. Y., ets., Harueter Wheatsheaf, 1983, p. 47.
 52. Tempels P. La philosophie Bantu. Paris, 1949.
 53. <https://www.advantour.com/georgia/holidays.htm>
 54. https://az.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiy%C9%99_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti
 55. <https://anchiktigra.livejournal.com/222256.html>
 56. http://www.azerbaijans.com/content_107_az.html
 57. <https://publika.az/news/qadin/224700.html>
 58. <http://m.modern.az/az/news/64484#gsc.tab=0>
 59. <https://humanbreeds.com/2014/03/26/arabic-stereotypes/>
 60. <http://japan.pppst.com>
 61. http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Japan
 62. <http://euroaz.wordpress.com>
 63. <http://kayzen.az/>
 64. <http://www.ispartakulturturizm.gov.tr/TR-71002/adet-gelenek-ve-gorenekler.html>
 65. <http://blog.katilimemeklilik.com.tr/gecmisten-gunumuze-orf-ve-adetlerimiz/>
 66. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/proqram/2014/10/26/turk-ad-t-v-n-n-l-ri-43-2014-171579>
 67. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/turk-ad-t-v-n-n-l-ri/2014/10/13/turk-ad-t-v-n-n-l-ri-40-2014-154655>
 68. <https://www.trt.net.tr/azerbaycan/proqram/2014/12/18/turk-ad-t-v-n-n-l-ri-50-2014-152291>
 69. <https://news.milli.az/society/133064.html>
 70. <http://faktat.az/?emr=xerberoxu&id=2391>
 71. <http://www.pmmg.org.ge/page/index/28>
 72. <http://akhmeta.gov.ge/ge/tradiciebi-da-dgesascaulebi->

ETNOPSİKOLOGİYA

municipalitetshi

73. <https://explorearmenia.am/hy/information/official-holidays-and-memorial-days.html>
74. https://az.wikipedia.org/wiki/G%C3%BCrc%C3%BC_m%C9%99tb%C9%99xi
75. <http://www.reading.ge/az/books-by-level/653-G%C3%BCrc%C3%BC-xalq-r%C9%99qsi>
76. https://az.wikipedia.org/wiki/Kartlis_Deda
77. <https://www.englishdom.com/blog/anglijskie-tradicii-kultura-velikobritanii/>
78. https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/krusko/04.php
79. <https://www.native-english.ru/articles/character>
80. <https://ultima-cruzado.livejournal.com/43190.html>
81. <http://www.wdl.org>
82. <https://sibac.info/conf/philolog/xxxiii/36997>
83. <https://gezimanya.com/guney-amerika/arjantinin-festivalleri>
84. <http://www.seekteachers.com/blog/culture-south-america/>
85. https://www.sprachcaffe.com/english/magazine/traditions_south_america.htm
86. https://az.wikipedia.org/wiki/C%C9%99nubi_Amerika_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti
87. <https://gezimanya.com/guney-amerika/bolivyantin-festivalleri>
88. https://az.wikipedia.org/wiki/Braziliya_bayramlar%C4%B1
89. <https://turizm.az/az/xeber/2659/>
90. <https://www.tripsavvy.com/surprising-easter-traditions-in-south-america>
91. https://kayzen.az/blog/tarixi_gunler/17589/beyn%C9%99lxalq-tanqo-g%C3%BCn%C3%BC.html
92. <https://theculturetrip.com/south-america/articles/7-traditions-and-customs-from-a-latin-american-quinceanera/>
93. <https://az.wikipedia.org/wiki/Venesuela>
94. <http://www.justbrazil.org/brazil-art.asp>
95. https://en.wikipedia.org/wiki/Stereotypes_of_Hispanic_and_Latino_Americans_in_the_United_States

ETNOPSİKOLOGİYA

96. <https://www.ens.az/az/braziliya-federativ-respublikasi>
97. <https://europeisnotdead.com/european-stereotypes/>
98. [https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-
interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/2551-obychai-i-
traditsii-albanii](https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/2551-obychai-i-traditsii-albanii)
99. <https://www.world-card.ru/strana-serbiya>
100. [https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-
interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/3948-traditsii-i-
obychai-serbii](https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/3948-traditsii-i-obychai-serbii)
101. <http://guide.travel.ru/albania/people/traditions/>
102. [https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-
interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/3965-traditsii-i-
obychai-khorvatii](https://www.world-card.ru/traditsii-narodov/1242-interesnoe/traditsii-i-obychai-narodov-kuby/3965-traditsii-i-obychai-khorvatii)
103. <http://travelnetplanet.com/croatia/traditsii>
104. https://www.vipgeo.ru/countries/croatia_tradicii.html
105. <https://www.grekomania.ru/articles/traditions>
106. <http://balkan-life.ru/neobyichnyiy-muzyikalnyiy-instrument>
107. <http://balkan-life.ru/shashlyik-iz-kurinogo-file>
108. <https://www.greeka.com/greece-culture/festivals/>
109. <https://www.greeka.com/greece-culture/music/>
110. <https://www.greeka.com/greece-culture/traditions/>
111. [https://az.wikipedia.org/wiki/Bolqar%C4%B1stan_m%C9%
99tb%C9%99xi](https://az.wikipedia.org/wiki/Bolqar%C4%B1stan_m%C9%99tb%C9%99xi)
112. [https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C9%99dim_Yunan%C4%
B1stan_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti](https://az.wikipedia.org/wiki/Q%C9%99dim_Yunan%C4%B1stan_m%C9%99d%C9%99niyy%C9%99ti)
113. [http://otdyh-
vbolgarii.com/Tourist/Tradicii_bolgarskogo_naroda.html](http://otdyh-vbolgarii.com/Tourist/Tradicii_bolgarskogo_naroda.html)
114. [https://bulgaria.in-facts.info/информация/старинные-
традиции/](https://bulgaria.in-facts.info/информация/старинные-традиции/)

ETNOPSİKOLOGİYA

Müəlliflər:

dos. Babayeva Ş.R.

dos. Aliyev C.

dos. Əliyev Ə.

b/m M.Məmmədov

b/m Əmirova S.

b/m Zeynalova H.

b/m Babayeva K.

b/m Sadıxova L.

b/m Fərhatlı S.

m.Əhmədova N.

m. Dəmirova C.

m. Qubadova Ə.

*Çapa imzalanmış 21.01.2020-ci il
Kağız formatı 60x84^{1/16}, çap vərəqi 21,5
Sifariş 25, sayı 200*

*ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68
Tel: (+99412) 493-74-10
Email: poliqrafiya@mail.ru*